

G O D I N A

Tek smo počeli.

20
godina *Beogradska otvorena škola*

NON SCHOLAE, SED VITAE DISCIMUS!

Izdavač:
Beogradska otvorena škola
Masarikova 5/16, Palata Beograd
11000 Beograd
Srbija

tel: +381 11 30 65 800
tel: +381 11 36 13 112

Imejl: bos@bos.rs
Veb: www.bos.rs
www.facebook.com/bos.rs

U ime izdavača:
Vesna Đukić

Dizajn: BOŠ tim
decembar 2013.

OTVORENI ZA SUTRAŠNJI DAN SVETA

Obeležavanje dve decenije od osnivanja Beogradske otvorene škole je izuzetna prilika da se prisetimo osnovnih ideja i principa na kojima je ona svojevremeno osnovana, ali i da ukažemo na pravce u kojima će se razvijati u narednim decenijama.

Nastala je kao organizacija alternativnog obrazovanja u kojoj je stvarana elita duha, vođena željom za razvijanjem dijaloga, susreta različitih ideja, multidisciplinarnosti i afirmaciji kritičkog mišljenja. U osnovnom programskom tekstu „Zašto Beogradska otvorena škola“, znameniti sociolog religije i naš veliki prijatelj, prof. dr Đuro Šušnjić ukazao je na glavne pravce razvoja i delovanja, koji i danas imaju svoju vrednost i dalekosežni značaj u formiranju programskog određenja i usmerenja BOŠa. Afirmacijom uloge dodatnog i drugačijeg obrazovanja u sticanju novih znanja i veština, polaznicima različitih programa BOŠ-a pružena je posebna prilika da prevaziđu ustaljene barijere oficijelnog obrazovanja.

Prožimanje različitih ideja i iskustava uvek je bilo najveća vrednost u obrazovnim programima Beogradske otvorene škole. Susreti polaznika koji dolaze iz različitih organizacija i institucija, sa različitih fakulteta, iz različitih

gradova ili, na nekim projektima, različitih država, daje posebnu dinamiku i raznovrsnost u obrazovnom procesu. I ovom prilikom veoma je važno je podsetiti se reči prof. Šušnjića:

„Formalni sistem obrazovanja koji pružaju obrazovne ustanove ne može da zadovolji sve potrebe i želje za obrazovanjem. Zbog toga može doći do sukoba između formalnog sistema obrazovanja i ličnih potreba i želja, koje taj sistem ne uzima u obzir.

„Neformalne obrazovne oblike valja sagledati ne samo kao dopunu formalnog sistema obrazovanja nego i kao njegovu kritiku: pravo na pobunu protiv zastarele i umorne škole nikad ne zastareva, kao i pravo na izbor vlastitog životnog puta!

„Pobunjeni čovek rano shvata da se mora okrenuti sebi i vlastitom učenju ako hoće da razvije svoje duhovne moći i mogućnosti. I zaista, savremeni ljudi više nauče izvan ustanovljenih oblika učenja nego u ustanovama predviđenim za učenje.“ A učenje podrazumeva i „odlučivanje“ od svega što je pojedinac naučio, a što je već zastarelo: neminovna ravnoteža u strukturi znanja.

„Beogradska otvorena škola nije obična škola, iako se u njoj marljivo uči. U njoj se naime, ne školuje uski stručnjak koji se ustručava da bilo šta misli i čini izvan svoje struke, nego razvijena ličnost otvorena za sutrašnji dan sveta.“

„Nije reč o tome da se studentima predaje puko znanje, nego da se kod njih razvije volja za saznanjem. Ne radi se o tome da se ponude gotove istine, nego da se razvije ljubav prema istini i životu, istini i smislu. Isključivi cilj Škole nije da polaznici mnogo toga znaju nego da nauče kako se stiče znanje.“

I nakon dvadeset godina, možemo slobodno reći da smo u velikoj meri uspeli da ostvarimo ovaj uzvišeni cilj, da iz naše Škole ne izađu puki stručnjaci nego široko obrazovani ljudi, koji znaju da cene mišljenje drugih ali i da se iskreno zalažu za svoje stavove. BOŠ nudi odgovor na zahtev vremena: stvaranje kreativnih i podsticajnih uslova za razvoj ljudskih potencijala. Tome u velikoj meri doprinosi stalni napor da se osavremenjuju programi i prihvataju izazovi i zahtevi savremenog doba.

I sam programski i organizacioni razvoj pokazuje da se uvek išlo u susret potrebama i da je uvek bila prisutna svest da se neprestano mora potvrđivati otvorenost i spremnost da se ne zadovoljimo već dostignutim nivoom razvoja. A to se može postići samo ako se otvaraju nove teme, kreiraju savremeni programi i angažuju saradnici, predavači i istraživači koji će izaći iz svoje klasične pozicije i biti, pored ostalog, i posrednici i učesnici u dijalogu sa polaznicima i svim ostalim ciljnim grupama i zainteresovanim stranama.

Stalnu evoluciju programa pratilo je formiranje i kreativno razvijanje centara koji deluju u okviru Beogradske otvorene škole: Centar za izgradnju kapaciteta, Centar za evropske integracije, Centar za istraživanja religije, Centar za proučavanje informacionih tehnologija, Centar za vođenje karijere i savetovanje, Centar za razvoj obrazovanja, Savetodavni obrazovni centar. Centri su logični izraz misije koju škola istrajno i dosledno ostvaruje. Centri BOŠa su svojevrsne stvaralačke kreativne radionice, koje imaju svoje misije, ciljne grupe i partnere ali i izuzetno doprinose podizanju kvaliteta

rada i inovativnosti celokupne Škole. Zato je i najvrednije dostignuće BOŠa upravo sadržano u ljudima koji su prihvatili njegovu misiju – da se promene u društvu mogu ostvarivati evolutivnim putem, obrazovanjem i obukom nosilaca društvenih promena, podrškom institucijama, istraživanjem i razvojem javnih politika. Ovo nije zakasnela prosvetiteljska ideja već ostvarivanje osnovnih humanističkih, liberalnih i demokratskih ideala u razvijanju društva.

Veliko dostignuće, nakon dve decenije rada, je afirmacija saradnika koji su nekada i sami bili polaznici Beogradske otvorene škole. Stvorili smo solidnu osnovu za ostvarivanje jednog od osnovnih principa u delovanju: da polaznici budu nosici u daljem programskom i organizacionom razvoju. Zato je izuzetno važno naglasiti da glavnu snagu BOŠa čine ljudi, saradnici i polaznici brojnih obrazovnih programa, koji svojim inovacijama i otvorenošću neprestano obnavljaju stvaralački duh.

Razvojni put BOŠa u toku ove dve decenije jasno pokazuje da je ona delila sudbinu našeg društva i političkih tokova i procesa i to kao sastavni deo građanskog društva. Polaznici i saradnici Beogradske otvorene škole činili su značajan deo društvenih i političkih snaga koje su dovele do demokratskih promena u oktobru 2000. godine. Međutim, važno je istaći da Beogradska otvorena škola nikada nije pokušavala da svoju osnovnu misiju žrtvuje dnevopolitičkim zahtevima ili da se bavi parapolitičkom delatnošću, istrajavajući na osnovnom principu – stvaranju mreže nosilaca društvenih promena koji mogu da pokrenu društvo. BOŠ na nov način spaja različite sektore društva, uže stručno-profesionalno opredeljenje i najvažnije evropske i demokratske ideje i principe. BOŠ prepoznaje lidere u različitim oblastima, spremne da menjaju i unapređuju sebe, svoje okruženje, institucije i organizacije iz kojih dolaze, zajednicu u kojoj žive i rade.

Kroz ljude, ali i kroz stručnu podršku institucijama, istraživanje i razvoj javnih politika BOŠ unapređuju društvo i doprinosi izgradnjim moderne zajednice, zasnovane na demokratskim vrednostima. I površna analiza programskog i organizacionog razvoja Škole

pokazuje da je ovakva orijentacija uvek bila ostvarivana realno i postepeno.

Savremeno obrazovanje se danas nalazi pred velikim izazovom - kako odgovoriti zahtevima nove tehnološke revolucije, koja stvara potpuno novi horizont rada i veština, a pri tome ne izgubiti onu prometejsku i humanističku nit koja je u temelju obrazovanog procesa. Ovom civilizacijskom izazovu Beogradska otvorena škola će odgovarati tako što će i dalje osvajati prostore kreativnosti na putu ka društvu zasnovanom slobodi, znanju i inovacijama. Tako će se na najbolji način ostvarivati i osnovna misija BOŠa i uloga u razvoju našeg

društva. Gotovo utopijsko nastojanje da jedna organizacija građanskog društva – a Beogradska otvorena škola to zasigurno jeste – dugoročno pozitivno utiče na promene u društvu pokazalo se ostvarljivim. Uvek imajući u vidu svoje višestranu prirodu, BOŠ na početku treće decenije nastavlja svoj rad – kao ustanova dodatnog obrazovanja različitih ciljnih grupa, nevladina organizacija posvećena građanskom društvu i jačanju kapaciteta institucija demokratskog društva.

Marinko Vučinić
predsednik Skupštine Beogradske otvorene škole

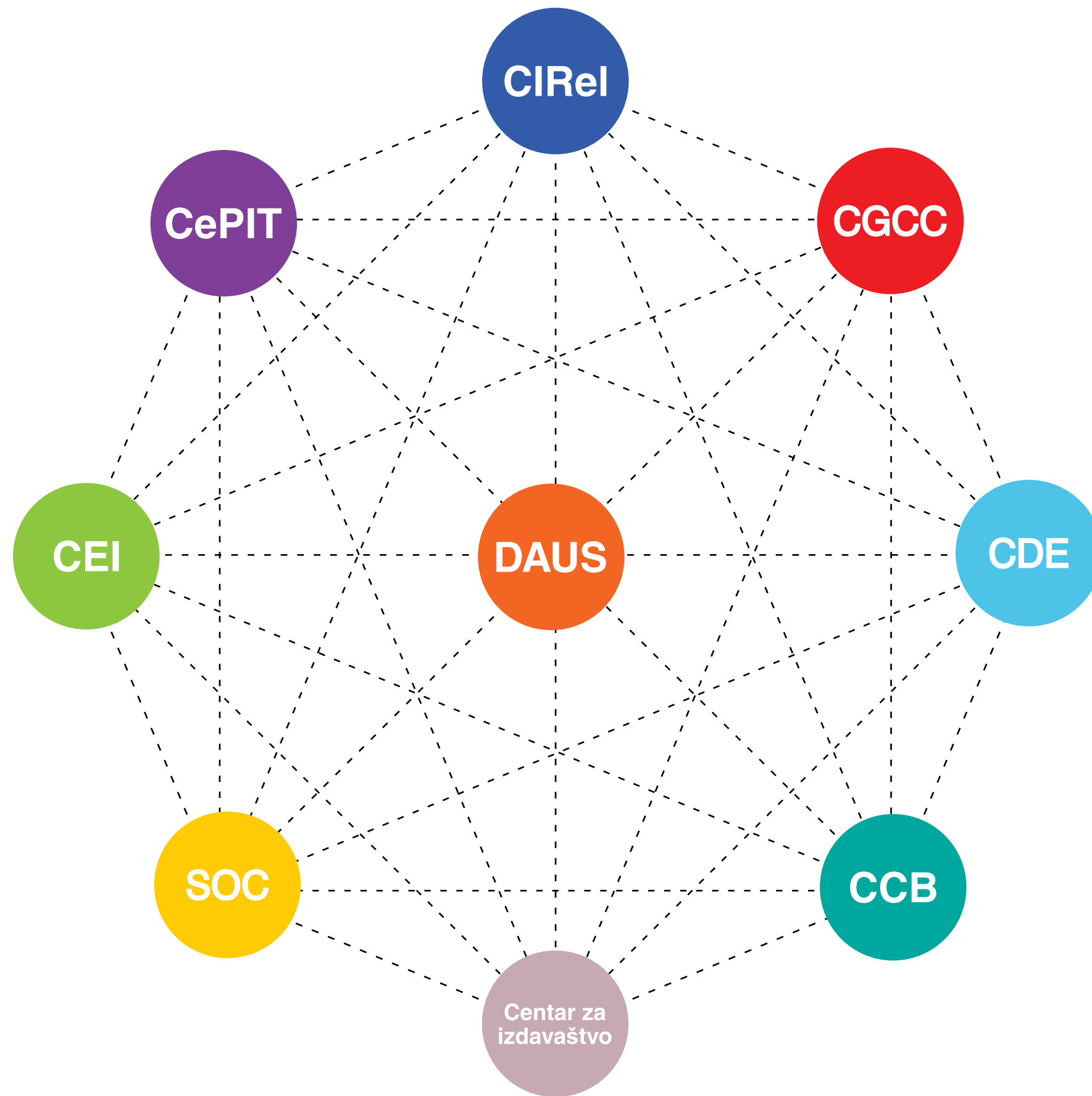
MISIJA I VIZIJA

Beogradska otvorena škola (BOŠ) je neprofitna, obrazovna organizacija građanskog društva osnovana 1993. godine. BOŠ doprinosi ukupnom razvoju društva kroz dodatno obrazovanje i obuku nosilaca društvenih promena, stručnu podršku institucijama, istraživanje i razvoj javnih politika u cilju izgradnje moderne zajednice zasnovane na demokratskim vrednostima.

Naša vizija je bolje društvo zasnovano na slobodi, znanju i inovaciji.

**Struktura
Beogradske
otvorene škole**

DAUS

Odeljenje za napredne dodiplomske studije

**Odeljenje za napredne
dodiplomske studije (DAUS)**
od 1993. godine organizuje
jednogodišnje obrazovne
programe za odabrane studente.
Aktivnosti DAUS-a usmerene
su ka dodatnom obrazovanju i
povezivanju odabranih studenata
kroz multidisciplinarnе akademske
programe iz oblasti društvenih i
humanističkih nauka.

Studije
budućnosti

Alumni

Postignuća

Druga decenija DAUS-a

Moglo bi se tvrditi da Odeljenje za napredne dodiplomske studije (DAUS) postoji koliko i Beogradska otvorena škola. Tokom dvadeset mladih godina programi u okviru DAUS-a su se menjali. Menjali su se i ljudi koji su osmišljavali i realizovali programe. Različite programe i ljude vezivalo je tokom prethodne dve decenije promišljanje o tome kako da se mladim i talentovanim studentima i istraživačima u Srbiji obezbedi kvalitetno i savremeno obrazovanje u oblasti društvenih i humanističkih nauka. Posledica ovakvog pristupa obrazovanju danas jeste jedinstveni program u oblasti visokog obrazovanja koji se u Beogradskoj otvorenoj školi danas realizuje pod nazivom „Studije budućnosti“.

Prva generacija studenata koja je učestvovala u programu studija budućnosti bila je jubilara dvadeseta generacija DAUS-a, koja je studije u BOŠ-a upisala na jesen 2012. godine. Po prvi put u Srbiji, trideset pet odabranih studenata imalo je priliku da sluša predavanja i učestvuje u raspravama o budućnosti države i društva, budućnosti socio-ekonomskog razvoja, budućnosti Evrope, kao i da se vežba veštinama budućnosti. Od jeseni 2013. godine, studenti tekuće, 21. generacije DAUS-a, učestvuju u programu studija budućnosti koji je dodatno inoviran i unapređen u odnosu na prethodnu akademsku godinu.

Programu studija budućnosti prethodio je jednogodišnji akademski „Program multidisciplinarnih dodiplomskih studija“, koji je u okviru DAUS-a realizovan u periodu od 2007. do 2012. godine. Okosnicu programa činila su tri modula u okviru kojih su studenti sticali znanja o procesu evropskih integracija, građanskom društvu, građanskoj kulturi i vrednostima. Deo ovog programa činio je i modul „Veštine“, u okviru kojeg su studenti sticali neophodna umeća akademskog pisanja, pisanja konkretnih predloga za praktičnu politiku, retorike i debatovanja.

Posebnu novinu u okviru multidisciplinarnih dodiplomskih studija predstavljao je program stažiranja. Od 2007. godine svi studenti DAUS-a imali su mogućnost da, pridržavajući se tačno definisanih pravila, deo svog studiranja u DAUS-a ispune praksom u organizaciji ili instituciji u kojoj su priželjkivali svoju profesionalnu karijeru. Obavezna praksa podrazumevala je kako praktični rad u okviru tekućih

poslova u izabranoj instituciji ili organizaciji, tako i osmišljavanje i sprovođenje istraživačkog rada koji je, uz asistenciju mentora iz iste institucije ili organizacije, vodio pisanju završnog rada. Završni rad je za svakog studenta DAUS-a kruna jednogodišnjeg studiranja u Beogradskoj otvorenoj školi, i za većinu studenata, prvi objavljeni rad u karijeri.

O važnosti i vrednosti praktičnog rada studenata svedoči činjenica da je, u okviru aktuelnog programa studija budućnosti, program stažiranja jedan od najvažnijih stubova. To nam ukazuje na još jednu stvar – promena sadržine akademskih programa u Beogradskoj otvorenoj školi nije vođena pukim praćenjem trendova. Ona je rezultat pažljive evaluacije koju rade studenti, profesori i saradnici svih centara Beogradske otvorene škole sa ciljem da se studentima koji uspešno završe težak selekcionni proces upisa na DAUS ponudi sadržinski i stručno najbolji i akademski izazovan obrazovni program.

U periodu od 2003. do 2007. godine u Odeljenju za napredne dodiplomske studije postojala su dva programa: „Glavni program“ i „Program Evropska unija i Balkan“. Okosnicu Glavnog programa činili su multidisciplinarni kursevi iz oblasti društvenih i humanističkih nauka, kursevi veština i tutorski program, dok je program Evropska unija i Balkan bio baziran na analizi i tumačenju pravnih, političkih, ekonomskih i kulturnih aspekata razvoja evropske ideje i procesa evropskih integracija. U programima je učestvovalo po trideset pet studenata treće i završnih godina studija na univerzitetima u Srbiji. Ova dva programa redefinisana su tokom 2002. godine u okviru velike evaluacije akademskih programa

BOŠ-a u prvih deset godina postojanja Škole.

Za razumevanje značaja DAUS-a važan je pregled sadržine akademskih programa, ali je još i važnije razumevanje uloge i dometa koje DAUS ima šire u našem obrazovnom sistemu i u našem društvu. Akademski programi Odeljenja za napredne dodiplomske studije Beogradske otvorene škole omogućavali su, u prethodne dve decenije, mogućnost za inovacije koji su univerzitetima, bile i ostale, preko potrebne. To se pre svega odnosi na interaktivni, kontinuirani, mentorski rad sa studentima, potom i na multidisciplinarni pristup i modularnu nastavu. Osnovno obeležje školovanja u DAUS-u je da je student jezgro

obrazovnog sistema a fokus na dodatnim znanjima i veštinama.

Otud je opravdano tvrditi da je Beogradska otvorena škola kroz aktivnosti Odeljenja za napredne dodiplomske studije (DAUS) u prvih dvadeset godina vršila trostruku ulogu.

BOŠ je najpre vršio korektivnu ulogu u odnosu na formalni obrazovni sistem u Srbiji. U okviru akademskih programa na DAUS-u primenjivani su upravo oni nastavni metodi koji su kasnije predviđeni bolonjskim procesom, a koji su nedostajali i još uvek nedostaju u formalnom obrazovnom sistemu. Saradnici Beogradske otvorene škole su kreirajući i realizujući programe

u okviru DAUS-a neprestano bili usmereni ka pokušajima da se poprave nedostaci formalnog sistema, makar se to odnosilo na 35 studenata koji godišnje učestvuju u akademskom programu BOŠ-a. BOŠ je, zatim, vršio eksperimentalnu ulogu. Svojim akademskim programima Beogradska otvorena škola je uspešno predstavljala ogledno polje za razvoj inovativnih programa u okviru razvoja sistema visokog obrazovanja u Srbiji. Time je obezbeđeno da se uspešno realizovani modeli akademskih programa na BOŠU mogu integrisati u akreditovane programe na univerzitetima u Srbiji.

Najvažnija uloga koju je, kroz aktivnosti Odeljenja za napredne dodiplomske studije, imala Beogradska otvorena škola bila je reformska. Saradnici BOŠ-a su

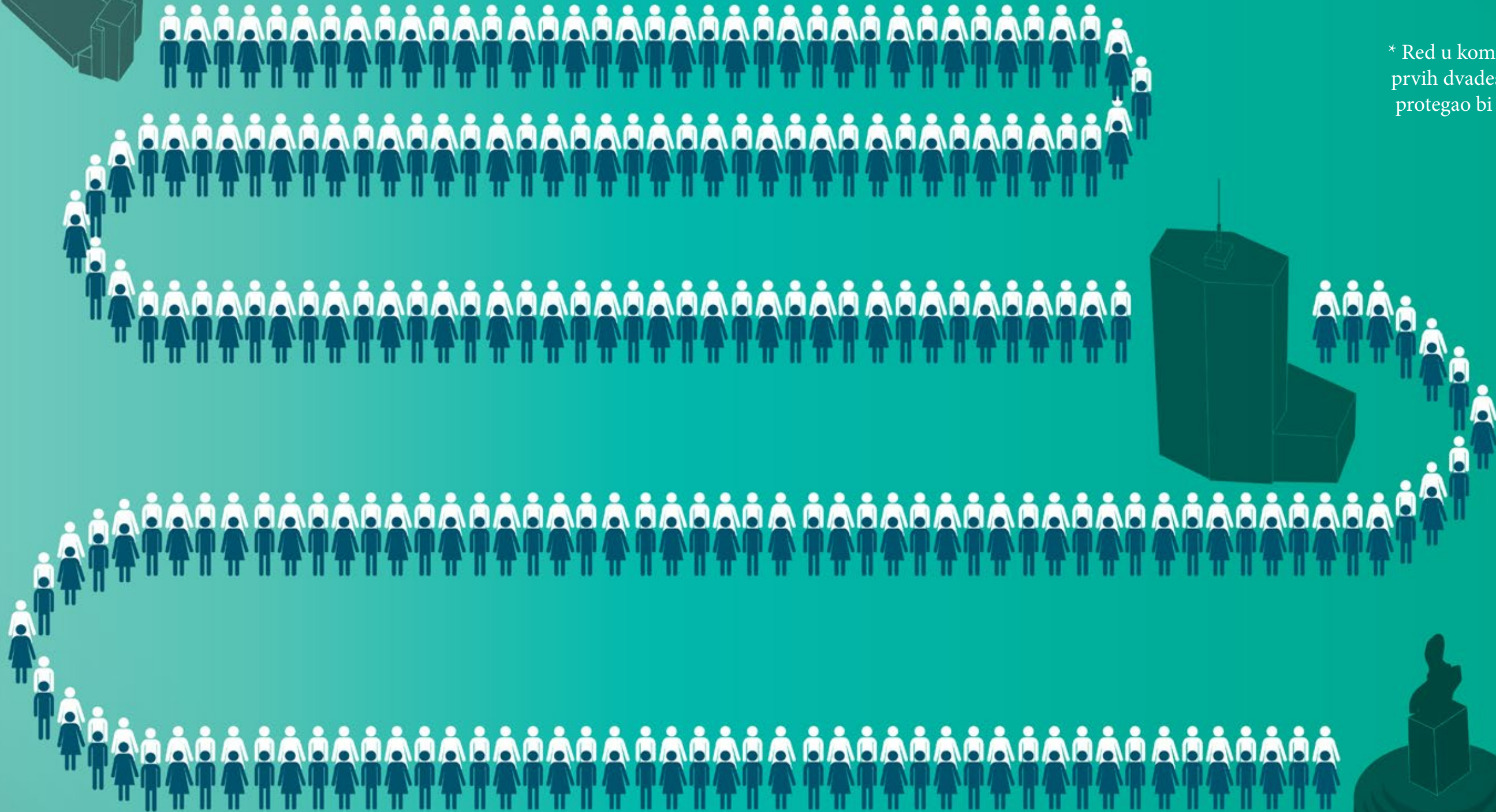
se trudili da svojim delovanjem obezbede da svetlo u pogledu reforme visokog obrazovanja u Srbiji uvek bude uključeno. Ova uloga podrazumevala je da je BOŠ neprestano usmeren ka osposobljavanju svojih saradnika i saradnika kako bi oni aktivno uticali na usmeravanje toka dalje reforme visokog obrazovanja.

Zadržavajući univerzalno humanističko geslo *Non scholae, sed vitae discimus* otvarana je mogućnost za jasnije usmerenje studenata da postanu samostalni, samopuzdani, poštovani građani, sposobni da deluju u okvirima složenosti demokratskog društva. Ovim se Beogradska otvorena škola odlučnije uključila u izgradnju građanskog društva u Srbiji, ne zanemarujući svoju osnovnu ulogu - prevazilaženje ograničenja klasičnog visokoškolskog sistema.

Dvadeset mladih godina podrazumevalo je želju, trud i strpljenje da se ostvari deo ucrtanih ciljeva. Zakoračivši u treću deceniju, BOŠ bi trebalo još aktivnije da počne da se bavi inoviranjem programa i načina rada, kao i pripremom predloga politika za unapređenje sistema visokog obrazovanja i eliminisanja prepreka ka stvaranju modernog sistema visokog obrazovanja u Srbiji. Takvim delanjem Beogradska otvorena škola na najbolji način doprinosi da sistem visokog obrazovanja u Srbiji zaista postane deo evropskog prostora visokog obrazovanja.

Vladimir Pavićević

* Red u kom bi stajali svi alumnisti prvih dvadeset generacija DAUS-a protekao bi se od Doma omladine do Slavije

IN MEMORIAM: Neobični čovek Ljubiša Rajić

Autor: Dubravka Stojanović

Ljubiša Rajić je bio neobičan čovek u našoj sredini. Već i sama zvanična biografija, koja je obično suvoparno štivo, pokazuje šta je on sve postigao, koliko su različita bila njegova interesovanja, koliko su bogati bili njegovi talenti. Ali, pritom, uz sva vrhunska ostvarenja, svaka od tih rubrika pokazuje da je sve radio na neobičan način.

Bio je neobičan već i po izboru struke. Odlučiti se za skandinavistiku šezdesetih godina, kada u Beogradu nije postojala takva katedra, bio je već prvi pokazatelj njegove posebnosti. Ubrzo po završenim studijama nordistike na Univerzitetu u Oslu, pokrenuo je 1977. studije skandinavistike na beogradskom Filološkom fakultetu, što je retko gde bilo delo pojedinca. Dugo je bio i jedini predavač na toj grupi, pa njegova biografija svedoči o tome da je sam predavao skoro sve predmete na svim godinama studija. Budući da je često ostajao bez lektora, sam je predavao i sve skandinavske jezike: norveški, švedski i danski. Na grupi za skandinavistiku bio i bibliotekar. Švedski institut je Grupu za skandinavistiku na Filološkom fakultetu u Beogradu proglasio 2004. godine za najbolju instituciju te vrste u svetu u toj godini.

Neobično vredan, Rajić je, pored profesure, radio i mnoge druge poslove. Pored pisanja knjiga i stručnih radova, prevodio je, držao predavanja kao gostujući profesor na mnogim domaćim i stranim univerzitetima. Bio je osnivač i predavač alternativnih studija u Srbiji tokom devedesetih - od Ženskih studija, Beogradske otvorene škole do Alternativne akademske mreže. Bio je član najvažnijih komisija za unapređenje obrazovanja i radnih grupa koje su posle 2000. radile na reformi univerzitetske nastave. Radio je kao sudski tumač za skandinavske jezike. Bavio se književnošću za decu.

Neobičan je bio i njegov društveni angažman. Kao retko ko u akademskoj zajednici verovao je u društveni aktivizam i bio je spreman da svoje znanje, vreme i energiju uloži u pokretanje niza akcija i organizacija civilnog društva. Mislio je da je to njegova obaveza. Umeo je, što je kod nas neobično, da radi s drugima, da se posveti zajedničkoj inicijativi i opštem interesu. U teškim godinama rata bio je urednik antiratne Republike; posle usvajanja zakona 1998. godine kojim je izvršeno nasilje nad Univerzitetom i ukinuta njegova autonomija, pokrenuo je osnivanje Udruženja profesora i istraživača Srbije i Obrazovnog foruma; u vreme autoritarnih vlada bio je osnivač i član mnogih važnih nevladinih organizacija.

Još je neobičnije u našoj sredini bilo to što je Ljubiša Rajić najčešće reagovao sam, kao pojedinac. Pokazivao je tako da i onda kad nikoga više nema i kad se niko ne potrese, treba pružiti otpor. Imao je izraženu socijalnu osetljivost i istančan politički merač, pa je, i pre drugih, i bez drugih, detektovao anomalije i na njih spremno i hitro ukazivao. Ako nije bilo vremena za neku zajedničku inicijativu, radio je sam, pišući, govoreći, apelujući, pokušavajući da stvari makar i malo pomeri. Imao je posebno osetljive receptore za nepravdu, „obaveštavao je i uzbunjivao“ javnost i onda kad ona, već umorna, nije ni primećivala novo zlo. Verujem, ili bar želim da verujem, da je svako ko bi s ma kog nivoa vlasti počinio neko nepočinstvo pomišljao da li će ga „uhvatiti“ Ljubiša Rajić i da mu je to stvaralo makar sitnu neprijatnost. Kao što su i svi ugroženi pojedinci mogli biti sigurni da će ih, iako ostanu potpuno sami, braniti Ljubiša Rajić. Za njega i njegovu reakciju nije bilo malog povoda. Znao je da se društva grade upravo na svakom detalju.

Neobična je u ovoj sredini bila i njegova uporna vera da će društvo zaista postati bolje. Uvek kad bi se pojavio na televiziji odavao je utisak neke užurbanosti, kao da je bio u strahu da će ga to dobro preduhitriti, da neće stići da vidi da je svet postao bolji. S rancem na leđima odavao je utisak da žuri, da ne zakasni na tu dobru vest. Duhovit i poletan svima nam je stvarao utisak da pobeda samo što nije tu. I bilo nam je lakše kad se pojavi. Znali smo da će reći baš ono što se nama neorganizovano vrtelo po glavi, što nas je nerviralo i povređivalo. Često je, pozivajući na otpor, bio toliko sam da je, tako štrčeći, izgledao još viši i još tanji nego što je inače bio.

Svako ko je i najkraće razgovarao s Ljubišom Rajićem zna da je često citirao svoju decu i svoje studente. Podržavao ih je i onda kada su na njih skoro svi bili ljuti i kad su mnogi mislili da su baš preterali. Verovao je da oni moraju biti u pravu, da oni osećaju ono za šta smo mi otupeli i da od njih treba učiti. Bio je ubeđen da ne treba oni da slušaju nas, već mi njih. Bio je, po tome, za našu sredinu, veoma neobičan profesor i veoma neobičan otac.

Postoji u njegovoj biografiji i jedan podatak koji nije neobičan. Ako se pogleda spisak nagrada i priznanja koje je dobio, lako je uočiti da nije dobio nijedno domaće priznanje. Bio je član Norveške akademije nauka, nosilac najvažnijih ordena i nagrada skandinavskih zemalja, ali domaća akademska javnost nije mislila da treba da mu oda zahvalnost i priznanje. Ljubiša Rajić nije postao ni redovni profesor Univerziteta niti mu je dozvoljeno da odloži odlazak u penziju, iako je bio jedini profesor skandinavskih jezika. Na komemoraciji u Rektoratu Beogradskog univerziteta, na kojoj su se sa Ljubišom Rajićem oprostila četiri ambasadora skandinavskih zemalja, nije bilo predstavnika srpske države. Ministarstvo spoljnih poslova, kao ni ministarstva kulture, nauke ili obrazovanja nisu bili tu da se zahvale Ljubiši Rajiću. Učinile su to kolege koje su se njime ponosile i njegovi studenti. Dobili smo tako, zahvaljujući Ljubiši Rajiću, još jednu oporu sliku o našem društvu i još jedan poziv da postanemo bolji.

Centar za izgradnju kapaciteta

Centar za izgradnju kapaciteta kreira i sprovodi programe kojima se poboljšavaju kompetencije pojedinaca i unapređuje delovanje institucija, čime doprinosi demokratskom razvoju društva.

Obrazovni
programi

Stručno
administrativna
podrška

Postignuća

Centar za izgradnju kapaciteta Beogradske otvorene škole

Centar za izgradnju kapaciteta Beogradske otvorene škole kreira i sprovodi programe kojima se poboljšavaju kompetencije pojedinaca i unapređuje delovanje institucija, čime doprinosi demokratskom razvoju društva. Koreni Centra za izgradnju kapaciteta sežu u 1996. godinu, kada započinju aktivnosti u okviru Odeljenja za građansko obrazovanje: nastaju

programi koji onima koji žele da menjaju društvo u kojem žive, u to vreme aktivistima studentskih i drugih nevladinih organizacija, članovima demokratski orijentisanih političkih stranaka, nude dodatna znanja i veštine potrebne za uspešno učešće u društvenom životu.

Ovaj deo Beogradske otvorene škole koji jasno izlazi iz akademskog okvira, u narednim godinama pomno prati potrebe svojih ciljnih grupa za podrškom, veštinama i znanjima i svojim projektima na njih odgovara; menja forme i nazive pod kojima se pojavljuje u organizacionoj strukturi BOŠa, a poslednjih desetak godina ostaje prepoznatljiv kao Centar za izgradnju kapaciteta. Ciljevi Centra su jasno određeni autentičnim potrebama korisnika, kao i opštim politički i društveni razvojem u Srbiji u poslenje dve decenije, oni su:

- unapređenje rada, povećanje efikasnosti i kapaciteta institucija demokratskog društva;
- unapređenje kompetencija zaposlenih u upravi;
- unapređenje kapaciteta poslovnog sektora za doprinos društvenom razvoju;
- podrška modernizaciji i strukturnim reformama javnih institucija;
- povećanje transparentnosti i uključivanje građana u procese donošenja odluka;
- osnaživanje organizacija građanskog društva i podsticanje građanskog aktivizma;
- unapređenje položaja manjina i marginalizovanih grupa.

Danas Centar za izgradnju kapaciteta ove ciljeve ostvaruje u okviru nekoliko celina, ti to kroz:

- obrazovne programe i obuke i pružanje konsultantskih usluga (kreiranje i sprovođenje obrazovnih programa i izvođenje treninga i mentorskih programa kreiranih u skladu sa potrebama korisnika);
- stručno-administrativna podrška institucijama (pružanje stručne podrške institucijama za reforme, razvoja javnih politika, strateških i pravnih dokumenata i organizovanje javnih događaja);
- ostale aktivnosti centra (akademsko i profesionalno usavršavanje, povezivanje relevantnih zainteresovanih aktera, izdavačku delatnost i druge brojne aktivnosti).

Kreiranje i sprovođenje obrazovnih programa i pružanje konsultantskih usluga

- Obrazovni program „PolitiKAS” BOŠ i Fondacija Konrad Adenauer od septembra 2009. godine organizuju dvosemestralni obrazovni program „PolitiKAS” za mlade lidere, predstavnike političkih stranaka desnog centra i umerene desnice

i aktiviste organizacija građanskog društva koje u svom radu zastupaju te vrednosti. Polaznici pohađaju predavanja o osnovnim konceptima unutrašnje i spoljne politike, demokratskim političkim institucijama i idejama, ekonomskoj i socijalnoj politici i procesima evropskih integracija. Cilj programa je jačanje mreže mladih lidera iz političkih stranaka i organizacija građanskog

društva koje zastupaju vrednosti i ideje desnog centra i umerene desnice, radi unapređivanja njihove komunikacije i koordinacije, kao i podizanja svesti o potrebi jačanja njihove saradnje na postizanju društvenog konsenzusa i boljeg zastupanja ideja i vrednosti njihovih organizacija. Do sada je 73 polaznika, zaključno sa junom, uspešno završilo ovaj program. U septembru 2013.

svoje obrazovanje na „PolitiKAS-u“ je započela peta generacija studenata.

- Javno zagovaranje/zastupanje
Obuka za uspešno javno zagovaranje ima za cilj da izgradi kapacitet organizacija, da same kreiraju i sprovode svoje projekte javnog zagovaranja. Javno zagovaranje predstavlja niz ciljanih aktivnosti u svrhu skretanja pažnje javnosti na određene društvene teme, radi uticaja na donosiocle odluka i na kreiranje praktičnih politika. BOŠ-ovi treninzi pružaju znanje i veštine o koracima u

javnom zagovaranju, kao i konkretna iskustva javnog zagovaranja u Srbiji (zasnovana na originalnim projektima BOŠ-a u ovoj oblasti). Do sada je kroz ovu vrstu obuke u BOŠ-u prošlo više od 250 polaznika.

- Timski rad
Programi iz oblasti timskog rada sastoje se od treninga i radionica, kreiranih u skladu sa potrebama učesnika. Bave se i izgradnjom i razvojem tima, koordinacijom, komunikacijom, ulogama u timu, rešavanjem konflikata,

pregovaranjem, procesom donošenja odluka, drugačije rečeno, pitanjima koja su od suštinskog značaja za uspešan timski rad i uspeh organizacije. Tokom više od decenije rada na ovim temama, BOŠ je organizovao više od 20 treninga iz oblasti timskog rada, koje je pohađalo više od 600 polaznika.

- Pisanje predloga za praktičnu politiku
Sertifikovani treneri BOŠ-a od 2004. godine kreiraju i izvode obuku za pisanje predloga za praktičnu politiku. Obuke za pisanje predloga za praktičnu politiku namenjene su zaposlenima u javnoj upravi i drugim zainteresovanim društvenim akterima. Polaznicima se prenose

znanja i veština pisanja i korišćenja predloga za praktičnu politiku. Na taj način se doprinosi razvoju otvorenog, demokratskog društva i razvoju inkluzivnog i transparentnog procesa kreiranja praktičnih politika i donošenja odluka. Pored visokooecenjenih treninga, BOŠ izvodi i mentorske programe, kreirane u skladu sa potrebama korisnika, pruža

konsultantske usluge i ekspertsku podršku u procesu razvoja praktičnih politika. Do sada preko 800 polaznika (zaposlenih u upravi i drugim javnim institucijama, aktivista organizacija građanskog društva, članova i zvaničnika političkih stranaka i stručnjaka iz drugih oblasti) pohađalo je više od 40 treninga za pisanje predloga za praktičnu politiku.

- Obrazovanje za demokratiju
Programi obrazovanja za demokratiju imaju za cilj podizanje svesti, veština i znanja, prvenstveno mladih iz zemalja bivše Jugoslavije, kako bi aktivno i konstruktivno učestvovali u demokratskim procesima i političkom životu. Od 1996. godine, preko 1000 učesnika, aktivista političkih stranaka i organizacija građanskog društva, pohađalo je različite inovativne programe kojima su unapređene njihove lične veštine i znanja, ali se bitno doprinelo i uspešnom radu organizacija i institucija iz kojih dolaze, kao i regionalnoj saradnji. BOŠ kontinuirano organizuje letnje škole za mlade političke i društvene lidere iz svih krajeva bivše Jugoslavije. Od 2000. godine, organizovano je 27 škola u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji, koje je pohađalo preko 500 učesnika.

- Obrazovanje za preduzetništvo
Program obrazovanja za preduzetništvo ima za cilj da kroz osnaživanje preduzetnika podstiče razvoj ovog ključnog elementa tržišne ekonomije i da time doprinosi demokratskom razvoju Srbije.

- Obrazovanje za građanski aktivizam i upravljanje organizacijama građanskog društva
Program obrazovanja za građanski aktivizam ima za cilj da unapredi delovanje organizacija građanskog društva u Srbiji, da podržava njihovo aktivno učešće u javnom životu i saradnju sa predstavnicima druga dva sektora – vladinog i poslovnog. Od 1998. godine, preko 250 polaznika uspešno je pohađalo obuke i savetovanja BOŠ-a, a organizacije iz kojih su polaznici, unapredile su svoj svakodnevni rad i time doprinele razvoju građanskog društva u Srbiji.

- Jačanje leaderskih potencijala mladih Roma u Srbiji
Beogradska otvorena škola se od 1998. godine bavi pitanjima obrazovanja i obuke manjinskih i marginalizovanih grupa u Srbiji. Posebno obiman je bio bio jednogodišnji obrazovni program „Jačanje leaderskih potencijala mladih Roma u Srbiji”, izveden u 2009. i 2010. godini. Namenjen je studentima i postdiplomcima, kao i društveno angažovanim pojedincima romske nacionalnosti sa visokom stručnom spremom, a pokrenut je u okviru međunarodne inicijative „Dekada inkluzije Roma 2005 – 2015” u saradnji sa Romskim inicijativama Instituta za otvoreno društvo. Cilj programa je da se osnaže leaderski potencijali mladih Roma, pripadnika akademske zajednice, za aktivno učešće i zastupanje interesa romske zajednice u javnom životu, i time

doprinese rešavanju problema romske zajednice.

Stručna podrška institucijama

Kroz izgradnju kapaciteta korisnika i kroz konsultantske i druge usluge institucijama, BOŠ pruža podršku javnom sektoru i drugim partnerima, neophodnu za njihov institucionalni razvoj i unapređenje rezultata rada.

- Stručna podrška Ministarstvu omladine i sporta

Beogradska otvorena škola, od juna 2008. godine, kontinuirano sprovodi projekte podrške Ministarstvu omladine i sporta u realizaciji ciljeva Nacionalne strategije za mlade i Strategije karijernog vođenja i savetovanja, u izgradnji institucionalnog okvira za sprovođenje omladinske politike i sistema karijernog vođenja i savetovanja.

Tim za podršku Ministarstvu omladine i sporta nastao u okviru BOŠ-ovog Centra za izgradnju kapaciteta; grupa mladih profesionalaca BOŠ-a je odmah nakon usvajanja Nacionalne strategije za mlade, počela aktivnosti na podršci Ministarstvu omladine i sporta. Donošenjem Nacionalne strategije za mlade načinjen je prvi korak ka sistemskom rešavanju položaja mladih. Strategijom su Vlada Republike Srbije i Ministarstvo omladine i sporta zauzeli stav da je sistemsko regulisanje položaja mladih neophodno i prioritet, kako bi mladi

u Srbiji imali mogućnost da iskažu i ostvare svoje mogućnosti i potencijal i naposljetku daju svoj doprinos društvu i državi.

Saradnja BOŠ-a i Ministarstva omladine i sporta uspešno traje već pet godina unazad i odličan je primer saradnje vladine institucije i organizacije civilnog društva.

Prvi projekat koji je Tim za podršku realizovao u periodu od juna 2008. do januara 2009. godine u saradnji sa Ministarstvom omladine i sporta rezultirao je usvajanjem Akcionog plana Nacionalne strategije za mlade. Usvajanjem Akcionog plana za sprovođenje Nacionalne strategije za mlade stvoreni su osnovni preduslovi za izradu Zakona o mladima i preduslovi za kvalitetno sprovođenje Nacionalne strategije za mlade na svim nivoima.

Zahvaljujući velikom naporu i posvećenosti profesionalnog tima BOŠ-ovog Centra za karijerno vođenje i savetovanje i velikim uspesima u implementaciji projekata koji su imali za cilj osnaživanje mladih za razvoj i aktivno planiranje svoje karijere, a kasnije predstavljali i osnov za izradu prvog predloga dokumenta koji se odnosi na uvođenje sistema karijernog vođenja i savetovanja u Srbiji. Ministarstvo omladine i sporta preuzima inicijativu i 2009. godine započinje pripremu sveobuhvatne strategije kako bi se postavio adekvatan okvir za uvođenje usluga i aktivnosti karijernog vođenja i

savetovanja kako u obrazovanju i zapošljavanju, tako i u oblasti rada. Strategija karijernog vođenja i savetovanja u R. Srbiji usvojena je u martu 2010. godine.

Kroz donošenje ove dve strategije obezbeđeni su temelji za kontinuirano planiranje razvoja omladinske politike u Srbiji. Ipak, glavni napredak u izgradnji institucionalnog okvira omladinske politike, ali i najveći doprinos rada BOŠ-ovog Tima za podršku u okviru MOS-a, ostvaren je tokom procesa kreiranja i donošenja Zakona o mladima, koji je usvojen 5. jula 2011. godine i njime je po prvi put oblast mladih normativno uređena.

Ministarstvo omladine i sporta od svog osnivanja prepoznaje značaj razvoja sistema karijernog vođenja i savetovanja, kao i usluga iz tog domena koje bi bile usmerene na različite grupe mladih. Zajedničkim naporima Ministarstva, BOŠ-a i njenih saradnika, u oktobru 2009. godine osnovan je Centar za karijerno vođenje i savetovanje mladih talenata. Centar je osnovan pri Ministarstvu omladine i sporta, za potrebe Fonda za mlade talente, a stručno i organizaciono ga podržava BOŠ.

Iako je finansijska podrška najboljih studenata u Srbiji svakako sama po sebi značajna pomoć uspešnom završetku studija, ipak nije i dovoljna. Talentovani diplomci imaju još dosta potreba na koje se ne može odgovoriti u potpunosti pružanjem

finansijskog podsticaja, a u vezi su sa daljim profesionalnim razvojem, a Centar je tu da im u tome pomogne i podrži ih.

Osnovna misija Centra jeste pružanje usluga karijernog vođenja i savetovanja najtalentovanim mladim pojedincima u Srbiji odnosno podrška u razvijanju karijere, daljem akademskom, profesionalnom i ličnom napredovanju. Centar kroz svoje aktivnosti, organizovanja radionica za profesionalni razvoj, karijernog savetovanja i informisanja, povezivanja sa poslodavcima doprinosi povećanju zapošljivosti mladih talenata na tržištu rada.

Imajući u vidu sve navedeno, sa ponosom možemo da kažemo da je od svog osnivanja do danas, Centar svojim uslugama direktno obuhvatio više od 1.600 stipendista Fonda, a indirektno preko 5.000 stipendista. Nakon tri godine od donošenja Strategije karijernog vođenja i savetovanja u Republici Srbiji, osnove sistema karijernog vođenja i savetovanja su postavljene na čvrstim temeljima u našoj zemlji, ali veliki izazovi nam tek predstoje. Mladi su važan resurs srpskog društva, resurs zbog kog je neophodno da se utiče na sadašnje društvene procese i oni učine još boljim, a isto tako stvore uslovi za bolju i prosperitetniju budućnost.

Aktivnim učešćem najpre u izgradnji, zatim sprovođenju i promociji,

institucionalnog okvira omladinske politike i sistema karijernog vođenja i savetovanja, BOŠ je pokazao da je iz pozicije organizacije građanskog društva moguće značajno uticati na rad institucija tako doprineti ukupnom razvoju društva.

- Podrška ambasadi Kraljevine Švedske u Beogradu na projektu „Glasovi Švedske“
Švedska se 2010. godine predstavila projektom „Glasovi Švedske“, kao zemlja počasni gost Beogradskog

sajma knjiga. Beogradska otvorena škola je bila zadužena za implementaciju kompletnog projekta.

- Institucionalne reforme
Program institucionalnih reformi usmeren je na različite aspekte društvenih, političkih i institucionalnih promena i na pitanja razvoja. Od početka demokratskih reformi u Srbiji 2000. godine, BOŠ izvodi obrazovne projekte iz različitih oblasti sa ciljem da se podrže reforme u procesu tranzicije i evropske integracije. BOŠ

je pomagao uvođenje građanskog obrazovanja u osnovne škole u Srbiji, kroz doprinos uvođenju programa „Projekat građanin“ u nastavni plan i program.

*Milorad Bjeletić
izvršni direktor*

CCB
Saradnici
2003-2013

doc. dr

Miljko Arsić, doc. dr Tanasije

Marinković, doc. dr Vladimir Pavićević, doc.

dr Vladimir Petrović, doc. dr Zoran Stojiljković, dr Jana

Bačević, dr Vladimir Đerić, Dušan Ilić, Đorđe Padejski, Ljubivoje

Tadić, Michael Simmons, Milan Sitarski, mr Dragan Živojinović, mr

Svetislava Bulajić, prof dr

prof. dr Aleksandar

Aleksandar Molnar,

Čavoški, prof. dr Biljana

Dojčinović Nešić, Prof.

dr Čedomir Čupić, prof.

dr Dejan Šoškić, prof. dr

Dušan Pavlović, prof. dr

Đorđe Pavićević, prof.

dr Ilija Vujačić, prof.

Dr Ljiljana Bogoeva

Sedlar, prof. dr Ljubomir

Milan Vukomanović,

Marković, prof. dr

prof. dr Vesna Knežević

Pešić, prof. dr Čedomir Antić,

prof. dr. Tanja Miščević, Vladimir M. Pavlović, Vladimir Međak,

Zorica Mršević, Žarko Paunović, Aleksandar Macura, Danica

Vučenić, Danijela Božanić, Danijela Božović, dr

Aleksa Nenadović, dr Bojan Marković,

Miroslav Prokopijević,

Kostić, prof. dr

prof. dr Aleksandra

Madžar, prof. dr

prof. dr Slobodan

Snježana Milivojević,

Predić, prof. dr Vesna

prof. dr. Mihail Arandarenko,

dr

Čedomir Antić, dr Gordana

Matković, dr Ivan Vejvoda, dr Milan Pajević,

dr Ognjen Pribičević, dr Saša Randelović, Dušan Ilić,

Đorđe Padejski, Đorđe Vuković, Henri Giscard Bohnet, Jelena

Babić, Marko Vujačić, Miloš Aligrudić, Miomir Miša Brkić, mr Ivan

Knežević, mr Ognjen

mr Vladimir Ateljević,

Bojović, prof. dr Ana

Božidar Cerović, prof. dr

Darko Tanasković, prof.

dr Gorana Krstić, prof.

dr Ivan Vujačić, prof.

dr Jurij Bajec, prof. dr

Milica Delević, prof. dr

Miodrag Jovanović, prof.

dr Miodrag Zec, prof.

dr Miroslav Brkić, prof.

prof. dr Nebojša

Predrag Simić, prof. dr

dr Slobodan Samardžić,

Vladimir Đerić, Vladimir

Željko Ivanji, Aleksandar Jovanović, Biljana Dimitrijević, Bojana

Perović, Borivoj Janković, dr Dejan Milenković, dr Dušan

Mojić, Gorana Golubović, dr Iskra Maksimović,

dr Jasmina Kuka, Dragan Đukić,

Mirić, mr Pavle Golicin,

prof. dr Ana Knežević

Trbović, prof. dr

dr Miroslav Milićević,

Vladislavljević, prof. dr

Slobodan Antoniće, prof.

Stefan Eftimovski,

Milutinović, Žarko Šunderić,

Dragan Golubović, Dragan Radosavljević, Dragan

Stanojević, Dragana Čatić, Dragana Petković, Dubravka

Ružić, Dušan Spasojević, Đuro Blanuša, Ivan Stanojević, Ivana Dukić,

Ivona Simić, Jadranka Dimov, Jana Vlajković, Jelena Knežević, Maja

Andrić, Marija Milenković, Marija Petronijević, Marijana Milošević, Milica

Milenković, Milina Petrović, Miloš Radosavljević, Mirela Avdagić, Nataša

Cupać Pavlovski, Nenad Borovčanin, Nenad Maletin, Nikola Pucarević, Sanja

Nikolin, Slobodan Mrđa, Snežana Klačnja, Tijana Maksimović, Aleksandar

Baucal, Danijela Maljević, Ivan Klajn, Ivana Spasić, Marijana Simić, Milica

Bogdanović, Milica Jevremović, Miodrag Milosavljević, Lara Petrićević,

Nataša Malinović, Đorđe Pavlović, Ivana Tošović, Jasna Mijatović,

Jelena Manić, Luka Breneselović, Milica Mihajlović, Mirko

Popović, Svetlana Levi, Tamara Skrozza, Tamara Dimitrijević,

Teofil Pančić, Vesna Janjević Popović, Vesna Šavija, Vladimir

Arsenijević, Vladimir Gvozden, Vladislava Đorđević, Zorica Miščević,

Vesna Đukić, Milorad Bjeletić, Branislav Bugarčić, Ivona Simić, Ljiljana

Bogojev Sedlar, Milena Nikolić, Bojan Branković, Đorđe Petrić, Miroslav

Todorović, Siniša Radić, Vesna Vidojević, Zorica Labudović, Vanja Kalaba, Ivana

Kovačević, Vanja Udovičić, prof. dr Alisa Marić, Snežana Samardžić Marković,

Milica Škiljević, Evica Kuč, Ana Stevanović, Gordana Pilipović, Ana Manojlović,

Marija Vranešević, Pavle Mihajlović, Milica Mičić, Tamara Kljajić, Sanja Nasevski,

Mihailo Gajić, Ivana Bartulović, Jovana Tripunović, Itana Miljanić, Jelena

Petrović, Jovica Trkulja, Mile Mišić, Miša Đurković, Nevena Jovanović,

Nikola Parun, Veljko Lalović, Žarko Malinović, Vanja Kalaba, Vesna

Vidojević, Zorica Labudović, Pavle Mihajlović, Ivana Kovačević,

Snežana Samardžić Marković, Alisa Marić, Vanja Udovičić

Beograđanka

B()Š

Beogradska
otvorena
škola

* prve asocijacije
alumnista na BOŠ

umrežavanje

pozitivna energija zimski škola talenat i potencijal ljudi
sjajni ljudi napredak
socijalni kapital alternativa ALUMNI
poznanstva ljudi znanje

Evropa nova poznanstva
posebnost pamet ljubav
široko znanje
multidisciplinarnost
odličan vidik sa Beograđanke
odskočna daska
UŽIVANJE svestranost kreativnost Networking
BOŠ širina elitizam
divni ljudi prijatelji
DRAGI LJUDI studentski dani akcija
USPEŠNI LJUDI
MLADOST I ZNANJE evropske integracije
društvo prijatelji
veliki potencijal nova saznanja
mesto pametnih ljudi
podsticajno okruženje individualni preokret
škola svaštara

alternativa jednom lju
toplo oko srca dobro druženje i sjajni predavači
visina izuzetnost PROGRAM DAUS
jedna od najboljih odluka koje sam ikad donela je da se prijavim za BOŠ
druženje i učenje
Vesna Đukić
kvalitetan sadržaj i talentovani ljudi
otvorenost znanja
studiranje kreativnost
širina
druženje i učenje

sticanje novog znanja, veština i prijatelja, dobra zabava
ka fana mladi ljudi
pozitivni
DRUŽENJE
magistar
DRUŠTVENA (AKTIVNOST, NAUKA, UTICAJ)
KRIČKO RAZMIŠLJANJE
CEU
statički elektricitet
Slobodno mišljenje
otvorenost
pametno društvo
psihološka radionica
odličan vidik sa Beograđanke
kontakti
NAJBOLJE VANNASTAVNO ISKUSTVO DO SADA
svaki put se ponovo rađa druženje i učenje
savršena kombinacija znanja, veština i prijateljstva
kvalitetna predavanja
mesto gde imam prijatelje

NOVI HORIZONTI
dobar pogled
familija
slobodoumlje
Skrivite znanje i prijateljstva

CEI

Centar za evropske integracije

Centar za evropske integracije unapređuje javne politike u procesu pristupanja Srbije Evropskoj uniji kroz jačanje dijaloga, izgradnju partnerstava i obrazovanje nosilaca društvenih promena radi usvajanja evropskih standarda i vrednosti.

**Realizovani
projekti**

Postignuća

Centar za evropske integracije

U godini kada Beogradska otvorena škola (BOŠ) obeležava dvadeset godina svog postojanja i rada na preobražaju Republike Srbije u modernu zajednicu zasnovanu na demokratskim vrednostima, Centar za evropske integracije, u institucionalnoj strukturi BOŠ-a, zvanično postoji tačno deset godina. Kao i ostali centri Beogradske otvorene škole Centar za evropske integracije je rezultat spajanja tradicije dobrog upravljanja organizacijom, posvećenosti misiji, iskustvu i entuzijazmu onih koji u Centru rade i onih koji sa Centrom za evropske integracije saraduju.

Za deset godina života dete postane mali đak, nauči da čita, piše, množi i deli sve do druge decimale, shvati zašto lišće pada u jesen, šta je rečni sliv i gde živi pingvin, a gde beli medved. Za deset godina neka ozbiljna država izgradi stotine kilometara autoputeva, a negde se promeni nekoliko vlada. Toliko je godina nekoj državi potrebno da postane punopravna članica Evropske unije.

Za deset godina sopstvenog postojanja i rada Centar za evropske

integracije (CEI) je predano radio na čitanju i tumačenju javnih politika u procesu evropskih integracija, nastojeći da koncept politike kao javnog dobra – pripadajućeg svim građanima i na korist svim građanima, bude osnovni postulat u usvajanju evropskih standarda. U okviru Centra napisani su brojni predlozi za unapređenje javnih politika, zasnovani na činjenicama i obrazloženim argumentima, a saradnicima i polaznicima obrazovnih programa omogućeno je da se upoznaju sa procesom pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji (EU) i razlozima zbog kojih je neophodno da Republika Srbija postane članica ove jedinstvene međunarodne organizacije. CEI je svoj praktično-politički i obrazovni rad zasnovao

na principu primenljivosti stečenog znanja i kritičkom stavu prema procesu kreiranja javnih politika. Razumevajući da usvajanje evropskih standarda bez njihove konkretne primene ne vodi unapređenju rada institucija, i boljim uslovima života građana, delili smo dobra iskustva, a umnožavali lokalna i regionalna partnerstva.

Jačajući kapacitete javnih institucija, na centralnom i lokalnom nivou, CEI je doprineo stvaranju mreže kompetentnih državnih službenika, koji su u stanju da rade na usvajanju pravnih tekovina EU. Ljudi koji su pre deset godina bili među prvim polaznicima obrazovnih programa Centra danas su odgovorni za proces pristupanja Srbije EU.

Pored obrazovanja za evropske integracije, CEI je radio na jačanju dijaloga i izgradnji partnerstava između javnih institucija i civilnog društva kao najvišem obliku saradnje zasnovanom na poverenju, nesmetanom protoku informacija i kontinuiranom dijalogu. Krajnja svrha partnerstva je podela odgovornosti, zajedničko donošenje odluka i sprovođenje razvojnih politika od značaja za zajednicu. Svesni da je put do istinskog partnerstva dugotrajan, ometan nerazvijenošću institucija i nedostatku poverenja između donosilaca odluka i civilnog društva, radili smo na otklanjanju postojećih prepreka, javno zagovarali partnerski pristup u donošenju odluka i motivisali aktere da međusobno saraduju. Rezultati ovog rada su vidljivi na nivou lokalnih zajednica. Svi društveni akteri su obuhvaćeni inicijativom za uspostavljanje partnerstva u kreiranju javnih politika. Na taj način Centar je radio i sa predstavnicima privrede, obrazovnih institucija, mladih, profesionalnih i strukovnih udruženja.

Aktivnosti Centra su posebno usmerene ka jačanju kapaciteta organizacija civilnog društva i povećanju njihovog značaja u procesu kreiranja javnih politika. CEI je razvio saradničku mrežu koja pokriva čitavu Srbiju i region Zapadnog Balkana. Razmenjujemo znanja i iskustva sa drugima, jačamo kapacitete organizacija koje deluju na lokalnom nivou i podstičemo njihovu međusobnu saradnju. Kroz organizovanje i sprovođenje studijskih

poseta i seminara, CEI je povezao organizacije iz Srbije sa partnerima iz regiona Zapadnog Balkana i EU.

Centar je posebno aktivan u oblasti unapređenje politike životne sredine, zauzimajući se za integralni i multisektorski pristup u kreiranju ove politike. Organizacije civilnog društva, koje su radile sa Centrom, naučene su da razumeju i prepoznaju vezu između životne sredine, energetske politike i zaštite ljudskih prava i da se aktivno zalažu za poštovanje principa zakonitosti i zaštite Ustavom zajemčenih prava na punu informisanost o stanju životne sredine, kao i prava da učestvuju u donošenju odluka koje utiču na budućnost i razvoj zajednica u kojima žive i deluju.

Beogradska otvorena škola je u proleće 1997. organizovala prvi sistematski akademski modul Evropskih studija za svoje studente. Upravo su studenti BOŠ-a, koji su pohađali akademske programe u oblasti evropskih integracija, kasnije postali nosioci društvenih promena i akteri u procesu pristupanja Srbije Evropskoj uniji, bilo kao državni službenici, akademski radnici, aktivisti civilnog društva ili uposlenici u privredi. Već u prvim godinama rada, teme iz oblasti evropskih integracija bile su uključene u predavanja i tribine u obrazovne programe Beogradske otvorene škole. Od jeseni 2000. godine jednosemestralni modul Evropskih studija i izučavanje neposrednog

„Ako svako od nas učini samo malo, postićićemo samo malo.“

Dejvid MekKej,
Održiva energija
bez toplog vazduha

okruženja Srbije (Balkana) su dodatno razvijeni, postavši tako jednogodišnji akademski program „Evropska unija i Balkan“, za 35 odabranih studenata. Kroz intenzivni rad sa generacijama svojih studenata Centar za evropske integracije je doprinio unapređenju kritičkog posmatranja ovog procesa, držeći ih na sigurnoj razdaljini od nepromišljene evrofilije i nearugumentovane evrofobije.

Potrebno da građani Republike Srbije suštinski razumeju razloge za usvajanje evropskih normi i standarda u osnovi je delovanja Centra za evropske integracije. Smatramo da je neophodno da građani razumeju i shvate koje konkretne koristi i obaveze nužno proizilaze iz promena u ponašanju,

kulturi i svakodnevnom životu kao ishod procesa pristupanja naše zemlje EU. U svom desetogodišnjem radu Centar za evropske integracije je dosledno zagovarao odgovornu i javnu politiku usvajanja pravnih tekovina EU, participativni pristup i princip primenljivosti evropskih standarda, strpljivo gradeći mrežu partnera i saradnika, te deleći svoje znanje i iskustvo sa drugima. Najveće postignuće Centra za evropske integracije jesu ljudi koji se oko ovog Centra okupljaju, verujući da zajedno možemo da doprinesemo izgradnji boljeg društva zasnovanog na slobodi, znanju i inovaciji.

Mirko Popović
projekt menadžer u CEI-u

* Učesnici svih programa Beogradske otvorene škole popunili bi kapacitete 12 Beograđanki

50000

korisnika programa

**CEI saradnici
2003-2013**

Aleksandar
Kovačević, Aleksandar
Marinković, Aleksandar Bogunović,
Aleksandar Jovanović, Aleksandar Macura, Aleksandar
Prica, Aleksandra Asprovaska, Aleksandra Balać, Aleksandra
Čavoški, Aleksandra Došlić, Aleksandra Vučinić, Ana Babović, Ana
Knežević Bojović, Ana Marojević, Ana Perišić, Ana Seka, Ana Trbović,
Balaš Endre, Biljana Janjić, Biljana Spalević, Bojan Gajić, Bojan
Milovanović, Bojan Pavlović, Bojana Milićević, Boris
Ilić, Borko Vujadinović, Branislav Bugarčić,
Branislav Dimitrijević, Branislav Galešev,
Branislav Milić, Branislava Božović, Branislava
Lepotić Kovačević, Branko
Budimir, Danica Baćanović,
Danijela Božanić, Danijela
Jović, Danijela Urošević,
Danilo Čabrić, Danka
Vasić, Darko Čukuranović,
Dejan Đukanović, Dejan
Erić, Dejan Ivezić, Dejan
Milenković, Dejan Pavlović,
Dragan Đukanović, Dragan
Marinković, Dragan
Radojičić, Dragana
Ivanović, Dragoljub Todić,
Račić, Dubravka Stojanović,
Dušanka Milošević,
Radović, Edvard Pučko,
Paunović, Filip Ejduš, Gordana
Gordana Lazarević, Gordana Ninić, Gordana Petković, Gordana Rajkov,
Gordana Tamburkovski, Hristina Stevanović, Iskra Maksimović, Ivan
Čolović, Ivan Knežević, Ivan Sekulović, Ivana Pivalica, Ivana
Radić Milosavljević, Ivona Lađevac, Jadranka Dimov,
Jasmina Murić, Jasmina Tanasić, Jasna Filipović,
Jelena Kostić, Jelena Pajović Van

Reenen, Jelena Stevanov, Jelena Stevanović, Jelena Sučurlija, Jelena
Vasić, Jelena Volić Helbus, Jelena Vuk, Jesenka Čvoro, Jovan Ličina, Jovan
Pavlović, Jovan Protić, Jovana Krsmanović, Jovica Trkulja, Katarina Ginić,
Katarina Marković, Katarina Ristić, Kosta Andrić, Kristijan Turkalj, Kristina
Asković, Kristina Perić, Krunoslav Capak, Ksenija Mitrović, Lana Letilović,
Ljiljana Jeumović, Ljiljana Jevtović, Ljiljana Stanković, Ljiljana Uzelac,
Ljubinka Kaluđerović, Luka Mađerić, Maja Jovanović, Marija Grujić, Marija
Jankovska, Marija Marinković,
Marija Šošić, Marijana Liszt,
Marijana Simić, Marijana
Toma, Mario Reljanović, Marko
Karalejić, Marko Tomašević,
Mihail Arandarenko, Miladin
Pećinar, Milan Popadić,
Milan Simurdić, Milan Sitarski, Milanka Davidović, Milena Jovanović,
Milena Radomirović, Milica Delević, Milica Jovanović, Milica Saračević,
Milisav Pajević, Milja Bardić, Miljana Golubović, Miloš Dubroja, Miloš
Milovanović, Miloš Mojsilović, Miodrag Gluščević, Miodrag Grujić,
Miona Popović, Mirjana Nožić, Mirjana Savić, Mirna Savanović, Miroslav
Brkić, Miroslav Prokopijević, Nada Lukačević, Nada Sremčević, Natalija
Bogdanov, Natalija Matunović,
Natalija Mićunović, Nataša
Cupać Pavlovski, Nataša
Krstić, Nataša Ristić, Nebojša
Lazarević, Neda Stanković
Janevski, Nenad Mikulić, Neven
Marinović, Nevena Marinović
Zugić, Nikola Jovanović, Nikola
Mikašinović, Nikola Tarbuk, Nikola Živković, Ognjen Mirić, Olivera Vitorović,
Pavle Golicin, Petar Bezovnik, Petar Spasić, Peter Futo, Predrag Mijić,
Predrag Simić, Rade Glomazić, Rade Veljanovski, Radmila Azerović, Radmila
Bukmirić-Katić, Radmila Šerović, Radmila Urošević, Radovan Živković, Sabina
Ivanović, Sandra Milićević, Sanja Ivić, Sanja Masenović, Sara Polidoro, Sergej
Vujačić, Siniša Đurić, Slađana Jevremović, Slavica Lekić, Slobodan Kremenjak,
Slobodan Milutinović, Slobodan Spasić, Snežana Đorđević, Sonja Popović,
Sonja Stojanović, Srđan Majstorović, Srđan Matović, Srđan Cvetković, Sreten

Đorđević, Stefan Lazarević,
Suzana Đorđević Milošević,
Svetislava Bulajić, Svetlana
Parežanin, Tanasije Marinković,
Tanja Mišćević, Tanja Bjelanović,
Tijana Didanović, Veljko Racković,
Veljko Radosavljević, Vesna
Knežević Predić, Vesna Rakić
Vodinelic, Vesna Tomljenović,
Violeta Mrdaković, Violeta Rakić,
Vladica Dragosavljević, Vladimir
Ateljević, Vladimir Međak,
Vladimir Pavićević, Vladimir
Petrović, Vladimir Todorić,
Vladimir Vodinelic, Vladimir
Zafirović, Žarko Stepanović, Žarko
Šunderić, Željko Jovanović, Zoran
Jakovljević, Zoran Sretić, Zvonko
Magić, Dejan Maksimović, Duško
Šarošković, Jelena Petrović,
Marijana Milošević, Miloš
Zlatic, Nikola Stefanović, Siniša
Mitrović, Slobodan Ocokoljić,
Vanja Dolapčev, Voislav Vasić,
Željko Zečević, Katarina Čezek,
Dejan Maksimović, Duško
Šarošković, Ivana Andrić, Jelena
Petrović, Katarina Čezek, Marija
Vranešević, Marijana Milošević,
Miloš Zlatic, Nemanja Petrović,
Nenad Stojanović, Nikola
Stefanović, Siniša Mitrović,
Slobodan Ocokoljić, Vanja
Dolapčev, Voislav Vasić, Željko
Zečević

Centar za proučavanje informativnih tehnologija

Centar za proučavanje informativnih tehnologija (CePIT) podstiče i promovise kreativne i praktične upotrebe informativnih tehnologija u svim sferama ličnog i društvenog angažovanja s ciljem razvoja informativnog društva. CePIT realizuje obrazovne, medijske i istraživačke projekte.

veb portal

Centar za istraživanje informacionih tehnologija

Devedesetih godina prošlog veka svet doživljava kulturno-ekonomski procvat zahvaljujući pre svega nastanku veba 1991. godine, te masovnoj upotrebi informacionih tehnologija. Baš u to vreme Srbija biva gotovo potpuno isključena iz globalnih društvenih procesa. Digitalni jaz koji tada nastaje produbljuje se narednih godina, a zvanična politika jako dugo ne prepoznaje potencijal koji informacione tehnologije imaju za oporavak i ubrzani društveni razvoj. Beogradska otvorena škola stoga 2002. godine osniva Centar za proučavanje informacionih tehnologija (Cepit), čiji je cilj podsticaj i doprinos razvoju informacionog društva u Srbiji - društva zasnovanog na znanju, koje bi se zahvaljujući praktičnoj i kreativnoj upotrebi informacionih tehnologija uključilo u globalne društvene tokove i osnažilo za adekvatne odgovore na savremene izazove, i u kome bi svaki pojedinac imao jednake mogućnosti da se ostvari na najbolji mogući način kako na ličnom tako i profesionalnom planu.

Početak razvoja informacionog društva u Srbiji zasnivao se pre svega na entuzijazmu pojedinaca. Broj korisnika interneta jeste rastao,

„Internet pregled: Beograd 2002“, empirijska studija korisnika interneta u Beogradu

„Mreža u razvoju“, 2005, empirijsko istraživanje o korisnicima i nekorisnicima interneta u Srbiji

„Perspektive umrežavanja“, 2004, empirijska studija korisnika interneta u Jugoistočnoj Evropi

„Globalni građani“, 2003, empirijska studija korisnika interneta u Srbiji

„Milenijumska generacija: Surf ergo sum“, 2010, upotreba interneta i onlajn ponašanje mladih, 2010

„Internet i javna sfera“, 2007, studija o internetu kao sredstvu i mestu za diskusije na teme koje su od sveopšteg, javnog značaja

„Internet i PC penetracija u Srbiji 2006“, istraživanje broja korisnika interneta u Srbiji

Mladi i mediji, 2013, istraživanje o položaju mladih u medijima, odnosu mladih i medija, kao i o medijskoj pismenosti među mladima. Ovo istraživanje je deo šireg, regionalnog istraživanja koje obuhvata područje celog Balkana

„Servisi eUprave u Srbiji 2007“, utvrđivanje nivoa razvoja eUprave u Srbiji sprovedeno u saradnji sa Republičkim zavodom za informatiku i Internet

ali egzaktnih podataka o tome nije bilo. Zato je Cepit pokrenuo prva **istraživanja** razvoja informacionog društva u Srbiji. Od 2002. godine sprovedena su istraživanja upotrebe interneta, čiji su rezultati objavljeni u sledećim publikacijama:

Od 2007. godine Republički zavod za statistiku započinje redovno istraživanje razvoja informacionog društva, a Cepit svoj istraživački rad fokusira na teme digitalne i medijske pismenosti i bezbednog ponašanja na internetu - onlajn reputaciju.

Prva Strategija za razvoj informacionog društva u Srbiji usvojena je 2005. godine. Pored rezultata istraživanja, koji su bili vredan izvor informacija autorima Strategije, Cepit je od samog početka

bio aktivno uključen u proces izrade ovog važnog dokumenta. Cepit je organizovao brojne javne rasprave, koje su omogućile dijalog tima autora i kako stručne tako i šire javnosti. Predlozima i zaključcima javnih rasprava uticalo se na konačnu verziju dokumenta i njen kvalitet, ali i promociju same teme i prihvaćenosti i vrednosti ovog dokumenta.

Prepoznavši potencijal koji informacione tehnologije imaju za unapređenje i decentralizaciju obrazovanja u Srbiji, Cepit je kreiranjem i realizacijom obrazovnih programa na internetu inicirao uvođenje **e-learninga** u obrazovni sistem. Zahvaljujući ovakvim programima prvo iskustvo sticanja znanja uspomoc interneta stekli su brojni učenici i nastavnici srednjih

škola, eksperti raznih oblasti, javni službenici ali i predavači takvih programa, eksperti i univerzitetski profesori. Mnogi su stečeno iskustvo proširili dalje i primenili na svojim radnim mestima. Posebno veliki uspeh ostvaren je u radu sa nastavnicima i učiteljima iz ruralnih sredina, koje je Cepit obučio i podsticao da svoje redovne nastavne aktivnosti unaprede upotrebom informacionih tehnologija, a internetom zajedno sa svojim učenicima prevaziđu geografske barijere.

Originalna e-learning metodologija, koju je stručni tim Cepita razvio, objedinjuje psihološke i pedagoške principe učenja na daljinu i elektronskog obrazovanja poput kolaborativnog, aktivnog i grupnog

učenja. Zasnovana na rezultatima istraživanja onlajn ponašanja koje Cepit periodično sprovodi, metodologija se stalno razvija prateći i prilagođavajući se onlajn navikama korisnika interneta i konkretne ciljne grupe, i uključujući inovativna i popularna tehnička rešenja, koja se obično retko koriste u obrazovne svrhe.

Nastavni materijali svih e-learning programa postavljeni su na veb, čime je obogaćen veb na srpskom jeziku. Vrednost tih materijala je bila posebno velika na početku razvoja „srpskog“ veba, kada je bilo vrlo malo obrazovnog sadržaja na srpskom jeziku.

Vodeći se svešću o značaju interneta za obrazovanje i informisanje mladih, Cepit 2007. godine kreira portal za srednjoškolce Mingl. Od tad, Mingl je

svakodnevno objavljivao informacije i vesti o neformalnim obrazovnim programima, stipendijama, radionicama, takmičenjima i kursovima namenjenim srednjoškolcima. Istovremeno, prepoznajući značaj Mingla, redakcija koju čini oko dvadesetak srednjoškolaca i studenta iz svih krajeva Srbije redovno šalje svoje autorske tekstove i time doprinosi sadržaju portala. Na ovaj način, Cepit ostvaruje direktnu, dvosmernu komunikaciju sa mladima, upravo onima koji su nosioci promena u društvu. Zajedno sa svojim čitaocima, razvijao se i odrastao i portal Mingl, zbog čega je tokom 2013. godine proširio svoj fokus i prestao da se bavi isključivo srednjoškolcima. Zahvaljujući pre svega dobroj komunikaciji sa cilnom grupom, Mingl danas predstavlja jedinstveni onlajn medij namenjen mladima

u okviru kog oni pronalaze sve relevantne informacije. Osim što informiše mlade, u okviru Mingla nastaju i različiti neformalni obrazovni programi o onlajn reputaciji, medijskoj i digitalnoj pismenosti, veštinama kreativnog i novinarskog pisanja, evropskim vrednostima i sličnim oblastima.

CePIT je uspešno implementirao tri međunarodna projekta finansirana iz Okvirnog programa 6, odnosno Okvirnog programa 7 Evropske komisije: IS2WEB, širenje mreže informacionog društva na region Zapadnog Balkana; SCORE, definisanje strateške agende, istraživačkih prioriteta u oblasti IKT i predloga politike za oblikovanje naučne saradnje EU sa regionom Zapadnog Balkana za period 2007-2013; i WINS-ICT - Podrška

istraživačima iz država Zapadnog Balkana u međunarodnoj saradnji i umrežavanju u oblasti IKT (INCO-NET). Ovim projekatima pružana je podrška domaćim istraživačima u oblasti IKT za uključivanje u evropske projekte i ostale vidove međunarodne saradnje.

Danas se Cepit bavi podsticanjem kvalitetnije i praktičnije upotrebe interneta u svrhe obrazovanja, naučnog rada, društvenog i političkog aktivizma, poslovanja i kreativnosti; digitalnom i medijskom pismošću - sposobnost pronalaženja i procenjivanja relevantnosti informacija distribuiranim informacionim tehnologijama; i bezbednošću na internetu.

Tanja Milovanović
koordinatorka CePIT-a

55%

alumnista je
u kontaktu
sa više od

10

LJUDI IZ
SVOJE BOŠ
GENERACIJE

CePIT Saradnici 2003-2013

Adrijana

Hodžić, Aleksa Eremija,
Aleksandar Bauca, Aleksandar
Belić, Aleksandar Dimitrijević, Aleksandar
Mitić, Aleksandar Srećković, Aleksandra Filipović,
Alexander Friedman, Amel Kurbegović, Amir Špica,
Ana Zdravković, Anita Nikova, Biljana
Jovanov, Biljana Radić-Bojanić,
Biljana Stamatović, Bojana Dimić,
Branislav Anđelić,
Branislav Cerović,
Claudia Mühlenfeld,
Dalibor Petrović,
Danijela Aleksić,
Danijela Šćepanović,
Danimir Mandić,
Darija Stojković,
Darko Dunjić,
Dejan Božović,
Dejan Kreculj,
Desanka Radunović,
Dobrinka Kuzmanović,
Dragan Domazet, Dragan Stevanović, Dragan
Varagić, Dragana Bjekić, Dragana Bjelica,
Dragana Kosovalić, Dragana Nikolić,
Dragana Zmijanac, Đura

Pađan,

Ebonita Curković,
Edlira Muedini, Elke Dall, Giuseppe
Saija, Gojko Tešić, Goran Bubaš, Goran
Jovišić, Goran Milovanović, Goran Stojković,
Goran Rakočević, Gordana Frančesković, Gordana
Janevska, Gordana Mijatović, Gordana Kokez, Huseyin
Metin, Igor Oršolić, Ines Marinković, Ira Vater, Irena
Radinović, Irina Maksimović, Iva Nenić, Ivan Ivić, Ivan
Jelić, Ivan Kutlarović, Ivan Panović, Ivana B. Vujković,
Ivana Banković, Ivana Drndić, Ivana Jokić, Ivana Kovačević,
Izet Bojičić, Jasmina Luko, Jasmina Ninkov, Jelena
Aćimović, Jelena Jerinić,
Jelena Kolundžić, Jelena
Marković, Jelena Mickić,
Jelena Novak, Jelena Stojanović, Jovan Čekić,
Jovan Miletić, Jovan Pehčevski, Jovana Đinković,
Jovana Georgievski, Jovana Krsmanović,
Jovana Tripunović, Katarina Milanović,
Katarina Pavlović, Katharina

Handler, Kristian Lukić, Lela
Mirković, Leonardo Piccinetti, Ljiljana Jovičin
Blagojević, Ljiljana Kalember, Ljiljana Raković,
Ljubiša Rajić, Marija Dotlić, Marija Kujačić, Marija
Prodanović, Marija Radovanović, Marijana Vidas
Bubanja, Marina Milojević, Marina Panić, Marinko
Vučinić, Marko Horg, Marko Milošević, Marta Popivoda,
Michael Le Gohebel, Mijalce Santa, Milan Marković, Milan
Njegomir, Milan Vermezović, Milana Veljko, Milena Marić,
Milena Nikolić, Milena Životić, Milica Paskulov, Miljan
Milojković, Milijana Petrović, Milina Petrović, Miljan
Milojković, Mirjana Drakulić, Mirko Marković, Miroslav
Nikoljajčić, Miroslav Čakširan, Miroslav Nikoljajčić,
Miroslav Prokopijević, Miroslav Vulić, Mladen
Vilotijević, Natalija Pejčev, Nataša Niškanović,
Nataša Radović, Nebojša Milovanović,
Nebojša Radović,
Nela Sladojević,
Nenad Golčevski,
Nenad Maletin,
Nikola Božić,
Nikola Marković,
Nina Vorgić, Olgica
Lukač, Perica
Rakić, Petar Đurić,
Predrag Stanojević

Radiša Jovanović,
Radojka Krneta,
Rastko Jakovljević,
Ratko Drakulić,
Sanja Petrov, Sanja
Obrenović, Saša
Dimitrijević, Saša
Đorđević, Saša
Ivanović, Saša
Petrović, Sever
Džigurski, Siniša
Đorđević, Siniša
Randić, Slađan
Petrović, Slavica
Gomilanović,
Slaviša Mijušković,
Slavoljub Gudurić,
Slobodan Antoni,ć,
Slobodan Marković,
Slobodan Ocololjić,
Slobodan Popov,
Slobodan
Reljić, Smiljana
Antonijević,
Snežana Bataš,
Snežana Čejčić,

Snežana Marković, Snežana Šević, Snežana Trifunović, Snežana
Vranješ, Snježana Knežić, Sokol Haxhiu, Sorin Baban, Svetlana
Jovičić, Svetlana Njegomir, Srđan Barišić, Stephan Pascall,
Svetlana Matović, Svetlana Njegomir, Tamara Janjević, Tanja
Milovanović, Tijana Novičić, Tijana Vujadinović, Valerija
Spasojević, Verica Grujičić, Vesna Fila, Vesna Čekić, Vesna
Vićentijević, Vitomir
Jovanović, Vladan Al.
Mladenović, Vladan
Devedžić, Vladeta Milin,
Vladimir Borovnica,
Vladimir Janjević, Vladimir
Petrović, Vladimir
Radunović, Vladimir
Stanković, Vladimir Vuletić,
Vojislav Prskovački,
Vojislav Rodić, Vojislava
Bugarski, Vojko Aleksić,
Vukašin Stojkov, Xenofon
Tsilimparis, Zdenka Zec,
Zora Krnjajić, Zoran
Babović, Zoran Pantelić,
Zorica Tomić, Zorica
Žarković, Zvonimir Stanić,
Žana Poliakov, Žarko
Paunović.

CGCC

Centar za vođenje karijere i savetovanje

Centar za vođenje karijere i savetovanje doprinosi uspostavljanju i razvoju karijernog vođenja i savetovanja u oblasti obrazovanja, osposobljavanja i zapošljavanja kako bi se doprinelo razvoju celoživotnog učenja i unapredila zapošljivost i ukupni ekonomski razvoj Srbije.

web portal

**BOŠ
karijera**

Projekti

Centar za vođenje karijere i savetovanje

Centar za vođenje karijere i savetovanje Beogradske otvorene škole (CGCC) osnovan je 2004. godine na inicijativu prof. dr Refika Šećibovića, kao prvi centar u okviru tadašnjeg nevladinog ali i vladinog, odnosno državnog sektora, koji u središte svojih aktivnosti stavlja uvođenje sistema karijernog vođenja i savetovanja u Srbiji i praktikovanje aktivnosti u oblasti karijernog vođenja i savetovanja. Te 2004. godine nije postojao nijedan karijerni centar u srednjoj školi, na univerzitetu niti u kancelariji za mlade, dok je u Nacionalnoj službi za zapošljavanje, i nekim školama, u skladu sa višedecenijskom tradicijom pružana usluga profesionalne orijentacije. Sam izraz „karijerno vođenje i savetovanje“ u srpski jezik uvode upravo zaposleni

CGCC-a i eksperti saradnici, kako bi preveli koncept i praksu koja je decenijama unazad zastupljena u Evropi i svetu pod nazivima kao što su „career guidance and counselling“ ili „lifelong guidance“.

Beogradska otvorena škola je od samog početka prepoznala da je za uvođenje i razvoj karijernog vođenja i savetovanja u Srbiji neophodno podizanje kapaciteta ljudi koji bi bili nosioci ove inovacije. U skladu sa tim su i prve aktivnosti CGCC-a bile obuka zaposlenih i saradnika od strane viđenijih eksperata iz inostranstva, kao i povezivanje sa inostranim karijernim centrima pri univerzitetima, nevladinim organizacijama, službama za zapošljavanje, itd. Imena koja su značajno pomogla stručno usavršavanje CGCC tima su prof. Norman Amundson (University of British Columbia, Kanada), prof. Bryan Hiebert (University of Calgary, Kanada), Chris Evans (Institute of Career Guidance, Velika Britanija), Eva Kanelis, (Anatolija Koledža iz Soluna), a naročito profesor Toni

Vots (Cambridge, Velika Britanija) čiji je „DOTS“ model CGCC tim preveo i prilagodio za korišćenje tokom obuka i drugih aktivnosti usmerenih na razvoj karijere mladih. Stručno usavršavanje zaposlenih u CGCC-u kasnije značajno je pomognut i kroz učešće u studijskim posetama SAD-u u sklopu programa pod pokroviteljstvom Američke agencije za međunarodni razvoj.

Projekti „Razvijanje Modela vođenja karijere i savetovanja u sistemu SSO u Srbiji“ i „Implementacija Modela karijernog vođenja i savetovanja u sistemu srednjeg stručnog obrazovanja u Srbiji na školskom/ lokalnom nivou“ realizovani tokom 2005. i 2006. godine, omogućili su osnaživanje 10 srednjih stručnih škola iz Srbije i 4 Regionalna centra za kontinuirano obrazovanje odraslih, za karijerno vođenje i savetovanje učenika i nastavnika. Takođe, tokom projekata kreirane su i baze sa podacima 138 učenika završne godine prehrambenih i poljoprivrednih srednjih stručnih škola i 75 poslodavaca zainteresovanih da se aktivno uključe u vođenje karijere i savetovanje. CGCC tim je omogućio da 15 zaposlenih na Ekonomskom fakultetu u Beogradu dobije obuku koja će im omogućiti pokretanje i organizovanje rada fakultetskog Centra za razvoj karijere.

Veliki uspesi i značajni efekti aktivnosti na ovim projektima, kao i drugih aktivnosti usmerenih na osnaživanje mladih za razvoj karijere, ukazali su na neophodnost uspostavljanja i izgradnje celokupnog sistema karijernog vođenja i

savetovanja u Srbiji, koji bi pružio adekvatan okvir za uvođenje i unapređenje usluga i aktivnosti karijernog vođenja i savetovanja na svim nivoima sistema obrazovanja, rada i zapošljavanja¹. CGCC tim je prepoznavši tu potrebu izradio predlog projekta „Sveobuhvatna strategija razvoja karijernog vođenja i savetovanja u Srbiji“, koji je kasnije podržala Kanska agencija za međunarodni razvoj. Zahvaljujući ovom projektu tokom 2007. i 2008. izrađen je prvi predlog strateškog dokumenta koji se odnosi na sistem karijernog vođenja i savetovanja u Srbiji. BOŠ je u izradu dokumenta

¹ Sistem za omladinsku politiku i omladinski rad u to doba, 2006, još uvek nije bio formalno postavljen.

uključio tim autora, eksperata iz različitih insitucija od značaja za karijerno vođenje i savetovanje (ministarstva zaduženih za prosvetu, ekonomiju, zapošljavanje i rad, Nacionalne službe za zapošljavanje, Privredne komore Srbije, Unije poslodavaca Srbije, predstavnike sindikata). Predlog Strategije karijernog vođenja i savetovanja u Srbiji predstavljen je decembra 2007. u Privrednoj komori Srbije, u prisustvu brojnih predstavnika zainteresovanih strana. Između ostalih promociji je prisustvovala i prva Ministarka omladine i sporta, gospođa Snežana Samardžić Marković.

Zahvaljujući inicijativi Ministarstva omladine i sporta u maju 2010. je na Vladi Republike Srbije usvojena

Strategija karijernog vođenja i savetovanja u Republici Srbiji sa pratećim Akcionim planom za period 2010-2014. Usvajanje Strategije donelo je značajne promene. Pre svega, od usvajanja Strategije otpočelo se sa uvođenjem karijernog informisanja u kancelarijama za mlade širom Srbije, u čemu je CGCC Beogradske otvorene škole takođe odigrao značajnu ulogu. U periodu od 2009. do 2012. CGCC tim je radio sa oko 60 kancelarija za mlade, tokom projekata na kojima je doseguto oko 1000 mladih. Neke kancelarije za mlade sa kojima je BOŠ radio su uspele da uvedu kontinuiranu uslugu vršnjačkog karijernog informisanja za mlade iz svoje lokalne zajednice. Po usvajanju Strategije CGCC je takođe nastavio i rad sa srednjim školama na

obuci stručnih saradnika i nastavnika stručnih predmeta i stručne prakse. CGCC je obučio oko 100 nastavnika i stručnih saradnika iz raznih srednjih škola širom Srbije, koji su dalje radili sa preko 6000 učenika. U većini srednjih škola koje su uzele učešće u projektima CGCC-a oformljeni su timovi za karijerno vođenje i savetovanje u okviru kojih deluju obučeni nastavnici i stručni saradnici. Ovi timovi pomažu učenicima da postanu dobri menadžeri svoje karijere, identifikuju moguće pravce profesionalnog i karijernog razvoja kroz odabir adekvatnog obrazovanja, mehanizama podrške i zaposlenja.

Zahvaljujući opredeljenosti Vlade Republike Srbije da radi na

uspostavljanju i razvoju sistema karijernog vođenja i savetovanja, opredeljenosti koja je obznanjena usvajanjem i primenom Strategije karijernog vođenja i savetovanja, brojne institucije i donatorske organizacije prepoznale su novu oblast svog delovanja i ulaganja. Zahvaljujući ovim promenama CGCC tim Beogradske otvorene škole uspeo je da motiviše brojne partnere na zajednički rad na daljem razvoju karijernog vođenja i savetovanja u cilju prevencije dramatičnog rasta nezaposlenosti mladih u Srbiji. Neki od značajnijih rezultata dosadašnjeg rada jesu i prevod i objavljivanje prve knjige o karijernom vođenju i savetovanju („Neki osnovni elementi karijernog savetovanja – procesi i

tehnike“), kao i kreiranje i održavanje prvog potpunog onlajn servisa za pomoć mladima pri odabiru karijere i karijernom informisanju na veb adresi www.karijera.bos.rs.

Promene na sceni obrazovanja, zapošljavanja i karijernog vođenja i savetovanja u Srbiji koje su nastupile počev od 2004. do danas su zaista vidljive. Broj mladih koji je upoznat sa modernim pojmom karijere, koji zna kako da se informiše putem interneta i drugih medija o alterantivnim pravcima razvoja karijere, koji je obučen za tranziciju i aktivno traženje posla, koji je dobio neki vid stručne prakse ili „job shadowing“ iskustva, i koji ima podršku u vidu karijernog savetovanja, je u znatnoj meri uvećan,

pre svega zahvaljujući povećanom broju institucija (osnovnih i srednjih škola, kancelarija za mlade, univerziteta i fakulteta, udruženja građana) koji povremeno ili stalno pružaju neku uslugu i organizuju neku od aktivnosti iz opsega karijernog vođenja i savetovanja: karijerno informisanje, obrazovanje za karijeru, karijerno savetovanje, savetovanje pri zapošljavanju, itd. Centar za vođenje karijere i savetovanje Beogradske otvorene škole je sasvim sigurno bio vrlo važan

faktor, donekle i generator ovih značajnih promena. Osnaživanjem mladih da donose dobre i promišljene odluke u pogledu razvoja svoje karijere, da ispitaju različite pravce profesionalnog razvoja uzimajući u obzir i preduzetništvo, da prepoznaju i razvijaju veštine koje su potrebne savremenom poslodavcu, CGCC je sa uspehom doprineo ličnoj i profesionalnoj transformaciji brojnih pojedinaca i pojedinki. Utičući na uvođenje sistema karijernog vođenja i savetovanja kao sistemске,

institucionalne i kurikularne inovacije, Centar za vođenje karijere i savetovanje Beogradske otvorene škole je na specifičan način dao doprinos transformaciji srpskog društva, učinivši ga makar za jedan korak bližim društvu koje odgovara modernoj tržišnoj privredi.

Jelena Manić
Koordinatorica CGCC-a

**Saradnici
CGCC-a
2003-2013**

Aida
Bojadžić, Aleksandar
Stevanović, Aleksandra Bulatović,
Aleksandra Milićević, Aleksandra Štrbac,
Aleksandra Višekruna, Alida Crnovršanin, Alma
Delimeđac, Andrea Vuletić, Anđela Tanić, Anida
Mujović, Arta Hasani, Azrudin Pećanin,
Biljana Dimitrijević, Biljana Tasić,
Blagoje Paunović, Bojan
Kovačević, Bojan
Ristić, Branislav
Čanak, Branislav
Miletić, Branko
Radan, Buco
Paučinac, Chris
Evans, Damir
Uvalin, Daniela
Jadrijević Mladar,
Aćimović, Dijana
Stevanović, Dragan
Milić, Dragana
Miloradović, Dragana Vasić, Dragana Vlaškalić, Duško
Krsmanović, Džemaludin Paučinac, Emilija Manić,
Ena Radovanović, Eva Kanelis, Federico
Gaviano, Gabrijela Bratić, Gabrijela
Čikora, Gojko Knežević,

Gordana
Karapandžić, Hilda Molnar,
Irina Marjanović, Iskra Maksimović, Itana
Miljanić, Iva Fila Ivanov, Ivan Pantić, Ivana Jočić,
Ivana Simić, Ivana Zlatanović, Ivona Simić, Izabela
Kiš, Jadranka Dimov, Jadranka Stošić, Jasmina
Tanasić, Jasminka
Aćimović, Jelena
Jelena Ilić, Jelena
Jakovljević, Jelena
Jerinić, Jelena Lukić,
Jelena Manić, Jelena
Marinković, Jelena
Jelena Ševo, Jelena
Tošić, Jelena
Protić, Jovana Čirić,
Stojiljković, Ksenija
Ašanin, Lovorka
Ljiljana Pavlović,
Ljubica Veskov,
Maja Ćurić, Marija
Mišić, Marija Vranešević, Marijan Zović, Marijana Popović,
Marina Milovanović, Mark Anderson, Maša Lopičić, Mihail
Arandarenko, Milan Dakić, Milan Milenković,
Milan Vučićević, Milena Nadlački, Milena
Stojanović, Milena

Vuković
(Nikolić), Milica Ilić, Milica
Mičić, Milica Petković, Milijana Čavić,
Milomirka Tošić, Miloš Vasić, Miljan Macanović,
Miljana Kitanović, Miomir Despotović, Mira Vuković,
Mirjana Bojanić, Miroslav Prokopijević, Muenesa Gilić,
Natalija Milošev-
Cupać Pavlovski, Stanimirov, Nataša
Nataša Stanisavljević, Nataša Pavlović,
Baralić, Nebojša
Branković, Nebojša
Samčević, Nemanja
Dejanović, Nenad
Maletin, Olgica
Velimirov, Biljana
Marčeta, Branislav
Hostić, Branko
Ratković, Damjana
Blaćanin, Danka
Dragan Marinčić,
Petar Kojić, Dušan
Petar Savatijević
Pejić, Radovan Radulović, Refik Šećibović, Sabina
Hoćanin, Samir Dražanin, Sanja Cvetković,
Sara Polidoro, Saša Hajnrih,
Sebahada Hida,

Selda
Selmanović, Slavica
Živković, Snežana Mišić, Sonja Mirković,
Stanislava Popov, Stojan Jandrić, Svetlana
Veličković, Svetlana Vranić, Tamara Božjak, Tamara
Kljajić, Tamara Tadić, Tijana Sovilj, Vahid Rastić, Vanja
Dolapčev, Vedrana
Cvijović, Vesna Čekić,
Vesna Rajič, Vesna
Vitomir Jovanović,
Vladan Filipović,
Vladeta Milin,
Vladimir Borovnica,
Vladimir Međak,
Vladimir Pašajlić,
Vljora Isljami,
Vojislav Prkosovački,
Vukašin Stojkov, Zija
Zlatica Paprić, Zora
Zoran Jovanović,
Zoran Stojiljković,
Ivan Mikalački, Ivan Nerubacki, Ivan Simić, Jelena
Babić, Jelena Stefanović, Jovana Pantelić, Milibor
Saković, Milica Paskulov, Milka Bucalo, Mira
Prokopijević, Veselinka Životić

50.000 KORISNIKA PROGRAMA

1035 ALUMNISTA ODELJENJA ZA NAPREDNE
DODIPLOMSKE STUDIJE

2400 SARADNIKA

20.000 LJUDI NA DRUSTVENIM MREZAMA

9 CENTARA

220 PUBLIKACIJA

BEOGRADSKA OTVORENA ŠKOLA

20 GODINA

CIReI

Centar za istraživanja religije

Centar za istraživanja religije bavi se istraživanjima i obrazovanjem o ulozi religije u savremenom društvu i osnažuje partnerstvo građanskog društva, verskih i etničkih zajednica i javnih vlasti radi izgradnje multikulturnog društva i jačanja verske tolerancije i ljudskih prava.

web portal

**Vera
Znanje
Mir**

Postignuća

Centar za istraživanja religije

Centar za istraživanja religije Beogradske otvorene škole (CIReI) osnovan je 2000. godine. Osnovna delatnost CIReI-a je istraživanje uloge religije u društvu i kreiranje različitih obrazovnih programa za studente i mlade aktiviste verskih zajednica i nevladinih organizacija. CIReI se usredsređuje na međusobne odnose religija i njihov uticaj na druge sektore društva, i naročito na ulogu religija u opštem procesu pomirenja na Balkanu. Centar za istraživanja religije fokusira se na istraživanja i obrazovanje o ulozi religije u savremenom društvu i osnažuje partnerstvo građanskog društva, verskih i etničkih zajednica i javnih vlasti radi izgradnje multikulturalnog društva, kao i jačanja verske tolerancije i ljudskih prava.

CIReI od svog osnivanja prepoznaje uticaj interneta u savremenom društvu i presudan značaj internet komunikacije u globalnim tokovima, samim tim i na religiju kao neodvojivi aspekt savremenog društva. Tako je Centar za istraživanja religije 2004. godine započeo regionalni projekat „Internet u funkciji verskog obrazovanja i pomirenja u bivšoj Jugoslaviji“, koji je rezultovao stvaranjem regionalne veb platforme

„Vera Znanje Mir“, koja sadrži adresar mirovnih nevladinih međunarodnih organizacija, zakona i institucija, kao i osnovna dokumenta o međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava i standarda koji se odnose na veroispovest i verska uverenja, potom veliku bazu tekstova, analiza i predloga praktičnih politika u oblasti religije, ljudskih prava i evropskih integracija i redovno ažurira vesti iz sveta religije.

Prva CIReI-ova regionalna letnja škola „Religije Balkana: susreti i prožimanja“ održana je za 30 polaznika iz BiH, Hrvatske, Srbije i Crne Gore na Paliću 2001. godine. Ovu školu su pratila dva *follow-up* programa „Religije Balkana: dijalog i pomirenje“ i „Religije

Balkana: iskustva i perspektive“ u Laktašima (RS, BiH) 2001. godine i u Sarajevu 2002. godine. Ciklusi ovih regionalnih škola i *follow-up* seminara nastavljani su sve do 2007. godine, i održavani su na Paliću, u Novom Pazaru, Budvi, Kikindi, Sarajevu i Novom Sadu.

Prepoznavši međureligijski dijalog kao nedovoljno iskorišćen metod u procesu pomirenja i prevazilaženja prošlosti u postkonfliktnim društvima Zapadnog Balkana CIReI je organizovao, počev od 2004. godine, ukupno šest onlajn programa „Škola tolerancije“, namenjen upoznavanju polaznika bivše Jugoslavije sa religijama i verskim zajednicama u svojim sredinama i mogućnostima poboljšanja njihovih odnosa.

Od decembra 2008. do februara 2010. godine Centar za istraživanja religije realizovao je projekat „Osnaživanje verskih i ljudskih prava za demokratsku Srbiju“. Projekat je imao za cilj da promoviše ostvarivanje verskih i ljudskih prava kao nezaobilaznih fundamentalnih ljudskih prava, kao i skretanje pažnje javnosti na rad crkava i verskih zajednica, naročito u oblastima koje obezbeđuju direktno poštovanje i ostvarivanje ljudskih prava, kao što su obrazovanje, zdravstvo, socijalno osiguranje i dr. Ovim

projektom su bile obuhvaćene sledeće aktivnosti: Konferencija „Crkve i verske zajednice i građansko društvo za osnaživanje ljudskih prava i demokratije u Srbiji“, dizajniranje, pisanje i distribucija sažetih predloga za praktičnu politiku zasnovanih na zaključcima Konferencije; jedan onlajn kurs i obnavljanje veb portala „Religije Srbije“.

Proučavajući uticaj religije na proces evropskih integracija, kao i doprinos građanskog društva u izgradnji multikulturalnog društva, CIReI je,

u saradnji sa Fondacijom Konrad Adenauer (KAS), Internacionalnim multireligijskim interkulturalnim centrom (IMIC) iz Sarajeva, Nansen dijalog centrom iz Osijeka, Nansen dijalog centrom iz Crne Gore, kao i Katehetsko-teološkim institutom Subotičke biskupije realizovao dvogodišnji projekat „Iščekujući Evropsku uniju: stabilizacija međuetničkih i međureligijskih odnosa na Zapadnom Balkanu“. Projekat je finansijski podržala Evropska unija. Projekat je za cilj imao doprinos aktivnijem

učešću i međusobnoj saradnji organizacija civilnog društva u međureligijskom dijalogu, kao i široj konsolidaciji demokratije i promociji demokratskih vrednosti u regionu. Zajedno sa partnerskim organizacijama, projektom su realizovane sledeće aktivnosti: dve regionalne škole „Religije Balkana – susreti i prožimanja“ u Sarajevu i „Građansko društvo, etničke i verske zajednice Balkana – susreti i prožimanja“ u Bečićima; dva regionalna obrazovna programa „Škola tolerancije – etničke i verske zajednice u promociji manjinskih prava“ i „Škola tolerancije – etničke i verske zajednice u savremenom društvu“ u Beogradu; dva treninga pisanja predloga za praktičnu politiku u Beogradu; dve regionalne konferencije „Građansko društvo i verske zajednice za osnaživanje

položaja etničkih manjina“ u Osijeku i Subotici; ažuriranje i promocija regionalne web platforme „Vera Znanje Mir“. Po završetku ovog projekta objavljene su i distribuirane zbirke eseja polaznika i predavača.

Oktobra 2012. godine CIReI je, u saradnji sa Odborom za Kosovo i Metohiju Srpske pravoslavne crkve i Fakultetom bezbednosti BU učestvovao u organizaciji međunarodne konferencije pod nazivom „Balkan i Bliski istok: Da li su ogledalo jedno drugom?“. Konferencija je održana u Beogradu i manastiru Pećka Patrijaršija. Tokom ove Konferencije izlagali su eminentni stručnjaci i profesori iz Srbije i inostranstva, a raspravljalo se o brojnim aktuelnim temama, vezanim za Arapsko proleće, politički islam i implikacije verskog

fundamentalizma na Bliskom istoku, kao i brojnim drugim temama.

U poslednje vreme CIReI se naročito fokusirao na obrazovanje o holokaustu. U saradnji sa Međunarodnom školom za obrazovanje o holokaustu Jad Vašem iz Jerusalima (Izrael) i Odborom za Jasenovac Srpske pravoslavne crkve marta 2013. godine CIReI je pokrenuo obrazovni program „Edukacija kroz kulturu sećanja – studije holokausta u Srbiji“, sa ciljem podizanja svesti o značaju sećanja na holokaust na prostorima Zapadnog Balkana ukazivanjem na kulturni i istorijski značaj ove teme. Program je trajao tri dana i pohađali su ga odabrani studenti poslediplomskih i završnih godina osnovnih studija humanističkih nauka i umetnosti. Predavači na ovom programu bili

su stručnjaci i eminentni profesori, a za ovaj program je naročito značajno učešće dr Have Baruh iz Međunarodne škole za obrazovanje o holokaustu Jad Vašem.

Od aprila do septembra 2013. godine, uz podršku Fondacije Konrad Adenauer, Centar za istraživanja religije realizovao je projekat „Interkulturni dijalog u Srbiji – most ka inkluzivnim i tolerantnim zajednicama“, koji je za temu imao prevazilaženje diskriminacije u multietničkim i multireligijskim sredinama. Program se bavio brojnim

temama: značaj interkulturnog dijaloga, osnove ljudskih i manjinskih prava, evropske integracije kao alat za jačanje manjinskih prava na lokalnom nivou i dr. Projektom su obuhvaćena po tri seminaru, koji su uključivali i kreativne radionice i simulacije, u Vranju, Zaječaru i Jagodini, a za najaktivnije učesnice i učesnike na ovim seminarima organizovana je letnja škola na Srebrnom jezeru. Polaznici su pisali i završne radove koji su objavljeni na BOŠ-ovom portalu za srednjoškolce „Mingl“. Predstavnici CIReI-a su u prethodnom periodu ostvarili saradnju sa brojnim

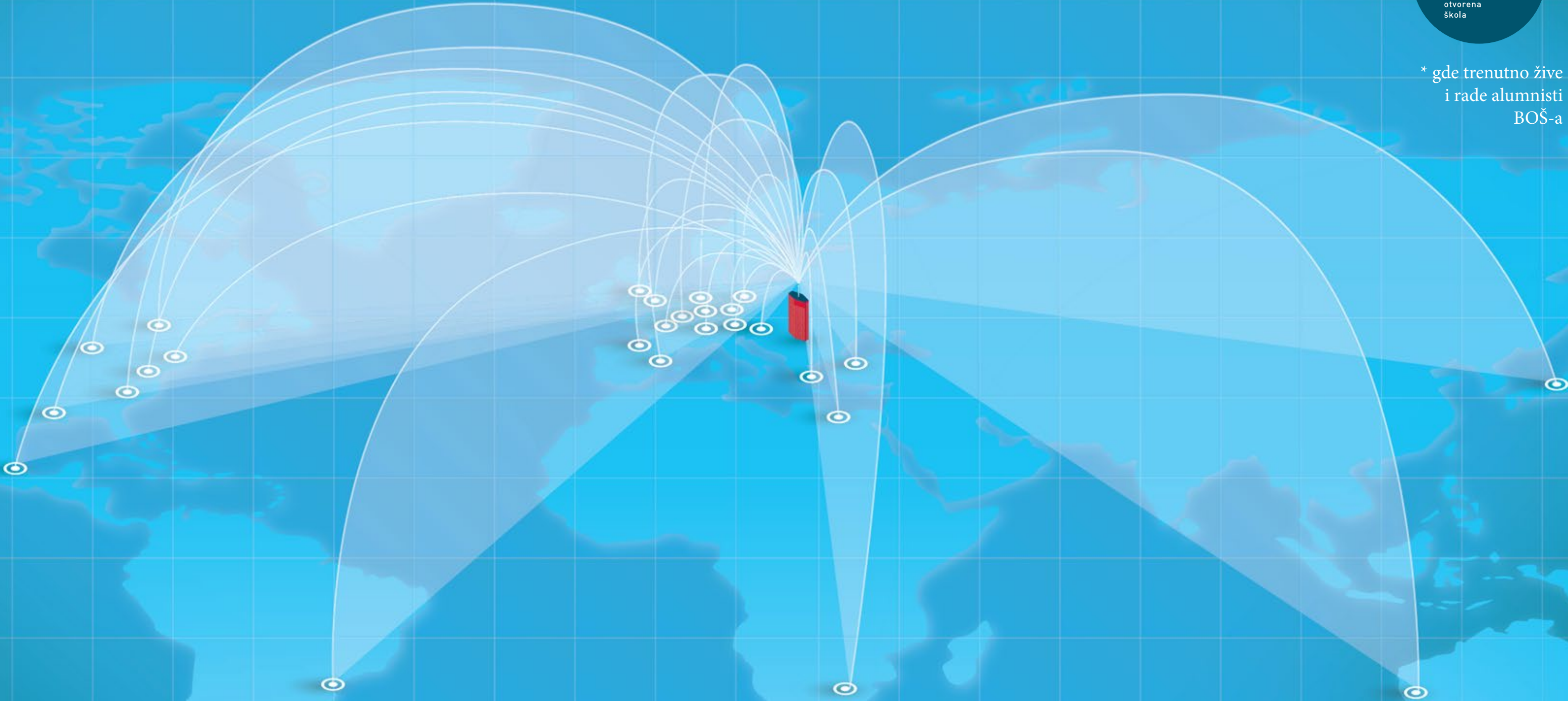
međunarodnim institucijama i organizacijama; učestvuju u radu i saraduju sa Evropskim društvom žena u teološkom istraživanju (ESWTR), Međunarodnom školom za obrazovanje o holokaustu Jad Vašem, ali i teološkim obrazovnim institucijama, poput Pravoslavnog Bogoslovskog fakulteta Srpske pravoslavne crkve, Katehetsko-teološkog instituta Subotičke biskupije i drugim.

*Ivana Bartulović
Koodinatorka CGCC-a*

* gde trenutno žive
i rade alumnisti
BOŠ-a

CiRel saradnici 2003-2013

Agotić
Suzana, Antić Mirela, Antić
Srđan, Bašić Goran, Beoković Jelena,
Biberović Sead, Bratić Džemal, Bubalo Krešimir, Diklić
Ivan, Drakulić Dejan, Forgić Saša, Gerecke Ljilja, Gunjević
Boris, Gutović Gorana, Gvozdenović Vlatka, Ilić Snežana, Jablanov
Maksimović Jelena, Kostić Duško, Kovačević Snježana, Kuburić Ratko,
Kuzmić Peter, Kralj Monika, Filipović Vladimir, Lajoš
Damir, Magdika Danijel, Mak Nikola, Marjanac
Oršolić
Mihajlo, Mitrović Siniša,
Marko, Peterlin Boris,
Peterlin Davorin, Pilsel
Drago, Poljić Enes,
Šišljagić Vladimir, Tesija
Julijana, Tucić Živica,
Vorkapić Branislav,
Vrdoljak Ivan, Zorić
Margit, Super Damir,
Ćuraj Stjepan, Nj. P.
Episkop Bački Irinej
NJ.P. Episkop Braničevski
Nadbiskup-metropolit
Stanislav Hočvar, Muftija
Janković, Thomas Gnocchi,
Anišić, Gordana Arackić, Prof. dr Sima Avramović, Dr. Sci. Med.
Muamer Bačevac [NJ.P. Episkop Žički Hrizostom (Stolić)] Mgr.
Th. Martin Bejza, Mr Ervin Čeliković, Katarina Čeliković,
Violeta Čorić, Christina Davis, Borivoje Erdeljan,
Zorana Gajić, Zorana Ivanković, Jelena
Jokanović, Fra Filip
(Bulović),
Ignjatije (Midić), NJ.E.
beogradski msgr.
Rešad ef. Plojović, Saša
Prečasni mr Andrija

Karadža, Pukovnik Stevica
Karapandžin, Čaba Kovač,
Andrijana Mladenović,
Protojerej stavrofor prof. dr
Zoran Krstić, Lidija Kujundžić,
mr Dragan Makojević, Đakon
Zlatko Matić, Ana Milenić, Jerej
Vukašin Miličević, dr Zorica
Mršević, Dino Mujanović,
mr Zoran Nedeljković, dr
Milutin Novaković, Dušan
Obradović, Milenko Pešić,
Prečasni Jakob Pfeifer, Prof.
Dr Almir Pramenković, Veljko
Radosavljević, mr Danko
Runić, Dragomir Sekulić, Prof. dr
fra Miron Sikirić, Prof. dr
Yuri Stajonov, Ismet Suljović,
Vjekoslav Šarčević, Gorana
Tomanović, Jasmina Tošić,
Jerej Vladimir Zamahajev,
Prot. stavrofor Ljubinko Kostić,
Miloljub Albijanić, Valier
Hannelore, Itana Miljanić,
Stefan Radojković, Teodora
Maravić, Milan Janković,
Bojan Teodosijević, Jelena
Mandić, Prof. dr Etem Aziri,
Prof. dr Miloš Bešić, Srđan

Dvornik, Ivana Gajović, Prof. dr Zoran Matevski, Prof. dr
Veselin Pavičević, Jelena Rudić, Prof. dr Zilka Spahić Šiljak, Prof. dr
Đuro Šušnjić, Prof. dr Sonja Tomović Šundić, Adnan Prekić, Andrew
Headey, Saša Vučinić, Nj. E. Biskup Arpad Dolinszky, Henri Bohnet,
Prof. dr Almir Pramenković, Generalni vikar fra Leopols Rochmes, dr
Dino Abazović, dr Rebeka Anić, Rabin Beogradski Isak Asiel, Alen Kristić,
Dragana Lazić, mr Entoni Šeperić, mr Marko Mujačić, dr Mato Zovkić,
Vladimir Ajzenhamer, Nikola Mikašinović, Pavle Jevđić, Janko Bekić,
Mirjana Mikić Zeitoun, Jevta Vulović, Nikola Bašić, Silvestar Bašić, Mario
Bonić, Tijana Femić, Petar Gaković, Goran Gregorčić, Darko Helebrant,
Izabela Ifju, Snežana Ilić, Zlatko Irović, Vlado Kovač, Trifko Komad, Boško
Kovačević, Alen Kuzelka, Stevan Lanji, Marija Lišić, Vladimir Lišić, Uroš
Matović, Aleksandra Miler, Karlo Miler, Smiljana Milinkov, Zorica
Mršević, Aleksandar Nećak, Jelisaveta Pendžić, Nataša Perčić,
Miroslav Perčić, Dimitrije Popadić [Dujō Runje] Vjekoslav Šarčević,
Darko Šarić Lukendić, Katarina Takač, Nikola Tumbas, Marin
Turkalj, Dubravka Valić Nedeljković, Josip Pekanović,
Bernadica Ivanković, Marina Kujundžić Kovačić, Darko
Sarić Lukendić, Đakon Radomir Rakić, Mirko Dautović, H.E.
Yossef Lavy, Jerej Vladimir Zamahajev, Prof.dr Vladimir Cvetković,
Prof.dr Slađana Đurić, Suzan Arslan, dr Sergej Beuk, Sara Stojković,
dr Ruben Fuks, Nenad Antonijević, Nenad Đorđević, Nemanja
Dejanović, Oliver Aleksić, Goran Radisavljević, Nadežda Tonić, Muftija
Muhamed Jusufspahić, Đakon Mladen Šobot, Mlađan Đorđević,
Mirjana Mikić Zeitoun, Miljan Tanić, Milica Škiljević,
Jovan Mirković, Prof.dr Krinka
Marjan Marinković, Mašenjka
Richelle Budd Caplan, Prof.
dr Martin van Creveld, Prof.

dr Shaul
Shay, Biskup dr Jasmin Milić,
dr Jasmina Beba Kuka, Janko Bekić, Biskup
Ištvan Čete Semeši, Mina Pašajlić, Sonja Viličić,
Dragana Radisavljević Čiparizović, Prof.dr Dragana
Mitrović, Claudia Crawford, Prof.dr Tommaso Dell' Era,
Boris Havel, Biskup Samuel Vrbovski, Biljana Stojanović, Jerej
Aleksandar Sovilj, Ahmet Alibašić, Vladimir Vuksanović, Srećko
Petrović, Slađana Dugonjić Dell Castillo, Vladika Porfirije Perić, Aida
Ćorović, Aleksandar Đakovac, Msgr. Andrija Kopilović, Andrijana
Krstić, Belmondo Miliša, Bojan Resnik, Čaba Kovač, Čedomir Čupić,
Damir Matić, Darko Tanasković, Davor Džalto, Davor Marko, Dragan
Makojević, Dragan Radić, Dragomir Sando, Đuro Šušnjić, Ferid Muhić,
Goran Bašić, Hajrudin Balić,
Isak Asiel, Iskra Maksimović,
Ismet Suljović, Iva Nenić,
Ivan Cvitković, Ivan Tasić, Ivana Bartulović, Jakob
Pfeifer, Jasmina Petrović, Jelena Đorđević, Jovan Mirković,
Krinka Vidaković Petrov, Marija Grujić, Marija Vranešević,
Marijana Ajzenkol, Marijana Vasiljević, Marko
Vujačić, Mevlud Dudić, Milan Koljanin, Milan
Sitarski, Milan Vukomanović,

Milica Jevremović, Milica
Škiljević, Mirko Dautović,
Mirko Štefković, Miroslav
Keveždi, Nadežda Tonić,
Nebojša Tumara, Nikola
Dugandžija, Nikola
Knežević, Radmila Radić,
Radomir Rakić,
Refik Šećibović, Sima
Avramović, Slobodan
Marković, Srđan Barišić,
Srđan Brdan, Srđan
Dvornik, Srđan Vrcan,
Stanko, Jambrek,
Stefan Radojković,
Stefan Šparavalo,
Svenka Savić, Tomislav
Žigmanov, Veljko
Radosavljević, Vladika
Jovan Čulibrk, Vladimir
Pavičević, Vladimir
Petrović, Vladimir
Vukašinović, Vladislav
Varga, Vukašin Miličević,
Zilka Spahić Šiljak, Zoran
Krstić, Zorica Kuburić,
Željka Zelić, Željko
Latinović, Željko Mardešić

АСИСТЕНТ О. ВУКАШИН МИЛИЋЕВИЋ ПОВОДОМ УПОКОЈЕЊА ПРОТОПРЕЗВИТЕРА-СТАВРОФОРА ПРОФ. ДР РАДОВАНА БИГОВИЋА

04.06.2012.

Хришћанска замисао духовног очинства спаја оно најбоље из претходећих јој традиција: антички идеал предавања философије путем живота, а ово значи живети, јести, пити и шетати са учитељем, ово значи философију која се не може одвојити од хране и пића, самим ти и сопственог бића, и старозаветни идеал поучавања у верности, верности Завету Божијем. Искреност, верност, храброст, проницљивост, самокритичност, отвореност. Љубав у свему, пре и после свега. Еванђеље. Сила која разара илузије, руши идоле. Идоле не само око нас, већ пре свега оне у нама. Сила која ослобађа. Лепо, надарено смислено, али болно. Нарочито сада, када га нема. Оца Радована. Но, и треба да буде болно. Јер величина бола, само је знамен величине љубави, а љубав не умире, јер је она сам Бог, као што рече апостол Јован, Син Грома. Такође, бол очишћује. Што је бол већи, мање је дволичности, лицемерје умире од бола, оно га не може поднети ни у најмањој количини. Што је бол већи, идола је мање. Јер бол је Крст, а Крст је Живот, Живот којим је о. Радован живео, Живот којим и сада живи и благосиља нас болом истините вере, болом који у нама саживе сваку помисао против љубави.

Но, вратићу се Радовановој философији. Она, како упутих, има неколико кључних аспеката: Шетња. Шетајући по Земунском парку прешао је стотине километара. Јер, наине, ако желиш да се избориш са злом које је у теби, мораш бити смирен, јак, издржљив и уздржљив. Такви су шетачи, прави перипатетичари, који знају да је једини узрок злог света зло које је у нама.

Хлеб. Заједно смо појели много, много хлеба, јер је Отац Радован, као добар философ, знао да се Христова философија философира ломљењем и једењем хлеба. Јео га је делећи многим. И што га је више делио, то је више остајало, иако је све више људи долазило, баш као у Еванђељу. Вино. Волео је, попут древних философа, вино, тај сасуд животне радости пред Богом. И то не било које, већ само оно најбоље. Оно чисто од сваког трага извештачености, оно које не опија горчином, већ лепотом.

Песма. Песми не треба објашњење. Иако сâм није умео да пева, умео је да научи друге да певају, умео је да учини да други певају. То је и иначе особина добрих учитеља, смирених учитеља. Имајући свест о ограничености сопственог знања, они не измишљају оно што не знају, већ недостатак просто превазилазе љубављу. И знање се рађа у ученику, као да је одувек у њему и било.

Хвала му за љубав.

Хвала му за слободу.

Хвала му за одговорност.

Драгом оцу.

CDE

Centar za razvoj obrazovanja

Centar za razvoj obrazovanja unapređuje sisteme obrazovanja, osposobljavanja i zapošljavanja kroz istraživanja i edukaciju u cilju podrške ukupnom društvenom razvoju Srbije i uspostavlja regionalnu i međunarodnu saradnju radi uvođenja evropskih dobrih obrazovnih praksi.

Visokobrazovanje
i studentski
aktivizam

Stručno
obrazovanje i
zapošljavanje

veb portal
Za
odgovornije
univerzitete
u Srbiji

Postignuća

Centar za razvoj obrazovanja Beogradske otvorene škole

Beogradska otvorena škola se, od samog početka svog rada, uvek bavi razvojem obrazovanja – to je jasno samo po sebi. Sama činjenica, da se grupa zainteresovanih pojedinaca odvažila da – potpuno

nezavisno od postojećih struktura formalnog obrazovanja i državnih resursa – organizuje jedan akademski program, i to namenjen natprosečnim studentima, je podvig i već velika inovacija u istoriji obrazovanja u Srbiji. Primer BOŠ-a je motivisao mnoge, dokazao je da je moguće organizovati uspešne projekte u oblasti obrazovanja iz pozicije organizacije građanskog društva i bez direktne veze sa političkim vlastima. A često i uprkos volji prosvetnih i drugih vlasti. Možemo zaključiti da su brojne aktivnosti u sferi visokog

obrazovanja krajem devedestih godina prošlog veka i prvih godina posle demokratskih promena 2000. godine bile, pored ostalog, organizovane na osnovu iskustava BOŠ-a. Da podsetimo samo na seriju prestižnih letnjih škola organizovanih u različitim oblastima društvenih i humanističkih nauka (od ekonomije do demokratije) i rad Alternativne akademske obrazovne mreže. Svim ovim manje ili više uspešnim projektima, Beogradska otvorena škola je, kao prva, bila podstrek i dala na raspolaganje svoje resurse – pre svega ljudske.

BOŠ i stručno obrazovanje: između sveta obrazovanja i sveta rada

Doprinos Beogradske otvorene škole razvoju formalnog sistema obrazovanja u Srbiji dobija sasvim nove forme posle demokratskog iskoraka 2000. godine. Zahvaljujući aktivizmu i ekspertizi prof. Refika Šećibovića, bivšeg višegodišnjeg predsednika skupštine BOŠ-a, i grupe saradnika, Beogradska otvorena škola postaje nezaobilazna tačka u raspravama o reformi sistema stručnog obrazovanja u Srbiji. Odmah posle promena, već 2001. godine dva dokumenta „Trenutno stanje i predlozi za reformu srednjeg stručnog obrazovanja“ i „Stručno obrazovanje i obuka u Srbiji: Preliminarna studija i pregled“ nastala u okviru projekta BOŠ-a postaju osnova za početak teških reformi u oblasti stručnog obrazovanja.

Centar za razvoj obrazovanja Beogradske otvorene škole je bio prvi koji je argumentovano i glasno govorio o neraskidivoj vezi sveta rada i obrazovanja, o posledicama po nezaposlenost, pre svega mladih, nereformisanog sistema stručnog obrazovanja i činjenici koliko malo pažnje u javnosti dobijaju ova pitanja.

BOŠ je u periodu 2006 – 2010. godine pružao ekspertske usluge Evropskoj fondaciji za osposobljavanje (European Training Foundation – ETF) za njene aktivnosti u Srbiji. ETF je agencija Evropske unije

koja pomaže zemljama u procesu priključenja EU da razviju ljudske resurse, znanja i veštine. BOŠ je izvodio istraživanja u Srbiji, kreirao preporuke za reforme sistema i radio na izgradnji kapaciteta za uspešno uključivanje Srbije u evropske tokove u oblastima stručnog obrazovanja, rada i zapošljavanja. U tom periodu, uspešno je realizovano osam zajedničkih projekata:

- Tranzicija od obrazovanja do rada, u kome je BOŠ pripremio i preveo izveštaj koji sadrži analize prelaska iz obrazovnog procesa u oblast rada i zapošljavanja u Srbiji.
- Pružanje ekspertize na polju statistike;
- Širenje informacija o politikama Evropske unije u oblasti srednjeg stručnog obrazovanja i dobroj

praksi Zapadnog Balkana i zemalja kandidata, u kojem je BOŠ, pored ostalog:

- izveo trening za članove Kopenhagenskog komiteta i promotere kopenhagenskog procesa u Srbiji (tri jednodnevna treninga) i
- pripremio studiju “Komparativna analiza iskustava EU na polju kvalifikacija (institucije, procedure, legislativa)”.
- Ključne kompetencije za celoživotno učenje u Srbiji, koji je bio fokusiran kompetencije “naučiti kako se uči” i “preduzetništvo”;
- Izgradnja kapaciteta Sektora za zapošljavanje Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja (za pripremu projekata i IPA fondovi EU);

- Izveštaj o ulozi i kapacitetima socijalnih partnera u stvaranju efikasnije strategije u obrazovanju/ osposobljavanju i zapošljavanju u Srbiji;
- Uloga socijalnih partnera u sektorskom dijalogu i obrazovanju i osposobljavanju (peer learning aktivnosti u Srbiji, u okviru regionlanog projekta).

BOŠ je od 2007. godine javno zagovarao osnivanje Saveta za stručno obrazovanje, tačnije njegovo izdvajanje iz Nacionalnog prosvetnog saveta i zbog ogromnog značaja stručnog obrazovanja za ukupan razvoj Srbije. BOŠ je, pre svega, u Savetu za stručno obrazovanje, video stručno telo koje će moći da projektuje, prati i usaglašava razvoj stručnog obrazovanja i obuke i da prati i usaglašava interese, potrebe i mogućnosti svih socijalnih partnera i zainteresovanih strana. Sam projekat "Reforma obrazovanja u Srbiji: osnivanje Nacionalnog saveta za stručno obrazovanje" trajao je od 1. jula 2007. do 30. juna 2008. godine. Projekat je realizovan kroz niz aktivnosti, koje su podrazumevale formiranje grupe predstavnika socijalnih partnera iz oblasti obrazovanja i zapošljavanja, izradu zajedničkih platformi, pripremu i realizaciju okruglih stolova, javnih nastupa na lokalnim televizijama i pripremu praktično-političkih i pravnih dokumenata za osnivanje Saveta.

Kako to često biva u projektima javnog zagovaranja, naponi su urodili plodom više od godinu dana od formalnog kraja jednog projekta, uvođenjem takve institucije u Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2009. godine. Iako formalno uveden, Savet nije dobio očekivanu ulogu i nadležnosti, pa ostaje potreba da se ovom temom zainteresovane strane iz sva tri sektora ozbilno pozabave u narednom periodu.

Časopis „Obrazovanje i razvoj“ je pokrenut sa ciljem da pitanjima iz naslova ponudi regionalnu perspektivu i odgovore. U autorskim tekstovima praćeni su svi nivoi reforme obrazovanja na Zapadnom Balkanu, zatim realizacija Bolonjskog i Kopenhaškog procesa i analizirane su informacije o savremenim profesionalnim kompetencijama radne snage za evropsko i globalno tržište. U periodu 2005 – 2008. godine objavljeno je ukupno osam brojeva časopisa „Obrazovanje i razvoj“.

BOŠ i reforma visokog obrazovanja, studentski aktivizam i anti-korupcija

Centar za razvoj obrazovanja Beogradske otvorene škole je, kao što smo rekli, različitim aktivnostima doprinosi poboljšanju kvaliteta visokog obrazovanja. Centar za razvoj obrazovanja doprinosi unapređenju obrazovanja kroz

sprovođenje istraživanja, monitoringa i kroz umrežavanje sa studentskim predstavnicima i njihovu edukaciju. Na ovaj način, Centar za razvoj obrazovanja se zalaže za odgovornije i transparentnije univerzitete u Srbiji.

Visoko obrazovanje je jedan od najvažnijih faktora za napredak celokupnog društva, ne samo u smislu ekonomskog rasta već i u smislu socijalne kohezije i stvaranja društva sa jednakim šansama. Ovi ciljevi su ugroženi ukoliko visoko obrazovanje ne može da ispuni svoju razvojnu funkciju stvaranja visokoobrazovane elite koja će preuzeti vodeću ulogu u društvenom razvoju. Štaviše, ukoliko je obrazovni sistem urušen, dovode se u pitanje suštinske vrednosti sadašnjosti, a ugrožena je i budućnost društva.

Korupcija u visokom obrazovanju u Srbiji predstavlja jedan od velikih problema u funkcionisanju njegovih institucija. Iako najteži oblici korupcije, kao što je davanje novca za određene usluge, ipak nisu toliko rašireni, druge vrste koruptivnih praksi su veoma česte na velikom broju ustanova i institucija i imaju veliki uticaj na smanjivanje kvaliteta studija. Drugi problem, osim manjeg opsega znanja i veština koji poseduju studenti, predstavlja i uticanje na stavove studenata koji posledično shvataju koruptivno ponašanje kao uobičajeno i normalno. Stoga oni ne prepoznaju određene prakse na svojim fakultetima kao korupciju, ali takođe i kada završe studije imaju

veću toleranciju prema korupciji jer je percipiraju kao društveno prihvatljivu. BOŠ-ov Centar za razvoj obrazovanja je uspeo da uvede pitanje korupcije u visokom obrazovanju u javni diskurs u srpskoj javnosti – pre toga korupcija se obično vezivala za druge sfere društva (zdravstvo, pravosuđe, carinu). Sa obzirom na to da je prvi korak u rešavanju svakog problema njegovo prepoznavanje, ovo se može uzeti kao značajan doprinos borbi za kvalitetnije i pravednije visoko obrazovanje u Srbiji.

Od samog početka Centar za razvoj obrazovanja Beogradske otvorene škole je član **Antikorupcijske studentske mreže u Jugoistočnoj Evropi** (AKSM). Od svog nastanka 2003, Mreža ulaže napor da ukaže na probleme u funkcionisanju visokog obrazovanja u zemljama članicama, vršeći istraživanja o kvalitetu visokog obrazovanja, podižući svest o problemima koji se javljaju i javno zagovarajući određene reforme. AKSM je prepoznala korupciju kao jedan od najvećih problema koji se javlja u visokom obrazovanju i koji ima najdalekosežniji uticaj ne samo na kvalitet svršenih studenata, nego i na celokupan razvoj društva. Međutim, i pored ukazivanja na ovaj problem, on nije dobio zadovoljavajuću pažnju među zainteresovanim stranama, osim deklarativne. Ipak, brojna istraživanja koje je BOŠ-ov Centar sproveo u saradnji sa Mrežom, uperila su prst na ovaj problem i potvrdila forme korupcije u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji. Poseban doprinos

je dat time što je pojam korupcije koji se shvatao jako usko (samo u smislu primanja i davanja mita) uspešno proširen na druge koruptivne pojave koje su više zastupljene, kao što su nepotizam pri upisu ili ocenjivanju studenata, pronevere finansijskih sredstava, prisilna prodaja udžbenika, seksualno uznemiravanje, varanje, netransparentnost studentskih evaluacija itd. Takođe, situacija se značajno promenila na polju dostupnosti informacija. Fakulteti počinju da shvataju da je njihov transparentan rad njihova obaveza, te da su dužni da polažu račune javnosti. Kao indikativan primer, pomenućemo samo da 2003. skoro nijedan fakultet nije imao istaknute svoje statute na uvid javnosti, te su čamili u fiokama dekana. Danas skoro svaki fakultet ima svoje statute dostupne na svojim internet prezentacijama.

Od početka 2012. godine Centar za razvoj obrazovanja realizuje projekat "Za odgovornije univerzitete u Srbiji" u okviru kog se problemu korupcije u visokom obrazovanju pristupa sa više tačaka. Najpre su, tokom prve godine projekta, aktivnosti bili usmerene na jačanje studentskih predstavnika, obuke o studentskim pravima i načinima sprečavanja korupcije. Drugi pristup podrazumeva javno zagovaranje transparentnosti u radu visokoobrazovnih institucija. Ovaj pristup zasnovan je na stanovištu da su šanse za korupciju manje ukoliko se posluje otvoreno i transparentno. Tokom 2013. godine je sprovedena analiza transparentnosti rada svih

fakulteta u Srbiji, a na osnovu rezultata istraživanja kreirane su smernice za unapređenje rada obrazovnih institucija, kao i strategija javnog zagovaranja. Planovi Centra usmereni su na nastavak dosadašnjih aktivnosti uz stalno unapređenje i inoviranje.

Dosadašnjim radom obuhvaćen je veliki broj studenata, stručnjaka u oblasti visokog obrazovanja, stručnjaka u oblasti podizanja transparentnosti i borbe protiv korupcije, kako iz vladinog tako i iz nevladinog sektora. BOŠ-ov Centar za razvoj obrazovanja je umrežio studente aktiviste i omogućio im da čuju iskustva drugih fakulteta, ali i rešenja za pojedine probleme sa kojima se studenti svakodnevno susreću. Zahvaljujući aktivnostima Centra, realizovana su istraživanja i monitorinzi korupcije na državnim univerzitetima u Srbiji, i organizovano je više edukativnih radionica i programa u kojima je učestvovalo više od 700 studenata iz Srbije.

Danas, nakon višegodišnjeg rada Centra za razvoj obrazovanja, možemo sa ponosom reći da smo uspeli da se izborimo za prepoznatljivo mesto među organizacijama koje se bave studentskim aktivizmom i zagovaranjem reformi u visokom obrazovanju.

*Jovana Tripunović
menadžerka projekta*

N D F N I N F O R M A C I J A I H F K A B F B Z W G N W
U Y V C K N J I G A Q S F A D U E I F P O A N I T A E R K
O O D F O P A Z W J T A N N A
O O F O M S O C M S R W J T A N N A
T E A V A J O S O P S O C M S R W J T A N N A
E A V I Z E N E O V Z E M O S P F W A
N G J A V N A F M F N A I A B O O O L N
R I H Q H H J V O Z A O V K Z T L R L J
E X K A C I T E Z I X I J M C E
T O K F G H N A R
N L Z L S X H E V T U M
I P K C K A J A A B E O P U E L Q Z B I
Z R R E P S S O G E U A V E T O V A E C
Z H J P R O S N A L I M K I Y P H R Q U
A B P Q O V N Z U D E H S C T T E K B T
K R T I V N T S E K O A Z O V A N J Q I
R M X T I Y P H R Q U
X X I Z W R G Q S V R E D N O S T I Q N
Y I S T R A Ž I V A N J A N I W R G Q S V R E D N O S T I Q N
A S H O F J H T E H N O L O G I J A I K S P O R V E U O S I

CDE

Saradnici
CDE-a
2003-2013

Refik Šećibović, Iskra Maksimović, Rada Pejić, Čedomir Čupić, Dina Vulović, Igor Božović, Ivana Tomašević, Lav Boris Kozakjević, Marija Čanković, Igor Pucarević, Mihailo Gajić, Miroslav Čakširan, Nemanja Nenadić, Sanja Kljajić, Sanja Nasevski, Tamara Tomašević, Višnja Tešić, Agneš Ćurčić Asodi, Alisa Kockar, Bojan Ristić, Borislav Bajić, Anastasija Pejović, Đorđe Lazić, Gabrijela Bratić, Jadranka Dimov, Radovan Živković, Radmila Katić Bukumirić, Vesna Čekić, Jasmina Tanasić, Jugoslav Bogdanović, Biljana Dimitrijević, Biljana Nenadić, Branislav Čanak, Zoran Stojiljković, Marijan Zović, Marija Vranešević, Branislav Milošević, Branislav Radivojša, Branka Kremenović, Danilo Čeman, Danilo Jeremić, Gavro Jelić, Goran Cvetković, Goran Milojević, Ivana Živadinović, Ivana Korajlić, Ivana Tomašević, Ivana Mitrović, Jasmina Nikolić, Jelena Branković, Jovana Ignjatović, Jovana Đinković, Marijana Pavlović, Marina Bulatović, Milica Popović, Miloš Nešić, Miodrag Škundrić, Nevena Ružić, Nikola Golubović, Nina Đorđević, Nina Trifunović, Petar Debelnogić, Radivoje Mitrović, Rodoljub Šabić, Srbijanka Turajlić, Srđan Blagovčanin, Stanojla Mandić, Stefan Perišić, Strahinja Savić, Tatjana Tagirov, Vitomir Jovanović, Vladimir Smuđa

SOC

Savetodavni obrazovni centar

Savetodavni obrazovni centar informiše zainteresovane o mogućnostima studiranja u inostranstvu i administrira programe stipendija, s ciljem da doprinese razvoju ljudskih resursa i reformi visokoškolskog obrazovanja u Srbiji.

Postignuća

Savetodavno obrazovni centar

Beogradska otvorena škola je 2002. godine preuzela dugoročnu realizaciju i administriranje programa stipendija koje su do tada bile u nadležnosti Fonda za otvoreno društvo. Osnovna misija Savetodavno obrazovnog centra je predstavljanje, promocija i administriranje programa stipendija za studije u inostranstvu na osnovnim, poslediplomskim i doktorskim studijama iz oblasti društvenih i humanističkih nauka.

Glavni ciljevi Savetodavnog obrazovnog centra su:

osnaživanje akademske zajednice i javne uprave;
upoznavanje i prenošenje metoda i sadržaja rada univerziteta u inostranstvu;
unapređenje visokoškolskog sistema obrazovanja u Srbiji.

Od 2002. godine dodeljeno je 139 stipendija za prestižne univerzitete u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama, i 153 stipendije za programe na Centralno evropskom univerzitetu u Budimpešti. Dodatnu finansijsku podršku za doktorske studije na različitim univerzitetima širom Evrope i Amerike od 2002. godine do danas dobila su 142 studenta. Beogradska otvorena

škola i Savetodavni obrazovni centar postali su prepoznatljiva institucija, naročito među širokom studentskom populacijom, kada je reč o profesionalnom usavršavanju na univerzitetima u Velikoj Britaniji. Iz godine u godinu broj prijavljenih kandidata za MA programe na univerzitetima Oxford, Cambridge, York i UCL je u porastu, a posebno veliko interesovanje među studentima vlada za usavršavanje u oblasti prava, različitim granama u oblasti obrazovanja, socijalne antropologije, međunarodnih odnosa, istorije ideja, pitanjima životne sredine, održivog razvoja i javnog zdravlja.

Administriranjem programa stipendija Beogradska otvorena škola je, u poslednjih deset godina, stvorila širok krug alumnista - stipendista različitih programa, što je neporocenjiv i izuzetan potencijal. Njihovo učestvovanje u unapređenju akademske zajednice po povratku u Srbiju, praktično političkih rešenja i zakonodavnog okvira, ali i promociji programa, selekcionim procesima kao i pomoć koju pružaju budućim studentima univerziteta koje su i sami pohađali doprinosi unapređenju akademskog okruženja, praktično-političkog okvira, ali i povećanju interesovanja za programe koje BOŠ/SOC iz godine u godinu administrira, njegovoj ozbiljnosti kao i, na najbolji mogući način, dostojnoj i uspešnoj promociji.

*Jelena Babić
koordinatorka SOC-a*

soc

SOC
saradnici
2003-2013

Dragana Popović, Ilija Vujačić, Jasmina Moskovljević, Milan Vukomanović, Milica Delević, Slobodan Marković, Snježana Milivojević, Srđan Majstorović, Ivana Krstić, Nemanja Džuverović, Marko Milenković, Velimir Živković, Jelena Radoman.

Centar za izdavaštvo

Centar za izdavaštvo

Od svog osnivanja Centar za izdavaštvo prati sve obrazovne procese i projekte Beogradske otvorene škole, prikazujući čitav spektar ideja, sadržaja i programskih aktivnosti u knjigama, zbornicima, prospektusima, riderima, na CD-ovima, itd.

Skoro sva izdanja BOŠ-a dostupna su i u elektronskoj i štampanoj verziji.

Štampana
izdanja

Elektronska
izdanja

Učionica

Učionica Beogradske otvorene škole nalazi se u levom krilu 16. sprata Palate Beograd. Opremljena je najsavremenijim opremom za održavanje moderne nastave – videobimom i projektorom, ozvučenjem i opremom za prevođenje. Učionica je kapaciteta do 40 osoba.

Kompjuterska učionica

Beogradska otvorena škola poseduje kompjutersku učionicu koja je u neprestanom razvoju i unapređivanju. Danas BOŠ-ova kompjuterska učionica ima preko 30 kompjutera poslednje generacije sa nekoliko servera koji obezbeđuju internet vezu, imejl korespondenciju i upravljanje podacima. Na serveru se nalazi nekoliko čet servisa, blogova i veliki broj foruma, koji se uglavnom koriste za BOŠ-ove programe

elektronskog učenja, tako i forum alumni organizacije BOŠ-a i onlajn baza podataka namenjena alumnistima BOŠ-a. Kompjuterska učionica dostupna je studentima BOŠ-a, alumnistima, predavačima i saradnicima.

Biblioteka

Biblioteku Beogradske otvorene škole čini specijalizovana kolekcija knjiga, časopisa i publikacija od preko 3000 naslova iz raznih oblasti društvenih i humanističkih nauka: psihologije, prava, ekonomije, sociologije, religije, kulture, političkih nauka, filozofije, socijalne informatike, kao i veliki broj magazina i časopisa. Pristup biblioteci imaju studenti, predavači i saradnici škole.

IKT podrška

IKT podršku Beogradske otvorene škole čine mladi stručnjaci koji svojim znanjem i profesionalnim

iskustvom doprinose radu BOŠ-a. Održavanjem računarskog sistema i mreže, osmišljavanjem, dizajnom i izradom e-obrazovnih platformi za rad polaznika, razvojem i održavanjem veb-portala projekata i drugih ciljnih grupa, dizajniranjem promotivnog materijala, IKT podrška unapređuje rad i daje poseban doprinos kvalitetu programa koje Beogradska otvorena škola osmišljava i realizuje. Sve aktivnosti i programi BOŠ-a snimaju se i izlažu u formi interaktivnih CD-ova. Do sad je izrađeno preko 50 dokumentarnih filmova, kao i mnogobrojne tekstualne prezentacije. Ovakva multimedijalna kolekcija pravi se da bi studenti imali sve neophodne materijale na jednom mestu i da bi im lakše pristupili. Sav snimljeni video-materijal se arhivira. Pretragom BOŠ-ovog arhiva pruža se uvid u razvoj i produktivnost BOŠ-ovih programa kao i jasan uvid u sve BOŠ-ove aktivnosti. Dizajn i kompatibilnost

ovako kreiranih informacija pruža BOŠ-ovim studentima moderan pristup obrazovnom procesu i savremenim trendovima po pitanju modernih tehnologija.

Organizovan je i veliki broj kompjuterskih kurseva za BOŠ-ove studente i ostale ciljne grupe. Jedna od aktivnosti je i održavanje BOŠ-ovog internet sajta, www.bos.rs. Pored matičnog sajta, profesionalni tim IKT podrške održava i sajtove koji su izrađeni u sklopu pojedinih projekata BOŠ-a:

<http://www.mingl.org>
<http://www.veraznanjemir.bos.rs>
<http://www.strucnoobrazovanje.bos.rs>
<http://www.tolerancija6.bos.rs>
<http://www.religijesrbije.bos.rs>
<http://www.inkluzija.org>
<http://www.bos.rs/cepit/novinarstvo>
<http://doks.bos.rs>
<http://www.see-corruption.net>
<http://www.zajednozaevropu.bos.rs>
<http://partnerstvozaeu2.bos.rs>
<http://www.mingl.org/karjerakademija>
<http://www.bos.rs/imamplanzasvojgrad>
<http://net2dialogue.bos.rs>
<http://www.bos.rs/sa4eu2>

Promocija i komunikacija

Profesionalni tim za promociju i komunikaciju unapređuje rad Beogradske otvorene škole u cilju što bolje komunikacije sa javnostima. Želimo da uspostavljanjem dvosmerne komunikacije, upoznamo javnost o svojim aktivnostima i u isto vreme, steknemo sliku o potrebama društva kako bismo, kao organizacija građanskog društva, adekvatno reagovali na njih. U saradnji sa IKT podrškom, profesionalni tim za promociju i komunikaciju organizuje i priprema promotivne materijale, organizuje i realizuje specijalne događaje, konferencije za medije i druge aktivnosti, doprinoseći stvaranju pozitivne reputacije o BOŠ-u u javnosti.

Finansije i računovodstvo

Profesionalni tim finansija i računovodstva Beogradske otvorene škole odgovornim i efikasnim poslovanjem i poštovanjem normi i obaveza određenih zakonom, doprinosi profesionalnom i uspešnom radu BOŠ-a.

Prilozi radova studenata i saradnika Beogradske otvorene škole

OBRAZOVANJE I BUDUĆNOST

Prof. dr Miroslav Prokopijević

Institut za evropske studije

Kada pogledam stanje u obrazovanju u pet zemalja gde sam živeo i predavao godinu dana i više, to su Amerika, Nemačka, Italija, Crna Gora i Srbija i kada pokušam da vidim kako izgledaju njihovi obrazovni sistemi, koji je najbolji i zašto, stanje je sledeće. Američki obrazovni sistem je daleko najbolji, potom dođe Nemačka, pa Italija, a na kralu liste su Crna Gora i Srbija. Ono što Ameriku čini superiornom je snažna konkurencija koja je ne samo izbacila na vrh desetina odličnih univerziteta, nego i učinila da su tamošnji prosečni univerziteti bolji od najboljih u drugim zemljama. Naravno, Amerika je i privukla mnogo talentovanih studenata i profesora iz sveta, što je takođe podiglo kvalitet njihovog obrazovnog

sistema. Ali da sistem nije bio dobar, malo koga bi mogao da privuče. Uopšteno gledano, američki obrazovni sistem je dobar jer je nastao u okviru protržišnih, konkurentnih pravila igre. Italija i Nemačka imaju ogromnu dominaciju državnih fakulteta nad privatnim, obe imaju mnogo etatizma u obrazovanju, koji je u Italiji u režiji centralne države a u Nemačkoj u rukama federalnih jedinica.¹ Nemačko univerzitetsko obrazovanje je osetno bolje od italijanskog, ali svejedno daleko od američkog.

¹ U Nemačkoj su svi univerziteti (sem jednog malog) državni, dok su više škole za ekonomske nauke uglavnom privatne. U Italiji su svi univerziteti državni, a privatni su samo marginalni programi nekih MA i Ph.D. studija.

Za razliku od SAD, Nemačke ili Italije, generalno stanje pravila igre u Srbiji je vrlo loše i to se reflektuje i na obrazovni sistem. To generalno stanje pravila igre je bilo dosta rđavo u decenijama komunizma i 1990-ih, i ono se nije mnogo popravilo posle promena iz 2000. Sada svi mogu da vide da su rezultati i opštih i obrazovnih reformi veoma slabi. Zato su u produženoj krizi i društvo i svi njegovi segmenti, uključujući obrazovanje. Pogrešan je bio i konceptualni i personalni izbor obrazovnih reformi, pa su loši i rezultati. Obrazovni sistem u Srbiji je toliko loš da su izgubljeni čak i kriterijumi. Mi ovde ne znamo koliko je neko dobar sve dok ne ode u inostranstvo i dok oni tamo ne ustanove kolike su sposobnosti tog pojedinca. Stvari su došle

dotle da su solidniji fakulteti u Srbiji jedva na nivou znanja koje dobijaju đaci u boljim nemačkim srednjim školama.

Šta je tu ono što treba da se napravi da bi se visoko obrazovanje u Srbiji popravilo, šta su problemi? Problema je mnogo, ovde ću izdvojiti samo neke, koji su verovatno ključni. A suština je odsustvo konkurenciji i – što je predvidljivo – loši proizvodi (diplomci). A diplomci su loši jer ih uče loši profesori. A ovi su opet loši, zato što su prezaštićeni na radnim mestima, zato što nema konkurencije i profesionalnosti. Zato evo nekoliko predloga čije bi sprovođenje značajno poboljšalo visoko obrazovanje u Srbiji, a time i ovdašnjim diplomcima stvorilo bolje startne uslove za razvoj karijera i profesionalni uspeh.

Prvo, *potrebna je konkurencija fakulteta*. Privatni i državni fakulteti mogu koegzistirati, a da među njima ne bude ozbiljnije konkurencije. Bolji studenti će ići na državne, da bi studirali bez nadoknade, lošiji na privatne, da bi lakše došli do diploma, što se može smatrati legalizacijom „kupovine diploma“. Retki su privatni fakulteti u Srbiji koji ne spadaju u pomenutu kategoriju, jer se na njima ozbiljno studira. Da bi se podstakla međusobna

konkurencija državnih i privatnih fakulteta, potrebno je uvesti vaučere koje bi dobijali studenti, a potom mogli da biraju gde će studirati. Usput, broj studenata koji se školuje na privatnim fakultetima u Srbiji je još uvek mali, to je samo 6%. U Crnoj Gori je to 15%, u Poljskoj 12%, u Nemačkoj ispod 1%.

Drugo, kada neko jednom postane asistent na nekom fakultetu, on će kasnije postati docent, pa profesor, a jednog dana će otići u penziju sa tog mesta, nezavisno da li je kvalitetan stručnjak i profesor ili ne. Dakle, potrebno je *profesionalna selekcija nastavnika*, koja se najbolje može postići otvorenom konkurencijom za radna mesta. Komisije za izbor moraju biti međufakultetske, uključujući predstavnike i privatnih i državnih fakulteta iz date oblasti. Po potrebi bi u komisijama morali biti i stručnjaci iz inostranstva, tamo gde nema ili je malo dobrih domaćih.

Treće, *u nastavu ne bi mogli ući profesori koji nemaju radove u priznatim časopisima* i knjige kod dobrih izdavača, gde se rukopisi ozbiljno recenziraju. Oni koji to nemaju morali bi biti otpušteni, a na njihova mesta bi trebalo primiti one koji te uslove ispunjavaju. (Prostora za otpuštanje ima

mного, jer državni fakulteti u Srbiji imaju nekoliko puta veću kvotu profesora u odnosu na broj studenata u odnosu na zapadno-evropske zemlje.) Ovako, sa čitavim fakultetima, bilo privatnim ili državnim, čiji profesori nemaju nikakve radove u časopisima sa SSCI ili „Thomson Reuters“ lista ti fakulteti su u situaciji da ne bi smeli imati ni magistarske ni doktorske studije.

Četvrto, *ne mora Srbija kao država da finansira mnoge fakultete*. Umesto da finansira mnoge državne fakultete sa nestručnim nastavnicima, bolje je loš fakultet zatvoriti, a samo sa delom tih sredstava finansirati studije u inostranstvu. Ako posle nekoliko godina u zemlji bude dovoljno stručnjaka iz te oblasti, može se ponovo otvoriti državni fakultet. Ako u zemlji nema dovoljno stručnjaka, mogu se privremeno uzeti dobri strani profesori.

Peto, *treba dići ruke od komisije za akreditaciju fakulteta i univerziteta*. Kao što može da se vidi, praktično su svi fakulteti i univerziteti akreditovani, iako bar $\frac{3}{4}$ njih nema elementarno kvalitetne nastavnike. Pogledajte spisak akreditovanih fakulteta iz društvenih nauka i nećete verovati svojim očima šta sve postoji. Odite na sajtove tih fakulteta i pogledajte spiskove

nastavnika, pa ćete videti da je tamo na ogromnoj većini fakulteta „no name“ do „no name“. Čitavi spiskovi nastavnika se sastoje od profesionalnih anonimusa. Drugim rečima, akreditovao se svako ko je hteo. Kako? Pa neki podmićivanjem, neki davanjem nastavničkih mesta članovima akreditacione komisije i njihovim prijateljima, neki preko političkih i rođajčkih veza, itd. A neki su čak i ispunjavali propisane kriterijume. Drugim rečima, svi su našli neki kanal da se akredituju, a ako je tako, ako birokratija nije u stanju da uvede red tamo gde je projektovano da ga uvede, to je onda samo bacanje para na akreditacionu komisiju, pa otuda ima samo jedan mehanizam koji će uvesti red, a to je tržište. I kao što je poznato, kada se dođe u veće strane korporacije ili banke u Srbiji, postoji spisak fakulteta sa kojih se primaju diplomci i spisak fakulteta sa kojih se ne primaju diplomci. To je posledica rada ove komisije za akreditaciju koja je postupak akreditacije, navodno, veoma ozbiljno radila; izgleda „preozbiljno“, pa je čitava stvar sa akreditacijom potpuno propala.

Prema tome, ako se hoće bolji obrazovni sistem, moraju se prihvatiti neka načela, kao što su *slobode izbora za studente, konkurencija, profesionalni*

standardi, itd.² A onda će se profesori vrednovati po tome kakvi su im proizvodi – a to su diplomci. Kakvi su proizvod neće nam reći akreditaciona komisija, jer je nju lako korumpirati na razne načine, nego će nam to reći tržište. Konture tržišnog vrednovanja kvaliteta stručnjaka u Srbiji se već naziru i one će biti sve dominantnije. Kontrola kvaliteta putem akreditacione komisije nije uspela, a firmama i organizacijama je neka kontrola kvaliteta neophodna, pa tako tržište dolazi u formi iznudice.

Ali, čak i kada se sprovedu reforme u sferi obrazovanja neki problemi će ostati. Obrazovno tržište se sporije menja od prilika na tržištu i od privrede. Privreda se brže prilagođava na tržišne promene, dok obrazovni sistemi uvek manje ili više kasne. To kašnjenje je neizbežno čak i u zemljama gde su obrazovni sistemi dobri, jer je stvar prirode posla i različitih brzina prilagođavanja koji proističu iz prirode problema. Ali, ono što nije dobro je „višak kašnjenja“. To je situacija kada je obrazovni sistem krut i neprilagodljiv, pa usled toga kasni više nego što bi morao. Recimo, i u Nemačkoj se jako mnogo žale da njihovi

² Više o tome u: Prokopijević 2010.

informatičari uče o nekim starim postupcima i tehnologijama, uče o nekim zastarelim kompjuterima, da se nove tehnologije ne rade ni na doktorskim studijama iz informatike. Slični problemi postoje i u drugim oblastima, posebno onim gde je poslednjih decenija i godina došlo do većih naučnih i tehnoloških pomaka. „Viška kašnjenja“ ima i u obrazovnim sistemima koji su dobri, ali ga je mnogo više u obrazovnim sistemima koji su loši.

Zbog neminovnog i „viška“ kašnjenja iluzija je da obrazovno tržište može da stigne opšte promene i tržište rada, ono može brže ili sporije da mu se prilagođava, a brzina kojom se prilagođava jeste posebno važna. Kada se pogleda Srbija, ona je iz više razloga jedna nesrećna zemlja. Zemlja je na dnu liste zemalja po broju ljudi sa fakultetom, ljudi sa fakultetom jednim dobrim delom odlaze u inostranstvo, a jedno desetak posto diplomaca, po zvaničnoj statistici, je nezaposleno. Drugim rečima, u Srbiji ima malo ljudi s fakultetom, loše su obrazovani, mnogi napuštaju zemlju, a značajan deo onih koji ostanu u zemlji su nezaposleni. Ne bi moralo da se gleda bilo šta drugo sem obrazovanja kako bi se shvatilo da je to samo jedna od

mnogih ilustracija za opšte loše stanje stvari u Srbiji.

Talenata ima svudje, među Aboridžinima, u severnoj Americi, u Evropi, u latinskim državama. Oni se rađaju u približno istom broju mereno na hiljadu stanovnika, ali suština je na kakve pogodnosti nailaze, u kakvom okruženju se razvijaju i u kakvim prilikama kasnije rade. To kakve su prilike u univerzitetskom obrazovanju Srbije vidi se iz jedne proste činjenice: niko ovde ne dolazi da studira, osim poneko iz Libije ili neke tako čudno uređene zemlje, a svi odavde koji hoće ozbiljno da studiraju i kasnije rade, hoće pre svega u Ameriku, a onda posle toga ima još nekoliko zemalja, to su Britanija, Kanada, Australija, Nemačka, Švajcarska, Francuska, Holandija... Znači, tokovi studenata i stručnjaka vrlo jasno pokazuje da je naš obrazovni sistem loš, da ne valja, da ljudi ako žele da stvore prave šanse moraju da se obrazuju ili da dovrše obrazovanje na nekom drugom mestu.

Ovdašnji obrazovni sistem ima loše delovanje čak i na one koji odu iz Srbije. Njegov osnovni konceptualni problem je što je sagrađen na jedinstvenom modelu koji se proteže od vrtića do akademije nauka. To je model opšteg znanja, samo se menjaju

neki uslovi i količina informacija. Zato u svetu, npr. u Americi, naš svet gubi korak čim se dođe do specijalističkih studija, to su pre svega MA, doktorske i postdoktorske. Iz ovakvog sistema dobijete nekog ko u inostranstvu izdrži da prati nastavu sa ovim opštim, širokim obrazovanjem tokom redovnih studija, a kad dođe specijalizacija, koncentracija na jedno jedino pitanje, na neko malo, malecko pitanje, pri čemu o njemu treba da znate sve (a o drugom ne morate da znate tako reći ništa), onda se tu gube. U intelektualnoj percepciji tih ljudi prosto nije izgrađeno da tako nešto poput vrlo uske specijalizacije postoji i da je vrlo poželjno. Gledao sam naše ljude koji su vrlo sposobni, koji su u SAD i druge zemlje otišli sa raznih fakulteta, i video probleme s kojima se suočavaju, zato što im je tokom obrazovanja ovde u glavu usađen pogrešan model, koga u međuvremenu ne mogu da se oslobode. Drugi model oni jednostavno ne shvataju, jer to nije u njihovoj mentalnoj shemi. Tako domaći sistem ima loše posledice i po one koji odu i po one koji ostanu. Naravno, teže su posledice za one koji ostanu, jer oni se i ne suoče sa alternativom i dobrim obrazovanjem. Od onih koji dobiju šansu napolju, bar neki se ipak snađu.

Na kraju, da li će firme nestati, a radno mesto postati nestalno kao ameba? Iako poslednjih decenija postoji pritisak na firme da budu fleksibilnije i da pribegavaju novim organizacionim i upravljačkim rešenjima, firme ne mogu nestati. Drugim rečima, one se mogu transformisati na razne načine, ali ne i nestati. Razlog je jednostavan. Firme postoje, jer bi bez njih transakcioni troškovi bili mnogo viši. Firme su oblik štednje na transakcionim troškovima, zato što je informacija o timskom radu skupa.³ A pri proizvodnji roba i usluga neizbežan je timski rad. Zamislite da firma svoje zaposlene plaća posle svake proizvodne operacije koju oni naprave, dakle onako kako se to radi u klasičnim tržišnim transakcijama. To bi bilo beskrajno komplikovano i skupo. Zato će firme i u budućnosti preživeti, ali će se transformisati u skladu sa zahtevima vremena, bilo da se radi o tehnologijama, organizaciji ili tržištu.

Budućnost je u osnovi nepredvidiva, ali se jasno raspoznaje trend pojačane konkurencije, rasta inovacije, specijalizacije i produktivnosti i kao rezultat toga sve većeg oslanjanja na znanje. Retke su još uvek zemlje u kojima dominira

³ To je lepo pokazao Coase 1988 u člancima posvećenim prirodi firme.

„privreda zasnovana na znanju“ (eng. *knowledge based economy*), ali će u budućnosti uticaj znanja i njegova komercijalizacija igrati sve važniju ulogu. U takvim privredama je ključni proces sticanja, prikupljanja, analize, prenošenja, prodaje i korišćenja informacija.⁴ Zato barijere na tom putu treba da budu što niže. U skladu s tim, bolje obrazovne rezultate davaće obrazovni poreci koji su bolje prilagođeni tom trendu. Kao što je ranije rečeno, obrazovanje se sporije prilagođava tržišnim promenama od privrede, ali važno je da se prilagođava sa što manjim zakašnjenjem i što nižim troškovima. Iako se neki trendovi mogu prepoznati, sadržaj i dinamika budućih događaja se ne mogu predvideti. Od svega što se izvesno može reći o budućnosti jeste da „neizvesnost vlada“. To ne znači da treba da se prepustimo okolnostima i budemo neaktivni. Iako ne možemo da utičemo na kretanja u budućnosti, možemo da ovladavamo znanjima i veštinama koje nas čine sposobnijim da se prilagodimo na potrebne promene. Kao što će bolje pripremljen atletičar na takmičenju postići bolje rezultate od onoga koji je loše pripremljen. Tržišnu vrednost rada pojedinaca koji imaju fakultetske

diplome određuje ne toliko taj papir, koliko to što stvarno znaju i kojim veštinama raspolažu. To je prostor i za obazovanje i za kasnije negovanje i usavršavanje sposobnosti i karijere. U skladu s tim se obavlja raspodela radnih mesta. Naravno, bolje je raditi na mestima čija je kapitalna vrednost viša.

Stvari sa obrazovanjem u Srbiji se neće promeniti same od sebe. Dobra rešenja su uvek stvar promišljenog i neprekinutog napora da se sprovedu. Teško je verovati da to može da se izvede u jednom izlovanom segmentu, kao što je obrazovanje, a da se pravila igre u drugim sferama ostave netaknuta. Obrazovna reforma ima smisla samo kao deo opštedruštvenih reformi. Reforme ne služe same sebi, već boljem i prosperitetnijem životu. Konkurencija u svetu je sve snažnija usled globalizacije, a osnovni resurs za trku je ekonomska upotreba znanja i veština. Zato oni koji su inferiorni u ovoj trci ne gube samo u jednoj od disciplina, nego stavljaju na kocku svoju budućnost.

Literatura

- Coase, R. H. (1988) *Notes on the problem of social cost*, in: **The firm, the market, and the law**, Chicago & London: The University of Chicago Press, pp. 157-185.
- Hayek, F. A. (1945) *The use of knowledge in society*, **American Economic Review**, god. 35, br. 4, s. 519-530.
- Hayek, F. A. von (1997) **Put u ropstvo**, Novi Sad: Global Book.
- Olson, M. (1982) **The rise and decline of nations**, New Haven: Yale UP.
- Prokopijević, M. (2010) **Sloboda izbora**, Beograd: Zavod za udžbenike.

Budućnost zapošljavanja u kontekstu Velike recesije

Jovan Protić

Nacionalni koordinator Međunarodne organizacije rada u Srbiji

Velika Recesija i njen uticaj na globalno tržište rada

Prošlo je više od tri godine od početka najbržeg i najdubljeg pada svetske privrede, fenomena koji je popularno nazivan Svetska ekonomska kriza, a koji će po svemu sudeći ostati upamćen kao Velika Recesija iz 2008-2009. godine. Pojam Velika Recesija nimalo slučajno asocira na Veliku Depresiju iz '30ih godina 20. veka jer se od naizgled kontrolisane krize bankarskog sektora ponikle iz loših hipotekarnih kredita brzo pretvorila u opšti finansijski slom, praćen dramatičnim padom međunarodne trgovine, investicija i proizvodnje. Rezultat takvog nezapamćenog šoka bio je gubitak posla i sredstava za život miliona ljudi širom planete, uz nezabeležen rast stopa nezaposlenosti i to posebno u razvijenim zemljama.

U pred-kriznom periodu svetskom ekonomijom dominirale su optimistične prognoze, podgrevane relativnim mirom u svetu i periodom svetskog privrednog rasta po relativno visokim stopama, uz istovremene pesimistične prognoze razvoja nerazvijenih i zemalja u razvoju (tzv. «izgubljene decenije»). Pokazalo se međutim da su pretpostavke o niskom nivou rizika i postojanosti realnog sektora netačne i da je svetska privreda (a pogotovo privrede razvijenih zemalja) mnogo manje snažna i stabilna nego što su verovali investitori, ekonomisti i kreatori ekonomskih politika. Usledila je snažna recesija do stope od preko 10% uz snažnu kontrakciju investicija, masovne gubitke posla, «bežanja» u neformalnu ekonomiju i rad u siromaštvu.

U tom kontekstu posebno poražavajuće činjenice, koje su doduše postojale i tokom perioda rasta ali ih je recesija izbacila na videlo, jesu podaci o ogromnom broju nezaposlenih i siromašnih u svetu, čija će borba za egzistenciju očigledno stvarati pritisak na globalno tržište rada u narednim decenijama. Prema podacima Međunarodne organizacije rada («*Global Employment Trends 2011*») više od jedne petine čovečanstva na vrhuncu Velike Recesije radilo je za US\$ 1.25 na dan, što znači da je samo u dve krizne godine broj ljudi koji rade i žive u ekstremnom siromaštvu porastao za više od 40 miliona. Istovremeno, došlo se do procene da ukupno 1.2 milijarde zaposlenih širom sveta radi za dohodak manji od US\$ 2 na dan, što znači da ukupno 40% čovečanstva (zaposlenih i članova njihovih porodica) živi

⁴ Više o tome u: Hayek 1945.

ispod linije siromaštva. Ovakav udarac krize, bez obzira na to da li se radi o zemljama u razvoju ili razvijenim državama, dokazuje da su njene posledice naročito bolne u vidu «humanih troškova» (human costs) i često preteške za mnoge radnike i članove njihovih porodica. Pored pomenutog rada u uslovima siromaštva «humani troškovi» ogledaju se i u enormnom skoku nezaposlenosti, koja dalje umanjuje zapošljivost ljudi čije veštine zastarevaju tokom nezaposlenosti a udaljenost od normalne egzistencije i rada za platu raste sa svakim produžetkom njihove nezaposlenosti. Pri tome najteže posledice po dugoročnu karijeru i perspektive na tržištu rada kriza ostavlja upravo na mlade – na generacije koje po prvi put dospevaju na tržište rada upravo tokom ili neposredno posle Velike Recesije. Posledice će najpre uticati na njihov odnos prema obrazovanju (mnogo mladih napušta školu kako bi pomoglo roditeljima da obezbede egzistenciju) do ulaska na tržište rada kroz neformalnu ekonomiju, slabo plaćene poslove i obeshrabrujuće uslove za napredak u struci.

Uprkos činjenici da su se pojedini delovi sveta, i to posebno jedan broj zemalja u razvoju,

brzo oporavili i vratili na pred-krizne stope rasta, svetska stopa nezaposlenosti i dalje je značajno iznad nivoa iz 2007. godine. Zahvaljujući pre svega otpornosti ekonomija u pojedinim zemljama u razvoju i činjenici da su one iskusile usporeni privedni rast pre nego recesiju tokom kritične 2009. godine, ukupan svetski GDP u stvarnosti nikada nije opao na nivo niži od onog iz 2007. godine (slika 1), iako je delovalo da kriza širom sveta izaziva pad u ekonomsku recesiju. Sa druge strane, uticaj na globalno tržište rada itekako je negativan i najbolje ga ilustruje činjenica da danas 27 miliona ljudi više u odnosu na 2007. godinu živi u nezaposlenosti.

Slika 1: Globalna kretanja BDP, investicija i zaposlenosti, gde je 2007. bazna godina (Index, 2007 = 100), izvor MMF, *World Economic Outlook*, oktobar 2010; ILO *Trends econometric models*, oktobar 2010.

Svetska stopa nezaposlenosti porasla je tokom recesije sa 5.6 na 6.2%, pri čemu su znatan teret krize podneli mladi ljudi koji tek dospevaju na tržište rada. Broj nezaposlenih mladih ljudi u svetu trenutno je blizu 77.7 miliona, što

predstavlja poboljšanje u odnosu na vrhunac recesije kada je taj broj iznosio 79.6 miliona, ali je i dalje značajno veći od pred-kriznog broja od 73.5 miliona. Nažalost, još značajniji podatak predstavlja činjenica da je veliki broj mladih obeshrabren da uopšte pristupi tržištu rada, jer je u 56 država sa raspoloživim podacima zabeleženo da je 1.7 miliona mladih ljudi manje prisutno na tržištu rada od broja kojeg predviđaju dugoročni trendovi tržišta. Pored toga, treba imati u vidu da nezavisno od stanja svetske ekonomije godišnje na tržište rada uđe 45 miliona novih radnika – od čega većinu čine mladi, tako da će od danas do 2015. morati da bude stvoreno oko 300 miliona novih radnih mesta samo da bi se održao korak sa rastom radne snage.

Globalni odgovor na krizu na tržištu rada

Kao odgovor na uticaj međunarodne finansijske i ekonomske krize na društvo i zapošljavanje Međunarodna organizacija rada promovisala je i usvojila uz podršku zemalja-članica i predstavnika sindikata i poslodavaca *Globalni pakt za zapošljavanje*. Ovaj instrument globalne politike promoviše produktivan oporavak od recesije

sa fokusom na investicijama, zapošljavanju i socijalnoj zaštiti i osnovni cilj mu je da pruži bazu za kreiranje politike utvrđenu međunarodnim konsenzusom koja je osmišljena da smanji vremenski jaz između ekonomskog oporavka i oporavka sa mogućnošću dostojanstvenog rada. Imajući u vidu napore pojedinačnih zemalja u borbi protiv recesije i nezaposlenosti Globalni pakt o zapošljavanju predlaže uravnotežen i realističan skup mera javne politike koje zemlje, uz podršku regionalnih i multilateralnih institucija, mogu da usvoje kako bi ojačale svoje tekuće napore borbe protiv recesije uz istovremeni napor ka ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj održivosti.

U mere i preporuke Pakta spadaju¹:

- što efikasnije zadržavanje žena i muškaraca u radnom odnosu i održavanje u životu preduzeća, naročito malih, srednjih i mikro preduzeća;
- pružanje podrške otvaranju radnih mesta i promovisanje investicija u sektore koji zapošljavaju puno ljudi, uključujući „zelene poslove“;
- olakšavanje bržeg ponovnog ulaska u radni odnos i kreiranje

¹ *Recovering from the crises: a Global Jobs Pact*, ILO 2009

- odgovora na deflaciju zarada;
- zaštitu osoba i porodica pogođenih krizom, naročito najugroženijih, kao i onih koji rade u svojoj ekonomiji, putem osnaživanja sistema socijalne zaštite da bi isti mogli da obezbede davanja za lica sa niskim primanjima i održavanje pristojnog nivoa života, kao i sigurnosti penzija;
- ubrzanje oporavka zapošljavanja i proširenje raspoloživih mogućnosti putem istovremenog rada na potražnji za radom i ponudi istog; i
- opremanje radne snage veštinama koje će im potrebne i danas i u budućnosti.

Prateći ove preporuke određeni broj zemalja uspešno se suprotstavio rastu nezaposlenosti politikama tržišta rada, pre svega kroz tzv. *work-sharing* čija je osnovna ideja da se, usled smanjene tražnje za proizvodima većine kompanija, pristupi smanjenju broja radnih sati svih zaposlenih, kako bi se izbegli i eventualni gubici i otpuštanje zaposlenih. Međutim, sa prvim znacima ekonomskog oporavka u drugoj polovini 2009. godine veliki broj zemalja okrenuo se fiskalnoj stabilizaciji i naporima da se smanji javni dug nastao usled mera stimulanja tražnje i zaposlenosti tokom najtežeg

delu recesije. To nažalost lako dovodi do novog pada ekonomije usled gubitka stimulacije i, što je potencijalno još opasnije, do ekonomskog rasta uz stagnaciju zaposlenosti (tzv. *jobless growth*).

Ovakav razvoj događaja je veoma nepovoljan po ukupno stanje na globalnom tržištu rada i zahteva hitne mere za podsticaj privatnih investicija u razvijenim ekonomijama, uz nastavak napora da se budžetski deficiti umanje na srednji rok. Istovremeno, globalno tržište rada po prvi put u velikoj meri zavisi od rasta tražnje najvećih zemalja u razvoju (Kina, Indija, Brazil i druge) i nastavka snažnog ekonomskog rasta u tim državama koji bi se pozitivno odrazio na rast svetske ekonomije. Dosadašnji model privrednog rasta u tim državama, koji se zasniva na izvozu i stvaranju velikog trgovinskog suficita, trebalo bi da bude zamenjen rastom domaće tražnje. Veća socijalna zaštita stanovništva i rast zarada u tim državama suštinski su važni kako za ukupnu ekonomsko-socijalnu sigurnost stanovništva, tako i za stvaranje mogućnosti za rast domaće tražnje. U tom smislu Međunarodna organizacija rada dala je nekoliko preporuka za vraćanje ravnoteže u svetskim ekonomskim tokovima i uspostavu

tzv. fer globalizacije², uključujući:

- transparentna pravila za regulisanje prekograničnih kretanja ljudi i kapitala,
- poštovanje ključnih međunarodnih radnih standarda,
- uklanjanje barijera za trgovinu robom i uslugama koje utiču na zemlje u razvoju,
- globalnu makroekonomsku koordinaciju u cilju maksimizacije zaposlenosti,
- primenu barem minimalnih standarda socijalne zaštite u svim zemljama,
- reformu globalnog finansijskog sistema u cilju regulisanja tokova kapitala, i
- angažovanje dodatnih resursa za razvojnu pomoć nerazvijenim zemljama.

Uz takav scenario i davanje prioriteta rastu zaposlenosti u odnosu na ukupan privredni rast u razvijenim ekonomijama, može se očekivati ozbiljniji rast preko potrebne zaposlenosti i mogućnost svetske privrede da prihvati dolazeće kohorte novih radnika. Ono što je ključno na dugi rok jeste podrška stvaranju održivih radnih mesta od strane svih makro-ekonomskih politika – monetarne, fiskalne i finansijske

² From the Great Recession to labour market recovery: Issues, evidence and policy options, ILO 2011

politike, politike međuvalutnih kurseva, pri čemu ključno mesto zauzimaju tzv. *zeleni poslovi (Green Jobs)*. Važno je pomenuti i poštovanje međunarodnih radnih standarda i značajniji socijalni dijalog, kako bi se u što većoj meri izbegao tzv. socijalni damping, koji sa jedne strane onemogućava pristojnu socijalnu zaštitu u nerazvijenim državama koje ga sprovode, a sa druge strane dovodi do pada zaposlenosti u razvijenim i drugim državama koje ostaju posvećene ukupnoj dobrobiti stanovništva.

„Green Jobs“

Globalna tranzicija u pravcu stvaranja održive ekonomije sa što manjim emisijama tzv. gasova staklene bašte (Greenhouse Gasses, GHG) izvesno može stvoriti veliki broj radnih mesta u mnogim sektorima privrede i na taj način postaje motor privrednog rasta. U ovom trenutku veliki broj zelenih radnih mesta stvara se kako u bogatim državama, tako i u nekim od najznačajnijih zemalja u razvoju (već pomenuti Kina, Indija i Brazil). Opšta definicija zelenih poslova kaže da oni *predstavljaju rad u poljoprivredi, industriji, istraživanju i razvoju, administraciji i uslugama koji značajno doprinosi očuvanju ili obnavljanju kvaliteta životne*

*sredine*³. U te poslove posebno spadaju oni koji pomažu zaštitu ekosistema i biodiverziteta, smanjuju potrošnju energije, materijala i vode kroz povećanu efikasnost, umanjuju proizvodnju GHG u privredi i smanjuju ili u potpunosti izbegavaju stvaranje raznih vrsta otpada i zagađenja.

U širem konceptijskom smislu «ozelenjavanje» privrede može da utiče na zaposlenost na četiri načina:

- 1., Stvaranjem novih radnih mesta, npr. u proizvodnji uređaja za kontrolu zagađenja;
- 2., Zamenom poslova – npr. gašenjem radnih mesta u proizvodnji fosilnih goriva, a otvaranjem novih radnih mesta u proizvodnji obnovljivih izvora energije;
- 3., Pojedini poslovi biće ugašeni bez direktne zamene, npr. uvođenjem zabrane za dalju proizvodnju pojedinih štetnih materijala za pakovanje; i
- 4., Mnogi postojeći poslovi biće transformisani i redefinisani u cilju «ozelenjavanja» (npr. u građevinarstvu, elektrici, itd.).

Koji su najvažniji preduslovi i potencijali za stvaranje zelenih poslova i šta treba učiniti kako bi došlo do njihovog masovnijeg

³ Green Jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world, UNEP 2008

stvaranja? Pre svega, preduslov koji je uveliko ispunjen u velikoj većini država sa tržišnom privredom jeste vladavina prava i bezuslovno i dosledno poštovanje zakona (u ovom slučaju zakona vezanim za životnu sredinu i održivi razvoj), što predstavlja osnovu za uspešan razvoj i ekonomski napredak u širem smislu, ali nažalost nedostaje u velikom broju zemalja u razvoju, pa čak i srednje razvijenim državama kao što je Srbija. Drugi elementarni preduslov jesu inovativne sektorske politike orjentisane ka budućnosti - takav vid državne politike je neophodan u cilju obezbeđivanja sredstava za zelene projekte, s obzirom na to da se radi o oblasti u kojoj se ciljevi i standardi postavljaju u vremenskim rokovima koji su duži od rokova u uobičajenom poslovanju privrede; pored toga, zeleni poslovi zahtevaju i odgovarajuću infrastrukturu koju privatna preduzeća nisu u stanju ili ne žele da sama kreiraju.

Zajednička karakteristika svih zelenih poslova jeste napredak prema većoj efikasnosti upotrebe energije, vode i sirovina. Pri tome mora se težiti zaista visokom nivou efikasnosti ako je namera da se ozbiljno smanji negativan uticaj čovečanstva na životnu sredinu, što znači da bi najbolju

raspoloživu tehnologiju i nabolje prakse trebalo proširiti po svetu gde god je to moguće. Uz to je neophodno i napraviti distinkciju između efikasnih i neefikasnih procesa proizvodnje, kako bi ovi prvi bili podržani i prošireni na račun drugih. To praktično znači da bi uspešna primena strategije održivog razvoja i stvaranja zelenih poslova podrazumevala određivanje nove cene koštanja energije i materijalnih resursa, kako bi se obeshrabrili neodrživi modeli proizvodnje i potrošnje. Takva strategija trebalo bi da dramatično promeni modele proizvodnje gde se kompanije takmiče obaranjem cena proizvoda umesto da akcenat bude na kvalitetu, svaljujući tako na društvo socijalne troškove i troškove očuvanja životne sredine i tražeći stalno jeftinije materijale i radnu snagu.

Prema podacima nemačke kompanije "Roland Berger Strategy Consultants" današnja vrednost svetskog tržišta za proizvodima i uslugama vezanim za životnu sredinu iznosi preko 1,000 milijardi EUR, dok projektovana vrednost za 2020. godinu premašuje iznos od 2,200 milijardi EUR. Pored toga, ulaganje u zelene poslove omogućava više inovacija i kompanijama koje među prvima

ulaze u ovaj važan sektor obezbeđuje značajnu prednost i vodeću tehnološku poziciju. U tom smislu zeleni poslovi zaista predstavljaju ulaznicu za uspešnije zapošljavanje i veliku broj država već poseže za merama podsticaja zelenoj ekonomiji, u koje spadaju:

- subvencije: prelazak sa subvencionisanja zagađivačkih industrija na one koje raspolažu "čistim tehnologijama";
- trgovina karbon-kreditima – kupovina i prodaja prava na GHG zagađenje životne sredine u određenom iznosu,
- reforma poreskog sistema: uvođenje i povećanje ekoloških poreza koji sa jedne strane odvrćaju od većeg zagađenja životne sredine, a sa druge strane omogućavaju da se opterećenje drugim vrstama poreza (npr. PDV, porez na zarade, itd) umanju,
- uvođenje alternativnih izvora energije: podrška razvoju obnovljivih izvora energije i pristupačnosti "zelenih energija" potrošačima kroz tzv. feed-in tarife,
- međunarodna pomoć i olakšanje transfera "zelenih tehnologija" nerazvijenim zemljama, itd.

Ono što je možda još važnije od velikog broja potencijalnih radnih mesta koje zeleni poslovi nude jeste činjenica da zeleni poslovi moraju da ispunjavaju

uslove dostojanstvenog rada, tj. da nude adekvatnu zaradu za zaposlene, bezbedne uslove rada, sigurnost radnih mesta, mogućnosti za napredovanje i sva prava zaposlenih. Danas u svetu nažalost milioni zaposlenih rade u sektorima koji zvanično podržavaju očuvanje životne sredine, kao što su reciklaža elektronskog otpada u Aziji ili plantaže biljaka koje predstavljaju sirovinu za proizvodnju biogoriva u Latinskoj Americi, ali u njima zaposleni rade u opasnim uslovima sa visokim rizikom po zdravlje i često bez prava na slobodu udruživanja, i kao takvi ti poslovi se ne mogu tretirati kao zeleni poslovi koji predstavljaju budućnost zapošljavanja.,

Gledano po sektorima, po potencijalu za stvaranje novih zelenih radnih mesta izdvaja se pre svega proizvodnja obnovljivih izvora energije sa 2.5 miliona radnih mesta do 2007. godine, uz potencijal za stvaranje 8.5 miliona radnih mesta do 2030. godine i dodatnih 12 miliona indirektnih radnih mesta u poljoprivredi za potrebe ovog sektora.

Pored proizvodnje obnovljivih izvora energije značajan potencijal za stvaranje zelenih poslova nalazi se i u sektoru građevinarstva – kroz izgradnju tzv. pametnih

zgrada i obnavljanje postojećih građevina u cilju povećanja njihove energetske efikasnosti, gde bi do 2020. godine moglo da nastane preko 2 miliona radnih mesta, uglavnom u Kini, Evropi, SAD i Indiji. Saobraćaj, pogotovo proizvodnja motornih vozila, takođe sadrže značajne potencijale za zelene poslove,

imajući u vidu činjenicu da danas manje od 5% zaposlenih radi na proizvodnji "zelenih automobila"; dok ukupna auto-industrija zapošljava preko 5 miliona ljudi širom sveta.

Uz pomenute sektore sa istaknutim potencijalima za

Obnovljivi izvor energije	Broj radnih mesta u svetu	Vodeće države	Broj radnih mesta po državama
Vetar	300,000	Nemačka	82,100
		SAD	36,800
		Španija	35,000
		Kina	22,200
		Danska	21,000
Solarne foto-ćelije	170,000	Indija	10,000
		Kina	55,000
		Nemačka	35,000
		Španija	26,449
Solarna termalna energija	625,000	SAD	15,700
		Kina	600,000
		Nemačka	13,300
Biomasa	1,174,000	Španija	9,142
		SAD	1,900
		Brazil	500,000
		SAD	312,200
		Kina	266,000
Energija vode	40,000	Nemačka	95,400
		Španija	10,349
Geotermalna energija	25,200	Evropa	20,000
		SAD	19,000
Ukupno ¹	2,332,000	SAD	21,000
		Nemačka	4,200

stvaranje zelenih poslova postoji i čitav niz drugih industrijskih grana (proizvodnja čelika, aluminijuma, cementa, itd.), zatim poljoprivreda i šumarstvo i iznad svega reciklažna industrija, u kojima se broj postojećih a naročito potencijalnih radnih mesta u svetu meri milionima (samo u Kini danas više od 10 miliona ljudi radi na raznim vidovima reciklaže).,

Ovaj kratki prikaz nesumnjivo velikih potencijala za zapošljavanje u tzv. zelenim industrijama dokazuje da širom sveta, a posebno u manje razvijenim državama, postoje brojni neiskorišćeni kapaciteti za borbu protiv nezaposlenosti kao dominantnog društvenog problema današnjice. Nažalost, izuzimajući Kinu i Brazil kao veoma pozitivne primere, velika većina zemalja u razvoju još uvek se nalazi u potpunosti izvan trendova zelenog zapošljavanja, što je veoma zabrinjavajuće imajući u vidu činjenicu da 80% svetske radne snage radi upravo u tim zemljama. Istovremeno, rast neformalnog zapošljavanja i opšte imovne nejednakosti širom sveta predstavljaju direktnu prepreku za dostojanstven rad, a samim time i za zelene poslove. U tom smislu, za istinsku tranziciju u pravcu održivog razvoja i zelenih poslova neophodna je uravnoteženo

angažovanje države i privatnog sektora – kako u cilju finansiranja zelenih projekata koji često nisu profitabilni na kratak rok, tako i zbog unapređenja veština radne snage i koliko-toliko pravedne tranzicije.

Umesto zaključka

Udar Velike Recesije podstakao je kreatore ekonomskih politika da na gorući problem nezaposlenosti počnu da gledaju kao na suštinski problem čovečanstva i izvor velikih neravnoteža u svetu koje svakako ne idu u prilog globalnoj stabilnosti, privrednom rastu i ukupnoj dobrobiti ljudskog roda. Pored toga što je naterala veliki broj zemalja da detaljno preispitaju svoje modele razvoja, Velika Recesija istakla je sa jedne strane visok nivo globalizacije tržišta rada na kojem državne granice ne predstavljaju sve slabiju zaštitu od konkurencije koja se meri stotinama miliona ljudi, a sa druge strane neophodnost da se prostor za rast zaposlenosti potraži u oblastima kao što je zelena ekonomija, čiji bi neiskorišćeni potencijali mogli da budu od velike važnosti posebno za države koje među prvima budu posegnule za njima.

Iako u ovom eseju nije bilo prostora da se paralelno sa

globalnom slikom analizira i situacija u Srbiji, koja ima značajne specifičnosti u odnosu na svet – kako po pitanju geneze postojeće ekonomsko-socijalne krize, tako i po odnosu prema zelenoj ekonomiji, nije teško podvući nekoliko poruka za kreatore sektorskih politika u Srbiji, posebno onih koji imaju direktnu vezu sa zapošljavanjem, socijalnom politikom i koncepcijom održivog razvoja kroz stvaranje zelenih radnih mesta.

Pre svega, očigledno je da će stečeno znanje i veštine u budućnosti predstavljati jedini faktor za uspešno pozicioniranje na globalnom tržištu rada. Drugim rečima, samo sticanjem modernih znanja i veština traženih od strane tržišta rada budući zaposleni se mogu nadati uporedivosti sa radnicima iz Evropske unije i drugih razvijenih delova sveta, dok ih svaki drugi scenario izlaže konkurenciji iz zemalja u kojima bi 90% populacije merene desetinama miliona ljudi drage volje radilo za 100 USD mesečno. Svest o tome i neophodnosti da u ranoj mladosti misle o svom plasmanu na tržištu rada moraće da postane nova determinanta dolazećih generacija, uz spremnost da često menjaju posao i kontinuirano vode računa

o sopstvenoj tržišnoj vrednosti na tržištu radne snage.

Država, od mnogih shvatana kao glavni i odgovorni činilac za nalaženje zaposlenja, u buduću ne bi smela da bude viđena kao prevashodni poslodavac i garant dobro plaćenih i dugoročno bezbednih radnih mesta, već bi njena uloga prvenstveno morala da bude u stvaranju sigurnog i stimulativnog ambijenta za razvoj ekonomije zasnovane na znanju i veštinama. Kreatori ključnih državnih politika trebalo bi da svoju podršku usmere na manji broj dobro odabranih sektora sa nesumnjivim potencijalom za stvaranje kvalitetnih radnih mesta, umesto rasipanja sredstava i neselektivnih subvencija koje kao svoju smernicu nemaju istinsku razvojnu strategiju, već političku moć određenih društvenih grupa. Jedino stvaranjem ambijenta za kreiranje kvalitetnih radnih mesta uz jednaka pravila igre za sve učesnike može doći do ozbiljnijeg i trajnog izdizanja većeg broja zaposlenih iznad linije siromaštva, jer nijedan drugi scenario ne vodi dugoročnom rešenju problema nezaposlenosti i rada u siromaštvu.

Zelena ekonomija svakako predstavlja jedan od aduta svake države koja bude na vreme i na

adekvatan način shvatila njen značaj i potencijale. Ona nažalost za veliki broj zemalja predstavlja u potpunosti neiskorišćen resurs za kojim se sporo i nevoljno poseže što zbog neznanja i ekonomsko-političke kratkovidosti, što zbog interesa vladajućih elita koji se često ne poklapaju sa nacionalnim interesima.

U svakom slučaju, nadolazeća globalizacija, regionalne integracije (kao što je za Srbiju proces pridruživanja EU) i rastuća svest o neophodnosti održivog korišćenja prirodnih resursa, neminovno će dovesti do saznanja o punim potencijalima za zapošljavanje u ovoj oblasti kao i za podsticaj ukupnom ekonomskom rastu. Nadajmo se da će do toga doći što pre, a u međuvremenu usmerimo pažnju na kreiranje znanja i veština koje će biti od suštinske važnosti novozaposlenima u nadolazećem talasu novih poslova.

(Footnotes)

1 2006. godine, izvor UNEP *Green Jobs: Towards decent work in a sustainable, low-carbon world*

PRAVNO REGULISANJE GLOBALNOG PROBLEMA KLIMATSKIH PROMENA

Bojana Brajkov

Klima se na Zemlji oduvek menjala. Do početka industrijske revolucije, klima se menjala kao rezultat promena prirodnih okolnosti. Danas, termin klimatske promene koristimo kada govorimo o promenama u klimi koje se događaju od početka dvadesetog veka. Smatra se da su promene registrovane prethodnih, kao i one koje se predviđaju za narednih osamdeset godina nastale kao rezultat čovekovih aktivnosti, a ne kao posledica prirodnih promena u atmosferi.

Od perioda industrijske revolucije, koncentracije gasova sa efektom

staklene bašte u atmosferi su značajno povećanje, pre svega zbog upotrebe fosilnih goriva, ali i kao rezultat krčenja šuma i drugih aktivnosti u privrednim granama. Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime (UN Framework Climate Change Convention – UNFCCC) utvrđuje, na međunarodnom nivou, opšti okvir za borbu protiv izazova usled klimatskih promena. Kjoto protokol je međunarodni ugovor vezan sa Okvirnom konvencijom UN o promeni klime. Osnovna razlika između Protokola i Konvencije, je u tome što dok Konvencija

podstiče industrijski razvijene zemlje na stabilizaciju emisija gasova sa efektom staklene bašte, Protokol ih obavezuje na ovo smanjenje. Kjoto protokol utvrđuje obaveze smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte za 38 industrijskih zemalja, prepoznajući da su, suštinski, industrijski razvijene zemlje odgovorne za trenutne visoke koncentracije gasova sa efektom staklene bašte u atmosferi. Istovremeno, zemlje u razvoju u smislu UNFCCC, nemaju obavezu kvantifikovanog smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte. Ratifikacijom Kjoto protokola

zemlje u razvoju preuzimaju samo opšte obaveze preuzete ratifikacijom UNFCCC. Tako i Republika Srbija, kao zemlja u razvoju ima, između ostalog, UNFCCC obavezu podnošenja nacionalnih komunikacija, ali i mogućnost sprovođenja Mehanizma čistog razvoja utvrđenog Kjoto protokolom. U cilju realizacije pomenutih aktivnosti u zemlji, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja iniciralo je i započelo niz aktivnosti na uspostavljanju institucionalnog i zakonskog okvira za sprovođenje UNFCCC i Protokola. Neke od njih su priprema Inicijalne nacionalne komunikacije, izrada Nacionalne strategije Mehanizma čistog razvoja, izrada Okvirne strategije klimatskih promena sa akcionim planom, jačanje kapaciteta i podizanje svesti. Pomenute aktivnosti imaju za cilj jačanje kapaciteta i podizanje svesti, a kao preduslov kontinuirane borbe protiv klimatskih promena i adaptacije na izmenjene klimatske uslove.

Klimatske promene i nastanak međunarodnih standarda

Problem klimatskih promena

Problem klimatskih promena postao je jedan od ključnih problema savremene civilizacije

krajem 20. veka. Iako su naučno dokazane činjenice, 70-tih godina prošlog veka, ukazivale na dodatne promene klime Zemlje, u odnosu na očekivane usled prirodnih uticaja, sprovođenje mera na ublažavanju klimatskih promena postalo je vidljivo poslednjih par godina. Kada govorimo o merama za ublažavanje klimatskih promena neophodno je istaći da je problem klimatskih promena globalni problem, ali njegovo rešavanje zahteva sveobuhvatne programe mera na lokalnom odnosno nacionalnom nivou. U ove programe neophodno je uključiti i istovremeno rešavanje problema siromaštva, ekonomskog razvoja i migracije stanovništva pa rešavanje problema klimatskih promena nije jednostavno. Istovremeno ignorisanje ovog problema može dovesti do katastrofalnih posledica po čovečanstvo.

Priprema efikasnih mera za ublažavanje klimatskih promena prevashodno zavisi od razumevanja samog problema. Globalno u celini, usled prirodnih pojava i procesa klima Zemlje menjala se tokom istorije.

Nastanak međunarodnih standarda - Međunarodni panel o promeni klime (IPCC)

Industrijska revolucija donela je sa sobom niz ljudskih aktivnosti

koje su direktno dovele do povećanja koncentracije gasova sa efektom staklene bašte u atmosferi što je uslovalo globalno zagrevanje na Zemlji odnosno dodatne promene klime. Problem globalnog zagrevanja odnosno antropogenog uticaja na klimu Zemlje prepoznat je, u naučnim krugovima, kao jedan od ključnih problema savremene civilizacije sredinom 20. veka. Prepoznajući značaj ovog problema Svetska meteorološka organizacija (World Meteorological Organisation WMO) je, 1979. godine, organizovala prvu konferenciju na temu antropogenog uticaja na promenu klime. Druga konferencija održana 1985. godine dovela je do zaključka da će povećanje koncentracije gasova sa efektom staklene bašte, već u prvoj polovini 21. veka, dovesti do porasta temperature na globalnom nivou koje će uzrokovati niz negativnih posledica na životnu sredinu i život ljudi uopšte.

S obzirom na zaključak ove konferencije, kao i naučna otkrića koja su usledila, 1988. godine uspostavljen je Međunarodni panel o promeni klime (IPCC). Osnovni cilj uspostavljanja i rada IPCC je obezbeđivanje nezavisnih naučnih informacija u oblasti klimatskih promena,

uticaja klimatskih promena na različite sektore i sistema, kao i pripreme predloga strategija za ublažavanje klimatskih promena. Prvi izveštaj IPCC je pripremio 1990. godine, i predstavljao je osnovu za pregovore u okviru UNFCCC. Nakon stupanja na snagu ove Konvencije IPCC je objavio još četiri naučno-tehnička izveštaja neophodna za efikasan rad UNFCCC (1995, 2001 i 2007. godine).

Prema projekcijama globalnog zagrevanja, iz poslednjeg do sada objavljenog IPCC izveštaja, do kraja 21. veka (2090 – 2099) očekivani rast temperature, u zavisnosti od scenarija, kretaće se u opsegu od 1.8 do 6.4°C u odnosu na period 1980 – 1999. godine. Ove promene svakako će dovesti do još drastičnijih promena u prirodnim tokovima klime na Zemlji, što direktno znači i promene nivoa svetskog mora, tokova morskih struja, učestalost i rasprostranjenost elementarnih nepogoda i tome slično. Sve ovo svakako će nepovoljno uticati na biodiverzitet, vodosnabdevanje, proizvodnju hrane i električne energije, kao osnovne faktore održivog ekonomskog razvoja i bezbednosti na međunarodnom nivou.

Značaj pojedinih međunarodnih organa i tela u borbi sa klimatskim promenama

1. Ujedinjene nacije

Ujedinjene nacije predstavljaju univerzalnu svetsku organizaciju koja danas obuhvata 192 države članice. Ujedinjene nacije osnovane su 1945. godine potpisivanjem Povelje Ujedinjenih nacija (The Charter of United Nations). Najznačajniji dokumenti koje su do danas usvojile Ujedinjene nacije su: Univerzalana deklaracija o ljudskim pravima (1948), Pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966).

Uloga Ujedinjenih nacija u borbi sa klimatskim promenama je velika. Ujedinjene nacije su do danas usvojile ili obezbeđuju implementaciju čitavog niza konvencija u oblasti zaštite životne sredine koje, kao međunarodni ugovori, imaju obavezujuću pravnu snagu za države koje su ih potpisale ili ratifikovale. Najznačajnija je Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime.

2. Svetska meteorološka organizacija WMO

Svetska meteorološka organizacija ima 188 zemalja članica. Osnovana

je Konvencijom o osnivanju Svetske meteorološke organizacije, kao specijalizovane agencije koja se bavi pitanjima atmosfere, klime i voda, a koja je stupila na snagu 23. marta 1950. godine, te je ovaj dan proglašen Svetskim meteorološkim danom. Svetski meteorološki dan 2009. godine bio je posvećen unapređenju nacionalnih hidrometeoroloških službi za praćenje i prognoziranje klime i ocenu uticaja klimatskih promena na zdravlje ljudi, prirodne resurse i privredu.

1976. godine WMO je objavila prvu autoritativnu izjavu o globalnoj promeni klime kao posledice osmotrenog povećanja gasova sa efektom staklene bašte. Znatna napredak u modeliranju klime uz pomoć moćnih kompjutera znači da je moguće napraviti klimatske projekcije od nekoliko decenija do stotinu godina unapred i prognozirati potencijalne implikacije za Zemljine sisteme. Ovim je potvrđeno da ljudi doprinose globalnoj promeni klime.

WMO obezbeđuje jedinstven sistem za razmenu u realnom vremenu i raspoloživost meteoroloških podataka i produkata za sve nacije, uključujući i satelitske informacije preko namenske

telekomunikacione mreže. Ovi proizvodi se koriste u svakodnevnim prognozama i upozorenjima, kao i u brojnim društveno-ekonomskim aktivnostima i praćenju (monitoringu) životne sredine. Ovaj operativni sistem omogućava svim nacijama da pristupe informacijama vezanim za ekstremne pojave kao što je cunami, seizmičke aktivnosti i prenos radioaktivnih ili hemijskih zagađujućih materija.

Veliki doprinos bezbednosti i dobrostanju čovečanstva je sve veća raspoloživost podataka o vremenu, klimi, vodama i drugim sličnim podacima i produktima vezanim za životnu sredinu na globalnom i nacionalnom nivou. Ovaj aranžman se nalazi u osnovi meteoroloških usluga u realnom vremenu, sve preciznijih sistema upozoravanja koja se izdaju dovoljno vremena unapred, klimatskih projekcija u vremenskom rasponu od godišnjeg doba do decenije, otkrivanja i utvrđivanja klimatskih promena, i niza programa iz oblasti životne sredine

Klimatske informacije su od pomoći u planiranju i donošenju odluka u vezi sa društveno-ekonomskim aktivnostima, zaštitom životne sredine i

ublažavanjem katastrofa. Ove informacije se pre svega koriste u zdravstvu, energetici, urbanom razvoju, vodoprivredi, poljoprivredi i na planu bezbednosti hrane, kao i u turizmu. WMO omogućava razvoj i razmenu smernica o upotrebi takvih podataka.

WMO sistematski prati koncentracije atmosferskih gasova, među kojima koncentracije ugljen dioksida, metana i azotnog oksida. Prva svetska konferencija o klimi WCC-1, koju je sazvala WMO, dovela je do započinjanja rada na upozorenjima o klimatskim promenama, a kao rezultat toga oformljen je Svetski klimatski program WCP, Svetski program istraživanja klime WCRP i IPCC, koji je postao nadležan za aktivnosti procene. Druga svetska konferencija o klimi dovela je do izrade Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama UNFCCC i Kjoto protokola. WCC-3 radi na uspostavljanju Globalnog okvira za klimatske usluge GFCS.

3. Međunarodni panel o klimatskim promenama kao vodeće telo za procenu klimatskih promena
Međunarodni panel o klimatskim promenama je vodeće telo za

procenu klimatskih promena. Rad IPCC odvija se u skladu sa principima Svetske meteorološke organizacije (WMO) i Programa Ujedinjenih nacija za životnu sredinu – UNEP (United Nations Environment Programme), kao osnivača Panela. Panel je na svom 14. Plenarnom zasedanju 1998. godine usvojio osnovne Principe i smernice svoga rada. Ovim dokumentom utvrđena je osnovna struktura Panela, učešće država ugovornica u njegovom radu i opšta pravila i procedure.

Međunarodni panel za promenu klime osnovan je sa zadatkom da za potrebe donošenja i implementacije Okvirne konvencije UN o promeni klime, vrši na objektivnoj, otvorenoj i transparentnoj osnovi, periodičnu ocenu naučnih, tehničkih i društveno ekonomskih informacija relevantnih za razumevanje naučnih osnova rizika antropogenih promena klime, potencijalnih uticaja tih promena i opcija adaptacije i ublažavanja klimatskih promena.

Izveštaji Panela moraju biti politički neutralni, a ključni deo procesa njihovih donošenja je revizija. S obzirom da je Panel međuvladina grupa eksperata, revizija se sprovodi u dve faze: prvu fazu čini revizija koju vrše

eksperti, a u drugoj fazi, reviziju vrše nadležni vladini organi.

Sve odluke IPCC donose se konsenzusom na Plenarnim zasedanjima Panela. Pri donošenju odluka, odobrenja, usvajanju i prihvatanju izveštaja, Panel i njegove radne grupe su dužne da preduzmu sve neophodne mere kako bi se postigo konsenzus. Ukoliko po nekom pitanju nije moguće postići konsenzus, tada se odlučivanje vrši u skladu sa Opštim pravilima Svetske meteorološke organizacije kao specijalizovane agencije UN, osnovane Konvencijom. Pri izboru članova Biroa Panela, Biroa radnih grupa i biroa ciljnih grupa Panela vodi se računa o geografskoj zastupljenosti, odnosno o učešću predstavnika svih Regiona Svetske meteorološke organizacije. Radne i Ciljne grupe Panela koje je osnovao Panel, pri konstituisanju moraju imati jasno definisane zadatke, odobrena ovlašćenja i plan rada i moraju biti otvorene za učešće predstavnika država ugovornica. Zaključci usvojeni od strane Radnih i Ciljnih grupa Panela ne smatraju se zvaničnim stavom IPCC dok ih Panel ne usvoji na plenarnom zasedanju. Međunarodni panel za promenu klime je otvoren za učešće svih država članica Svetske meteorološke organizacije i/ili

Programa UN za životnu sredinu.

Evropska unija - klimatska politika

Klimatske promene su ključno pitanje međunarodnih odnosa i to će sve više biti u godinama koje dolaze, uključujući njihovu bezbedonosnu dimenziju. Ukoliko se to prepozna, one čak mogu postati i pozitivan pokretač unapređenja i reforme globalnog upravljanja. Pošto se radi o globalnom problemu, EU zagovara multilateralni odgovor. Sa osloncem na uspešnu konferenciju na Baliju iz decembra 2007. godine. EU treba da nastavi sa jačanjem liderstva u pravcu postizanja sporazuma iz 2009. godine za period nakon 2012. godine uključujući istovremeno aktivnosti na ublažavanju i adaptaciji od strane svih država kao ključni doprinos odgovoru na klimatske promene.

Moguće akcije na kojima treba raditi uključujući:

- Fokusiranje na bezbednosne rizike koji se odnose na klimatske promene u međunarodnoj areni, posebno u okviru Saveta UN, G-8 kao i specijalizovanim agencijama UN
- Jačanje međunarodne saradnje u otkrivanju i monitoringu bezbednosnih pretnji

povezanih sa klimatskim promenama, kao i prevencije, spremnosti, ublažavanja i kapaciteta za odgovor. Promovisanje razvoja regionalnih bezbednosnih scenarija za različite nivoe klimatskih promena i njihove posledice po međunarodnu bezbednost.

- Razmatranje dodatnog migratornog stresa koji je podstaknut promenama u životnoj sredini u okviru budućeg razvoja celovite evropske migracione politike, zajedno sa svim relevantnim međunarodnim telima.

Sternov pregled

Sternov pregled je dokument poreklom iz Velike Britanije, objavljen na jesen 2006. godine. Ovaj tekst je u velikoj meri uticao na dokumenta iz ove oblasti koja su po tom rađena u EU. U fokusu analize je priroda ekonomskih izazova koji prate klimatske promene. Potpisnik izveštaja Nikolas Stern je u vreme rada na dokumentu bio šef Službe za ekonomiju britanske vlade, a prethodno glavni ekonomista Svetske banke. Izveštaj razmatra ekonomske troškove uticaja na klimatske promene i isplativost aktivnosti smanjenja emisija gasova staklene bašte i na osnovu prikupljenih dokaza podvlači da

“naše aktivnosti tokom nekoliko narednih decenija mogu da stvore rizike koji će kasnije u ovom i u narednom veku izazvati velike poremećaje u ekonomskim i društvenim aktivnostima, čije su razmere slične onima povezanim sa velikim ratovima i ekonomskim depresijama prve polovine 20. veka. I biće teško ili nemoguće zaustaviti te promene”. Stoga se naglašava da je “bavljenje klimatskim promenama strategija u korist rasta na duže staze i ona se može sprovesti na način koji neće ograničiti težnje ka rastu bogatih ili siromašnih država. Što se ranije preduzme efektivna akcija, ona će biti jeftinija.

Klimatska strategija EU

Evropska komisija je 10. januara 2007. godine uvela novu energetska politiku i politiku klimatskih promena. Ovaj paket mera objedinjava različite predloge date Savetu EU, sazvanom početkom marta pod nemačkim predsedavanjem da bi se utvrdili ciljevi buduće politike klimatskih promena i energetske politike EU. Pošto je sve manje vremena za pregovore o međunarodnoj klimatskoj politici pre isteka Kjoto protokola 2012. godine usvojene preporuke Strateške knjige takođe ukazuju na pravac u kojem bi se stvari trebalo odvijati. Ključni elementi

tog paketa su određivanje cilja smanjenja emisija gasova staklene bašte, jačanje šema trgovanja emisijama, povećanje energetske efikasnosti, veća upotreba obnovljivih energija i veća podrška novim tehnologijama.

Kao jedan od najvećih svetskih emitera gasova staklene bašte, ali i jedan od kreatora agende globalne klimatske politike, EU je preuzela konkretnu obavezu ostvarenja sporazuma o novom globalnom klimatskom režimu za period nakon 2012. godine. Ako je potrebno postići rešenje po ugovoru na međunarodnom nivou za naredne decenije, osnove se moraju postaviti ove i naredne godine. U debati o klimatskoj politici do sada nije postignut međunarodni konsenzus, nije se čak uspelo ni sa formiranjem jake koalicije sposobne za preduzimanje jedinstvene akcije. Ovo izaziva ozbiljnu zabrinutost imajući u vidu najnovije izveštaje Međuvladinog panela o klimatskim promenama, čija procena globalne klime otklanja svaku sumnju u pogledu ozbiljnoszi situacije. Vlade država članica EU obavezale su se u martu na smanjenje emisija gasova staklene bašte za najmanje 20 procenata. U oceni klimatske strategije EU važno je

napraviti razliku između njenih efekata u okviru nje i njenih efekata van Evropske unije.

Stavovi Evropske unije o pregovaračkom procesu

Stavove EU od značaja su uzimajući u obzir strateški cilj Republike Srbije pristupanja EU. Po pitanju zajedničkog dugoročnog cilja, stav EU je da je neophodno utvrditi akcije na globalnom nivou koje će obezbediti porast srednje temperature maksimalno do 20S u odnosu na nivoe emisija pre idustrijske revolucije. U tom cilju potrebno je definisati dugoročni cilj smanjenja emisija, kao i globalni srednjoročni put.

U smislu ubažavanja klimatskih promena EU je pozvala razvijene zemlje na ukupno smanjenje emisija GHG od 30% do 2020. godine u odnosu na nivo emisija 1990. godine. Po pitanju obaveza zemalja sa statusom ne-Aneks I, EU je pozvala zemlje čiji je nivo razvoja i BDP po glavi stanovnika sličan onom koje imaju razvijene zemlje u smislu Konvencije, odnosno OECD zemljama i kandidatima za OECD da razmotre prihvatanje obaveza sličnih obavezama Aneks I država članica, u skladu sa njihovom odgovornošću, mogućnostima i nacionalnim okolnostima.

Pored toga EU predlaže da svaka zemlja u razvoju izradi, najkasnije do 2012. godine, strategiju razvoja koja podrazumeva smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte (“low-carbon development strategy”) koji bi trebao biti deo strategija održivog razvoja. EU je stava da nivo akcija u zemljama u razvoju na individualnom nivou mora biti utvrđen uzimajući u obzir njihovu zajedničku odgovornost i mogućnosti, kao i da njihov doprinos smanjenju emisija treba biti ostvaren kroz smanjenje od 15-30% ispod očekivanih emisija („business as usual”) do 2020. godine.

Implikacije pregovaračkog procesa za Republiku Srbiju

Pored prethodno navedenih stavova EU od značaja za Republiku Srbiju je da se, u jednom od Pregovaračkih tekstova, počevši od juna 2009. godine (predsedavajućeg AWG LCA), pojavljuje predlog, do tada sadržan samo u dokumentima usvojenim na nivou EU, kojim se pozivaju i zemlje kandidati i potencijalni kandidati za članstvo u EU da preuzmu obaveze smanjenja emisija GHG. Ovim se dolazi u kontradiktornost sa opštim stavovima EU i praktično poistovećuju dva pregovaračka procesa (proces na nivou UN i

proces pridruživanja EU).

Iako je ovakvo očekivanje svrstano u predmetni Pregovarački tekst kao jedna od opcija, ono može dovesti do negativnog uticaja na održivi razvoj Republike Srbije, kao i do problema pripreme pregovaračke pozicije Republike Srbije za Konferenciju u Kopenhagenu, s obzirom da ne postoje zvanični podaci na nacionalnom nivou na osnovu kojih bi bilo moguće utvrditi nivo kvantifikovanih obaveza koje bi Republika Srbija mogla da preuzme.

S obzirom na prethodno, delegacija Republike Srbije koja je učestvovala na sastancima u okviru Konvencije, u periodu od juna do avgusta 2009. godine, imala je konsultativne sastanke sa predstavnicima EU, a u cilju utvrđivanja očekivanja i upoznavanja sa mogućnostima koje Republika Srbija može realizovati u periodu do decembra 2009. godine. U junu je konsultativni sastanak sa EU održan na bilateralnoj bazi i na inicijativu Republike Srbije. Predstvanicima Evropske komisije predstavljeno je stanje i trenutna nemogućnost definisanja kvantifikovanih obaveza smanjenja emisija GHG, s obzirom da Republika Srbija ne raspolaže

podacima o emisijama ovih gasova, kao ni programom mera za ublažavanje.

Šta Srbija može da uradi u vezi globalnih klimatskih promena?

Srbija kao mala, siromašna i ne baš razvijena zemlja u tranziciji zbog propasti gotovo 60% svoje industrije, nije veliki zagađivač, tj. njen ugljenički otisak noge nije veliki, što je relativno dobra vest. Loša vest je da je izvor gotovo sve energije proizvedene u Srbiji fosilnog porekla, kao i da je ugalj koji se u Srbiji koristi u termo elektranama vrlo loših karakteristika tako da se čak može nazvati otrovnim. Podjednako je loša vest da se u Srbiji gotovo uopšte ne razvijaju obnovljivi izvori energije verovatno i zato što su protiv toga stari i uticajni energetski stručnjaci. U Srbiji je, takođe, vrlo niska ekološka svest, a tema globalnih klimatskih promena je manje prisutna u školskim programima medija, nego u većini evropskih država, pa i onih u kojima je u toku tranzicija ili su upravo izašli iz nje.

Imajući u vidu sve probleme i ograničenja Srbiji se mogu preporučiti neke mere koje: ne koštaju mnogo, mogu se odmah početi primenjivati i koje se ne mogu pokazati štetnim ili čak nepotrebnim za dalji razvoj i u

situaciji da klimatske promene možda budu delimično sprečene i ublažene.

Pošto je od primarnog značaja zaštititi izvore pijeće vode i poljoprivredne resurse, da bi se obezbedila nužna proizvodnja hrane i pijeće vode, potrebno je odmah krenuti u ekološku, ekonomsku i pravnu zaštitu ovih najvažnijih resursa, po ugledu na neke zemlje EU.

Zaključak

Negativni uticaj klimatskih promena već je vidljiv kako u najnerazvijenijim zemljama u svetu tako i u "razvijenom svetu". Ekstremne klimatske pojave koje su se desile tokom poslednjih godina u Evropi (poplave, toplotni talasi i suše, šumski požari, talasi hladnoće itd.), pokazale su da su klimatske promene konkretan problem, prisutan i u našem regionu. Neki delovi Republike Srbije sve češće su izloženi poplavama, eroziji zemljišta, klizištima, suši i drugim nepogodama atmosferskog i hidrološkog porekla koje uzrokuju velike ekonomske štete. Tako su pored mera i aktivnosti na ublažavanju klimatskih promena od velikog značaja i one za adaptaciju na izmenjene klimatske uslove. Deo

ovih mera i aktivnosti realizuje se sprovođenjem UNFCCC i Protokola. Zapravo, sprovođenje UNFCCC i Protokola omogućuje poboljšanje stanja životne sredine na lokalnom nivou, što direktno doprinosi smanjenju koncentracija gasova sa efektom staklene bašte na globalnom nivou. Realizaciju započetih aktivnosti neophodno je ubrzati kako bi se ispunile obaveze prema UNFCCC i samim tim doprinelo poboljšanju stanja životne sredine u Republici Srbiji. Pored intenziviranja aktivnosti na sprovođenju Kjoto protokola, koji je Srbija ratifikovala sa velikim zakašnjenjem, neophodno je pripremiti se za pravovremeno uključivanje u režim i obaveze koje će nastupiti nakon isteka Kjoto perioda, posle 2012. godine. U tom smislu konsultacije nacionalnih stručnjaka kako bi se Srbija što hitnije uključila u pregovore o obavezama za drugi obavezujući ili post-Kjoto period spadaju u prioritetne potrebe države. Istovremeno, s obzirom da problem klimatskih promena zahteva kontinuirane akcije na ublažavanju klimatskih promena, kao i adaptacije na izmenjene klimatske uslove podizanje svesti o globalnom zagrevanju predstavlja jednu od prioritarnih aktivnosti kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou.

SRBIJA U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA – koraci do članstva-

Aleksandra Obradović

Uvod

Poslednja decenija dvadesetog veka predstavlja sumoran period u istoriji balkanskih zemalja kada su u pitanju poštovanja elementarnih „evropskih vrednosti“ – mira, demokratije, ljudskih i manjinskih prava. Dok su se u Evropskoj uniji odigrali procesi integracija, na Zapadnom Balkanu ovaj istorijski period obeležili su konflikti i razdvajanja. Iako je SFRJ bila jedan od osnivača I punopravni član najznačajnijih evropskih organizacija za saradnju, države koje su nastale nakon ratnih sukoba, ostale su prilično udaljene, kako od formalnog članstva, tako i od suštinskih vrednosti koje ove organizacije uspostavljaju, neguju i štite. Tek na kraju dvadesetog veka države

Zapadnog Balkana započinju svoju „zakasnelu integraciju“.¹ Povratak ili približavanje zahtevali su niz korenitih reformi postkonfliktnih društava u celini.

Bilateralni odnosi Srbije sa EU su uključeni u širi okvir politike Unije prema zemljama Zapadnog Balkana, Politika EU prema zemljama Zapadnog Balkana je od sredine 1999. godine dobila naziv Proces stabilizacije i pridruživanja². PSP predstavlja razrađenu i inoviranu verziju pristupa, koji je EU definisala

¹ Duško Lopandić, *Reforma Evropske unije, Zapadni Balkan i Srbija*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2007.

² Tanja Mišćević, *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji – zbornik radova*, FPN, Beograd, 2008

nakon zaključenja Dejtonskog/ Pariskog sporazuma 1995/96 prema zemljama bivše Jugoslavije i Albaniji. PSP je zamišljen kao institucionalno kraći put za pridruživanje Uniji, koje se sada može ostvariti u jednom koraku (zaključenjem „Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju - SSP“), a ne u dva pravno-ugovorna koraka, kao ranije (prvo Sporazum o trgovini i saradnji, pa Sporazum o asocijaciji). Pri tome, načelo „političkog uslovljavanja“ se primenjuje sistematski, putem monitoringa, odnosno periodičnih izveštaja koje priprema Komisija EU, a usvaja Savet EU.

Reformski put koji Srbija prelazi ka strateškom cilju, a to je punopravno članstvo u EU, zapravo je usmeren na dostizanje

političkog, pravnog, ekonomskog i bezbednosnog nivoa razvoja, koje su države članice već ostvarile. Spremnost za punopravno članstvo u EU svodi se u suštini na usvajanje i poštovanje pravila, kojima se uređuju, kako način unutrašnjeg funkcionisanja države, tako i odnosi te države sa drugima. Osnovni kriterijum za ravnopravnost je spremnost da se uspostavljena pravila i civilizacijske tekovine usvoje i primene.

Od potpisivanja SSP-a do članstva

Zaključenjem SSP-a Srbija je ušla u novu fazu odnosa sa EU. Prvi put ovi odnosi funkcionisace na ugovornoj bazi. Srbija je time dobila status pridružene države, i omogućeno je fazno uključivanje u unutrašnje tržište EU formiranjem zone slobodne trgovine, samim time ostvaren je i prvi korak ka ostvarivanju konačnog cilja – članstva u EU. Sa druge strane SSP nosi i veliku odgovornost. Ta odgovornost odnosi se na primenu i sprovođenje Sporazuma, čime su započete sveobuhvatne reforme koja se moraju sprovesti kako bi Srbija bila spremna za članstvo u EU. Potpisivanjem SSP-a Srbija se obavezuje i na postepeno usklađivanje zakonodavstva sa pravnim tekovinama

Evropskih zajednica (acquis communautaire). Usklađivanje je, u ranoj fazi, usredsređeno na osnovne elemente pravnih tekovina, koji obuhvataju unutrašnje tržište, pravosuđe, slobodu i bezbednost, kao i druga područja vezana za trgovinu. Što se unutrašnjeg tržišta tiče, treba izdvojiti oblasti zaštite konkurencije i kontrole državne pomoći. Pravila o zaštiti konkurencije koja se odnose na pitanja zloupotrebe monopolskog položaja, na kartele i položaj javnih preduzeća, prema ovim pravilima ocenjivace se na osnovu kriterijuma koji se primenjuju u EU. To praktično znači da na tržištu ne sme da bude "nedodirljivih".

Institucionalni okvir primene SSP-a

U cilju sto bolje pripreme drustva, a naročito administracije za nove obaveze koje proizilaze iz SSP, Srbija je u obavezi (prema članu 72. SSP) da u dogovoru sa Evropskom komisijom, pripremi poseban dokument - Nacionalni plan integracije (NPI), dokument koji priprema svaka država-kandidat za članstvo u EU. Budući da Srbija još nema takav status Vlada Srbije je ovaj dokument pripremila i pre podnošenja zahteva za članstvo u EU, kako

bi pokazala da ima veoma dobre administrativne kapacitete koji su u stanju da ubrzaju process evropske integracije. NPI je precizan plan kako da se dostignu svi kriterijumi neophodni da bi država postala članica EU, od političkih i ekonomskih, do najdetaljnijih standarda koji postoje u Uniji u oblastima trgovine, poljoprivrede, zaštite životne sredine, infrastrukture... Dakle, NPI predstavlja detaljnu sliku reformi i aktivnosti koje će se realizovati narednih godina. Izradu ovog dokumenta realizovala je Kancelarija za evropske integracije, a usvojen je na sednici Vlade 9. oktobra 2008.

Sporazumom je predvidjeno da se u cilju nadgledanja implementacije Sporazuma kreira posebne institucionalna struktura. Čine je³:

- *Savet za stabilizaciju i pridruživanje* – zajedničko telo sastavljeno od članova Saveta EU, Evropske komisije i Vlade Srbije. Zadužen je za kontrolu sprovođenja Sporazuma. U radu Saveta moći će da ucestvuje i Evropska investiciona banka kao posmatrač.

³ Tanja Mišćević, *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji – zbornik radova*, FPN, Beograd, 2008.

- *Odbor (komitet) za stabilizaciju i pridruživanje* – pomagaće Savetu u obavljanju njegovih poslova, može osnivati podobore.
- *Parlamentarni odbor (komitet) za stabilizaciju i pridruživanje* - kao forum za sastajanje i razmenu mišljenja srpskih i evropskih parlamentaraca.

Dakle, naredna faza Procesu stabilizacije i pridruživanja koja će obuhvatati sprovođenje SSP i pripremanje i vođenje pregovora o članstvu u EU, predviđa mnogo kompleksnije obaveze države koja se nalazi na tom putu, što mora da bude podržano i adekvatnim koordinacionim mehanizmom. Stoga je Vlada donela odluku o formiranju novih koordinacionih tela u procesu pristupanja EU, s ciljem ostvarivanja potrebnog stepena koordinacije i kontrole procesa. To su:

- *Koordinaciono telo za proces pristupanja EU* – telo koje razmatara sva pitanja u vezi sa evropskim integracijama i koordinira rad organa državne uprave. Njime rukovode predsednik Vlade
- *Stručna grupa Koordinacionog tela* – kojom rukovodi direktor Kancelarije za evropske integracije i u kojoj su šefovi radnih grupa za pregovore,

- koja će biti glavno telo za horizontalno koordinisanje procesa pristupanja.
- *Podgrupe stručne grupe(35)* - radne grupe za pregovore kao ključni mehanizam za koordinisanje različitih oblasti pravnih tekovina EU, čija se podela, nadležnost i sastav u osnovi podudaraju sa pregovaračkim poglavljima.

Podnošenje kandidature

Put nakon potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sastoji se od nekoliko faza. Dužina trajanja svake pojedinačne faze zavisi isključivo od napretka država u sprovođenju reformi i od uspeha u sprovođenju obaveza preuzetih potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Bitna razlika između faze pre potpisivanja SSP i nakon toga, jeste u tome što je glavnu reč u fazi pre potpisivanja SSP, na strani EU, imala Evropska komisija, sa kojom je SSP i pregovaran. Glavnu reč nakon potpisivanja SSP ima Evropski savet, budući da se pregovori o članstvu vode prvenstveno sa državama članicama, a ne samo sa Evropskom komisijom. Prvi korak nakon potpisivanja SSP, jeste podnošenje zvaničnog zahteva za članstvo u EU, pozivajući se na član 49 Ugovora

o osnivanju EU. Da bi država zatražila članstvo u EU, kako se to Lisabonskim ugovorom definiše neophodno je da poštuje vrednosti na kojima je zasnovana i sama EU. Radi se o poštovanju osnovnih ljudskih vrednosti, prava i sloboda, vladavini prava i čitavom setu zajedničkih principa zemalja članica poput zabrane diskriminacije, političkog pluralizma, tolerancije, pravde, solidarnosti i jednakosti između muškaraca i žena.

Proces i procedura kandidovanja za članstvo, koji otpočinju momentom podnošenja zahteva, nisu jednostavni i zahtevaju angažovanje celokupnog administrativnog aparata, značajne kadrovske potencijale države, a iznad svega vreme i snažno političko vođstvo. Zahtev za članstvo (kandidatura) se podnosi Savetu ministara EU, tačnije drzavi koja predsedava Savetom ministara. Vlada drzave mora doneti zvaničnu odluku o podnošenju zahteva za prijem u članstvo Evropske unije. Zahtev uobičajeno obuhvata nekoliko dokumenata kojima se potvrđuje opredeljenost države da pristupi EU - uz zvanično pismo predsedavajućem Saveta dostavlja se i Memorandum Vlade u kojem se daje presek sprovedenih reformi pre svega u domenu poštovanja

principa na kojima je zasnovana sama EU. Novina iz Lisabonskog ugovora je da se o podnošenju zahteva za članstvo obaveštavaju nacionalni parlamenti država članica. Sve države centralne i istočne Evrope su, uz zvanični zahtev za prijem u članstvo EU, podnosile i Deklaraciju Parlamenta, koju bi podržale sve ili skoro sve parlamentarne stranke, pokazujući na taj način izraz političkog konseznusa, koji važi oko ovog strateškog pitanja. Sam trenutak podnošenja kandidature jeste stvar političke procene najboljeg momenta za taj potez. Za državu, poput Srbije, koja je među poslednjima potpisala SSP u regionu, najbolji trenutak je bio moment potpisivanja SSP, 29. aprila 2008. godine, što slučaj Slovenije potvrđuje, ali je usled nedostatka političkog konsenzusa unutar Srbije, čak i po pitanju potpisivanja samog SSP, takav scenario bio potpuno isključen. SSP nije potpisan i usled činjenice da je potpisivanje SSP pratilo usvajanje zaključka Saveta EU kojim je stupanje na snagu Prelaznog trgovinskog sporazuma i SSP uslovljeno punom saradnjom sa Tribunalom u Hagu. Tako da se na taj trenutak čekalo još gotovo dve godine, odluka je usledila nakon niza povoljnih događaja.

Prvo je usledio pozitivan izveštaj glavnog tužioca Haškog tribunala Serža Bramerca, o saradnji Srbije sa ovim sudom, nakon kojeg je Holandija pristala da ublaži stav. 7. decembra 2009. šefovi diplomatija država EU na sastanku u Briselu, doneli su odluku o odmrzavanju Prelaznog trgovinskog sporazuma. Inače, Prelazni sporazum Srbije i EZ je potpisan 29. aprila, kada i SSP i njime je predviđeno da liberalizacija trgovine otpočne od 1. jula 2008. godine. Međutim, Evropska zajednica je Zaključkom Saveta ministara, a na insistiranje Holandije, odlučila da ne počne da primenjuje Prelazni sporazum, dok Srbija ne dostigne punu saradnju sa Međunarodnim tribunalom za ratne zločine u Hagu. Srbija je jednostrano primenjivala Prelazni sporazum, tj. otpocela liberalizaciju carina, od 29. januara 2009.

Zatim je Savet ministara EU, (preciznije ministri unutrašnjih poslova i pravosuđa) usvojio je odluku tj. dopunu Regulative 539/2001 kojom se državljanima Srbije, Crne Gore i Makedonije od 19. decembra ukidaju vize za putovanja u zemlje šengenskog prostora EU. Dakle, građani Srbije sa novim biometrijskim pasosem, moći će, bez viza, da borave u svim zemljama EU izuzev Velike

Britanije i Irske (nisu deo zajedničkog šengenskog prostora, jer nisu prihvatile dogovor o ukidanju granične kontrole na međusobnim granicama) najduže tri meseca, tokom svakih pola godine. Šengenskim prostorom obuhvaćene su međutim i tri zemlje koje nisu članice EU, ali su prihvatile i sprovode šengenska pravila o ukidanju granica - Island, Norveška i Švajcarska. Vize građanima Srbije neće biti potrebne ni za Lihtenštajn, koji se, iako nije članica EU, izjasnio za priključenje šengenskom prostoru, ali još nije ispunio sve potrebne uslove. Sa pasošima Srbije neće biti potrebne vize ni za putovanja u Bugarsku, Rumuniju i Kipar. Ove članice EU, formalno još nisu ispunile sve za to potrebne uslove, ali poštuju i sprovode odluke EU.

Naredni korak u procesu kandidovanja za članstvo je na EU.⁴ Naime, ukoliko u Savetu EU u formaciji ministara spoljnih poslova postoji konsenzus o prijemu kandidature, ona se prosleđuje Evropskoj komisiji, od koje tom prilikom Savet zvanično traži mišljenje tj. procenu da li zemlja ispunjava političke i

⁴ Ivana R., Jelena Ž., Katarina D., Vesna C., Zorana I., Budimir B., *Vodič kroz proces stabilizacije i pridruživanja*, G17 Institut, Beograd, 2005.

ekonomske kriterijume za članstvo u Uniji i da li ima sposobnost za preuzimanje obaveza iz članstva.

Da bi pribavila mišljenje, Evropska komisija najpre treba da stekne uvid u stepen ostvarenih reformi i usklađenosti domaćeg zakonodavstva sa evropskim u 35 oblasti pravnih tekovina EU. U te svrhe priprema upitnik i prosleđuje ga državi koja je podnela zahtev za članstvo.

Na osnovu dobijenih odgovora izrađuje se mišljenje EK o tome da li je zemlja spremna za status kandidata, kao i da li je zemlja spremna za sledeću fazu – definisanje okvirnog datuma za pregovore o pristupanju. Imajući u vidu značaj Upitnika, odnosno uticaj kvaliteta odgovora na buduće pregovore sa EK, od izuzetne važnosti je da odgovori budu formulisani koncizno i jasno, sa tačnim i proverenim podacima, kao i da budu usaglašeni sa politikom i propisima države potencijalnog kandidata i EU. Odgovori treba da pruže precizne podatke o zemlji, od poštovanja političkih i ekonomskih kriterijuma, do stepena usaglašenosti zakonodavstva sa propisima EU, kao i o institucionalnim i administrativnim kapacitetima neophodnim za prihvatanje i primenu evropskih

standarda u svakom od 35 pregovaračkih poglavlja. Broj pitanja u upitniku razlikuje se u svakom pojedinačnom slučaju i zavisi od specifičnih karakteristika zainteresovanih država potencijalnih kandidata. Upitnik koji je svojevremeno pripreman za Hrvatsku je brojao oko 4500 pitanja, a za Crnu Goru 2178.

Kada država odgovori na upitnik, Evropska komisija sastavlja mišljenje (tzv. Avis) koje se prosleđuje Savetu. Po pravilu Evropska komisija ne upućuje Savetu negativno mišljenje već isključivo pozitivno. Jedini izuzetak do sada je u drugoj polovini sedamdesetih godina bila Grčka. Jednoglasnoj odluci Saveta ministara o kandidaturi prethodi i saglasnost Evropskog parlamenta, koji takvu odluku donosi većinom svojih članova. Poslednja instanca, kada držva i zvanično dobija status kandidata, jeste jednoglasna odluka Evropskog saveta. Sticanje statusa kandidata otvara vrata početku pregovora o članstvu, što je poslednja faza u pristupanju neke zemlje EU. Verovatno i važnije od sticanja statusa kandidata jeste da Evropski savet, na predlog Saveta ministara, donese odluku o datumu za početak pregovora o pristupanju.

Proces kandidovanja :

1. Podnošenje zahteva za članstvo
2. Odluka Saveta EU o početku postupka za dobijanje mišljenja
3. Evropska komisija priprema i šalje upitnik Republici Srbiji
4. Odgovori na pitanja u upitniku pripremljeni i dostavljeni Evropskoj komisiji
5. Evropska komisija dostavlja dodatna pitanja i zahteve za pojašnjenja
6. Dodatni odgovori i pojašnjenja pripremljeni i dostavljeni Evropskoj komisiji
7. Evropska komisija priprema i dostavlja Savetu ministara pozitivno mišljenje na osnovu koga Savet usvaja pozitivni "Avis"
8. Evropski savet odobrava status kandidata Republici Srbiji

Dobijanje statusa kandidata je veoma bitno za državu, ne samo u pogledu daljeg procesa približavanja članstvu, već i zbog finansijske pomoći⁵. Status kandidata bi omogućio otvaranje preostale tri komponente instrumenta pretpristupne pomoći – IPA. Samo u okviru prve komponente Evropska komisija je usvojila nacionalni IPA program za Srbiju u ukupnom iznosu od 164,8 miliona eura. Osnovni preduslovi za korišćenje svih pet IPA komponenti su sticanje

⁵ Branko Budimir, *Srbija i finansijska pomoć EU, Izazovi evropskih integracija-časopis*, 2008/2

statusa kandidata i akreditacija decentralizovanog sistema upravljanja fondovima EU od strane Evropske komisije (EK).

Pregovori o članstvu

Da bi pregovori o članstvu bili otvoreni, veoma je poželjno da Srbija ima i ratifikovan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, čija se ratifikacija vrši u parlamentima svih zemalja članica. Potvrda, a i podrška Srbiji na daljem putu evropskih integracija usledila je na zasedanju 14. juna 2010. kada su ministri spoljnih poslova EU doneli odluku o početku ratifikacije SSP-a sa Srbijom, nakon što je glavni tužilac Haškog tribunala Serž Bramerc obavestio Savet ministara da je saradnja Beograda i Haškog tribunala dobra. Proces ratifikacije u 27 parlamenata nije oročen i može da potraje i vise od godinu dana, kao što je bio i slučaj sa Hrvatskom, koja je čekala tri i po godine da se proces ratifikacije završi. Očekuje se da će kandidatura Srbije biti tema sledećeg zasedanja Saveta ministara EU u oktobru

Zakazivanjem datuma početka pregovora počinju pripreme za njihovo vođenje. Ulaskom u EU država prihvata da se na njenoj teritoriji sprovode pravila, koja važe na teritoriji ostatka EU i

pravne tekovine EU postaju njeno unutrašnje pravo, sa većom pravnom snagom od akata koje su doneli državni organi. Zbog toga se pregovori ne vode o suštini pravila, koja će država prihvatiti, nego o modalitetima, uslovima i vremenskim okvirima, u kojima će postojeća pravila EU početi da se primenjuju. Pregovori traju dok se EU i država kandidat ne dogovore oko uslova pod kojima će dotična država postati članica, tj. oko prelaznih perioda, nakon kojih će se za tu državu primenjivati opšti režim, koji važi u okviru EU. Pregovori se vode u okviru 35 poglavlja pravnih tekovina EU, koje su organizovane po sledećim oblastima⁶:

1. Slobodno kretanje robe,
2. Slobodno kretanje radnika,
3. Pravo osnivanja preduzeća i sloboda pružanja usluga,
4. Slobodno kretanje kapitala,
5. Javne nabavke,
6. Pravo privrednih društava (kompanijsko pravo),
7. Pravo intelektualne svojine,
8. Politika konkurencije,
9. Finansijske usluge,
10. Infromaciono društvo i mediji,
11. Poljoprivreda i ruralni razvoj,
12. Ispravnost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika,

⁶ Međak, V., Jovanović, N., Režina, S., *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, Vlada RS, Kancelarija za pridruživanje EU, Beograd, 2005.*

13. Ribarstvo,
14. Transportna politika,
15. Energetika,
16. Oporezivanje,
17. Ekonomska i monetarna politika,
18. Statistika,
19. Socijalna politika i zapošljavanje,
20. Preduzetnička i industrijska politika,
21. Trans-evropske mreže,
22. Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata,
23. Saradnja u oblasti pravosuđa i osnovnih prava,
24. Pravda, sloboda i bezbednost,
25. Nauka i istraživanja,
26. Obrazovanje i kultura,
27. Zivotna sredina,
28. Zaštita potrošača i zdravstvena zaštita,
29. Carinska unija,
30. Međunarodni ekonomski odnosi (*External relations*),
31. Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika (*CFSP*),
32. Finansijska kontrola,
33. Finansijske i budžetske odredbe,
34. Institucije,
35. Ostalo.

Pregovori o članstvu u EU traju proseku od 3 do 5 godina, što opet zavisi od sposobnosti države da u toku pregovora usklađuje svoje zakonodavstvo sa pravnim tekovinama EU. Praksa

dosadašnjih pregovora, koje je vodila EU, govori da se prvo otvaraju lakša poglavlja, poput poglavlja nauke i istraživanje (25) i obrazovanja i kulture (26), kako bi se država upoznala sa načinom vođenja pregovora i brzo postigao, psihološki i politički bitan, napredak u zatvaranju tih poglavlja, a da se za kraj ostavljaju najkompleksnija pitanja budžeta (33), poljoprivrede (11) i regionalne politike i koordinacije strukturnih instrumenata (22).

Učeci na iskustvu istočnog proširenja, EU je prebacila akcenat analize napretka države u procesu pregovora sa procesa usvajanja propisa na fazu njihovog sprovođenja i sudske kontrole sprovođenja propisa. Time se onemogućava da u državi, koja nastoji da postane članica EU, dođe do raskoraka između pravnog stanja u zakonodavstvu i faktičkog stanja na terenu, gde se usvojeni, harmonizovani, propisi zapravo ne primenjuju. Na ovaj način se pojačava potreba za izgradnjom jakog administrativnog i sudskog kapaciteta za primenu i sprovođenje propisa, koji su prethodno usklađeni sa pravnim tekovinama EU (*acquis communautaire*).

Pored ove promene fokusa u toku

pregovora, Evropska komisija je u pregovorima sa Hrvatskom, a što će važiti i za druge države zapadnog Balkana, uvela novi princip za otvaranje pregovora u jednoj oblasti. To podrazumeva uvođenje tzv. merila (kriterijuma) za otvaranje pregovora (eng. benchmarks). Merila za otvaranje predstavljaju preduslov, koji država mora da ispuni, kako bi jedno poglavlje uopšte bilo otvoreno, tj. uslov da se uopšte uđe u pregovore u jednog oblasti *acquis*. Ta merila su uglavnom zakoni, ili drugi pravni akti (podzakonski akti, Strategije ili Akcioni planovi...), koje država mora da usvoji, kako bi se otvorili pregovori. Merila za zatvaranje predstavljaju spisak propisa, koje država u toku pregovora mora da usvoji, kako bi se poglavlje okvirno zatvorilo. Okvirno zatvorena poglavlja mogu biti ponovo otvorena i pregovarana u kasnijim fazama pregovora. Sva poglavlja se okvirno zatvaraju, do momenta kada se zatvori i poslednje poglavlje, tj. dok se ne dogovori ceo Sporazum o pristupanju EU, budući da je glavno pravilo u pregovorima sa EU da „ništa nije konačno dogovoreno, dok se i poslednje pitanje u toku pregovora ne dogovori“.⁷

⁷ Međak, V., Jovanović, N., Režina, S.,

Nakon zaključenja pregovora, potpisuje se Sporazum o pristupanju EU, koji mora biti ratifikovan od strane Narodne skupštine, parlamenata svih država članica EU u trenutku ulaska (u slučaju Srbije verovatno će to biti 28 ili 29 država) i Evropskog parlamenta. Država ulazi u članstvo EU na dan koji je definisan u prelaznim i završnim odredbama Sporazuma o pristupanju Evropskoj uniji, pod uslovom da je na vreme završen proces ratifikacije Sporazuma u parlamentima svih strana potpisnica. Međutim, budući da proces ratifikacije traje oko 2 godine, država, koja pristupa EU, nakon potpisivanja Sporazuma o pristupanju EU, počinje da učestvuje u radu organa EU, u svojstvu posmatrača, kako bi bila u mogućnosti da izrazi svoj stav u procesu donošenja odluka i kako bi bila u mogućnosti da svoje zakonodavstvo dalje usklađuje sa pravnim tekovinama EU, usvojenim nakon potpisivanja Sporazuma o pristupanju EU do trenutka stupanja u članstvo EU, kada se aktiviraju prava te države kao države članice EU i učestvuje u donošenju odluka u okviru organa EU.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, Vlada RS, Kancelarija za pridruživanje EU, Beograd, 2005.

Zaključak

Članstvo u EU, ne treba shvatiti samo kao spoljnopolitički prioritet i cilj već kao sredstvo za postizanje razvijene i stabilne demokratije, ekonomskog prosperiteta i socijalnog blagostanja. Kao sredstvo u ostvarivanju političkog, ekonomskog i društvenog cilja, a to je da državljani Srbije žive kao svi ostali građani EU, sa svim evropskim pravima i obavezama i evropskim vrednosnim orijentacijama, i sa životnim standardom koji je karakterističan za evropske države. Najbrže dostizanje tog cilja moguće je članstvom Srbije u EU. Iako EU ima svojih problema i izazova, ipak je tamo nešto malo više predvidljivosti, izvesnosti i prosperiteta nego ukoliko se ostane izvan nje.

Pristupanje EU, kao što je već prikazano u radu, zahteva ispunjenje političkih, ekonomskih i institucionalno-pravnih kriterijuma. Pored nepobitne istorijske, kulturološke i vrednosne povezanosti sa evropskim narodima, neophodno je da se sa EU identifikujemo u pravnom i ekonomskom smislu. Drugim rečima, neophodno je da dostignemo pravne i ekonomske standarde Unije. .
Ovakve zahteve ne treba shvatati

kao ucene niti kao nešto što je nemoguće ostvariti. Naprotiv, njihovo zadovoljenje bi ukazalo na demokratsku političku zrelost Srbije da odgovori na postavljene izazove kao i na postojanje političkog konsenzusa kao podrške, oslonca i pokretača evropskih integracija. Suočavanje i rešavanje problema države, ma kako teški i bolni oni bili, odličje je moderne demokratske države.

Međusobna saradnja država Zapadnog Balkana na putu ka evropskim integracijama ukazala bi da je moguće ostvariti cilj koji su evropski zvaničnici u više navrata isticali:

„...Da se na ovom prostoru stvore uslovi u kojima će vojni konflikti biti nezamislivi i u kojima će se širiti mir, stabilnost i sloboda koje su članice EU međusobno uspostavile pre 50 godina.”⁸

Sa stanovišta EU značaj zadovoljavanja ovih kriterijuma omogućio bi ne samo nesmetano funkcionisanje Unije i nakon proširenja, već bi ukazao da je usvajanje modernih evropskih standarda kao i postojanje i funkcionisanje demokratskog

⁸ Kurze, A., *EU Politics of Foreign Aid in the Balkans: Deveplopment, integration, and reform in perspective*, Global studies review, Vol.5, N0 1, 2009.

političkog i društvenog sistema nešto što je univerzalno i dostižno svakoj evropskoj državi.

LITERATURA:

1. Duško Lopandić, *Reforma Evropske unije, Zapadni Balkan i Srbija*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2007.
2. Tanja Mišćević, *Srbija u procesu pridruživanja Evropskoj uniji – zbornik radova*, FPN, Beograd, 2008.
3. Kurze, A., *EU Politics of Foreign Aid in the Balkans: Deveplopment, integration, and reform in perspective*, Global studies review, Vol.5, N0 1, 2009.
4. Dragojlović Nataša, *Srbija u procesu evropskih integracija*, Beograd, Evropski pokret u Srbiji, 2008.
5. Međak, V., Jovanović, N., Režina, S., *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, Vlada RS*, Kancelarija za pridruživanje EU, Beograd, 2005.
6. Ivana R., Jelena Ž., Katarina D., Vesna C., Zorana I., Budimir B., *Vodič kroz proces stabilizacije i pridruživanja*, G17 Institut, Beograd, 2005.
7. Branko Budimir, *Srbija i finansijska pomoc EU*, Izazovi evropskih integracija- casopis, 2008/2

8. Vladimir Ateljević, *U iskrivljenom ogledalu*, Evropski forum br. 05-06, objavljeno kao dodatak nedeljnika Vreme br. 908 od 29. maja 2008.
9. Ivan Vejvoda, *EU – key to Serbia solution*, BIRN – Balkan Investigative Repeating Network, 6.avgust 2010.
10. Ivan Vejvoda, *NIN – VIP comment*, NIN, 9. septembar 2010.

Ekološka politika Evropske unije i njena regionalna primena

Milenica Cvetković

U ovom radu se razmatra razvoj ekološko-ekonomske politike EU u svetlu njene regionalne primene. Ispitujući delatnost subnacionalnih aktera vidimo tenziju koja se prelama između uvažavanja različitosti i težnje ka standardizaciji radi zajedničkog funkcionisanja. Stoga je prvi deo rada posvećen razvoju ekološke politike EU, a drugi posmatra regionalnu perspektivu kroz kohezionu politiku i programe Evropske unije koji podstiču ujednačavanje njenih regiona, dok treći deo, kroz studiju slučaja ("Zagađenje Dunavskog sliva"), prikazuje kako previđanje jednog ekološkog problema može imati ne samo lokalne već i regionalne i globalne posledice.

Razvoj ekološke politike EU

Razvoj ekološke politike Evropske unije i njene brige o zaštiti životne sredine, možemo posmatrati kroz četiri faze: "incidentne mere"

(1957-1972); "faza odgovornosti" (1972-1986); "inicijativna faza" (1985-1992) i "održivi razvoj" (1992-do danas)¹.

"Incidentne mere"

U prvoj fazi, ekološka politika je bila predmet nacionalnih zakonodavstava. Posmatrano u okviru EEZ, ekologija se spominjala samo indirektno u "Rimskom ugovoru" i to u dva slučaja: kao promocija stabilnog i ekonomskog razvoja i poboljšanje kvaliteta života, i, o mogućnosti restrikcije uvoza i izvoza i tranzita robe koji ugrožavaju javni moral, javnu bezbednost, zaštita ljudi i života ljudi, životinja i biljaka, nacionalnih umetničkih, istorijskih i arheoloških vrednosti. U tom periodu Savet je doneo nekoliko značajnih ekoloških "zakona" koji su imali za cilj zaštitu

¹ Darko Nadić, *Ekološka politika EU-skripta*, FPN, Beograd, 2010, str. 5.

životne sredine ali su one uglavnom bile donošene na osnovu "neekoloških" članova ugovora o EEZ, i predstavljali su odgovor Zajednice na pojedine incidentne situacije, kao i situacije koje su se mogle smatrati opasnim po zdravlje i život ljudi i biljnog i životinjskog sveta.²

"Faza odgovornosti"

Na Samitu u Parizu oktobra 1972. godine šefovi država i vlada šest osnivača EEZ i tri nova člana (Ujedinjeno Kraljevstvo, Danska i Irska) su pozvali institucije Zajednice da naprave plan za zvaničnu ekološku politiku Zajednice do jula 1973. što predstavlja početak druge faze. Ovaj plan, popularno nazvan "Prvi akcioni program zaštite životne sredine", smatra se kamenom temeljcem ekološke politike današnje Evropske unije,

² Isto, str. 5.

jer je postavio ciljeve, naglasio principe delovanja i funkcionisanja ekološke politike, dao listu prioriteta, i spisak mera koje bi trebale da budu preduzete u različitim sektorima životne sredine u naredne dve godine (do 1975.). Program je utvrdio mere za tri osnovna područja, odnosno problema:

- smanjivanje zagađivanja i negativnih posledica zagađivanja,
- poboljšanje kvaliteta životne sredine i
- zajednička akcija, odnosno saradnja sa međunarodnim organizacijama koje se bave pitanjima zaštite životne sredine³.

Značaj ovog akcionog programa bio je, između ostalog i u tome što je on uspostavio jedan potpuno novi kurs EU u ovoj oblasti, kurs permanentne i efektivne akcije zaštite životne sredine. Takođe, po prvi put se počelo značajnije insistirati na promociji ekoloških problema, širenju ekološke svesti i obrazovanja u cilju efikasnijih akcija. Prvi akcioni plan je bio izraz sve veće zabrinutosti zemalja članica za usklađenost ekološke zaštite i promena u sferi trgovine i tržišta uopšte. Sve više se insistiralo i na preuzimanju konkretnih inicijativa kako na nacionalnom, tako i na internacionalnom nivou.

³ Darko Nadić, *Ekološka politika EU-skripta*, FPN, Beograd, 2010, str. 6.

"Drugi akcioni program zaštite životne sredine", za period od 1977-1981, posebnu pažnju posvetio je iskorišćavanju prostora bez štete i njegovom racionalnom upravljanju, kao i prirodnim resursima. Uz isticanje značaja svih oblika zagađenja, ovaj program je naročito insistirao na problemu voda, kao jednoj od ključnih tačaka na koju se treba bazirati. Novost koju je ovaj akcioni plan predstavljao bila je činjenica da je u program zaštite bila uključena i odredba o „zaštiti, neuništavanju i racionalnom korišćenju svemira“. Kontinuitet ekološke politike Evropske zajednice nastavljen je u okviru „Trećeg akcionog programa zaštite životne sredine“. U njemu se insistiralo na uvođenju ekološke politike kao integrativnog dela ekonomskih ciljeva zajednice. Na taj način, ekološka politika više se nije posmatrala odvojeno od onoga što se označavalo kao „osnovni ciljevi zajednice“ - ekološka politika je postala jedan od njih. Ovim programom izrađena je lista prioriteta, počevši sa atmosferskim zagađenjima, zatim zagađenjem svežih voda i mora, opasnih hemijskih supstanci i otpada.

„Inicijativna faza“

Period od 1985. godine donosi značajne korake u odlučnijoj izgradnji ekološke politike Evrop-

ske Zajednice. Već tada počinje da se gradi okvir na osnovu koga će biti uobličen, a zatim i donet 1987. godine Jedinstveni evropski akt (JEA). Ovim programom izvršena je operacionalizacija prethodna tri akciona programa. Decembra 1986, Savet je usvojio rezoluciju o pojačavanju ekoloških akcija Zajednice, kojom je podržan predlog „Četvrog akcionog programa“ i naglašeno da se njime jača ekološka saradnja unutar Zajednice, ojačavaju rezultati iz prošlosti i stvara okvir za efektivno sprovođenje akcija u budućnosti.⁴

„Politika održivog razvoja“

Ova faza predstavlja rezultat prihvatanja rezolucija i politike Ujedinjenih Nacija usvojenih na Konferenciji Ujedinjenih Nacija u Rio de Žaneiru 1992. godine. Iste godine usvojen je *Peti akcioni program zaštite životne sredine*, simbolično naslovljen „Ka održivosti - Akcioni program Zajednice o politici i akcijama prema životnoj sredini“ koji je svojim planovima i akcijama bio predviđen za period od 1993. do 2000. godine. Njime je zabeleženo „sporo ali nepopustljivo porastanje...životne sredine“. Održivi razvoj, opšte rečeno, zalagao se je za razvoj koji „zadovoljava po-

⁴ Darko Nadić, *Ekološka politika EU-skripta*, FPN, Beograd, 2010, str. 7.

trebe sadašnjosti ne ugrožavajući sposobnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe⁵.

Nakon pet, manje ili više uspešnih akcionih planova, 2001. Evropska unija je iznela svoj **Šesti akcioni program zaštite životne sredine** pod naslovom „*Naša budućnost, naš izbor*“ kojim su identifikovane četiri oblasti evropske ekološke politike⁶ koje zahtevaju neodložnu i ozbiljnu akciju. Te oblasti su:

- klimatske promene;
- zaštita prirode i biodiverziteta;
- zdravlje i kvalitet života i
- raspolaganje prirodnim resursima i pitanje otpada.

Raznolikost potencijalnih instrumenata istaknuta je planom za ostvarenje ciljeva i tretiranje označenih prioritarnih problema, uz kombinaciju različitih sredstava i nivoa odlučivanja (od lokalnih sredina, preko države, do međunarodnog nivoa). Kao potencijalni instrumenti, predloženo je donošenje i implementiranje nove, adekvatnije legislative unutar zemalja Unije, ali i usvajanje amandmana na postojeću legislativu. Takođe, ponovo je istaknuta neophodnost integracije zaštite životne sredine u druge sektorske politike Unije. Osim njenog uticaja na formulisanje nacion-

alnih ekoloških agendi i pomoći (naročito kada je reč o novim zemljama članicama) u koncipiranju ekoloških politika, uzeta je aktivna uloga i u upoznavanju javnosti o svim relevantnim ekološkim pitanjima. Novi instrumenti ekološke politike, poput dobrotoljnih sporazuma, sklopljenih u prvom redu sa sektorima poput industrije ili na nivou lokalna, pokazuju se često kao znatno efektivniji nego zakoni nametnuti od strane državnog aparata. Ovo je dovelo do promene u pristupu izgradnje ekoloških politika unutar zemalja članice, uz isticanje saradnje i zajedničke koordinisane akcije sa svim relevantnim stranama. Pojačana je uloga lokalnih zajednica, koja je na sebe preuzela veliki broj akcija, ranije sprovedenih i kontrolisanih od strane države⁷. Šesti akcioni program je identifikovao i sedam najugroženijih, ključnih oblasti⁸:

- Zagađenje vazduha: zaštita životne sredine uz akcenat na zagađenje vazduha, podržana je i putem programa „Čist vazduh za Evropu“ (Clean air for Europe) (CAFE). Osnovna ideja bila je da se uz saradnju sa najvećim zagađivačima

7 Darko Nadić, *Ekološka politika EU-skripta*, FPN, Beograd, 2010, str. 7.

8 Sajmon Hiks, *Politički sistem EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 242.

i zainteresovanim stranama pokrene efektivna akcija u cilju postizanja održivog napretka u poboljšanju kvaliteta vazduha.

- Reciklaža otpada: koja unutar sebe obuhvata identifikovanje ključnih meta, kao i ostvarivih mogućnosti u oblasti reciklaže.
- Iskorišćavanje resursa: racionalno raspolaganje resursima uz razvoj novih tehnologija.
- Zaštita zemljišta: istaknuta je kao jedan od najalarmantnijih problema. Erozija zemljišta, ubrzano zagađenje i neekološko korišćenje i iskorišćavanje površina navedeni su kao posebno zabrinjavajući.
- Urbane sredine: poboljšavanje svih aspekata kvaliteta života ljudi u urbanim naseljima uključuje koordinaciju poslova na više nivoa, kao što su urbanistička planiranja, kvalitet vazduha i pitanje odlaganja otpada u urbanim naseljima, u prvom redu velikim gradovima.
- Održiva upotreba pesticida: uz povlačenje najštetnijih i strogu kontrolu ostalih; naročito je istaknuta neophodnost kontrole zemalja kandidata za prijem u članstvo Evropske unije.
- Ekološka zaštita mora: Evropska obala, kao i njena mora ugrožena su iz više izvora: neracionalni razvoj (ekonomski i urbani), zagađenje i neracionalno ribarenje.

Kroz ove četiri razvojne faze ekološke politike Evropske unije možemo videti čitavu evoluciju ekološke svesti i sve veću posvećenost zaštiti životne sredine. Ta posvećenost zaštiti životne sredine najbolje se ogleda kroz regionalne i lokalne okvire. Ogroman sistem kao što je EU može u akutnim krizama biti jako trom i spor, zato je za ovu tematiku prosledio na niže nivoe. Uz njegovu podršku, a kroz formalno i neformalno povezivanja i stalnom razmenom informacija između regionalnih i lokalnih vlasti omogućeno je brzo reagovanje na sanacijama i u sprečavanju ekoloških nezgoda. Ovo je pridonelo većoj funkcionalnosti ekoloških politika EU o čemu će biti reči u daljem delu teksta.

Regionalna primena politike životne sredine EU

Kada je reč o potrebi uvođenja regiona u politikama EU, ovde je ona predstavljena kroz institucionalni i vaninstitucionalni okvir. Kao što je već spomenuto, cilj regionalizacije su fleksibilnije i neposrednije komunikacije raznih društvenih grupa, bez obzira na njihov državno-pravni ili politički kontekst radi unapređenja i usklađenosti privrede, privlačnosti regiona za ulagače, unapređenje kulturnih veza i zajedničkih pro-

grama zaštite životne sredine kroz institucionalni okvir.

Institucionalni okvir

Jedno od opravdanja nastanka i razvoja Evropske unije svakako je odgovor na globalizaciju i savremene izazove, a jedna od ključnih uloga jeste upravo podizanje i razvoj zaostalih regiona u Evropi. Uvođenje regiona u sistem funkcionisanja EU predstavlja jednostavnije rešenje upravljanja nego upravljanje velikim državnim teritorijama iz jednog centra koje postaje nemoguće u vreme sve veće specijalizacije poslova koje vlasti moraju da obavljaju. Ukidanjem ekonomskih barijera između evropskih država usmerilo je države u potragu za traženjem rešenja koje će ih učiniti boljim takmacima na zajedničkom tržištu, a rešenje su našle u regionalizaciji i pospešivanju uključivanja u trku zaostalih regiona. Govoreći o regionima, važno je istaći njihove ključne funkcije⁹, odnosno ciljeve i efekte zbog kojih se države najčešće odlučuju na ovaj korak. Najčešće navedene funkcije regionalizacije su tehnička, integrativna, funkcija efikasnije demokratizacije i kooperativna funkcija.

Komitet regiona

9 Veran Stančetić, *Region kao razvojna perspektiva u EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 15.

Iz ugla EU, koja podržava ovakvo organizovanje kroz kohezione fondove koji finansiraju projekte podizanja i razvoja zaostalih regiona, ona to čini i kroz njihovo uključivanje u sistem vlasti. Tako, značajno mesto u sistemu vlasti EU zauzima **Komitet regiona**¹⁰. Članovi ovog komiteta su predstavnici lokalnih zajednica zemalja članica. Iako komitet ima samo savetodavnu ulogu, ipak, igra važnu ulogu u donošenju odluka Unije. Povelja EU obavezuje Komisiju i Savet da se uvek konsultuju sa Komitetom regiona ako će predlog novog pravila u nekoj oblasti imati reperkusije na regionalnom ili lokalnom nivou, a Ugovorom iz Amsterdama zaštita životne sredine ulazi u grupu tih oblasti.

Evropska agencija za zaštitu životne sredine

1994. osnovana je **Evropsku agencija za zaštitu životne sredine**¹¹ (EEA). Agencija je nadležna za sakupljanje podataka za novo zakonodavstvo u oblasti z.ž.s., razvijanje tehnika za predviđanje kako bi se omogućilo preduzimanje mera, kao i omogućavanje inkorporiranja ekoloških poda-

10 Veran Stančetić, *Region kao razvojna perspektiva u EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 54.

11 Sajmon Hiks, *Politički sistem EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 243.

taka iz EU u međunarodne programe za ovu oblast. Ona, takođe, pomaže Komisiji u radu, jer je Komisija sputana i ograničena zavisnošću od nacionalnih vlasti kada su u pitanju informacije neophodne za pokretanje nekih postupaka zbog kršenja obaveza iz oblasti zaštite životne sredine. Agencija je osnovana prvenstveno zbog ujednačavanja regiona na inicijativu „zelene trojke“¹², koja se sastoji od Danske, Nemačke i Holandije, koja je najsnažnije pritiskala u korist zakonodavstva i njegove adekvatne primene u oblasti životne sredine na evropskom nivou, dok su problem pravile siromašnije južne države koje su svoj najveći otpor pružale u zakonodavnoj i implementacionoj fazi.

LIFE program

1992. godine EU je osnovala Finansijski instrument za životnu sredinu (**Financial Instrument for the Environment – LIFE**). Usvajanjem Jedinstvenog Evropskog Akta 1986, koji po prvi put uvodi u EU politiku životne sredine zajedno sa Petim akcionim programom za zaštitu životne sredine otvorili su vrata za LIFE mehanizam fondiranja. Ova dva događaja postavila su temelj za

12 Dezmon Dinan, *Sve bliža unija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009, str. 442.

ekološku reformu u narednoj deceniji i LIFE program predstavlja jedan od najvažnijih alata njenog sprovođenja. Njegovo ažuriranje vrši se na svakih nekoliko godina i sada ima godišnji budžet od preko 700 miliona evra za veliki asortiman projekata iz oblasti ž.s. u EU i susednim zemljama. Kroz ove projekte LIFE promovirane¹³ održivi razvoj i kvalitet životne sredine (nove monitoring tehnike, čiste tehnologije, odlaganje otpada, uređivanje urbane sredine) na koje odlazi 40% programskog budžeta; zaštita prirodnih staništa na koju odlazi 45% budžeta; edukacija, trening i informisanje – 5%; administrativne strukture (razvoj kooperacija i mreža) – 5% i 5% ide na akcije van teritorije EU.

Vaninstitucionalni okvir: IMPEL mreža i ECENA

Pod ekološkom politikom podrazumeva se ne samo institucionalni okvir (EU i država sa svojim zakonima i njihovom primenom), nego i vaninstitucionalni okvir. S obzirom da država predstavlja najvećeg zagađivača sa svojim političkim monopolom pri zagađivanju (licence, koncesije), a takođe i monopolom u zaštiti životne sredine (mana-njena relativna karatkotra-

13 <http://ec.europa.eu/environment/life/about> (04.05.2011.)

jnost od 4 do 5 godina koliko i traje njena vlada, za razliku od koncesija koje su zaključene na duži period), na sve ovo neophodno je imati i vaninstitucionalni okvir kao korektivni faktor koji funkcioniše kroz političke organizacije i grupe građana oformljene, a neke i specijalizovane, za ovu oblast.

IMPEL mreža

Mreža Evropske unije za implementaciju i razvoj zakona o životnoj sredini (The European Union Network for the Implementation and Enforcement of Environmental Law - **IMPEL**¹⁴) je međunarodna neprofitna organizacija koja služi za unapređenje inspekcije u ovoj oblasti putem međunarodne saradnje. Osnovana je 1992. kao forum za razmenu znanja o primeni prava EU, i predstavlja vezu među ljudima u praksi. Od januara 2009. ima formalniji status. Članovi ove organizacije su Vladine organizacije (različiti nivoi vlasti zaduženi za primenu prava EU u oblasti životne sredine), države članice, zemlje kandidati, zemlje Evropskog ekonomskog prostora (EEA) (trenutno Norveška) i Evropska Komisija (od 1. januara 2009. godine - posmatrač). Cilj Mreže¹⁵ je da stvori potreban

14 <http://impel.eu/about> (04.05.2011.)

15 Ines Klara, *Learning and development*

impuls u Evropskoj Zajednici koji će ostvariti progres uz osiguranje efektivnije implementacije zakona o životnoj sredini. On se ispoljava na dve strane, kroz kvalitetno zakonodavstvo koje predstavlja brigu EU i kroz efekte dejstva na životnu sredinu koji se ostvaruju kroz brigu regionalnih/ lokalnih vlasti i građana. Svoje aktivnosti sprovodi kroz projektne strukture koje obuhvataju podizanje svesti, građenje kapaciteta, razmena informacija i iskustva oko implementacije kao i promocija i podrška evropskim zakonima u oblasti zaštite životne sredine.

ECENA

Environmental Compliance and Enforcement Network for Accession¹⁶ (ECENA) je osnovana uz pomoć zvaničnika na najvišem nivou, ministara za zaštitu životne sredine Jugoistočne Evrope u Sofiji, Bugarska u martu 2005. godine. Ona predstavlja neformalnu mrežu čija je misija zaštita životne sredine u zemljama članicama kroz efikasno uvođenje, primenu i sprovođenje prava EU u oblas-

– *consultancy and research*, European Institute of Public Administration and Belgrade open school, Belgrade, 2009. Power point presentation: Role of Commission, Council and Parliament

16 http://arhive.rec.org/REC/Programs/environmental_policy/ecena/Default.html

ti zaštite životne sredine. Njeni članovi su organi zaduženi za zaštitu životne sredine iz zemalja koje još uvek nemaju status kandidata, zatim zemlje kandidati i pridružene zemlje, a takođe i Evropska komisija koja ima status posmatrača. ECENA funkcioniše kao deo strategije EU za kreiranje uslova neophodnih za integraciju zemalja ovog regiona u strukturu Unije. Aktivnosti mreže izvode se kroz plenarne sastanke **članica mreže**, regionalne programe obuke, programe razmene, revizije, studijske posete i učestvovanje na međunarodnim sastancima.

Studija slučaja: Dunavski sliv, slučaj teškog zagađenja vode

Jedan od primera regionalnog povezivanja i reagovanja u slučaju ekoloških nesreća, je slučaj teškog zagađenja vode u Dunavskom slivu.

U Dunavskom slivu postoji par potencijalnih tačaka koje su na rubu ekoloških katastrofa. Usled demokratizacije političkih sistema u ovom regionu, u zemljama Centralne i Istočne Evrope (CIE), pokrenut je i put ka liberalnoj ekonomskoj politici. Uvođenje liberalno orjentisane tržišne privrede u ovim zemaljama praćeno je ekološkim posledicama. Zbog konkurencije i tržišnih ograničen-

ja izazvana su smanjenja realnih zarada, nezaposlenost, visoka stopa inflacije i drugi socijalni i ekonomski problemi koji zaštitu životne sredine stavljaju na dno skoro svih programa reforme. Dakle, razvoj je postao izazov za zaštitu životne sredine u zemljama CIE.

Tako je 30. januara 2000. godine popustila prva od gorućih tačaka. U topionici Aurul, rudniku zlata u Baja Mare u Sasarskoj oblasti u Rumuniji, došlo je do pucanja brane što je izazvalo curenje cijanida¹⁷. Cijanid koji se je slio u reku Lapus, pritoku reke Somes, odatle se utisnuo u Tisu, jednu od najvećih reka u Mađarskoj, kao i u Dunav uzvodno od Beograda, odakle je otišao u Crno more. S obzirom da se na vreme odigrala razmena informacija, preuzete su mere od strane vlasti u Mađarskoj, Jugoslaviji i Rumuniji, uključujući i privremeno zatvaranje sliva reke Tise. Snabdevanje vodom dva velika grada na reci Tisi, Szolnok (sa 120.000 stanovnika) i Szeget (Segedin - 206.000 stanovnika), nije bilo ugroženo zahvaljujući brznoj akciji lokalnih vlasti. Ali 30-40 km dug talas zagađenja uništio je floru i faunu duž reke Tise. Akutni ekološki efekat, tipičan za

17 <http://iospress.metapress.com/content/pa071b80hwy4y9j0/fulltext.pdf> (04.05.2011.)

cijanid, izazvao je izumiranje na hiljade riba kako u reci Tisi tako i u Dunavu. Nakon prolaska ovog talasa, planktoni i vodeni mikroorganizmi oporavili su se relativno brzo (u roku od par dana). Međutim, ostaje problem prvog talasa cijanida koji je ipak otputovao do Crnog mora. Kao što vidimo rezultat ovakvog akutnog prekograničnog zagađenja može da ima ozbiljan uticaj na biodiverzitet, ekosisteme reka, lokalno snabdevanje pijaćom vodom kao i uticaj na socio-ekonomske uslove života lokalnog stanovništva ako se ne reaguje na vreme.

To je navelo Mađarsku, Rumuniju i Jugoslaviju da razmotre predlog za zajednički "Program za životnu sredinu sliva reke Tise". Kao finansijsku i tehničku podršku, EU je ponudila svoje instrumente predpristupne pomoći. Uz pomoć ovih instrumenata Mađarska i Rumunija su uspele da povrate oštećene ekosisteme kao i da usklade svoje ekološke standarde sa standardima u EU povodom budućeg pristupanja.

Zaključak

Posmatrajući ovu studiju slučaja, imamo na uvid sliku jedne ekološke katastrofe sa svim njenim posledicama. Zabrinjava činjenica da ovakvih slučajeva u praksi ima

više nego što mi možemo i da pretpostavimo. Još poraznije je i to što defekti na jednom prostoru nisu ograničeni konkretno na tu jednu oblast jer usled cirkulisanja u prirodi njihovo prostiranje ulazi u sve pore prirodnog staništa. Evropska unija je pokušala da reši ove problem, kako sama tako i uz pomoć regionalnih inicijativa. Sada je možemo videti kao glavnog zakonodavca kada je u pitanju ekološka politika, a sa razgranatom intervencijom na nižim nivoima. To je omogućilo da se brzo interveniše kada su u pitanju ekološke nesreće ili njihove prevencije.

Možda ne motivisana, u početku, viđenjem stvari iz ideološkog ugla radi spasa planete za buduće generacije, već iz čisto pragmatičnog (ekološki standardi čine jednu od osnova pravedne konkurencije među proizvodima na tržištu), ali bolje uzeti i to kao klicu za razvoj ekološke svesti nego ubijati planetu na surov ali siguran način.

LITERATURA:

1. Darko Nadić, *Ekološka politika EU-skripta*, FPN, Beograd, 2010.
2. Dezmon Dinan, *Sve bliža unija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
3. Sajmon Hiks, *Politički sistem EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.

4. Veran Stančetić, *Region kao razvojna perspektiva u EU*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
5. Bojan Kovačević, *Mesto i uloga regiona u političkom i ekonomskom sistema EU*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2009.
6. Miroslav Jovanović, *Evropska ekonomska integracija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004.
7. Ines Klara, *Learning and development – consultancy and research*, European Institute of Public Administration and Belgrade open school, Belgrade, 2009. Power point presentation: Role of Commission, Council and Parliament
8. Internet, *Wikipedia*
9. www.europa.eu
10. www.EIPA.eu
11. <http://ec.europa.eu/environment/life/about>
12. <http://impel.eu/about>
13. http://archive.rec.org/REC/Programs/environmental_policy/ecena/Default.html
14. <http://iospress.metapress.com/content/pa071b80hwy4y9j0/fulltext.pdf>
15. <http://archive.rec.org/REC/Publications/CyanideSpill/SERBCyanide.pdf>

Ekonomске slobode i privredni rast Studija panel podataka tranzicionih zemalja (1996 – 2010)

Pavle Mihajlović

Uvod

Koncept ekonomskih sloboda duboko je utemeljen u savremenoj ekonomiji. Najšire definisane, ekonomske slobode su fundamentalno pravo svakog čoveka da kontroliše svoj rad i vlasništvo¹. Koncept pruža nedvosmislene implikacije o karakteru i strukturi tržišnih podsticaja koji pokreću ekonomsko ponašanje pojedinaca – cilj ljudi je da izborima u tržišnom ponašanju povećaju svoje blagostanje projektujući sopstvene preferencije u alokaciju svog dohotka, rada i vlasništva. Osnovna teza koju iznosi ova studija je da su ekonomske slobode, kao snop prava i pravila koja definišu

privredno ponašanje u jednom društveno-ekonomskom sistemu, značajan faktor privrednog rasta. Poređenjem zemalja sa različitom širinom ekonomskih sloboda može se zaključiti da veći stepen ekonomskih sloboda, dugoročno, podstiče privredni rast. U ekonometrijskoj panel analizi kreiran je model tranzicionih zemalja i posmatra se kako ključna performansa tih ekonomija, promena BDP per capita, zavisi od stepena ekonomskih sloboda. Podaci iz modela koji je prikazan u radu ukazuju da se ekonomskim slobodama može objasniti oko četvrtine ukupnih promena u BDP tranzicionih zemalja.

U prvom delu studije prikazani su pojmovi i koncepti koji služe da se definišu i objasne ekonomske slobode. Potrebno

je povezati koncepte tržišta i tržišnog ponašanja kako bi se omogućilo šire definisanje ekonomskih sloboda. Nakon toga, prikazana je metodologija istraživanja. Posmatrajući različita merila ekonomskih sloboda, rad prikazuje zbog čega je izabran Index of Economic Freedom Heritage Foundation (IEF). Potom su prikazani rezultati koje iznosi panel analiza i njihovo tumačenje. U diskusiji rezultata, dodatno je ispitatana kauzalnost, vremenski pomak uticaja IEF indeksa i iznose se moguće interpretacije dobijenih koeficijenata. Uključivanjem odgovarajućih veštačkih promenljivih u alternativne modele, ispituje se i uticaj različite polazne osnove, odnosno apsolutnog povećanja ekonomskih sloboda na promene BDP. U krajnjoj diskusiji, prikazani su mogući propusti

¹ Index of Economic Freedom Methodology, Heritage Foundation, 2010.

u metodologiji istraživanja i prostor za njeno unapređenje. Ovo istraživanje je samo pilot šire i sveobuhvatnije analize koja bi se morala baviti ili većim brojem zemalja, većim brojem merila ili/i dužim vremenskim serijama, a takvo istraživanje bi dozvolilo donošenje značajnijih zaključaka o prirodi veze između ekonomskih sloboda i privrednog rasta.

Tranzicione zemlje² su napravile najveći napredak na polju ekonomskih sloboda u poslednjih petnaest godina. Neke od njih sada pružaju široke ekonomske slobode svojim žiteljima, dok su druge i dalje prilično neslobodne. Promena u nivou ekonomskih sloboda koja se dogodila posledica je procesa tranzicije iz socijalističkih i centralno-planskih privreda u tržišno orijentisane privrede. Ovo istraživanje pokušava da otkrije da li širenje ekonomskih sloboda, kao jedan od važnih merila uspešnosti tranzicije, ima uticaj na brzinu ekonomskog rasta koji se odigrao u tranzicionim ekonomijama.

Tržište, ekonomske slobode i rast

Da bi pristup kasnijem tumačenju rezultata ekonometrijske analize bio potpun, potrebno je

² Spisak tranzicionih zemalja uključenih u panel analizi nalazi se u Prilog 1.

objasniti koncept ekonomskih sloboda i njegovu povezanost sa ekonomskom aktivnošću pojedinca. Potrebno je razumeti i koncept tržišta jer se pod ekonomskim slobodama podrazumeva slobodna tržišna alokacija rada i vlasništva pojedinca. „Pod tržištem se podrazumevaju privredne aktivnosti razmene i skup pravila koja ih regulišu na jednom prostoru. (Proizvodnja je samo jedan vid tržišne razmene.) Tržišne operacije poseduju izvesna svojstva koja ih razlikuju od drugih operacija vlasništvom. One su uzajamne, dobrovoljne i zakonite.“ [Prokopijević 2000]. Razmena omogućava upošljavanje rada i ostalih resursa projektujući preferencije pojedinca ka alternativnim alokacijama. Ideje mislilaca još od Adama Smita³ slede stav da razmena (kao fundamentalna tržišna aktivnost) omogućava povećanje blagostanja svih pojedinaca u društvu, odnosno rast društvenog proizvoda na agregatnom nivou. Tu nalazimo motiv za istraživanje mehanizma koji povezuje

³ Adam Smit u „Bogatsvu naroda“ ističe da su ključni izvori prosperiteta i bogatstva jednog društva slobodna razmena, preduzetništvo i zaštita privatnog vlasništva. Ova ideja snažno prožima sam koncept ekonomskih sloboda. [Kešeljević, 1998]

ekonomske slobode i privredni rast.

Uzajamnost, dobrovoljnost i zakonitost kao odredbe tržišnih transakcija pokazuju da je potrebno odsustvo prinude u donošenju odluka o alokaciji vlasništva pojedinca. Takođe, potrebne su institucije i zakoni koji regulišu i omogućavaju tržišne odnose. To je u direktnoj vezi sa samom definicijom ekonomskih sloboda. Ovo će biti i ključni razlog izbora indeksa kao merila, jer se njima pokušava ekonometrijski obuhvatiti sama srž koncepta ekonomskih sloboda.

Širina ekonomskih sloboda za pojedinca predstavlja stepen nesputanosti pri alokaciji njegovog rada i vlasništva na tržištu. Sa te strane, pokušaji da se izmere i kvantifikuju ekonomske slobode nije ništa drugo do pokušaj da se izmeri širina tržišta za slobodnu alokaciju. Ovaj rad pokušava da pronađe mehanizam koji povezuje koncept ekonomskih sloboda (i merilo koje ga kvantifikuje) sa ekonomskim rastom koji je kvantitativno merilo performansi i uspešnosti tržišta u jednoj privredi.⁴ Pokazano je da ekonomske slobode (merene Economic

⁴ Prokopijević (2000) str. 229. – 249., daje pregled nekoliko istraživanja na ovu temu.

Freedom indeksom - Fraser Insite) imaju jaku korelaciju i sa drugim socijalnim pokazateljima blagostanja (između ostalog i sa Human Development Index, Ujedinjenih Nacija) [Grubel, 1998]. U skorijoj studiji,

Erich Weede [2006] preispituje ranije nalaze kroz obuhvatni model rasta i potvrđuje statistički značajnu vezu između nivoa ekonomskih sloboda i privrednog rasta. On ističe da je veza mnogo snažnija između promene nivoa ekonomskih sloboda i privrednog rasta.

Važno je pomenuti da veza između ekonomskih sloboda i privrednog rasta, uopšteno, nije jednoznačna. Postavlja se pitanje da li ekonomske slobode prethode rastu ili veće stope privrednog rasta vode širim ekonomskim slobodama, ili podaci pokazuju da obe serije zavise od trećeg faktora i simultano se javljaju. Odnosno, pitanje je da li je privredni rast posledica veće mogućnosti izbora za pojedinca ili se širenje tržišta javlja kao posledica rasta – što bi potpuno negiralo prethodno teorijsko razmatranje o vezi tržišta, ekonomskih sloboda i rasta. Heckelman [2000] analizom IEF indeksa uz pomoć Granger-causality testova uzročnosti

pokazuje da ekonomske slobode prethode privrednom rastu a da rast nije statistički značajan uzrok ekonomskih sloboda⁵. Ovaj zaključak ima jedan izuzetak gde je Heckelman pronašao da privredni rast prethodi jednom od elemenata IEF indeksa slobodi od državne intervencije. Do sličnih zaključaka ranije su došli Farr, Lord i Wolfenbarger [1998] mada, u zaključku svog rada, ne odbacuju mogućnost da važi i obrnuta veza od pretpostavljene – od većeg nivoa dohotka ka širim slobodama (merene različitim merilima). Detaljnu analizu efekata pojedinih elemenata indeksa ekonomskih sloboda daju Carlsson i Lundstrom [2002]. Oni dolaze do zaključka da nemaju svi elementi koncepta isti značaj a, na kraju, potvrđuju kauzalnost od koje polazi ova studija – od širih ekonomskih sloboda ka bržem rastu BDP.

Metodologija panel istraživanja

U panel analizi koriste se dve

⁵ On je dekomponovao IEF indeks i Granger-causality testovima pokazao da su osam od deset elemenata IEF indeksa statistički značajni uzroci rasta, da je najdominantniji faktor dugoročno niska inflacija a da tri od osam „aktivnih faktora“ deluju sa odloženim dejstvom od dve ili tri godine (zavisno od pojedinačnog elementa indeksa).

ključne varijable. Objašnjavajuću promenljiv je Index of Economic Freedom - Heritage Foundation⁶, dok je zavisna promenljiva BDP per capita po paritetu kupovne moći u međunarodnim dolarima⁷. Sledi objašnjenje zbog čega je izabran baš IEF indeks. Postoje dva ključna indikatora ekonomskih sloboda koji se koriste u ekonometrijskim analizama⁸: Economic Freedom of the World (EFW) indeks koji kreira Fraser Institute i pomenuti IEF indeks koji objavljuje Heritage Foundation. EFW indeks se kretao u rasponu od oko 2.5 pa do 9 poena (na skali od 0 do 10 pri čemu veći broj znači veće slobode). U ovom radu neće biti prikazana metodologija samog indeksa i njegovih elemenata.

No, dve su ključne mane EFW, a prednosti IEF, koje upućuju na izbor indeksa Heritage Foundation. U EFW indeksu se koristi veliki broj varijabli, čak 42, ali one nemaju jednak

⁶ Podaci preuzeti sa: <http://www.heritage.org/index/Explore.aspx>

⁷ Izvor: World Economic Outlook, International Monetary Fund, October 2010.

⁸ Treba naglasiti da postoje i druga merila sloboda, političkih sloboda i ekonomskih sloboda ali su dva indeksa navedena jer su oni kompatibilni za panel analizu kojom se bavim.

udeo u ukupnom indeksu. Iz ekonometrijske perspektive, ovo nije problem ukoliko se ne posmatra učinak pojedinih elemenata. Međutim, takvo posmatranje je ključno za ispitivanje kauzalnosti između rasta i ekonomskih sloboda. Kompleksna sktruktura EFW otežava analize kauzalnosti dok sa druge strane, Heckelman [2000] pokazuje strukturu IEF indeksa i pojedinačne uticaje elemenata koji su ravnomerno ponderisani, time dajući snažan argument u korist korišćenja IEF indeksa. Ova prva mana EFW indeksa nije od velikog značaja ukoliko se a priori prihvati teorijska pretpostavka o kauzalnosti varijabli (da ekonomske slobode uzrokuju privredni rast).

Druga ključna prednost IEF indeksa je raspon vrednosti. Pomenuti indeks se najčešće kreće u rasponu od 45 do 90 indeksnih poena, daje širi raspon vrednosti objašnjavajuće promenljive, što omogućava mnogo finiju ekonometrijsku analizu i pouzdaniju regresiju [Mladenović i Petrović, 2000]. Ova prednost se naročito ističe pri analizi tranzicionih zemalja jer je kod njih raspon vrednosti indeksa najširi (od 30 do 80). Sa druge strane EFW indeks se objavljuje od 1980. godine što je i

osnovni uzrok izbora tog indeksa u ranijim analizama. Međutim, kako se vremenom IEF vremenske serije budu produžavale tako će zaključci ekonometrijske analize ovog indeksa biti značajniji. Jedan od osnovnih motiva pisanja ovog rada je i cilj da se postavi osnova za buduće detaljnije panel analize sa dužim vremenskim serijama i eventualnim uključivanjem više elemenata indeksa kao nezavisnih varijabli. U takvoj analizi bi se pojavio problem multikolinearnosti, dok panel analiza kompozitnih indeksa ovaj problem otklanja. U odnosu na druga merila ekonomskih sloboda prednost IEF indeksa je ta što on već sadrži osnovne makroekonomske parametre, pogotovo se ističe inflacija, koja se pokazala kao ključni problem tranzicionih ekonomija. Cilj budućeg istraživanja bi mogla biti i analiza pojedinih elemenata IEF indeksa koja bi pokazala, na prostoru tranzicionih zemalja, ključne faktore rasta u okviru koncepta ekonomskih sloboda te dala jasnije implikacije kreatorima politike.

Konstrukcija modela

Polazeći od jednostavnog nebalansiranog panela, gde je zavisna promenljiva visina BDP u paritetu kupovne moći po glavi

stanovnika a objašnjavajuća varijabla indeks ekonomskih sloboda Heritage Foundation, dolazi se do zaključka da ovakav model nije metodološki prihvatljiv. On poseduje izuzetno visoku t-vrednost i izuzetno nisku vrednost Durbin-Watson statistike, što ukazuje na prisustvo autokorelacije i, verovatno, jediničnih korena u jednoj ili više vremenskih serija. Potrebno je proveriti stacionarnost svakog od panela zasebno jer testovi integracije nisu razvijeni za panel podatke u programskim paketima [Asteriou i Hall 2007]⁹. Rezultati Levin, Lin & Chu testova pokazuju da pomenute serije BDP poseduju jedinične korene, dok su serije IEF stacionarne. Osim uvođenja prvih diferenci BDP za zavisnu promenljivu, potrebno je izvršiti još transformacija. Regresiona jednačina tako transformisanog modela u panel analizi izgleda ovako:

$$\Delta(GDPit) = \beta_0 + \beta_1 IEFit-1 + \beta_2 Vkrizt + \beta_3 trend + eit$$

Gde je $GDPit$ vrednost BDP u paritetu kupovne moći po glavi stanovnika; $IEFit-1$ je vrednost IEF indeksa sa jediničnim vremenskim pomakom; trend je promenljiva koja uzima vrednosti

⁹ U kreiranju i analizi panela koristio sam program *eViews*6.

0,1,2 ... 15; *Vkrizt* je veštačka promenljiva za godine ekonomske krize a *eit* je slučajna greška u regresiji¹⁰. Pretpostavka ovog modela je da sve zemlje u regresiji imaju zajednički odsečak na y-osi (β_0). Koeficijenti β_1 i β_3 predstavljaju doprinose jedinične promene varijable $IEFit-1$ i trenda a β_2 pokazuje uticaj veštačke promenljive *Vkrizt* kada ona uzima vrednost 1.

Pokazuje se da koeficijent determinacije raste sa uvođenjem trenda u regresiju, odnosno da DW statistika raste te se odbacuje zaključak o prisustvu autokorelacije u modelu (DW test ne daje jednoznačan zaključak – samo se odbacuje nulta hipoteza). Pojavom ekonomske krize dešava se strukturni lom u vremenskim serijama BDP. Stoga se uvodi veštačka promenljiva *Vkrizt* koja uzima vrednosti 0 za sve godine pre krize odnosno 1 za 2008, 2009 i 2010. godinu. U konačnom modelu zamennjen je sam IEF indeks sa njegovim vremenskim pomakom (-1) jer se pokazuje da daje bolje parametre regresije od trenutnih efekata, odnosno daje argumente u raspravi o kauzalnosti. Rasprava na ovu temu biće prikazana u narednom delu rada.

¹⁰ Podaci korišćeni za panel analizu nalaze se u prilogu 2; Tabele 1. i 2.

Rezultati i implikacije

Primena prethodno naznačenog modela pokazuje da je uticaj ekonomskih sloboda na promenu BDP statistički značajan. Koeficijent β_1 uz ključnu objašnjavajuću promenljivu, $IEFit-1$, je pozitivan (što je u skladu sa teorijskim pretpostavkama analize) i statistički prihvatljiv na svim uobičajenim nivoima značajnosti.

Model obuhvata 15 godina nakon prilagođavanja pomaka i 27 podataka preseka (zemalja) a ukupan broj nezavisnih opservacija je 373. Rezultati regresije su: Model poseduje „snažnu“ F-statistiku, što ukazuje na statističku relevantnost koeficijenta

determinacije koji se može interpretirati na sledeći način: dati model objašnjava 24,94% ukupnih varijacija u promeni BDP. Ako se posmatraju promene BDP kao kumulativni rezultat efekta endogenih i egzogenih faktora, onda će četvrtina te promene biti uticaj raznih nivoa IEF indeksa u različitim zemljama. Vrednost koeficijenta β_1 uz IEF indeks je 13,19 i može se interpretirati kao pokazatelj koliko dolara je svaki stanovnik u proseku bogatiji u svakoj godini kada indeks ekonomskih sloboda poraste za 1 poen.

U poslednjih nekoliko godina svedoci smo značajne i dugotrajne ekonomske krize. Došlo je do pada BDP u skoro svim tranzicionim zemljama. Važno je

		Stan. greška	t-statistika	P-vrednost
β_0	-732.20	178.41	-4.10	0.0001
β_1	13.19	3.24	4.07	0.0001
β_2	-1006.76	99.0	-10.17	0.0000
β_3	67.73	10.32	6.56	0.0000
F-statistika	40.87	R ²		0.2494
Ver. (F)	0.0000	Durbin-Watson statistika		1.482

napomenuti da je ovom padu prethodio eksplozivni rast u ekspanziji. Oba ova efekta su prouzrokovala strukturne lomove pa je neophodno eliminisati uticaj krize kako bi se mogao posmatrati samostalni uticaj indeksa. To je učinjeno uvođenjem veštačke promenljive koja uzima vrednosti 1 za period od 2008. do 2010. godine. Koeficijent uz ovu promenljivu je statistički najznačajniji i pokazuje snažan pad u serijama BDP. Strukturni lom se efektuirao sa prosečnim padom za oko 1000 međunarodnih dolara u tranzicionim zemljama. Apsolutni prirast koeficijenta determinacije, usled uključivanja ove veštačke promenljive, je oko 20% (0,2). Uvođenje ove promenljive je takođe otklonilo problem statistički značajne autokorelacije u modelu.

Metodološki ispravan postupak prilikom uvođenja ove veštačke promenljive bio bi ispitivanje statističke značajnosti pomeranja granice za godinu ranije ili kasnije. Ono što je učinjeno u ovoj analizi je nešto drugačije: posmatrani su modeli sa četiri različite veštačke promenljive, gde jedinice počinju u 2006, 2007 i 2008. godini. Pokazalo se da je prirast R2 najviši kada veštačka promenljiva uzima vrednost 1 od 2008. godine, odnosno da se javlja problem autokorelacije za kasnije periode.

Model ispoljava veoma snažan trend koji pokazuje da sa vremenom jača uticaj IEF na promenu BDP. To znači da je viši nivo na početku perioda, sredinom devedesetih, imao slabiji efekat na promene BDP nego današnji nivoi istog indeksa. Druga važna implikacije analize tranzicionih zemalja je da su, dugoročno, viši nivoi ekonomskih sloboda imali snažniji efekat na promene BDP nego kratkoročna iskakanja u serijama. Ovo se dalje može ispitati dodatnim modelom sa interakcijom trenda i IEF indeksa. Model uzima novi oblik i daje sledeće rezultate:

$$\Delta(GDPit) = \gamma_0 Vkrizt + \gamma_1 trend * IEFit - 1 + eit$$

		Stan. greška	t-statistika	P-vrednost
γ_0	-1009.71	85.47	-11.81	0.0000
γ_1	1.19	0.06	19.85	0.0000
R2	0.2305	Durbin-Watson statistika		1.445

Gde je $\Delta(GDPit)$ je prva diferencija BDP po paritetu kupovne moći per capita; $Vkrizt$ je ista veštačka promenljiva kao u prethodnom modelu; $trend * IEFit - 1$ je promenljiva interakcije trenda i IEF indeksa a eit pretsavlja slučajnu grešku. Koeficijent γ_1 je pozitivan i statistički značajan. On pokazuje da se sa protokom vremena uticaj IEF indeksa povećava. Na poslednje promene BDP najviši uticaj imaju vrednosti IEF indeksa sa najkraćim pomakom, odnosno, efekat slabi sa produženjem docnje. Još važnije, viši nivoi indeksa na početku i tokom perioda tranzicije utiču

na povećanje promene BDP u sadašnjem periodu. Dugoročno, najpovoljnije efekte na promenu BDP imali su širenje ekonomskih sloboda i njihovo održavanje na visokom nivou, jer su se pozitivni efekti kašnjenja multiplikovali.

Jedno od važnih pitanja koje je pokrenuto u akademskoj zajednici pri ispitivanju uticaja ekonomskih sloboda je kauzalnost među varijablama. Mogućnost da važi suprotna uzročnost od pretpostavljene delom je uklonjena korišćenjem vremenskog pomaka u objašnjavajućoj promenljivoj. Ispostavilo se da svih trinaest mogućih pomaka ima statistički značajan uticaj na promenu BDP. Za prvih jedanaest pomaka javlja se prirast R2 (sa kašnjenjem od 6,7 ili 8, stepen objašnjivosti raste na oko 30%). Sve statistike ostaju značajne na svim nivoima značajnosti. Takođe, već posle četiri pomaka potpuno se odbacuje hipoteza o autokorelaciji, odnosno DW statistika raste preko svoje gornje kritične vrednosti. Ovo su snažani argumenti u korist pretpostavljenog smera kauzalnosti. U teorijskoj raspravi naveden je polazni smer uzročnosti, od ekonomskih sloboda ka promeni DBP. Verovatnoća da je suprotno tačno,

u modelu koji je konstruisan, gotovo ne postoji. Uticaj BDP kao predeterminante nivoa ekonomskih sloboda morao bi da bude sa pomakom većim od 13 te da bude dovoljno dominantan (i statistički značajan) da nadomesti snažan dugoročni uticaj IEF idenska na promenu BDP. Smer kauzalnosti je, za sada, dvostruko potvrđen, kroz značajan trend dugoročnog uticaja IEF i kroz značajnost svih pomaka (pritom sa rastućim koeficijentom determinacije). Ovakva analiza uzročnosti u skladu je sa prethodnim nalazima [Heckelman 2000] i [Carlsson i Lundstrom 2002]. Detaljnija analiza (uključujući Granger testove) kauzalnosti, koja je suprotna od polazne je van domena ove studije.

Alternativna analiza je moguća uz uključivanje još jedne dodatne veštačke promenljive, koja ima za cilj proširivanje dometa objašnjenja korišćenog modela. Tranzicione zemlje su izrazito heterogena grupa, gde su svrstane zemlje sa različitim geografskom pozicijom (npr. Mongolija i Slovenija), polaznim nivoom BDP, indeksa ili drugim značajnim razlikama. Ovo je razumljivo, imajući u vidu različito nasleđe, razne političke sisteme i njihovu uspešnost u istoriji

tranzicionih zemalja. Veštačkom promenljivom mogu se obuhvatati različiti nemerljivi efekti, koji su takođe faktori promene BDP.

Alternativni modeli

Pri izradi analize obuhvaćena su tri različita alternativna modela. Prvo su sve tranzicione zemlje koje su ušle u Evropsku uniju obuhvaćene veštačkom promenljivom. Međutim, pokazuje se da uvođenje ovakve promenljive negira značajnost ostalih varijabli. Teorijski, ovo nije nemoguće ali je malo verovatno (da promena BDP isključivo zavisi od toga da li je zemlja ušla u EU). Detaljnijom analizom može se pokazati da su nove članice EU počele svoju tranziciju sa statistički značajnije višeg nivoa razvoja i da to ima ključni uticaj na uspešnost procesa tranzicije u tim zemljama. Ovo je posebno tačno ukoliko se na ulazak u EU gleda kao na rezultat procesa tranzicije (pored samog nivoa BDP) te je besmisleno rezultat posmatrati kao sopstveni uzrok.

Drugi način da se različiti uticaji obuhvate je odvojeno posmatranje zemalja bivšeg SSSR. Izdvajanje uticaja za članice SSSR ne čini model fundamentalno različitim; jednačina je:

$$\Delta(GDP_{it}) = \beta_0 + \beta_1 IEF_{it-1} + \beta_2 trend + \beta_3 Vkrizt + \beta_4 Vsssr_i * IEF_{it-1} + eit$$

Gde je GDP_{it} vrednost BDP PPP per capita; IEF_{it-1} je vrednost IEF indeksa sa jediničnim vremenskim pomakom; trend je promenljiva koja uzima vrednosti 0,1,2 ... 15; $Vkrizt$ je veštačka promenljiva za godine krize; $Vsssr_i$ * IEF_{it-1} je interakcija veštačke promenljive $Vsssr_i$ i IEF indeksa a eit je slučajna greška u regresiji.

Veštačka promenljiva $Vsssr_i$ uzima vrednost 1 za sve zemlje koje su bile članice SSSR, odnosno 0 za ostale zemlje.

Rezultati novog modela su sledeći:

Stepen objašnjenosti raste na 25,86%, a koeficijent uz novu veštačku promenljivu je prihvatljiv na nivou od 5% statističke značajnosti. DW test se neznatno popravlja. Mnogo bitnije, prilikom ispitivanja interakcije

nove veštačke promenljive i objašnjavajuće promenljive ($Vsssr_i * IEF_{it-1}$) dobijen je negativni koeficijent. To znači da su, u datom periodu, bivše članice SSSR beležile manji uticaj indeksa IEF na rast BDP, u proseku za 2,19 dolara godišnje po stanovniku za svaki dodatni indeksni poen. Zemlje obuhvaćene $Vsssr_i$ veštačkom promenljivom su ostvarile, u datom periodu, niži prosečan nivo IEF indeksa (54,53) u odnosu na neobuhvaćene zemlje (57,52). Ovo upućuje na zaključak da prosečan nivo IEF indeksa takođe ima značajan uticaj kao i apsolutna njegova promena.

Metodološki problem ovakvog posmatranja je činjenica da je prosečan nivo indeksa u tri zemlje (Estonija, Litvanija, Letonija) bio najviši u grupi tranzicionih zemalja (68,26) a da su, istovremeno, ove zemlje bivše članice SSSR. Međutim, one su značajno povećale i prosečan rezultat bivših SSSR zemalja. Njihovim isključivanjem iz $Vsssr_i$ veštačke promenljive, zaključak o uticaju prosečnog nivoa IEF na promenu BDP bio bi samo snažniji. Pri takvoj novoj veštačkoj promenljivoj jaz, između dve grupe se povećava sa -2,19 na -3,01.

U proširenim modelima i dalje važi da sa pomeranjem za -2, -3 itd. objašnjavajuće promenljive, raste koeficijent determinacije. DW vrednost se bliži vrednosti koja bi mogla da potvrdi odsustvo autokorelacije. Pojačavanje stepena objašnjenosti prilikom produženja docnje može se objasniti činjenicom da pojedini elementi IEF indeksa imaju odloženo dejstvo na promenu BDP [Heckelman 2000].

Zaključak

Koncept ekonomskih sloboda u fokusu je poslenjih tridesetak godina. Ideja tog koncepta je da široke ekonomske slobode pružaju više izbora pojedincima da alociraju resurse (dobra odnosno rad) na tržištu i time ostvare veće blagostanje za sebe i privrede u celini. U uvodnom delu postavljena je teorijska osnova na kojoj se gradi ispitivanje veze između različitih merila ekonomskih sloboda i prosperiteta. Studija polazi od zaključaka nekoliko ključnih radova [Farr et al 1998; Prokopijević 2000; Heckelman 2000; Carlsson i Lundstrom 2002; Weede 2006], koji su se bavili ekonomskim slobodama iz više ugla. Oni preispituju jačinu veze, kauzalnost i značajnost pojedinih elemenata indeksa ekonomskih sloboda. Gotovo svi radovi su

potvrdili pozitivnu vezu između merila ekonomskih sloboda i BDP, što je osnovni zaključak i ove analize.

Drugi zaključak rada je da postoje jasni argumenti u korist pretpostavljene verovatnoće, da šire ekonomske slobode utiču na rast BDP. Takvu vezu potvrđuju rezultati analize trenda i vremenskog kašnjenja efekta, koja pokazuje da IEF indeks dugoročno pozitivno utiče na promenu BDP. Postoje razna merila koja su se koristila a ja u ovom radu je korišćen IEF indeks. Raspon vrednosti ovog indeksa i njegova struktura, koja uključuje i makroekonomske faktore, snažni su argumenti za korišćenje ovog indeksa. Ovo je konkretno ispitivano [Heckelman 2000] i pokazano je da je uzročnost od koje polazi rad opravdana. Ispitivanjem osetljivosti regresije pokazalo se da ona, zapravo, jača docnjama, odnosno, ostaje statistički značajna za svih trinaest mogućih pomaka unazad.

Model tranzicionih zemalja koji je formiran objašnjava oko četvrtine ukupnih varijacija promene BDP u pomenutoj grupi zemalja. Nakon isključivanja uticaja ekonomske krize, za povećanje od deset poena na IEF skali, u periodu od 1996. do

2010. godine, model objašnjava povećanje BDP u proseku od oko 9.000 međunarodnih dolara po stanovniku, gde je izolovani uticaj IEF indeksa oko 2000 dolara po stanovniku. To je rast realne kupovne moći za stanovnike zemalja u kojima je došlo do širenja ekonomskih sloboda. Detaljnija analiza, za koju ovaj rad može biti polazna osnova, pokazala bi koji od elemenata IEF pokazuju najjači uticaj i sa kojom dominantnom docnjom. Takvi nalazi bili bi jasne poruke za kreatore ekonomske politike. Treći zaključak koji je prikazan u istraživanju je dvostruki sistematski uticaj ekonomskih sloboda na društveni proizvod. Posmatrajući zemlje sa niži prosečnim IEF indeksom (bivše članice SSSR), pokazano je da na promenu BDP utiče i prosečan nivo IEF indeksa i apsolutni napredak u njegovom nivou. Zemlje u kojima su ekonomske slobode značajnije rasle ostvarile su jači efekat IEF indeksa na promenu BDP, što pokazuje da apsolutni napredak u ekonomskim slobodama pojačava pozitivne efekte. Zemlje koje su ostvarile prosečno viši nivo indeksa u datom periodu takođe su ostvarivale jači pozitivan efekat. Dodavanje veštačke promenljive unapredilo je stepen objašnjenosti koji pruža model.

	Stan. greška	t-statistika	P-vrednost	
β_0	-705.36	178.00	-3.96	0.0001
β_1	-1012.95	98.57	-10.28	0.0000
β_2	13.59	3.23	4.21	0.0000
β_3	69.41	10.30	6.74	0.0000
β_4	-2.19	1.03	-2.14	0.0332
F-statistika	32.09	R2	0.2586	
Ver. (F)	0.0000	Durbin-Watson statistika	1.501	

Treba istaći da korišćeni model ima metodološke propuste. Prvi je da za ovako heterogenu grupu zemalja koristi samo jednu objašnjavajuću promenljivu. U širu analizu mogli bi se uključiti elementi makroekonomske stabilizacije, važni za analizu tranzicionih zemalja ali na takav način da se ne jave problemi multikolinearnosti. Ovakvo proširenje dovelo bi do većeg stepan objašnjenosti promene BDP, time i do jasnijih zaključaka analize. Drugi problem je taj da je podela zemalja u veštačkim promenljivim bio arbitraran bez analize osetljivosti svrstavanja zemalja u jednu ili drugu grupu. U modelu su veštačke promenljive dovele do rasta R2 i ispunile su statističke zahteve za njihovu prihvatljivost, no to ne znači da su to i najbolje moguće veštačke promenljive. Rad se nije bavio ni testovima specifikacije modela.

Model koji je konstruisan je po svim parametrima statistički značajan i metodološki prihvatljiv. On daje argumente koji potvrđuju pozitivnu vezu između ekonomskih sloboda i promene BDP i daje jasne naznake značajnosti te veze. Preispitivanje smera i strukture stepena uticaja, prikazani su mogući oblici uticaja IEF indeksa na društveni proizvod. Na kraju, ovo je pilot istraživanje

koje bi trebalo da bude osnova daljeg ispitivanja veze između ekonomskih sloboda i privrednog rasta, kako bi u budućnosti bilo moguće doneti jasnije preporuke za kreatora ekonomske politike. Potrebno je pronaći pravi ključ za privredni napredak tranzicionih zemalja, među kojima je i Srbija.

LITERATURA:

1. Asteriou, Dimitris, Hall, G. Stephen, Applied Econometrics: a Modern Approach, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
2. Carlsson F., Lundstrom S. (2002) Economic Freedom and Growth: Decomposing the effects, Public Choice, 112: 334-335
3. Dawson J. (1998), Institutions, Investment and Growth: New Cross Country and Panel Data Evidence, Economic Inquiry 36: 603-609
4. Farr, W. Kenn, Lord A. Richard, Wolfenbarger J. Larry (1998), Economic Freedom, Political Freedom and Economic Well-Being: A Causality Analysis, Cato Journal, Fall Vol. 18, No.2, Cato Institute, Washington DC, USA
5. Grubel, G. Herbert (1998), Economic Freedom and Human Welfare: Some Empirical Findings, Cato Journal, Fall Vol. 18, No.2, Cato Institute, Washington DC, USA
6. Heckelman, C. Jac (2000),

- Economic Freedom and Economic Growth: A Short-Run Causal Investigation, Journal of Applied Economics, may Vol. III, No.1, Universidad del CEMA, Buenos Aires, Argentina
7. (Index of Economic Freedom), Index Methodology, The Heritage Foundation, 2010.
 8. Kešeljević, A. (2007), Index of Economic Freedom – an outline and open issues, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta, Rijeka, Vol. 25
 9. Lawson A. Robert (2006), On testing Correlation Between Economic Freedom and Growth, Econ Journal Watch, Vol. 3 No.3
 10. Mladenović Z., Petrović P. (2010), Uvod u ekonometriju, CID, Ekonomski fakultet, Beograd
 11. Prokopijević, Miroslav, Konstitucionalna ekonomija, E Press, Beograd, 2000.
 12. Weede, Erich (2006), Economic Freedom and Development: New Calculations and Interpretations, Cato Journal, Fall Vol. 26, No.3, Cato Institute, Washington DC, USA
 13. World Economic Outlook, International Monetary Fund, October 2010.

Prilozi:

Prilog 1. U panel analizu uključene su sledeće zemlje:

Albanija	Gruzija	Mađarska	Slovačka
Azerbejdžan	Hrvatska	Makedonija	Slovenija
Belorusija	Jermenija	Moldavija	Tadžikistan
Bosna i Hercegovina	Kazahstan	Mongolija	Turkmenistan
Bugarska	Kirgistan	Poljska	Ukrajina
Češka	Letonija	Rumunija	Uzbekistan
Estonija	Litvanija	Rusija	

Tabela 1. Bruto domaći proizvod u paritetu kupovne moći po glavi stanovnika (u međunarodnim dolarima)

	Albanija	Jermenija	Azerbejdžan	Belorusija	B i H	Bugarska	Hrvatska	Češka	Estonija
1995	2,726.19	1,227.14	1,649.24	3,380.53	n/a	5,673.52	8,497.10	12,718.30	6,248.79
1996	3,005.36	1,353.75	1,705.87	3,552.77	n/a	5,362.61	9,080.31	13,502.62	6,838.11
1997	2,724.01	1,455.54	1,872.12	4,048.30	n/a	5,178.17	9,699.08	13,656.08	7,881.95
1998	3,131.68	1,615.71	1,987.98	4,459.71	3,781.88	5,490.70	10,175.20	13,776.93	8,585.80
1999	3,512.86	1,729.67	2,218.24	4,689.17	4,120.54	5,725.43	10,051.39	14,187.64	8,773.12
2000	3,839.16	1,951.33	2,371.06	5,083.49	4,363.50	6,102.51	10,998.21	15,043.03	9,908.53
2001	4,230.95	2,190.87	2,552.18	5,465.32	4,603.43	6,706.68	11,530.61	15,832.39	10,934.69
2002	4,451.12	2,521.88	2,772.64	5,864.66	4,871.39	7,161.93	12,338.29	16,401.57	12,044.32
2003	4,780.58	2,938.17	3,093.94	6,445.43	5,110.34	7,726.37	13,231.73	17,344.17	13,284.41
2004	4,979.06	3,329.07	3,460.04	7,272.50	5,497.44	8,499.53	14,080.59	18,744.34	14,882.22
2005	5,352.51	3,903.50	4,455.83	8,562.36	6,012.44	9,353.70	15,123.50	20,263.33	16,618.43
2006	5,800.90	4,557.51	6,120.93	9,762.93	6,589.30	10,321.77	16,363.59	22,270.51	19,011.97
2007	6,316.94	5,327.78	7,791.52	10,945.64	7,205.82	11,612.11	17,781.33	24,200.75	20,961.32
2008	6,911.29	5,808.59	8,727.66	12,586.97	7,791.10	12,337.48	18,606.54	25,092.36	20,326.74
2009	7,168.96	4,982.55	9,540.44	12,750.32	7,633.92	11,883.42	17,706.92	24,270.70	17,695.09
2010	7,381.00	5,178.68	9,953.79	13,864.69	7,751.64	12,052.37	17,608.62	24,986.85	18,274.11

Sadržaj etiketa na vinskim flašama

Ivana Dilparić

Uvod

„Where is the Life we have lost in living?

Where is the wisdom we have lost in knowledge?

Where is the knowledge we have lost in information?”¹

Informaciono doba okružilo nas je podacima koji su nam često u potpunosti nepotrebni, podacima koji za nas nemaju nikakvu vrednost, a u velikom broju slučajeva tiču se stvari koje su van naše sfere interesovanja. Duboko zakopane u podacima kriju se prave informacije, korisne i relevantne za ono čime se trenutno bavimo. Ako je vlasnik tih informacija u stanju da njima barata na efikasan i produktivan način i da od njih stvara nova

¹ iz predstave T. S. Eliota (Thomas Stearns Eliot) *The Rock*, 1934

značenja i nove podatke, on postaje i vlasnik odgovarajućeg znanja.

Ogromne količine generisanih podataka, ostavljene baš za nas da ih nađemo uveliko otežavaju obavljanje nekih svakodnevnih aktivnosti. Uzmimo kupovinu margarina kao jednostavan i slikovit primer. Da bi kupac obradio podatke koji su mu predstavljeni uz različite varijante u suštini istog proizvoda i na osnovu njih doneo po sebe najpovoljniju odluku, neophodna su mu između ostalih znanja iz biohemije, organske hemije i medicine.

Raznovrstan skup veština koji je potreban pojedincu iz informacionog doba u ogromnoj meri odstupa od onog kakav je bio potreban našem pretku iz industrijskog doba. Naši

savremenici u moru raspoloživih podataka zajedno tragaju za informacijama koje imaju značaj za svakog ponaosob, pri tome se prilagođavajući promenjivim uslovima oko nas. Na taj način informaciono doba svakodnevno oblikuje modernog čoveka. Menja našu kulturu, jezik, pa čak i način na koji razmišljamo i način na koji učimo. I naravno, nameće da naš proces učenja traje tokom čitavog života.

Još jedan faktor vremena u kome živimo predstavlja konzumerizam. Ovim izrazom se opisuje stav preme kome sreća nekog pojedinca zavisi od posedovanja dobara i konzumacije usluga. Potrošački mentalitet prirodno proizilazi iz informacionog doba i naučno-tehničke revolucije. Cilj svakog potrošačkog društva je podsticanje masovne potrošnje do krajnjeg mogućeg obima. Učesnici

u masovnoj potrošnji su ljudi koji žive od svoje plate, obični ljudi. Od njih potrošačka ideologija i psihologija stvaraju specifičan tip ličnosti – čoveka potrošača čiji su ukusi standardizovani i navike konformističke. Zbunjeni korisnik ima samo nejasnu sliku o kvalitetu, dok kvantitet koji je sam po sebi jasan i uvek merljiv postaje cilj.

Marketing u potrošačkom društvu postaje agresivan, ne biraju se načini kojima će se privući pažnja potrošača, jer upravo način na koji korisnik opaža robu može da formira cenu tog proizvoda. Reklama se trudi da dokaže ljudima kako je *imati* – sve. Reklama uzima običan proizvod i uzdiže ga do brenda pružajući mu identitet i povezujući ga sa određenim načinom života.

Za razliku od pomenutog pretka koji je u privrednom životu svog doba imao više uloga jer je svaki proizvođač istovremeno bio i potrošač, moderan čovek je isključivo potrošač koji ne zna šta tačno kupuje, a upoznavanje proizvoda i svega što ga okružuje može se za nekoga pokazati kao preveliki zalogaj. Za razumevanje vina, koje je kao proizvod svakako daleko kompleksnije od margarina iz prethodnog primera, potrebno je usvojiti i razumeti brojne faktore koji određuju kvalitet i pravo su

merilo vrednosti nekog proizvoda, u ovom slučaju vina. Ceniti kvalitet i opravdati plaćanje odgovarajuće cene za neki proizvod moguće je jedino u skladu sa njima.

Svako kome francuski nije maternji jezik teško će pročitati, a još teže razumeti francusku reč *terroir*. Adekvatan prevod ne može se naći ni u rečnicima, gde se vrlo često značenje pojma *terroir* izjednačava sa regionom, tlo ili se negde još naziva osećajem za neko mesto. *Terroir* zapravo predstavlja mnogo više od toga, ovaj termin objedinjuje klimu, teren, region, korišćenu sortu grožđa, veštinu i stručnost proizvođača, kao i tradiciju i istoriju nekog vinogradarskog kraja, a najugledniji poznavaoци vina možda se nikada neće složiti gde tačno treba stati sa nabranjem.

Jedno popularno stanovište je da je *terroir* ograničen na opisivanje fizičkog okruženja vinove loze (tip zemljišta, nagib, mikroklimu). Nasuprot njemu postoji šira, možda i podesnija definicija po kojoj je *terroir* ekologija vina i predstavlja sveukupno isprepletano okruženje u kom se uzgaja vinova loza u svrhu pravljenja vina. Ključni faktori obuhvataju, ali nisu ograničeni na sortu grožđa, tlo, klimu,

lokaciju vinograda, gustinu sadnje, sistem obuke, filozofiju orezivanja i kulturne i društvene miljee u okviru koga se sve ovo odvija.² Ova dva dominantna pristupa, kao i sve ostale sem njih treba prihvatiti tek kao okvirnu odrednicu.

Osnovna ideja iza *terroir* koncepta je da zemlja na kojoj se uzgaja grožđe pruža jedinstveni kvalitet vina specifičan za jedan dati region. Čak i kada bismo imali jasnu sliku o *terroiru* i dalje ostaje problem kako razumeti kvalitet koji iz njega sledi. Kvalitet vina se može posmatrati prema prema pojedincima, prema individualnom doživljaju kakav ima neki konzument dok pije neko vino. Ako je konzument u pitanju neko ko uobičajeno ne pije vino, a još ređe razmišlja o njegovom doživljaju i ukusu, takođe ni ne poseduje odgovarajući rečnik da izrazi doživljeno, sve vinske kategorije ovog sveta neće imati smisla za njega. Ovakav konzument ispred sebe može imati najfiniji biser vinarstva, ali bez posedovanja određenog znanja i sa čulima nenaviknutim na vino, najverovatnije ovakvo iskustvo za njega ne bi predstavljalo nikakvu posebnost.

² <http://www.wineanorak.com/terroir2.htm>

Na drugom kraju spektra korisnika nalaze se potrošači koji u svom vinu traže neku višu i opipljiviju vrednost, koji su investirali sebe u izučavanje filozofije vina, a svoja čula fino podesili i navikli na neke od ukusa kakve mogu osetiti. Ovakvim korisnicima se iz jednog jedinog gutljaja prikazuju tajne vina, u stanju su da prepoznaju vrstu grožđa, region i pogode da li je neke godine bilo dovoljno sunčanih dana. Pred njima vino samo otkriva svoj terroir.

Dva predstavljena korisnika su krajnosti, a zapravo najveći broj potrošača bi trebalo smestiti u brojne nijanse između njih, gde vino i njegov kvalitet mogu biti bilo šta sa elementima jednog i drugog stanovišta. Opažen od strane korisnika kvalitet vina je niz pojedinih subjektivnih kategorija, koje su i tokom života opažaoca podložne mnogim uticajima. Najveći uticaj ima učenje. Kvalitet vina nema univerzalni atribut i ne predstavlja nešto što svako može prepoznati i podeliti sa drugima jer ga je nemoguće odvojiti od ličnog ukusa.

Kao čarobni napitak sa dionizijskih rituala i krv Isusa, vino je namirnica koja se konzumira već 8000 godina. Od prvih kapi koje su potekle u Gruziji proizvodnja je do danas

prešla daleki put. Od tridesetog do pedesetog podeoka severne i južne geografske širine hiljade vinarija svake godine proizvode milione tona ovog pića uz koje će širom sveta neko izgovarati kiduš za sabat, učiniti da dan ili noć brže i veselije prođe, odreći se đavola ili potrošiti bogatstvo da bi postao ponosni vlasnik jedinstvenog sanduka Chateau Mouton-Rothschild iz 1982.

Uobičajeni način pakovanja vina za krajnjeg korisnika je staklena flaša zatvorena čepom od plute. Alternativno, vina se ređe mogu naći u tetrapaku ili plastičnoj flaši. Finalna poruka proizvođača kupcu, udaljena od cele priče o gajenoj vinovoj lozi, obranom, pa presovanom grožđu, o fermentaciji, o podrumima punim drvenih bačvi, o porodičnoj tradiciji, prošlosti i strasti prema vinogradarstvu sadržana je na etiketi. Konzument vina susreće se samo sa nekoliko površnih informacija o napitku ispred sebe, na osnovu kojih donosi odluku o kupovini. Neke informacije veoma su važne i trebale bi biti obavezne za svakoga. Zbog izostavljenog podatka o alergenima u vinu neko će možda provesti noć u bolnici. Neke druge informacije mogu se naći čisto radi animiranja korisnika, jer je procena agresivnog marketinga da će flaša

sa takvom etiketom naći brže svoj put do kase u supermarketu.

I pasionirani ljubitelji vina i somelijeri sa više godina iskustva iza sebe imaju dosta prostora da pogreše. Čemu onda neko ko o vinu zna veoma malo može da se nada? Ideja iza ovog rada je da se uz analizu sadržaja etiketa sa 38 nasumično izabranih vinskih flaša na vinima proizvedenim u Republici Srbiji uoči pravilnost ili njen nedostatak i povuče crta između zakona i tržišta, makar kada je reč o deklarisanju vina. Ovaj rad će otkriti i da li su naša vina spremna za izvoz ili da li su makar na dobrom putu.

Zakonodavstvo u Evropskoj uniji

„Küsse gab sie uns und Reben, Einen Freund, geprüft im Tod“³

Prema zvaničnim podacima Evropske komisije, Evropska unija je vodeći svetski proizvođač vina. Sa proizvodnjom od 175 miliona hektolitara vina godišnje obuhvata 65% svetske produkcije, 57% svetske potrošnje i 70% svetskog izvoza.⁴

³ Deo originalnog teksta Ode radosti Fridriha Šilera, ode iz 1785. koju je Betoven uvrstio u četvrti stav svoje Simfonije br. 9 iz 1823. Adaptirana Betovenova muzika usvojena je za himnu Evropske unije.

⁴ http://ec.europa.eu/agriculture/markets/wine/index_en.htm

Od uvođenja Evropske ekonomske zajednice (EEC), tržište vina se značajno razvilo. Počeci su bili veoma liberalni, bez ograničenja zasada i sa samo malo instrumenata za regulisanje tržišta, a cilj je bio delovati na godišnje varijacije u proizvodnji. Nakon toga uz slobodu sađenja i praktično zagarantovanu prodaju došlo je do pojave ozbiljnih viškova proizvedenog vina, pa 1978. godina donosi zabranu sadnje i obavezu da se viškovi destiluju. Tek 1999. godine Evropska unija (EU) pokreće reformu radi postizanja boljeg balansa između ponude i tražnje na tržištu, dajući proizvođačima priliku da proizvodnju približe tržištu koje traži veći kvalitet i da omogući ovom sektoru da kroz finansiranje restrukturiranja velikog dela postojećih vinograda postane dugoročno konkurentan, posebno u svetlu povećane globalne konkurencije.

Ni to međutim nije rešilo problem viškova vina, pa se ukazala potreba za novom reformom iz 2008. koja je imala sledeće ciljeve:

- da proizvođače vina u EU učini konkurentnijima, jačajući reputaciju i ugled evropskih vina i vraćajući tržišni udeo u i van EU;
- da pravila upravljanja tržištem učini što jednostavniji, jasniji i

efikasniji, kako bi se postigao bolji odnos između ponude i tražnje;

- da očuva najbolje tradicije evropskog vinogradarstva i podstakne njegovu socijalnu i ekološku ulogu u ruralnim područjima.

Nakon 2015, EU će ukinuti trenutno važeće restrikcije na sadnju vinove loze, što će omogućiti konkurentnim proizvođačima da povećaju obim svoje proizvodnje, ali i odškrinuti vrata za neke nove proizvođače.

Regulativa Evropske komisije (EC) broj 607/2009 od 14. jula 2009. sadrži pravila koja se tiču zaštićene oznake porekla i geografske oznake, tradicionalnih pojmova, obeležavanja etiketa i prezentacije određenih proizvoda iz vinskog sektora.

Vina bez geografske oznake

Sledeće obavezne informacije moraju biti uočljive na etiketi bez okretanja flaše:

- naziv vina/zemlja porekla (Wine of, Product of, Produced in...),
- detalji o puniocu (Bottled by ili Bottler sa imenom punioca, lokalnom adresom i državom i tačnim mestom gde je obavljeno punjenje ako se razlikuje od gornje adrese),

- nominalna zapremina (veličina korišćenih slova određena je zapreminom flaše),
- stvarna alkoholna snaga, zaokružena na celobrojni procenat, ili na ceo broj i jednu polovinu (veličina korišćenih slova određena je zapreminom flaše).

Sledeće obavezne informacije ne moraju biti smeštene u istom vidnom polju:

- oznaka lota (kome prethodi slovo L),
- sadržaj sulfita.

Opcione informacije koje su dozvoljene za vina bez geografske oznake su:

- naziv brenda,
- boja vina,
- deskriptivna oznaka nivoa rezidualnog šećera (dry, medium dry...),
- druge informacije koje nisu u konfliktu sa prethodno navedenim informacijama i ne mogu navesti potrošača da je u pitanju proizvod veće materijalne vrednosti.

Geografska oznaka (PGI) i oznaka zaštićenog porekla (PDO)

Sledeće obavezne informacije moraju biti uočljive na etiketi bez okretanja flaše:

- zemlja porekla,
- geografska oznaka (lista geografskih oznaka koje Evropska komisija prepoznaje se održava na odgovarajućoj sekciji veb stranice Evropske komisije⁵),
- tradicionalni izraz i/ili zaštićena geografska oznaka/zaštićena oznaka porekla (u propisu Evropske komisije 607/2009 objavljeni su prevedeni autorizovani tradicionalni izrazi koje Evropska komisija prepoznaje za dve vinske kategorije - PGI i PDO),
- detalji o puniocu (ime, lokalna adresa, država i tačno mesto gde je obavljeno punjenje ako se razlikuje od gornje adrese, takođe ako ova adresa i sama sadrži geografsku oznaku veličina slova kojima je ova oznaka ispisana mora biti maksimalno dvostruko manja od geografske oznake samog vina),
- nominalna zapremina,
- stvarna alkoholna snaga.

Sledeće obavezne informacije se ne moraju naći u istom vidnom polju:

- oznaka lota,
- sadržaj sulfita.

⁵ <http://ec.europa.eu/agriculture/markets/wine/e-bacchus/>

Sledeće opcione informacije su dozvoljene za vina sa PGI i PDO, ako nisu u konfliktu sa prethodno navedenim informacijama i ne mogu navesti potrošača da je u pitanju proizvod veće materijalne vrednosti:

- robna marka tj. naziv brenda (ne sme se koristiti ako je u konfliktu sa zaštićenim tradicionalnim terminima ili ako bi mogao dovesti u zabunu),
- tradicionalni termini,
- boja vina,
- vrsta roda grožđa (ako se navodi samo jedna vrsta roda, vino mora biti napravljeno od minimalno 85% te vrste; ako se navodi više vrsta roda, sve vrste moraju biti navedene, po redosledu koje određuje procenat njihovog učinka u ukupnoj količini vina),
- berba (vino mora biti napravljeno od minimalno 85% grožđa iz te berbe),
- deskriptivna oznaka nivoa rezidualnog šećera (termini koji se mogu koristiti su definisani u aneksu XIV regulative 607/2009),
- tradicionalni termini (mogu se koristiti samo u slučaju da su navedeni u aneksu XII.B regulative 607/2009 i to za vina iz države koje se u pomenutom aneksu povezuje sa terminom, primer je termin „Chateau“ koji se koristi za vina iz Francuske i

Luksemburga),

- vinogradski termini (u aneksu XIII regulative 607/2009 nabrojani su termini prema državama),
- simbol zajednice (PGI i PDO se mogu koristiti u kombinaciji sa opisom vinske kategorije ili tradicionalnim izrazima).

Na slici 1 nalazi se primer prednje etikete na kojoj se nalaze sve obavezne informacije za prednju etiketu na vinu sa PGI odnosno PDO koje je proizvedeno u Evropskoj uniji. Informacije označene zvezdicom ne moraju se naći na prednjoj etiketi, već su za njih dozvoljene i druge lokacije. Za vina koja nisu proizvedena u Evropskoj uniji na etiketi sem navedenih i razjašnjenih informacija mora naći i adresa uvoznika.

PGI i PDO oznake same po sebi ne predstavljaju brend, ali svojom prepoznatljivošću i reputacijom, kao i ideologijom iza sebe pružaju dodatni identitet mnogim brendovima iz sveta vina.

Dugogodišnja vinarska tradicija Francuske dovela je do toga da se u Francuskoj iskristalisala podela vina na 4 kvalitativne kategorije. Modeli rangiranja i klasifikacije vina u mnogim drugim zemljama u Evropi (kao i u samoj Evropskoj

uniji gde se koriste kategorije PGI i PDO) preuzeti su iz francuskog nasleđa.

Četiri priznate kategorije vina proizvedenog u Francuskoj su:

- Vin de Table (stono vino koje označava da je u pitanju vino proizvedeno u Francuskoj),
- Vin de Pays (stono vino iz nekog konkretnog regiona u Francuskoj),
- Vin D'Indication Géographique Protégée (VINO D'IGP, doslovce vino vrhunskog kvaliteta je kategorija koja će biti ukinuta od kraja 2011 godine, praktično predstavlja predvorje za ulazak u AOC kategoriju),
- Appellation d'Origine Contrôlée (AOC, doslovce vino kontrolisanog porekla, za ova vina predefinisani su gotovo svi parametri uzgajanja loze poput broja čokota po hektaru kao i parametri proizvodnje, kupažiranja i odležavanja).

Sem generalne AOC kategorizacije na nivou cele Francuske koja je bila podesna za primenjivanje i na drugim zemljama proizvođačima vina, i sami vinarski regioni u Francuskoj imaju svoju posebnu kategorizaciju zasnovanu na AOC sistemu i konceptu terroir-a. Što je pojas uzgajanja širi i više limitiran, vino se smatra prestižnijim.

U Italiji je takođe odomaćen zaseban klasifikacioni sistem koji prepoznaje 4 klase vina. Ovaj sistem, poput francuskog AOC sistema, koegzistira paralelno sa klasifikacijom Evropske unije i dopunjava je, jer je zasnovan na postojećoj klasifikaciji Evropske unije i nastavlja da je dalje precizira detaljnije određujući zonu geografskog porekla. 4 klase vina u Italiji su:

- VDT (Vino da Tavola odnosno stono vino koje predstavlja vino proizvedeno u Italiji),
- IGT (Indicazione Geografica Tipica odnosno vino sa geografskom oznakom označava vino iz nekog regiona u Italiji, predstavlja višu kategoriju od VDT),
- DOC (Denominazione di Origine Controllata ili doslovce kontrolisana oznaka porekla, odgovara kategoriji Evropske unije zaštićena geografska oznaka),
- DOCG (Denominazione di Origine Controllata e Garantita ili doslovce kontrolisana i garantovana oznaka porekla, odgovara kategoriji Evropske unije zaštićena oznaka porekla).

U slučaju AOC, EOC i drugih srodnih klasifikacija zasnovanih na geografskom poreklu kada su u pitanju vina koja se po pravilnicima prave kupažiranjem

samo određenih sorti, te sorte ne moraju biti navedene na etiketi. Razlog tome je što se među ljubiteljima vina smatra relativno poznatom činjenicom koje se sorte grožđa koriste u proizvodnji vina u nekom regionu. Tako je u Burgundiji najverovatnije da će crveno vino biti napravljeno od sorte Pinot Noir, a belo vino od 100 % Chardonnay. U Novom svetu čija će legislativa biti razmatrana u narednom poglavlju gde je vinogradarska tradicija kraća i gde se princip terroir nije odomaćio, ovo ne važi i sorte grožđa u svakom slučaju moraju biti objavljene.

Zakoni Novog sveta

*„O, wonder!
How many goodly creatures are there here!
How beauteous mankind is! O brave new world,
That has such people in't!”⁶*

Amerika

Kancelarija za oporezivanje i trgovinu alkohola i duvana (Alcohol and Tobacco Tax and Trade Bureau, TTB) je agencija

⁶ Iz predstave Bura od Vilijama Šekspira iz 1610-1612 godine. Ovaj citat se pominje i u distopijskom romanu Vrli novi svet Oldusa Hakslija koji je upravo iz ovog citata dobio svoj naslov.

američke vlade pri vladinom odeljenju za trezor (U.S Department of the Treasury) koja se između ostalog bavi pitanjima integriteta alkoholnih pića na tržištu, utvrđivanjem ispunjavanja zakonskih normi i regulative od strane privrednih subjekata i obezbeđivanjem informacija za javnost kako bi se predupredila obmana korisnika.

TTB godišnje analizira preko 100 hiljada različitih etiketa za alkoholna pića i reklamnih rešenja kako bi utvrdio da li je informacija koju oni pružaju korisnicima adekvatna u pogledu identiteta i kvaliteta tog alkoholnog pića. Takođe, TTB istražitelji su zaduženi i za obavljanje hemijskih i drugih analiza ovih pića.

U kategoriji vina, TTB posmatra isključivo vina od grožđa koja sadrže minimalno 7 procenata alkoholne snage.

Minimalne informacije koje su zahtevane za etikete na flašama vina u Americi su sledeće:

- naziv brenda ili identifikacija brenda (može sadržati ime proizvođača, ime vinarije, oblast, ali ni u kom smislu ne sme odavati lažne informacije ili one koje korisnika dovode na lažni zaključak),

- klasa ili tip vina (obavezno je da sve etikete identifikuju sadržaj unutar flaše kao neku od predefinisanih klasa, poput stonog vina, penušavog vina, voćnog vina itd.),
- naziv i adresa punioca ili proizvođača,
- imenovanje porekla (American Viticultural Area, skraćeno AVA, predstavlja osmišljeni sistem po kome se određuje poreklo koje se može objaviti na etiketi. AVA se određuje prema određenim klimatskim i geografskim svojstvima jedne oblasti. Kako bi se proizvođač vina kvalifikovao za štampanje ovog podatka na svojoj etiketi, neophodno je da zadovolji sledeće specifikacije: a) u većini saveznih država dovoljno je da grožđe iz vina bude makar 75% uzgajano u toj državi (izuzetak je Kalifornija kao najveći proizvođač vina u Americi u čijem se slučaju zahteva da je 100% grožđa iz Kalifornije), b) za imenovanje porekla za neku stranu državu, minimalno 75% grožđa mora biti iz te države, c) ako vino nosi poreklo iz nekog određenog vinogradarskog područja, minimalno 85% grožđa mora dolaziti iz tog navedenog regiona),
- sorta grožđa (zahteva se minimalno 75% grožđa iste

sorte da bi ova informacija bila prisutna na etiketi),

- berba (vino mora biti napravljeno od minimalno 95% grožđa iz te godine da bi se ova informacija kvalifikovala za pojavljivanje na etiketi),
- alkoholna snaga (za vina od 7% do 14% alkohola u sebi, dozvoljeno je koristiti opisnu kategoriju npr. „stono vino“ umesto navođenja tačnog sadržaja alkohola, dok ako je sadržaj alkohola viši od 14% neophodno je da se potpuna kvantitativna informacija o alkoholnom sadržaju pojavi na etiketi),
- zapremine sadržaja (ova obavezna informacija se fleksibilno može izraziti u litrima, mililitrima ili uncama tečnosti),
- informacije o sulfitima (ako je nivo sumpor dioksida 10 ili više jedinica prema million mora se objaviti upozorenje o ovom alergenu, izuzetak su vina namenjena za korišćenje samo u okviru jedne savezne države na kojima je dozvoljeno izostaviti ovaj podatak bez obzira na količinu sulfita),
- zdravstveno upozorenje izdato od strane vlade se štampa na etiketama svih alkoholnih pića od sa sadržajem alkohola 0.5% ili više.

Australija

Etikete na vinima u Australiji su specifične u pogledu informacija koje sadrže. Poput drugih zemalja Novog sveta, ni ovde ne postoji klasifikacija vina prema geografskom poreklu ili prema pravilnicima poput AOC ili DOC, što korisnicima kojima je su ovakvi klasifikacioni sistemi strani može da olakša razumevanje etiketa.

Obavezne informacije na australijskim vinima su: naziv hrane, u ovom slučaju vino,

- vrsta roda grožđa,
- sadržaj alkohola,
- neto zapremina sadržaja flaše,
- broj čaša standardizovane veličine koje se dobijaju iz sadržaja flaše,
- ime i adresa proizvođača,
- zemlja porekla,
- informacije o alergenima, ako su prisutni.

Takođe i u Australiji postoji regionalna klasifikacija oblasti u kojima se proizvodi vino, odnosno geografska indikacija ili GI. Namena ove klasifikacije je da ukaže na poreklo vina i da zaštiti naziv regiona. Vina koja imaju GI oznaku moraju da zadovoljavaju pravilo da se berba, rod vina i region, odnosno one informacije od navedenih koje su odštampane

budu ispunjene u makar 85% ovog vina.

Kada se koristi GI sistem, na etiketi se mogu naći informacije o:

- državi,
- zoni (misli se na oblasti koje se sastoje iz više regiona),
- regionu,
- podregionu (određenom području unutar regiona).

Domaće zakonodavstvo

„Da je pesme i vina i da nas čuva Bog“⁷

Prema podacima organizacije za hranu i poljoprivredu (Food and Agriculture Organization, FAO), koja predstavlja agenciju u okviru Ujedinjenih nacija, u vinorodnoj Srbiji 2008. godine proizvedeno je 154224 tona vina.⁸ Proizvodnja, kao i prerada, kvalitet i promet vina uz druga pitanja od značaja za grožđe, širu i vino na nivou Republike Srbije regulisani su Zakonom o vinu, donetom 29.5.2009.

Pomenuti zakon poznaje 3 vrste vina:

- mirno vino,

⁷ Iz pesme Moji drugovi od Bajage i instruktora

⁸ <http://faostat.fao.org/site/570/default.aspx#ancor>

- specijalno vino,
- vino za destilaciju.

Mirno vino predstavlja vino proizvedeno enološkim postupcima tretiranja grožđa, kljuka i šire uobičajenom fermentacijom koje vidno ne oslobađa ugljendioksid. Mirno vino se dalje razvrstava na:

- stono vino,
- vino sa geografskim poreklom.

Stono vino je vino bez geografskog porekla proizvedeno od grožđa jedne ili više dozvoljenih sorti vinove loze vrste *Vitis vinifera L* (odnosno sorti dobijenih ukrštanjem sorti vrste *Vitis vinifera L* i drugih vrsta iz roda *Vitis*), koje ispunjava propisan kvalitet i način proizvodnje za ovu kategoriju vina.

Vino sa geografskim poreklom prema kvalitetu, načinu proizvodnje i vrsti vinogradarskog područja podleže daljoj podeli na:

- regionalno vino,
- kvalitetno vino sa geografskim poreklom.

Regionalno vino je vino proizvedeno od grožđa jedne ili više preporučenih sorti vinove loze vrste *Vitis vinifera L* (odnosno

sorti dobijenih ukrštanjem sorti vrste *Vitis vinifera L.* i drugih vrsta iz roda *Vitis*) poreklom najmanje 85 % iz istog vinogradarskog regiona, pri čemu se proizvodnja i prerada grožđa i proizvodnja vina obavlja u okviru datog vinogradarskog regiona, u skladu sa propisanim dozvoljenim prinosom grožđa, kvalitetom i načinom proizvodnje vina za ovu kategoriju.

Kvalitetno vino sa geografskim poreklom razvrstava se na:

- kvalitetno vino sa kontrolisanim geografskim poreklom i kvalitetom (označava vino koje je proizvedeno od grožđa jedne ili više preporučenih sorti vinove loze vrste *Vitis vinifera L.* sa izraženim karakteristikama za sortu ili sorte, poreklom iz istog vinogradarskog rejona, pri čemu se proizvodnja i prerada grožđa i proizvodnja vina obavlja u okviru datog vinogradarskog rejona, u skladu sa propisanim dozvoljenim prinosom grožđa, kvalitetom i načinom proizvodnje vina za ovu kategoriju),
- vrhunsko vino sa kontrolisanim i garantovanim geografskim poreklom i kvalitetom (označava vino koje je proizvedeno od grožđa jedne ili više preporučenih sorti vinove loze vrste *Vitis vinifera L.* sa naročito

izraženim karakteristikama za sortu ili sorte, poreklom iz istog vinogradarskog rejona, pri čemu se proizvodnja i prerada grožđa i proizvodnja vina obavlja u okviru datog vinogradarskog rejona, u skladu sa propisanim dozvoljenim prinosom grožđa, kvalitetom i načinom proizvodnje vina za ovu kategoriju).

Pakovanje i deklarisanje vina takođe je regulisano istim zakonom. Pakovanje i deklarisanje vina vrši proizvođač, odnosno uvoznik. Deklaracija mora biti lako uočljiva, jasna i čitka. Zabranjeno je prepakivanje originalnog pakovanja vina i naknadno deklarisanje, kao i korišćenje, odnosno stavljanje na pakovanje deklaracije drugog proizvođača, kao i prodaja tako deklarisanog vina.

Proizvođač vina sa geografskim poreklom dužan je da takvo vino obeleži evidencionom markicom. Obeležavanje se vrši lepljenjem markice na svako pojedinačno originalno pakovanje vina.

Vino sa geografskim poreklom se označava trojako:

- oznakom geografskog porekla (koja obuhvata tradicionalnu oznaku i oznaku kontrolisanog geografskog porekla),

- tradicionalnom oznakom i to oznakom kvalitetne kategorije i dodatnom oznakom,
- priznatim tradicionalnim nazivom.

Geografska oznaka je naziv regiona kojim se označava vino koje poseduje kvalitet, ugled, odnosno druge specifične karakteristike koje se pripisuju njegovom geografskom poreklu, ako je najmanje 85% grožđa proizvedeno u tom regionu, ako je vino proizvedeno od jedne ili više sorti vinove loze vrste *Vitis vinifera L.*, odnosno sorti dobijenih ukrštanjem sorti vrste *Vitis vinifera L.* i drugih sorti iz roda *Vitis*.

Oznaka kontrolisanog geografskog porekla je naziv rejona, odnosno vinogorja kojim se označava vino čiji su kvalitet i karakteristike uslovljene isključivo datim rejonom, odnosno vinogorjem sa prirodnim i ljudskim faktorima, gde je grožđe i vino proizvedeno isključivo u datom rejonu, odnosno vinogorju i gde je vino proizvedeno od jedne ili više sorti vinove loze vrste *Vitis vinifera L.*

„Geografska indikacija” ili „G.I.” je tradicionalna oznaka za regionalno vino, ako je namanje 85% grožđa proizvedeno u datom

regionu, ako je vino proizvedeno u regionu, ako ima propisan kvalitet i ispunjava uslove u pogledu upotrebljenih enoloških sredstava i enoloških postupaka, ako je grožđe proizvedeno od preporučenih sorti vinove loze sa odgovarajućim prinosom i koje je kao takvo ocenjeno i priznato.

„Kontrolisano poreklo i kvalitet” ili „K.P.K.” je tradicionalna oznaka za kvalitetno vino sa kontrolisanim geografskim poreklom i kvalitetom, ako je grožđe i vino proizvedeno u rejonu, ako ima propisan kvalitet i ispunjava uslove u pogledu upotrebljenih enoloških sredstava i enoloških postupaka, proizvedeno od preporučenih sorti vinove loze sa odgovarajućim prinosom i koje je kao takvo ocenjeno i priznato.

„Kontrolisano i garantovano poreklo i kvalitet” ili „K.G.P.K.” je tradicionalna oznaka za vrhunsko vino sa kontrolisanim i garantovanim geografskim poreklom i kvalitetom, ako je grožđe i vino proizvedeno u rejonu, ako ima propisan kvalitet i ispunjava uslove u pogledu upotrebljenih enoloških sredstava i enoloških postupaka, proizvedeno od preporučenih sorti vinove loze sa odgovarajućim prinosom i koje je kao takvo ocenjeno i priznato.

Oznaka kvalitetne kategorije navodi se samo zajedno sa oznakom geografskog porekla.

Dodatna oznaka je tradicionalna oznaka koja označava vino sa posebnim karakteristikama, načinom proizvodnje i koje je kao takvo ocenjeno i priznato.

Dodatna oznaka u kategoriji regionalnog vina može biti: „mlado” vino, „sopstvena proizvodnja”, vino „od grožđa proizvedenog organskom metodom” i dr.

Primeri dodatnih oznaka u kategoriji kvalitetnog vina sa kontrolisanim geografskim poreklom i kvalitetom bi bili: „mlado” vino, „sopstvena proizvodnja”, „arhivsko” vino (ili „rezerva”), vino „od grožđa proizvedenog organskom metodom” i dr.

U kategoriji vrhunskog vina sa kontrolisanim i garantovanim geografskim poreklom i kvalitetom može biti kao dodatna oznaka se mogu koristiti termini poput: „kasna berba”, „probirna berba”, „odabrane bobice”, „suvarak”, „arhivsko” vino (ili „rezerva”), vino „od grožđa proizvedenog organskom metodom” i dr.

Dodatna oznaka navodi se samo zajedno sa oznakom geografskog porekla i oznakom kvalitetne kategorije.

Priznati tradicionalni naziv je izraz za označavanje vina sa tradicionalnim načinom proizvodnje na određenom vinogradarskom području, sa posebnim karakteristikama, koje ima dugogodišnji, nepromenjeni kvalitet, što se dokazuje elaboratom odobrenim od strane Ministarstva, i koje je kao takvo ocenjeno i priznato.

Proizvođaču i uvozniku vina zabranjeno je da:

- upotrebljava oznake, nazive, slike, crteže i sl. koji bi mogli da dovedu u zabludu potrošače u pogledu porekla vina i kvalitetne kategorije,
- prevodi oznake za vina sa geografskim poreklom,
- upotrebljava reči „sličan kao”, „vrsta”, „tip”, „stil”, „postupak”, „kao”, „ukus” i sl. odnosno bilo koji sličan izraz koji upućuje, odnosno podseća na oznaku za vina sa geografskim poreklom,
- navodi sastojke ili osobine vina koje ono nema,
- navodi podatke o posebnim osobinama, a koja imaju druga vina,
- koristi bilo koji drugi postupak koji dovodi potrošača u zabludu

o pravom poreklu, odnosno kvalitetu vina,

- upotrebljava priznatu oznaku, iako navode istinsko poreklo vina, ali ne poseduju rešenje o ispunjenosti uslova za korišćenje te oznake i stavljanje tog vina sa geografskim poreklom u promet iz date godine berbe.

Case Study

„No amount of experimentation can ever prove me right; a single experiment can prove me wrong.”⁹

Sprovedena studija slučaja imala je slučajni uzorak od 38 domaćih vina. Kriterijum za odabir vina bio je u potpunosti nasumičan iz ponude vina koja su proizvedena i punjena u Republici Srbiji i mogu se kupiti u lokalnim maloprodajnim objektima.

Najveći broj ispitivanih vina pripada kategoriji stonih vina, konkretno od 38 vina njih 27 su deklarirana kao stona (na jednom od posmatranih stonih vina objavljeno je da je sertifikacija u neku od viših kategorija u toku). Na svih 11 vina sa geografskim poreklom koja su razmatrana ovom studijom nalazi se broj rešenja Ministarstva

⁹ izjava koja se pripisuje nemačkom fizičaru Albertu Ajnštajnu

poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije kojim je doneta odluka o kategoriji tog vina. Detaljno razloženo po kategorijama brojčano stanje obuhvaćenih vina sa geografskim poreklom je:

- 1 vino sa geografskim poreklom (proizvođač verovatno koristi ovaj generalniji termin za G.I. odnosno regionalno vino),
- 3 vina kontrolisanog porekla i kvaliteta, na jednom od njih proizvođač je uneo dodatnu oznaku „sopstvena berba”, dok druga 2 ne sadrže dodatne oznake,
- 3 vina sa kovanicom „kontrolisano poreklo i garantovani kvalitet”, što može navesti korisnika na pogrešan zaključak o kvalitetnoj kategoriji kojoj ova vina pripadaju,
- 4 vina iz kategorije kontrolisano i garantovano poreklo i kvalitet, u slučaju jednog od ovih vina korišćena je dozvoljena dodatna oznaka „kasna berba”, dok ostala 3 vina ne nose dodatne oznake.

Dalja obrada informacija odštampanih na etiketama koje se tiču ispunjenosti različitih zakonskih normi i regulativa donosi nekoliko očekivanih rezultata.

Oznaka lota je često prisutna, ali ne uvek. Ne nekim etiketama

se umesto lota označenog u prepoznatljivom formatu, sa velikim slovom L na početku nalazi oznaka nešto drugačijeg formata za koju se može pretpostaviti da ima sličnu namenu.

Sva ispitivana vina sem 2 su imala na sebi neobaveznu deskriptivnu informaciju o nivou rezidualnog šećera.

Na svim vinima, izuzimajući jedno, našla se puna fizička adresa punioca.

U 13 slučajeva nije navedeno koje su vrste grožđa korišćene. U preostalih 25 slučajeva navedena je jedna sorta grožđa, ili je više njih nabrojano.

Do standarda koji važe u Australiji se ne može stići bez malo matematike i preračunavanja na koliko se čaša standardno deli sadržaj jedne flaše. Ova informacija neuobičajena je kako za Srbiju, tako i za ostale posmatrane regione i od vina koja su razmatrana ni na jednom se ne navodi ovaj podatak.

Jedan od proizvođača nije uspeo da isprati jedan banalni detalj iz zakona Evropske unije. Naime, na jednom (stonom) vinu nije bilo moguće istovremeno pročitati i

zapreminu i alkoholnu snagu bez okretanja flaše.

Na tačno 2 etikete vina, od istog proizvođača nalazi se zdravstveno upozorenje za trudnice i maloletna lica. Iako ovo upozorenje nije formalno i izdato od strane nadležne ustanove, ovo je jedina inicijativa za ovakvu informaciju koja je neophodna u Sjedinjenim Američkim Državama.

Na 11 etiketa se nalazi podatak o prisustvu sulfita, a u slučaju 2 od ovih vina navedena je konkretna vrednost za maksimalnu količina sulfita prisutnih u ovom vinu.

Sem onih obaveštenja koje zakon traži ili predlaže, proizvođači su pronašli nove načine da bombarduju potrošača, koristeći podatke koji nisu neophodni, pa ni opcioni. Na nekoliko mesta se pojavljuje i okvirni broj godina tokom kog se proizvođač bavi proizvodnjom vina, a na jednom mestu se redundantno sem broja godina u vinarstvu pojavljuje i godina osnivanja ove vinarije. Jedan od proizvođača ponosno ističe posedovanje odgovarajućih HACCP sertifikata i zadovoljavanje ISO standarda.

Informaciju u roku trajanja vina nijedan zakon nije ni pomenuo, ipak ona se pojavila na 21 etiketi.

U svim navedenim slučajevima rok trajanja je - neograničen.

Jedna druga informacija koja je povezana sa ovom često je prisutna, datum proizvodnje se pojavljuje na 20 etiketa, dok je na još jednoj označeno mesto gde će datum biti odštampan, ali datuma nema.

Petnaest etiketa sa manje ili više detalja sadrži opisan ukus koji vino ima, dok se na 13 mesta može čitati preporuka proizvođača o slaganju njihovog vina sa različitim jelima. Pokazalo se da ove 2 informacije gotovo uvek idu zajedno.

Jedna zanimljivost je da su dva različita proizvođača uz ostale podatke o sebi navela i svoje veb adrese. Jedna od adresa vodi do sajta koji sadrži dosta informacija o samoj vinariji i o različitim vinima koja iz nje dolaze, a postoji i mogućnost za on-line kupovinu vina. Druga adresa je netačna.

Upotrebljivost nekih od ovih podataka je diskutabilna, ali su oni ipak veoma popularni i u velikoj meri prisutni na analiziranim etiketama.

Zaključak

„10 out of 10 people agree: We all agree”¹⁰

Prva stvar koju će ambiciozni lokalni vinari morati da urade ako žele da svoje vino ponude na inostranim trpezama je pravljenje alternativnih etiketa uz odgovarajući prevod sadržaja na lokalne jezike. Naravno, tu ne smeju stati jer im predstoje, makar većini proizvođača čija su vina razmatrana, određena prilagođavanja da bi se uklopili u zakonske regulative zemalja u koje žele da izvoze.

Zakon se mora pažljivo čitati i detaljno sprovoditi, a za one koji planiraju osvajanje drugih tržišta tekst na etiketama je tek početak. Poštovanje zakona, normi i standarda dugoročno vodi stvaranju i održavanju odgovarajućeg imidža vina, proizvođača, pa i čitavog regiona Republike Srbije. Ovakva slika kojom neko sebe predstavlja upravo čini razliku između brenda i običnog proizvoda, ostavljajući korisnika podjednako zbunjenog kao na početku cele ove priče. Cela klasifikacija vina po kvalitetnim kategorijama, uobličena od zemlje do zemlje

¹⁰ Slogan sa majice

prema sopstvenoj tradiciji, potrebi, kulturi pravljenja vina ili prema čistoj želji da se Evropske integracije ubrzaju itekako ima smisla kao mehanizam kontrole proizvođača od strane države i kao postavljanje temelja istinski zainteresovanom korisniku za razumevanje proizvoda. Ali je i dalje teško odgovoriti na pitanje u kolikoj meri klasifikacija proizvoda zaista olakšava snalaženje potrošačima. I još važnije od toga, da li viša klasa uvek podrazumeva viši kvalitet. Sigurno je da viši rang znači uže geografsko područje i veći broj pravila koja proizvođač mora uzimati u obzir. Neki korisnik želi upravo za to da plati. Dok za nekog drugog sve to nema nikavo značenje jer on zna da želi nešto drugo.

Prelazak u višu kvalitativnu kategoriju je jasnije definisan cilj od postizanja kvaliteta koji je neodvojiv od individualnog doživljaja, ali ako proizvođač uspe da postavi zdrave temelje svojoj poslovnoj politici i celom pristupu proizvodnji, osiguravanje oznake geografskog porekla nikada neće biti samo po sebi cilj. Sa stanovišta proizvođača, postizanje kvaliteta i težnja ka višoj kategoriji su dva u velikoj meri nezavisna poduhvata koji bi trebalo da se odvijaju paralelno tokom višegodišnjeg

ponavljanja procesa proizvodnje nekog vina.

Edukacija potrošača je važan proces i u njega su uključeni zakonopisci, proizvođači, ali i sami korisnici. Upoznavanje korisnika sa proizvodom, pa dalje i sa proizvođačem stavlja korisnika u povoljniji položaj. Nasuprot tome, kako proizvođač bolje upozna svog potrošača, imaće mogućnost da pronalazi sve suptilnije načine da ga pridobije kao svog korisnika i navede ga na kupovinu. Brojni korisnici će radije probati vino koje neka poznata ličnost konzumira i preporučuje nego vino za koje nadležno ministarstvo garantuje da opravdano nosi najvišu kategoriju. I zakon i eksperti mogu proglasiti da je neko vino lošeg kvaliteta, ali ono uprkos tome može biti isplativo za svog proizvođača i popularno među korisnicima. Marketing, dostupnost, ambalaža i cena su neki od dodatnih faktora koji određuju uspeh neke robe na tržištu.

Kupovina flaše vina pruža izvesno zadovoljstvo. Vino je uvek tu kao bitan element neke svečanosti ili kao poklon za slavljenika, njegovo prisustvo u korpi u supermarketu glasno objavljuje veseli povod do koga će kasnije doći. Jedna čaša

vina nakon napornog dana pruža rasterećenje i uvodi u zasluženost stanje odmora, prebacujući sav nagomilani stres pravo u naredni dan. Ali samo onom ko vino zna i voli jedan pravi gutljaj će pružiti mnogo više od toga.

Literatura

„Reading means borrowing.”¹¹

1. What is the current situation of the European Union's wine sector, preuzeto 3. maja 2011, sa http://ec.europa.eu/agriculture/markets/wine/index_en.htm
2. Commission Regulation (EC) No 607/2009 of 14 July 2009 Official Journal of the European Union, preuzeto 21. aprila 2011. sa <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32009R0607:EN:NOT>

3. Wine Labeling, preuzeto 1. maja 2011, sa <http://www.ttb.gov/wine/wine-labeling.shtml>
4. Zakon o vinu, preuzeto 1. aprila 2011, sa <http://www.parlament.gov.rs/content/lat/akta/zakoni.asp>
5. Terroir revisited: towards a working definition, preuzeto 7. maja 2011, sa <http://www.wineanorak.com/terroir2.htm>

¹¹ Aforizam nemačkog naučnika i satiričara Georg Kristof Lihtenberga

SLETANJE NA MESEC 1969. GODINE U BEOGRADSKOJ ŠTAMPI

Jelena Jovanović

Uvod

Korene svemirske trka, koja je svoj vrhunac dostigla sletanjem dvojice američkih astronauta na Mesec u julu 1969. god, treba tražiti u samoj društvenoj i političkoj atmosferi koja je vladala u svetu nakon Drugog svetskog rata. Svet druge polovine 20. veka bio je podeljen „gvozdenom zavesom“ na dva međusobno suprotstavljena bloka, čije nadmetanje se moglo primetiti u gotovo svim aspektima života – politici, privredi, nauci, kulturi. Jedno od polja gde je to rivalstvo bilo izuzetno izraženo bio je razvoj novih tehnologija koje su svoju direktnu primenu našle u izradi novih, moćnijih i razornijih vrsta oružja. Na taj način se razvila trka u naoružanju iz koje će se veoma brzo izroditi svemirska trka.

Svemirska trka počela je 4. oktobra 1957. god kada SSSR, na iznenađenje gotovo celog sveta, lansirao u Zemljinu orbitu prvi veštački satelit, nazvan Sputnik. Većina Amerikanaca je na vest o Sputniku osetila zabrinutost za svoju bezbednost i budućnost, jer su gotovo svi oni do tada verovali u neprikosnovenost njihovih inženjera i naučnika. Tako je u memoarima Lindon Džonson ostalo zabeleženo je da „razočaranost, što se grančila sa potištenosti, zahvatila je većinu ljudi u Sjedinjenim Državama. Taj je osjećaj vladao dugo mjeseci.¹ Tadašnji predsednik SAD Dvajt Ajzenhauer morao

¹ L. B. Johnson, *Pogled unatrag: pogled na predsednikovanje 1963-1969*, Zagreb 1974, str 164

je da se suoči sa činjenicom da Sovjeti u svemirskoj trci vode. Njegov odgovor na ovaj izazov bio je stvaranje jedinstvenog centra koji će se baviti razvojem svemirskog programa. Tako je u leto 1958. god nastala Nacionalna aeronautička i svemirska administracija (NASA)². Posle nekoliko neuspelih pokušaja Amerikanci su konačno 31. januara 1958. god. uspešno lansirali svoj prvi satelit nazvan Explorer I.

Značajno ubrzanje svemirske trke usledilo je po dolasku Džona Kenedija u Belu kuću koji je na početku svog mandata uspeo da ubedi Kongres da je potrebno veliko povećanje vojnih izdataka i

² Više o nastanku i delovanju NASA: <http://history.nasa.gov/factsheet.htm>

ulaganja u svemirski program što mu je omogućilo da ovaj program uvrsti u prioritete američke politike.³ Ipak do polovine 60-tih godina i dalje je sve govorilo da su Sovjeti u svemirskom nadmetanju daleko ispred Amerikanaca. SSSR je još jednom iznenadio svetsku javnost 12. aprila 1961. kada je uspešno lansirao satelit Vostok I koji je po prvi put poneo u svemir jedno ljudsko biće, Jurija Gagarina. Ubrzo je usledio američki odgovor, Alen Šepard je postao prvi Amerikanac koji je boravio u svemiru. Bio je to značajan preduslov koji je omogućio Kenedijevo obraćanje Kongresu 25. maja 1961. u kom je on, na osnovu ranije razmotrenih mogućnosti,⁴ izneo prilično hrabro obećanje da će SAD do kraja te decenije poslati čoveka na Mesec. “Tako je Kenedi uveo Ameriku u Apolo program, koji

³ R. Vučetić, „Komadić Meseca za druga Tita“, u: *1968 – četrdeset godina posle* (ur. R. Radić), Beograd 2008, str 315

⁴ Videti Kenedijev memorandum upućen potpredsedniku Lindonu Džonsonu koji je ujedno bio i predsednik Svemirskog saveta: „John F. Kennedy, Memorandum for Vice President, 20. April 1961, Presidential Files, John F. Kennedy Presidential Library, Boston, Massachusetts“, <http://history.nasa.gov/Apollo1/apollo1.pdf> (16.09.2010), kao i odgovor potpredsednika Džonsona: „Lyndon B. Johnson, Vice President, Memorandum for the President, „Evaluation of Space Program“, 28. April 1961, NASA Historical Reference Collection, NASA Headquarters, Washington, D.C.“ <http://history.nasa.gov/Apollo2/apollo2.pdf> (16. 09. 2010).

je počeo punom parom da se sprovodi 1963. godine i u sledećih deset godina Amerika je trošila 5 milijardi dolara na svemirski program.”⁵ Osvajanje Meseca je postalo jedan od glavnih ciljeva američke nacije.

Tokom leta 1963. god SSSR je uspeo da pošalje prvu ženu u svemir, 1964. god prvi satelit koji je mogao da primi više od jednog člana posade, a 1965. god prva šetnja u svemiru pripala je ruskim kosmonautu Alekseju Leonovu. Tek krajem burne 1968. god Amerika će uspeti da zabeleži značajnu pobjedu u ovoj trci. Tom prilikom trojica američkih kosmonauta u Apolu VIII postali su prvi ljudi koji su napustili Zemljinu orbitu i našli se u Mesečevoj orbiti. Bio je to važan uvod za sletanje na Mesec.⁶

Priča o spuštanju američkih kosmonauta na površinu Meseca dobro je poznata. Iz vasionkog centra Kejp Kenedi na Floridi 16. jula 1969. raketa Saturn V podigla je u svemirski brod Apolo XI u kom su se nalazila trojica astronauta – Nil Armstrong, Edvin (Baz) Oldrin i Majkl Kolins. Četiri

⁵ Pol Džonson, *Istorija američkog naroda*, Beograd 2003, str 775

⁶ „The Apollo Program“, <http://www.nasm.si.edu/collections/imagery/apollo/AS08/a08.htm> (17. 09. 2010).

dana nakon poletanja lunarni modul se odvojio od komandnog i spustio na tle Meseca. Iz njega je najpre izašao Armstrong, a zatim i Oldrin i tako postali prvi ljudi koji su kročili na neko drugo nebesko telo. Dvojica astronauta su na površini Meseca proveli oko dva sata tokom kojih su postavili televizijsku kameru, razvili američku zastavu, prikupili oko 47 funti (oko 30 kilograma) uzoraka, razgovarali sa predsednikom Niksonom, postavili naučnu opremu i milionima slušalaca na Zemlji prenosili svoje iskustvo.”⁷ Osam dana nakon lansiranja, 24. jula, Apolo XI se uspešno spustio u vode Pacifika.

Ovim uspehom je potvrđeno da se kosmički brod sa ljudskom posadom može bezbedno spustiti na površinu Meseca i vratiti na Zemlju, a uzorci Mesečevog tla su prvi put u istoriji dopremljeni na Zemlju radi proučavanja.⁸ Američki državni vrh je nastojao da ovaj uspeh što bolje iskoristi u propagandnom smislu, ali i za rešavanje nekih aktuelnih političkih problema.

R

⁷ „Moon Landing“, *Answers.com*, <http://www.answers.com/topic/moon-landing> (18. 09.2010).

⁸ M. Jugin, *Kosmos otkriva tajne*, Beograd 1997, str 163

eakcije i komentari u beogradskoj štampi povodom velikog uspeha američkog svemirskog programa dosta su zavisili od karaktera jugoslovensko-američkih odnosa u tom trenutku pa je potrebno nešto ukratko reći i o tome. Politički odnosi dve zemlje tokom 60-tih godina su uglavnom bili dobri. Tokom 1963. godine realizovana je poseta Josipa Broza Beloj kući i Jugoslaviji je vraćen status najpovlašćenije nacije u odnosima sa SAD.⁹ U vreme Džonsonove administracije odnosi između Jugoslavije i SAD bili su stabilni i bez većih promena. Jugoslavija je kritikovala pojačano američko angažovanje u Vijetnamu, ali upravo je to ono što je činilo „jugoslovensku poziciju povoljnom, jer je Jugoslavija doživljavana kao mogući posrednik u rešavanju problema“.¹⁰ To se najbolje pokazalo u vreme arapsko-izraelskog rata 1967. godine, kada se Džonson, ceneći jugoslovensku poziciju u arapskom svetu i uticaj koji je Josip Broz imao kod predsednika

9 Videti: D. Bogetić, „Uvođenje američkih ekonomskih restrikcija jugoslaviji tokom 1962“, u: *Istorija 20. veka*, 1/2009, 89-106. kao i D. Bogetić, „Jugoslavija i SAD - od sporenja ka saradnji. Iskušenja na putu normalizacije odnosa tokom 1963“, u: *Istorija 20. veka*, 2/2009, 115-130.

10 R. Vučetić, „Komadić Meseca za druga Tita“, u: *1968 – četrdeset godina posle* (ur. R. Radić), Beograd 2008, str 317

Nasera, obratio Titu posebnim ličnim porukama, obrazlažući američki stav, uz molbu za pomoć u posredovanju radi postizanja rešenja krize.¹¹ I sa dolaskom Ričarda Niksona na mesto predsednika Sjedinjenih Država, odnosi dve zemlje su ostali uglavnom dobri.

Istorijska misija Apola XI

Informisanje svojih čitalaca o toku misije Apola XI, opasnostima, rizicima, ali i zanimljivostima, kao i o mišljenjima i prognozama stučnjaka, beogradska štampa je počela već prvih dana jula 1969. godine. Kako se bližio trenutak lansiranja Apola, a zatim i trenutak iskrcavanja dvojice kosmonauta, euforija je i u štampi rasla, a ogledala se u pravoj poplavi vesti o ovim događajima. U drugoj polovini jula 1969. svakodnevno na naslovnim stranama dnevnih listova nalazili su se tekstovi posvećeni ovom „fantastičnom događaju“, a u nekoliko navrata u osmodnevnom periodu tokom kog je putovanje realizovano, i *Borba* i *Politika* posvetile čitavu naslovnu stranu Apolu. I dnevni i peridoični beogradski listovi su nastojali da obezbede ekskluzivna

11 A. Životić, „Jugoslavija i kriza na Bliskom istoku 1967-1968. godine“, u: *1968 – četrdeset godina posle* (ur. R. Radić), Beograd 2008, str 59

prava na razne reporaže, intevjue i feljtone iz stranih časopisa, dnevni listovi su imali svoje specijalne dopisnike iz Kejp Kenedija i Hjustona, a štampali su specijalne dodatke posvećene Apolo miji. To svakako jasan dokaz da je interesovanje beogradske štampe bilo izuzetno veliko.

Još od samog početka izveštavanja o misiji Apola, čak i pre nego što je postalo izvesno da će se ona uspešno završiti, mogao se primetiti optimizam oduševljenje sa kojim se u štampi govorilo o ovom događaju, a time i naklonost štampe američkoj strani u ovoj fazi svemirskog nadmetanja. U danima koji su prethodili lansiranju Apola XI beogradski dnevni listovi su složni u oceni da je predstojeći događaj „do sad najdalji i najsmelijji čovekov put ka zvezdama“¹², odnosno „najveća ljudska avantura u svemiru“¹³. U štampi je postojala saglasnost da se radi o događaju koji treba uzeti kao početak „nove ere u životu ljudskog roda“¹⁴.

12 A. Nenadović, „Optimizam i opreznost“, *Politika*, 15. jul 1969, str 1

13 D. D. Marković, „Sve spremno u Kejp Kenediju“, *Borba*, 14. jul 1969, str 1

14 *Politika*, 17. jul 1969, str 1

Međutim, otvoreno priklanjanje jednoj ili drugoj strani u svemirskom nadmetanju moglo je da bude veoma problematično za Jugoslaviju koja je u bipolarnom svetu imala specifičan položaj, pa je štampa nastojala da događaj prikaže kao trijumf čitavog čovečanstva, a ne kao veliku američku pobjedu u svemirskoj trci. Tako *NIN* navodi da „let Armstronga, Oldrina i Kolinsa izaziva osećanje čudesnog ljudskog trijumfa“¹⁵, dok stalni dopisnik *Politike* iz Hjustona slikovito opisuje veličini ovog uspeha kada navodi da stvorenje koje je nekada stajalo pred vratima svoje paleolitske pećine daleko doguralo – na pragu je osvajanja svemira.¹⁶ Iz istog razloga, o trojici američkih astronauta štampa obično govori kao o „ambasadorima naše planete“, „osvajачima Meseca“¹⁷, „Mesečevim posetiocima“¹⁸, ili slično. Isticanje da su oni američki građani je retko i neupadljivo. U istom pravcu čitaoce usmerava i *Politikin* novinar Miroslav Radojčić: „za nas obične stanovnike planete nije važno kakva će prva pločica

15 *isto*

16 A. Nenadović, „Trenutak života na Mesecu“, *Politika*, 22. jul 1969, str 1

17 *Politika*, 22. jul 1969, str 5; *Borba*, 25. jul 1969, str 3; *Borba*, 25. jul 1969, str 1

18 *NIN*, 20. jul 1969, str 18

na Mesecu biti ostavljena i čija će zastava biti prva pobodena, za nas je Nil Armstrong, prvi istraživač jednog zaista novog sveta prvo predstavnik celog ljudskog roda pa tek onda Amerikanac.“¹⁹ I *Mladost* se slaže u oceni da veličina ovog uspeha prevazilazi nacionalne granice, pa ga zato ne možemo smatrati delom Nila Armstronga, jedne nacije ili kontinenta.²⁰

U nastijanju da o ovom podvigu što manje piše kao o američkom ustehu, već kao o uspehu čitavog čovečanstva štampi su pomogli plaketa koju su astronauti ostavili na površini Meseca sa natpisom: „Mi smo ovamo došli u miru, u ime celog čovečanstva“²¹, kao i snimak poruka sedamdesetorojke šefova država, a posebno to što se među njima našla i kratka poruka Josipa Broza, koja takođe odaje priznanje ovom velikom trijumfu čovečanstva.²² Tome treba

19 M. Radojčić, „Osvajanje“, *Politika*, 16. jul 1969, 1

20 *Mladost*, 24. jul 1969, str 8

21 O porukama koje su astronauti ostavili na Mesecu i uputili stanovnicima naše planete M. Radojčić, „Nova era“, *Politika*, 22. jul 1969, str 1; *Borba*, 4. jul 1969, str 1; *Borba*, 5. jul 1969, str 1

22 Titovu poruku prenose *Politika* i *Borba*: "Neka ovo grandiožno ispunjenje drevnog sna ljudskog roda – stapanje na daleko tlo Mjeseca, tog prvog susjeda svih nas – približi ostvarenje vjekovne težnje čovječanstva da živi u miru, bratstvu i saradnji", *Borba*, 16. jul 1969, str 1;

dodati i čuvenu Armstrongovu rečenicu koju je izgovorio prilikom izlaska iz lunarnog modula (ovo je mali korak za čoveka, a veliki za čovečanstvo), a koju su preneli gotovo svi listovi, kao i poruku koju je uputio stanovnicima naše planete: „želim da iskoristim ovu priliku i da zamolim sve one koji slušaju, bilo gde na zemlji, da za trenutak zastanu i da svako na svoj način razmisli o događajima poslednjih nekoliko časova“²³. U jednoj od poslednjih poruka koju su astronauti uputili stanovnicima Zemlje iz svemira Oldrin je „džentlmenski podsetio na istinu: uspon čoveka na drugo nebesko telo nije zasluga samo Sjedinjenih Država“²⁴. Lišene „jeftinog trijumfalizma“ bile su i izjave američkog predsednika Niksona povodom ovog događaja, koje je naša štampa pažljivo ispratila. Povodom lansiranja Apola Nikson rekao da je „uspeh kosmonauta – uspeh sveta“²⁵, zatim je prilikom spuštanja dvojice kosmonauta na površinu Meseca izjavio da će „uspeh ove operacije imati neposredni povoljni utisak široma sveta, a još više će približiti ljude naše planete“²⁶.

Politika, 16. jul 1969, str 1

23 *Borba*, 21. jul 1969, str 1; *Mladost*, 24. Jul 1969, str 7

24 *Borba*, 25. jul 1969, str 1

25 *Politika*, 18. jul 1969, str 2

26 *Politika*, 21. jul 1969, str 3

Politici balansiranja između dva suprotstavljena bloka koju je vodio jugoslovenski državni vrh, i štampa je morala da se prilagodi na neki način. U tome su joj svakako pomogle ovako pažljivo odmerene izjave američkog predsednika i astronauta u duhu opštečovečanskog uspeha i pomirenja. Ipak i pored tog naglaska na opštečovečanskom karakteru misije „окренутост Америци у свемирској трци и пре него што је мисија Аполо XI доживела успех била видљива“²⁷. O tome možda najbolje svedoči telegram koji je Josip Broz uputio američkom predsedniku Niksonu.²⁸ U prvom deli poruke, koji je u duhu divljenja opštečovečanskom podvigu, Broz ističe: „grandiozan podvig astronauta Armstronga, Oldrina i Kolinsa, herojskih osvajača Mjeseca, zadivljuje čitav svijet“. Na kraju poruke Broz, ipak, otvoreno odaje priznanje Americi: „u ime naroda Jugoslavije i u svoje ime, upućujem američkom narodu i vama lično, srdačne čestitke na veličanstvenom uspjehu nauke i astronautike vaše zemlje“.

27 R. Vučetić, „Komadić Meseca za druga Tita“, u: *1968 – četrdeset godina posle* (ur. R. Radić), Beograd 2008, str 319

28 Tekst Brozovog telegrama Niksonu prenosi *Politika, Politika*, 23. jul 1969, str 1

Cena nacionalnog prestiža

Gotovo svi dnevni i periodični listovi bavili su se pitanjem koliko je Ameriku koštalo ovo fantastično putovanje i nije li bilo bolje taj novac uložiti u neke druge svrhe. I pored neskrivenog oduševljenja, divljenja i odavanja priznanja američkoj nauci i tehnici ovo je polje na kom štampa iznosi svoje kritike na račun politike Sjedinjenih Država. Tu treba razlikovati dva, možda najveća problema sa kojima se Amerika suočila tokom 60-tih godina, a koje naša štampa najčešće navodi kao najozbiljnije propuste američke politike. Jedan je problem unutrašnje politike, dok je drugi spoljnopolitički.

Jugoslavija kao socijalistička zemlja, koja nastoji da obezbedi ekonomsku sigurnost i približno jednake uslove života za sve svoje građane, prirodno diže svoj glas protiv izostanka take politike u drugim delovima sveta, pa čak i kada se radi o i najrazvijenijoj državi sveta. Kritika na račun takvih propusta američke politike je kritika čitavog kapitalističkog sistema.

U beogradskoj štampi ne postoji saglasnost oko tačne sume koja je potrošena da bi se ovo putovanje realizovala, ali se govori o cifri između 23 i 25 milijardi dolara.

Da bi ilustrovala čitaocima koliko je ova suma velika *Borba* prenosi članak AFP u kom stoji jedno zanimljivo poređenje: „troškovi programa Apolo, onoliki koliki se smatraju danas, iznose koliko i godišnji budžet jedne zemlje kao što je Francuska, Velika Britanija ili Zapadna Nemačka, tj. jedna od tri glavne industrijske zemlje u Evropi“²⁹. Većina beogradskih listova je prenela vest da je lasiranje Apola XI sa lica mesta pratilo više od milion ljudi od kojih nekoliko hiljada siromašnih koje je predvodio sveštenik Abernati, naslednik Martina Lutera Kinga. Oni su u Kejp Kenediju tiho demonstrirali ne protiv misije trojice astronauta već protiv indolentnosti vlade i Kongresa prema prioritetima na Zemlji, odnosno, problema između trideset i četrdeset miliona stanovnika amerike koji žive u prilično nedostojnim uslovima, siromaštvu, neznanju i bolesti. Želeli su da skrenu pažnju Americi da je Harlem je bliži od Meseca“³⁰. Kako bi našla opravdanje za ogromna sredstva uložena u Apolo program i kako bi svojim čitaocima pokazala da postoji izlaz iz začaranog kruga – nahraniti gladne ili leteti na Mesec – *Politika*

29 *Borba*, 26. jul 1969, str 3

30 A. Neneadović, „Kojim putem ka zvezadama“, *Politika*, 17. avgust 1969, str 3

u svom specijalnom dodatku u boji donosi jednu interesantnu statistiku koja pokazuje da cena Apolo programa „predstavlja samo trećinu sume koja se godišnje utroši na alkoholna pića i polovinu onoga što se u SAD popuši za godinu dana“³¹. To je još jedan vid kritike Amerike kao kapitalističke zemlje u kojoj dok brojni gladuju ostatak stanovništva koristi ogromna sredstva na „luksuzna zadovoljstva“.

Prilikom isticanja koliko je novca potrošeno da bi se realizovalo ovo „fantastično putovanje“, naša štampa tu sumu gotovo uvek poredi sa sumom koju amerika godišnje izdvoji za potrebe rata u Vijetnamu, a upravo je to onaj drugi aspekt američke politike koji se u štampi najčešće kritikuje. Tako *Borba* u članku preuzetom od AFP navodi da je suma od 24 milijarde tri puta manja od godišnjeg budžeta Pentagona.³² M. Erenrajh je još precizniji kada kaže da je „trka na Mesec opteretila poreske obveznike ali ni izdaleka toloko koliko jedan daleki besmisleni rat: svake godine Vijetnam proguta trideset milijardi dolara. Devet meseci rata u ovoj azijskoj zemlji unište nepovratno ništa manje nego sva ona silna sredstva data

31 *Politika*, 10. avgust 1969, str 32

32 *Borba*, 26. jul 1969, str 3

tokom ove decenije za osvajanje Meseca.“³³

I pored toga što je i pre i posle sletanja na Mesec štampa o ovom događaju pisala sa velikim oduševljenjem kao o najznačajnijem događaju u istoriji čovečanstva, „ostavljen je i određen, doduše mali prostor za relativizaciju ovog uspeha“³⁴. Iako je nastojala da događaj predstavi kao veliki uspeh ne samo Amerike, već čitavog čovečanstva, kritiku koju je štampa iznosila bila je upućena isključivo Americi, odnosno njenoj politici prema crncima i siromašnima u getima i njenom angažmanu u Vijetnamu.

Sovjeti uzvraćaju udarac – misija Lune XV

Za razliku od američkog programa koji je u značajnoj meri bio transparentan, jedna od osnovnih karakteristika sovjetskog svemirskog programa bila je njegova tajanstvenost. Informacije su bile dostupne samo malom broju ljudi koji su radili na ovom programu i državnom vrhu. Ostatak javnosti je bio upoznat sa pojedinostima tek nakom

33 M. Erenrajh, „Svetla strana Meseca“, *NIN* 20. jul, 1969, str 2

34 R. Vučetić, „Komadić Meseca za druga Tita“, u: *1968 – četrdeset godina posle* (ur. R. Radić), Beograd 2008., str 319

uspešnog poletanja i obavljanja zadatka. U slučaju neuspeha sve je ostajalo u tajnosti. Tako je bilo i u leto 1969. godine kada je 13. jul, samo tri dana pre poletanja Apola XI, na zaprepašćenje gotovo čitavog sveta Sovjetski Savez lansirao automatsku stanicu Luna XV. Tajanstvenost koja je okruživala misiju sovjetske stanice dovela je do najrazličitijih nagađanja u štampi. Na naslovnim stranama naših listova nalaze se uglavnom kraće informacije o Luni XV i u odnosu na vesti o Apolu XI one su neupadnjive.

Već 14. jula naša dnevna štampa donosi prve informacije o Luni XV³⁵ i u narednim danima ovoj temi posvećuje značajnu pažnju. Šta je zadatak ove stanice, da li će se spustiti na Mesec i doneti uzorke Mesečevog tla pre američkih kosmonauta, čak i da li je zaista u pitanju samo automatska stanica bez ljudske posade, su samo neka od pitanja koja se u štampi najčešće postavljaju. Štampa značajan prostor poklanja članku preuzetom od AFP, a u kom se postavlja suštinsko pitanje: „da li je Sovjetski Savez konačno odličio da na izvestan način odgovori na američki vasioniski izazov i da zabeleži jedan poen u trci

35 *Politika*, 14. jul 1969, str 1-2; *Borba*, 14. jul 1969 str 1 i 3

ka Mesecu u trenutku kada se Amerikanci spremaju da postignu senzacionalnu pobedu³⁶.

Zvanična Moskva oglasila se povodom misije Lune XV tek 17. jul,³⁷ četiri dana nakon lansiranja kratkom informacijom da je stanica ušla u orbitu Meseca i da kruži oko njega. *Borbin* dopisnik komentarišući ovo saopštenje ističe da „najnovije zvanično saopštenje i dalje ne daje nikakva obaveštenja o konačnom programu ovog sovjetskog kosmičkog eksperimenta koji se odvija u senci leta Apola XI, ali koji zbog zavere ćutanja o krajnjem cilju – izaziva posebno interesovanje³⁸. Štampa je budno ispratila i sva dalja nagađanja, komentarisanja kao i pisanje sovjetskih listova o ovom događaju. Sledeće zvanično saopštenje Moskve koje su naši listovi preneli usledilo je 21. jula³⁹ u kom se navodi da je program leta Lune XV završen njenim spuštanjem na Mesec. *Politika* primećuje da se u izveštaju ne kaže da li je sletanje izvršeno „meko“ i dodaje „da iz formulacije

36 *Politika*, 14. jul 1969, str 2; *Borba*, 14. jul 1969 str 3

37 *Borba*, 18. jul 1969, str 1

38 *isto*

39 *Politika*, 22. jul 1969, str 3; *Borba*, 22. jul 1969, str 1

da je „rad sa stanicom završen“ u trenutku kada je ova dodirnula Mesečevo tle mogao bi se izvući zaključak da spuštanje nije bilo meko⁴⁰. U nastavku članka se ističe da i pored ovih šturih informacija misija Lune XV i dalje ostaje zagonetna i da će još dosta dugo biti predmet najrazličitijih nagađanja.⁴¹

Neslaganje štampe o konačnom ishodu misije Lune XV, o njenim ciljevima i zadacima, primetno je, a posledica je nedovoljnog broja zvaničnih i preciznih informacija o ovom letu, što je u pojedinim listovima okarakterisano kao „zavera ćutanja“⁴². Interesovanje štampe za sovjetsku stanicu gotovo potpuno prestaje u trenutku kada je interesovanje za Apolo na vrhuncu. Da li razlog za to treba tražiti u nedostatku pouzdanih informacija i u tome što štampa nije želela detaljnije da se bavi neuspehom sovjetske stanice, ili je to još jedna potvrda jugoslovenske privrženosti američkoj strani kada je svemirska trka u pitanju, ne može sa sigurnošću reći.

40 *Politika*, 22. jul 1969, str 3

41 *isto*

42 *Borba*, 20. jul 1969, str 1

„Duh Apola XI“

Iz pažljivo odabranih članaka koje je beogradska štampa preuzela iz stranih listova kao i iz tekstova dopisnika naših listova vidi se da je značajno interesovanje poklonjeno pitanju posledica sletanja na Mesec po međunarodne odnose na Zemlji.

U tom smislu značajno je što je *Politikin* dopisnik Nenadović uočio u govoru predsednika Niksona, koji je održao u Vašingtonu po povratku sa osmodnevnog puta oko sveta, pokušaj da se lansira politika „traganja za mirom“, odnosno politika prelaska na načelo „koegzistencije među državama u znaku osvojenog Meseca“⁴³. Naime, Nikson je tvrdio da su ljudi u trenutku stupanja astronauta na tle Meseca bili na neki način bar za kratko zbliženi, pa bi u tom duhu, duhu Apola trebalo da dođe do prevazilaženja političkih razlika i približavanja naroda u svetu u cilju uspostavljanja mira.⁴⁴ Nenadović je u ovom članku je pokušao da napravi poređenje najnovijeg „duha“ koji je Nikson lansirao sa pretnodnim „duhovima“ Ženeve, Kemp Dejvida i „duhom

43 A. Nenadović, „Koegzistencija u znaku Meseca“, *Politika*, 5. avgust 1969, str 2

44 *isto*

Glazboroa“, kako bi pronašao odgovor na pitanje „u čemu je razlika i kakve su perspektive s novim duhom i novim kormilarom Amerike“⁴⁵. *Politikin* dopisnik je u tom svetlu nastojao da sagleda naredne Niksonove poteze pre svega vezane za rat u Vijetnamu, jer je tu oblast američke spoljne politike jugoslovenski državni vrh a time i štampa, najčešće kritikovali. On je zaključio da bi Niksonovo „traganje za mirom“ trebalo shvatiti kao traganje za „najkraćim i najbezbolnijim putem postupnog vojnog izvlačenja iz vijetnamskog osinjka“⁴⁶. Posebnu pažnju Nenadović je posvetio Niksonovoj poseti Rumuniji i njegovim izjavama koje je dao tokom boravka u toj zemlji. Naglasak je svakako bio na Niksonovoj konstataciji da „u zemlji čija je politička filozofija potpuno drugačija od naše pred nas su izašle stotine hiljada ljudi, bez naređenja vlasti i klicale i vikale, ali ne protiv bilo koga već u znaku divljenja i prijateljstva prema naradu Sjedinjenih Država“⁴⁷. Ovakva Niksonova izjava u jednoj komunističkoj zemlji sigurno je imala veliki značaj za jugoslovensko rukovodstvo.

45 *isto*

46 *isto*

47 *isto*

Naša štampa je tih dana preuzela iz stranih listova i objavila još nekoliko tekstova koji pokušavaju da naslute ulogu i značaj sletanja na Mesec prilikom rešavanja nekih krupnih problema na našoj planeti. U svom eseju, koji je u skraćenom obliku preneo *NIN* čuveni istoričar Arnold Tojnbi pokušava da sagleda eventualne promene u načinu razmišljanja i političkog delovanja na Zemlji, izazvane sletanjem na Mesec.⁴⁸ Pokušavajući da odgovori na pitanje „može li iskrcavanje na Mesec da doprinese ljudskoj solidarnosti dovoljno snažno da bi se savladala cepačka dejstva nacionalizma“, Tojnbi iznosi stav da je jaz između tehničkog i naučnog dostignuća veliki, i da je sledeći zadatak čoveka da podigne moralne kriterijume kako bi bio sposoban da pravilno upotrebi ogromnu moć koju mu je tehnološki napredak stavio u ruke.⁴⁹ Drugim rečima, on smatra da će iskrcavanje na Mesec, u moralnom smislu, biti opravdano samo ako bude vodilo prevazilaženju rata.⁵⁰ Ovaj i slični tekstovi u savakako išli na ruku nastojanjima štampe da se prilagodi politici aktivne

48 „Može li Mesec da pomogne čovečanstvu“, *NIN*, 3. avgust 1969, str 17

49 *isto*

50 *isto*

miroljubive koegzistencije na kojoj je jugoslovenski državni vrh insistirao. Beogradska štampa je istrajavala u kritici američkog angažovanja u Vijetnamu, ali je, u isto vreme, umela da primeti i pozdravi svaku inicijativu za rešavanje konflikta mirnim putem.

Poplava optimizma

Pre nego što je postalo izvesno da će posada Apola XI uspešno izvršiti predviđene zadatke i sigurno se vratiti na Zemlju, svetska javnost je bila okupirana veoma smelee izjavama, predviđanjima i maštanjima o osvajanju vasione od strane čoveka u najskorijoj budućnosti. Takvo osećanje zahvatilo je i našu štampu koja je sa vidnom pažnjom ispratila te izjave, a pojedini listovi preneli su zanimljive članke nekih od najistaknutijih evropskih magazina koji govore o neobičnoj budućnosti čovečanstva, kakva se do skoro nije mogla ni zamisliti. Osećanje da čovek danas zna sve i može postići sve u značajnoj meri je zahvatilo i beogradsku štampu. U tom smislu najupečatljiviji članak donosi *Ilustrovana politika* pod naslovom „Živećemo kao krtice“ gde se tvrdi da je „Mesečeva kolonizacija veliki plan koji će se ostvarivati sledećih

sedamdeset godina⁵¹. Predviđalo se da će u skorijoj budućnosti ljudi raditi na Mesecu da će imati farme i rudnike tamo, a da će se u bolnicama na Mesecu lečiti srčani ili drugi bolesnici kojima prijaju uslovi Mesečeve smanjene gravitacione sile.⁵² Nakon prvih rezultata analiza materijala sa Meseca koje su pokazale da na njemu nema čak ni najprimitivnijih oblika života, interesovanje za najbliži Zemljin satelit je opalo. Početkom avgusta u žižu interesovanja dolazi Mars i pitanja ima li života na ovoj planeti i kada će ljudi moći da putuju na Mars. Tih prvih avgustovskih dana štampa ne samo da je pisala o mogućnostima istraživanja i leta na Mars već i na neke druge još udaljenije planete. U koliko na Marsu ne postoji život „sledeća planeta u Sunčevom sistemu na kojoj bi, najverovatnije mogao da postoji život je Jupiter“⁵³, a nagoveštena je mogućnost da se kroz nekoliko godina pošalju vasijski brodovi i do Plutona radi istraživanja⁵⁴.

Da nije samo štampa bila zahvaćena talasom optimizma i

oduševljenja već i sve strukture jugoslovenskog društva jasno se može uočiti iz nekoliko tekstova objavljenih tih dana u štampi. Pred sam početak televizijskog prenosa lansiranja Apola XI ulice i kafane Beograda su gotovo opustele, svi su hitali do najbližeg TV prijemnika.⁵⁵ Olivera Vučo je tih dana bila angažovana od strane ekipe iz Radio Beograda da snimi pesmu „Himna čoveku“ inspirisanu letom američkih kosmonauta na Mesec.⁵⁶ Samouki vajar iz okoline Kragujevca izradio je skulpturu na kojoj je osvajače Meseca predstavio kao seljake u šumadijskoj nošnji i predao je američkom ambasadoru.⁵⁷ I mlada Olja Ivanjicki je takođe bila inspirisana astronautima, pa je njena slika Nila Armstronga trebala da mu bude uručena po povratku na Zemlju.⁵⁸ U danima nakon spuštanja Apola omiljena zanimacija najmlađih stanovnika Jugoslavije bila je da naprave kostime koji će makar malo podsećati na skafandere astronauta i da se igraju iskrcavanja na Mesec oponašajući trome korake Armstronga i Oldrina.⁵⁹ Svi ovi primeri ali i

brojni drugi najbolje pokazuju kakvo je bilo raspoloženje običnih građana Jugoslavije. Te pozitivne reakcije i osećanja jugoslovenske javnosti prema američkom svemirskom uspehu u punom svetlu će se pokazati prilikom posete trojice astronauta Jugoslaviji već u oktobru te godine.

Zaključak

Višenedeljno iscrpno izveštavanje beogradske štampe o svemu onome što je prethodilo i sledilo lansiranju iz Kejp Kenedija potrebno je sagledati i u jednom širem kontekstu. Zaokret u jugoslovenskoj politici prema SSSR do kog je došlo 1948. označio je početak neminovnog približavanja Zapadu bez čije podrške i pomoći zemlja ne bi mogla odoleti sovjetskom pritisku. Oslanjanje na zapadne demokratske zemlje u narednim godinama dovelo je do udaljavanja Jugoslavije od sovjetskog dogmatizma i njenog otvaranja ka drugačijim idejama. U takvim okolnostima nastupile su povoljnije prilike i za slobodno i profesionalno novinarstvo. Stege i ograničenja, koji su svakako i dalje postojali, bile su slabiji kada se izveštavalo o spoljnopoličkim temeama nego o unutrašnjim pitanjima. Sve je to omogućilo da se o velikoj pobedi

američkog svemirskog programa u jugoslovenskoj štampi govori znatno drugačije i slobodnije nego u štampi ostalih komunističkih zemalja (beogradski dnevni listovi donose informacije o interesovanju i reakcijama zemalja Istočnog bloka i Kine povodom ovog događaja).

Ipak, neki okviri su se morali ispoštovati. I pored primetnog oduševljenja beogradska štampa je prilikom izveštavanja o ovom događaju nastojala da ne ističe da se radi o američkom uspehu već da je reč o opštečovečanskom podvigu i velikoj pobedi ljudskog roda nad prirodom. Otvoreno stavljanje na američku stranu u trci ka Mesecu moglo je da dovede do narušavanja ravnoreže koju je Jugoslavija težila da očuva u odnosu na blokove, pa je štampa nastojala da stvari relativizuje time što je izražavala svoje neslaganje sa američkim angažovanjem u Vijetnamu i odnosom njene vladajuće elite prema crncima i siromašnima. Ipak, tekstovi u štampi koji govoreo raspoloženju i reakcijama jugoslovenskih seljaka, radnika, umetnika i dece jasno pokazuju na čijoj je strani jugoslovensko društvo u svemirskom nadmetanju. To svakako potvrđuje i hladan i uzdržan stav koji je naša štampa zauzela po pitanju Lune XV.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Dnevni listovi:

- *Borba*, jul i avgust 1969.
- *Politika*, jul i avgust 1969.

Periodični listovi:

- *Ilustrovana politika*, jul i avgust 1969.
- *Mladost*, jul i avgust 1969.
- *NIN*, jul i avgust 1969.
- *TV novosti*, jul i avgust 1969.

LITERATURA

1. A. Nenadović, *Glavni urednik: "Politika" i pad srpskih liberala 1969-1972*, Beograd 2003.
2. D. Bogetić, *Nova strategija jugoslovenske spoljne politike 1956-1961*, Beograd 2006.
3. L. B. Johnson, *Pogled unatrag: pogled na predsednikovanje 1963-1969*, Zagreb
4. M. Jugin, *Kosmos otkriva tajne*, Beograd 1997.
5. P. Dzonson, *Istorija američkog naroda*, Beograd 2003.
6. Samuel Willard Crompton, *Sputnik/Explorer I: the race to conquer space*, New York 2007.
7. *1968 – četrdeset godina posle*, ur. R.Radić, Beograd 2008.

ČLANCI I RESURSI SA INTERNETA

- D. Bogetić, „Uvođenje američkih ekonomskih restrikcija jugoslaviji tokom 1962“, u: *Istorija 20. veka*, 1/2009
- D. Bogetić, „Jugoslavija i SAD - od sporenja ka saradnji. Iskušenja na putu normalizacije odnosa tokom 1963“, u: *Istorija 20. veka*, 2/2009
- <http://etd.ohiolink.edu/send-pdf.cgi/Mocnik%20Josip.pdf?bgsu1206322169>
- <http://history.nasa.gov/Apollo1/apollo1.pdf>
- <http://history.nasa.gov/Apollo2/apollo2.pdf>
- <http://www.answers.com/topic/moon-landing>
- <http://history.nasa.gov/factsheet.htm>

51 *Ilustrovana politika*, 22. jul 1969, str 20-23

52 *Borba*, 24. jul 1969, str 2; *Politika*, 24. jul 1969, str 2

53 *Borba*, 6. avgust 1969, str 3

54 *Borba*, 5. avgust 1969, str 3; *Politika*, 5. avgust 1969, str 3

55 *Politika*, 17. jul 1969, str 4

56 *Politika*, 18. jul 1969, str 17

57 *Politika*, 19. jul 1969, str 15

58 *Ilustrovana politika*, 8. jul 1969, str 25

59 *Ilustrovana politika*, 29. jul 1969, str 16

Platon i Diltaj: između bića i duha

Nataša Milović

Uvod

Mesto susretanja Platona i Diltaja jeste govor o biću. Tu se govor o biću podudara sa mišlju o kontinuitetu, a ako bi pokušali da ga još bliže razumemo sa načinom na koji biće postoji. Pored postojanja formalnih i suštinskih razlika između ova dva filozofa moguće je polazeći od njihove sličnosti u metodu i načinu stvaranja misli uočiti onu bitniju, sadržinsku povezanost.

Moguće je na nivou pojmovnog jezika govoriti o biću, ali odgovor na ono šta biće jeste na način supstancijalnog postojanja trebalo bi tražiti i pri samoj stvarnosti. Pred-pojmovnim odnošenjem prema stvarima činimo stvar prisutnijom i sebi dostupnijom – a time i ispražnjeni pojmovi o

stvarima postaju ispunjeniji. Zato, da bismo razumeli biće morali bismo mu „obežbediti“ dimenzije, horizont za njegovu prisutnost. Pošto je biće nedostupno samo na nivou spekulativnosti to moramo učiniti u stvarnosti koja čoveku može bivati i iz života koji mu jeste neposredno prisutan. Način da se ovako razumeva biće jeste Diltajeva filocofija. Nadolazeće novo pred čoveka u sadašnjost postavlja povest u „formi“ neizvesnosti, a ono se razumeva ispitivanjem prošlog kako bi se stvorio prostor za njihov susret (novog i prošlog) u životu. Tek nakon susreta, moguć je stvaran iskorak ka budućem - projekcijom odnosno maštom *proizašlom iz susretanja*.

Platonova filosofija postaje otvorena za sadašnjost i svojim

iskorakom ka savremenosti i opštenju sa njom potpunije osvetljava i Dilatajevu misao.

Platon

Platon je zadržao dva značajna obeležja Parmenidove misli: nesuštastastvenost neposredno stvarnoga i umsku spoznatljivost istinski bivstvujućega. Međutim, za razliku od Parmenida Platon ne priznaje potpunu bezbitnost neposredno opstojećega da bi sačuvalao postojanost neposredne stvarnosti i stvarnog života u njoj. Time Platon na autentičan način upućuje na srednji put između bekstva iz sveta i zapalosti u njega što se može shvatiti i kao srednji put između predanosti starini i njenoga zaborava. Kako? Sama posvećenost prošleme nezavisno od sveta u kojem

se boravi za posledicu ima nerazumevanje okolnoga sveta u kojem se nalazi – što završava bekstvom iz njega, dok potpunim otklonom od prošloga koje vodi njegovom zaboravu prevladava nesposobnost da se išta mimo sveta u kojem jeste vidi, a u krajnjoj liniji i sam taj svet – gde se zapada u sopstvene okolnosti, odnosno sam taj svet.

Posredovanje između Parmenidovog Jednoga nasuprot bezbitnom mnoštvu Platon čini uvođenjem ideja kao srednjega člana tj. onoga što stoji između Jednoga i mnoštva okolnih stvari. Tako ideje dobijaju oblik jedinstva mnoštva koje je kod Platona sačinjeno od Parmenidovog Jednog, kao nadbičevnog osnova bića, i od područja istinski bivstvujućega koje je upućeno na Jedno. Iako u sadržinskom smislu Platon pretpostavlja razliku između promenljivo-neposredno stvarnoga i nepromenljivog bića, promenljive i propadljive stvari u širem smislu određuje kao nešto što na neki način jeste. To „jeste“ je ishod postojanja veze između nevlastitoga i istinski bivstvujućega. Naime, takve promenljive stvari su saznajnoteorijski bitne kao polazište u prodoru ka suštastvenom koje je moguće samo zbog njihovog učešća u

istinskom biću. Ovaj put umne spoznaje (ideje) ka stvarima je „drugi najbolji put“ (put preko promenljivih stvari) koji nam je, iako nije u vlastitoj predmetnosti mišljenja, neposredno prisutan pod uslovom da se uz to shvati da one predstavljaju nešto na čemu se samo odražava delatnost istinske suštastvenosti.

„(Prvi) Najbolji put“ (mišljenja) je put ka umnoj suštastvenosti koja nam nije neposredno prisutna, već za njenu prisutnost u našem mišljenju treba da se izborimo tako što će se mišljenje, posmatrajući čulno opažljivu predmetnost kao samonedovoljnu i samu za sebe neistinitu, obrazovati za sagledavanje suštastvenoga. Platon pretpostavlja postojanje lepog po sebi i na strani čulno opažljivog i umno sagledljivog u smislu vrste jednoga istoga, ali u njima različite stupnjeve ili načine pojavljivanja lepote. Tako pri premošćenju stupnjeva od čulno opažljivog ka umno sagledljivom zarad obrazovanja za sagledavanje suštastvenog, lepotu, ne u smislu pukog estetskog objekta, treba shvatiti kao pokazatelj da između stvari na kojoj se lepo čulno pokazuje i njegove suštine koja je umno sagledljiva mora postojati izvesni logičko-smisaoni kontinuitet. Stoga je

u sagledavanju svakodnevnoga potrebno izoštriti „duhovno oko“ tako da se u onome što se pokazuje uoči naznaka te prikrivene suštine. Međutim, jedna ideja jeste logički-načelno (ali ne i vremenski) pre svake svoje moguće realizacije u svetu nestalnosti, odnosno ne može biti da postoji nešto bivstvujuće u svetu ideja a da u stvarnosti nije nijednom realizovano. O idejama nije moguće imati puko mnjenje već je njih moguće zreti samo ako se to uradi na način koji je njima primeren. Spoznaja je zapravo izricanje već poznatoga. Valjano saznanje se seća onoga što već zna. Mogućnost privida i varke u ovom odnosu je nemoguća jer uslov prepoznatljivosti i razločnosti stvarnoga za Platona je nešto po sebi postojeće. Postoji unapred zatvoren krug između spoznaje i bića, promenljivoga i nepromenljivoga, ali figura hermeneutičkog kruga opisuje ne samo razumevanje posebnih tematskih područja (predanja i povesti) već i stvarnosti uopšte. Tek tada posebičnosti i suštastvenost ideje shvaćene u logično-načelnom može biti shvaćena u ontičkom smislu. Tako hermeneutički krug predstavlja refleksivno-gnoseološki izraz uzajamne uglobljenosti bića i mišljenja u jedan optimalan totalitet. Međutim iako ovakva

povezanost pretpostavlja izvorno jedinstvo bića i mišljenja koje se ne posmatraju kao zasebne veličine ne znači da biće i mišljenje po značenju ili po smislu treba izjednačiti. Mišljenje, ukoliko je na pravom putu, treba predstavljati razotkrivanje umnosti prisutne u biću kao takvome, a biće, sa svoje strane, predstavlja stvarnost uma koja je nema (ne i nepostojeća) sve dok se ne izvrši prepoznavanje od strane ljudskoga mišljenja. Sve većim napredovanjem u prepoznavanju ... se pojavom i porastom prosvetiteljsko-filosofskog činioca ono pojedinačno osamostaljuje mnogo više nego ranije i zadobija svoje pravo, i dalje ostaje na snazi potreba da se pojedinačno uklopi u cjelinu da ne podleže iskušenju –drskosti – , preuzimajući ovlašćenja samovlasnoga ili čak (uzurpatorskoga) sveopštega zakonodavca.¹

Zato za meru ispravnosti određuje dobrobit celine čiji je zakonodavac (kosmički) Um. Saznanje započinje sa čulnim opažajem, a završava se duhovnim sagledavanjem onoga što se pokazuje – duhovnom vidu – . Ono što se u realnosti pokazuje duhovnom gledanju istovremeno jeste način pokazivanja, ali i

1 Časlav D. Koprivica, *Ideje i načela : istraživanje Platonove ontologije*, str. 297.

osvedočenje forme bića (usije). Ideja je inteligibilno suštastvo koje se na strani ontološkog iskazuje kao usija, a na strani gnoseološkog kao ejdos (što je za Platona merodavno izlaganje pojma usije).

Bez elemenata propadljivosti i prolaznosti ovaj svet ne samo da bi izgledao bitno drugačiji već bi, budući uskraćen za sve što u sebi nije posve ravno samoj suštini, ovakav kakav jeste bio nezamisliv i nemoguć.²

Ono što je suštinsko zakriveno je nesuštinskim, ali između njih postoji stvarna povezanost bez koje ne bi bio moguć svet kakav jeste, kao integralni spoj promenljivoga i nepromenljivoga. Naime, sve što je promenljivo kada ne bi bilo u vezi sa suštinskim više ne bi imalo osnova za svoje postojanje ili bi u pretpostavljenoj nepromenljivosti kao činjenično ostalo zauvek ukočeno. Nepromenljivo kao ukočeno ne bi imalo ničega što bi ga održavalo u relativnoj bićevnosti niti bi moglo vršiti neku svrhu. Zato površinsko je nesuštastveno, a pozadinsko suštastveno, i ono činjeničnu stvarnost održava u postojanju

2 Časlav D. Koprivica, *Ideje i načela : istraživanje Platonove ontologije*, str. 62.

uprkos njenoj nesavršenosti. Ali nesuštastveno učestvuje u suštastvenom i suštastveno je prisutno u nesuštastvenom.

Svi načini pojavljivanja bića istovremeno su načini njegovog skrivanja... Mogućnost varke je suštinski data biću kao pojavljivanju – koje pokazujući se sebe skriva.³

Iako se govoreći o pokazivanju vide naznake fenomenologije, važno je napomenuti da Platon fenomenološku deskripciju ne smatra adekvatnom za predočavanje suštine filosofskog života i čoveka uopšte već je potrebna, da parafraziramo Huserla, „ejdetska redukcija“ koja će iz taloga pogrešnih ubeđenja, predrasuda svojstvenim pretfilosofskom življenju razgrnuti „samu suštinu“. Takav kritički skok ka predočavanju suštine filosofskog života moguć je tako što će se čitalac, ili onaj koji se obrazuje za sagledavanje suštastvenoga, navoditi da posumnja u predrasude svojstvene pretfilosofskom življenju.

Štaviše, Stenli Rozen u Platonovim dijalozima prepoznaje

3 Časlav D. Koprivica, *Ideje i načela : istraživanje Platonove ontologije*, str.63. fusnota 61. Flaumer

„dramatičku fenomenologiju“ koja predstavlja „umetničku preformulaciju fenomenološke deskripcije zborenja i činjenja unutar jedinstvenog sklopa iskaza o dobrom, odnosno o filosofskom životu“. ⁴

Diltaj u odnosu na Platona

Platonove *ideje* predstavljaju premošćenje između predanosti starini i njenoga zaborava, dok Diltajev *duh*, budući da se njegova misao kreće u sferi stvari za sebe, jeste ono što povezuje tradiciju i život. Iako je odlika života za njega promenljivost i propadljivost koja je povesno uslovljena, on nastoji da, vezujući je za kontinuitet tradicije, učini smislenom i ispunjenu duhom. Time, slično Platonu, koji ne priznaje potpunu bezbitnost neposredno opstojećega, nastoji da sačuva samostalni smisao delokruga neposredne stvarnosti i stvarnoga života u njoj. Grubo rečeno, tradicija bi se mogla porediti sa Platonovim suštastvom koje je po sebi nepokretno, duh sa usijom, a oživljavanje duha tradicije sa ejdosom koji merodavno duhovno izlaže pojam usije, a značenja u stvarnosti sa pokazivanjem preko kog se prepoznaje ideja

4 Časlav D. Koprivica, *Ideje i načela : istraživanje Platonove ontologije*, str. 86.

u realnosti. Pri tome, imajući u vidu da je kod Platona suštinska veza između bića i mišljenja, za Diltaja to veza subjektivnog i objektivnog duha. Subjektivni duh uvek iznova oživljava i oprisućuje objektivni duh. Bez oživljavanja od strane subjektivnog duha, objektivni duh je je nem, koliko je nemo i Platonovo biće sve dok se ne izvrši prepoznavanje od strane ljudskog mišljenja. Međutim, suštinski drugačije je to što Platon biće, iako je ono „nemo“ bez prepoznavanja od strane ljudskog mišljenja, zbog tog neprepoznavanja ne definiše kao nepostojano. Za Diltaja razumevanje je ono koje odlučuje šta je bitno, a šta nebitno iz prošlosti, kao što kod Platona „ejdetskom redukcijom“ se iz taloga pogrešnih ubeđenja, predrasuda svojstvenim pretfilosofskom življenju razgrće sama suština. Ali ta suština postoji kao nema i nezavisno od toga da li se do nje uspe stići, dok je u Diltajevoj filozofiji ona na strani subjektivnog duha, odnosno onog koji oživljava odgovornost za postojanost, život, oprisućenje objektivnog duha, koji bez oživljavanja ne postoji, nezavisno od toga da li je vredan ili nije. S obzirom da za Diltaja po sebi bivstvjuća suština ne postoji, onda bi se ovakvo povezivanje moglo tumačiti u smislu nekakvog

ispunjenja života duhom. A duh je sve ono što je stvarno. Međutim razumevanje ima različite stepene koji po Diltaju zavise od interesa. Razumevanje značenja ima svoje stepene, kao što kod Platona pokazivanje ima stupnjeve. Utoliko će razumevanje značenja zavisiti od zainteresovanosti, ili pridavanja značaja onome što se razumeva. Ovde nije reč o nekakvom *samoodredbenom značenju* onoga što se razumeva, već o *značenju kao puštanju bivanja značajnim koje je za druge određujuće*⁵. I u Platonovoj „Gozbi“ Sokrat upozorava da se čovek ne sme prevariti da je znakovim, odnosno zapisivanjem nađen lek za pamćenje.

Ono će u dušama onih koji ih nauče radati zaborav zbog nevežbanja pamćenja. Jer ljudi uzdajući se u pismo sećanje će izazivati spolja stranim znacima, a neće se sećati iznutra sami sobom.⁶

Tako se u odnosu na ovo Platonovo zapažanje, Diltajevo shvatanje same filozofije i

5 Kao što Rajner Marten određuje čisto lepo : Stoga čisto lijepo nije kod sebe samoga na samoodredben način. Štaviše, ono jeste čista moć puštanja bivanja lepim koja za druge jeste kao određujuća. (Časlav D. Koprivica, *Ideje i načela : istraživanje Platonove ontologije*, str. 178. fusnota 182.),

6 Platon, *Ijon, Gozba, Fedar*, str. 175. LIX 275 b

duhovnih nauka može shvatiti čak kao odgovor na Platonovo upozorenje.

Iako Diltaj polazi od Kanta, ono što ga suštinski razlikuje jeste što ni čoveka ni stvarnost za njega ne redukuje samo na racionalno saznavanje. Za Diltaja takav pristup predstavlja redukciju i na strani čoveka i na strani stvarnosti. Oruđe saznanja je duh koji nije samo racionalan. Duh u sebi nosi voljno, afektivno, iracionalno i dr. *Duh može da shvati samo ono što je sam stvorio.* Duh je u nama i oko nas. Opozicija subjektivnog i objektivnog duha je privid, doduše formalno neizbežni. Oni jesu isti, ali ne i jednaki. Čin razumevanja je čin samoprepoznavanja duha i utoliko razumevanje nije samo racionalno. Takvo saznanje u kojem duh otkriva sebe samoga i koji otkriva sebe kao prisutnoga i u onome što se nalazi iznad njega je prediskurzivno znanje. Kod Platona valjano saznanje se seća onoga što već zna. Spoznaja je u stvari izricanje već poznatoga, ona je pretpostavka izlaganja smisla koji mu leži u osnovi, a uslov prepoznatljivosti stvarnoga je nešto po sebi postojeće. Za Diltaja je ovo samoprepoznavanje, za razliku od tradicionalnih metafizičara i Platona, povesno uslovljeno. Duh je konačan,

nesavršen i promenljiv. Duh je na strani dela i na strani života koji je forma za delovanje, oživljavanje duha. Život je neophodan kao forma da bi duh trajao. Ako Diltaj vidi život kao formu duha, budući da neizvesnost pogađa samu srž čovekovog bića zbog čega se život shvata kao drama, možemo uočiti da je forma bliska Platonovoj „dramatičkoj fenomenologiji“⁷.

Kod Platona put ka umnoj suštastvenosti stvara se obrazovanjem za sagledavanje suštastvenoga posmatrajući čulno opažljivu predmetnost kao samonedovoljnu, a kod Diltaja obrazovanost je sposobnost oživljavanja duha iz tradicije koja na prvi pogled nije živa, tj. nije „sadašnja“. Ona je „očvrslo delovanje“ nastalo procesom kreacije, tj. prelaskom subjektivnoga duha u delo. Onaj koji je to stvorio, objektivizovao je svoj duh. Dok onaj koji će to delo recipirati prolazi taj put unazad; tj. iz subjektivnog duha se uživljava u tu tvorevinu objektivnog duha i pokušava da rekonstruiše, oživi taj duh koji je u njemu prisutan.

Duhovnopojmovni procesi su

⁷ Stenli Rozen (Časlav D. Koprivica, *Ideje i načela : istraživanje Platonove ontologije*) – Rozenovo djelo koje navoditi, stranica iz moje knjige sa koj navodite?

nam iznutra razumljivi. Njihova teleologijska struktura, njihova zbiljska „priroda“ nam se neposredno otkriva, dok prirodno događanje ostaje zavazda tek razumski, dakle pojmovno izvanjski dohvatljiva.⁸

U spolnjem svetu (stvari po sebi) postojanost stvari je uvek u sebi zatvorena, dok na području duha, odnosno kulture, čovek iznutra doživljava činjenice. Zato on nastoji da obezbedi autonomiju i nezavisnost od prirodnih nauka i osnuje „iskustvenu znanost duhovnih pojava“. Ljudski život ima svoj temelj u duhovnosti i duševnosti subjekta. U toj struji kretanja odvija se život koji svoje sadržaje ostvarene u kulturnim dobrima prenosi iz generacije u generaciju tako stvarajući uslove za nove duhovne, tj. ljudske oblike života i sveta.

Diltaj

„Kada razumevanje napusti sferu reči, njihovog smisla, i ne traži smisao znakova, nego onaj mnogo dublji smisao životne manifestacije.“⁹

⁸ Vladimir Filipović, *Novija filozofija Zapada*, Matica hrvatska 1968. str. 140.

⁹ Vilhelm Diltaj, *Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama*, str. 295.

U čistoj stvarnosti prošlost, sadašnjost i budućnost su jedno, ali kao sjedinjeni čoveku nisu dostupni. To jest one su čoveku nedostupne kao jedinstveni u celini, ali je stvarnost čoveku neposredno data u sadašnjosti koja za njega izmičući postaje prošlost. Tako on da bi uspostavio kontakt sa stvarnošću mora sa njom opštiti preko prošlosti. Ali svako opštenje sa prošlošću je opštenje iz sadašnjosti. Prošlost mu ne može biti neposredno prisutna, već je ona oposredovana načinom na koji je za njega jedino dostupna, znači oposredovana sadašnjošću. Sadržaj koji se crpe iz prošlog se sliva u način, obličje, formu koja mu je neposredno prisutna, a to je sadašnjost. I jedino tako mu je moguće da smeri ka stvarnom, da zahvata i neposredno stvarno uobličuje na načine dostupne njegovom razumevanju. Zato možemo reći da čista stvarnost postoji samo u sadašnjosti. Ali za nas je sadašnjost ništavna, bezdimenzionalna, jer sadašnjost neprestano postaje prošlost a budućnost sadašnjost. Ako je stvarnost prisutna u sadašnjosti, sadašnjost sa kojom mi imamo posla uvek je delimična sadašnjost, jer će ta sadašnjost da nas čeka i sutra u svojoj delimičnosti. Čoveku je neposredno dostupna uvek samo

delimična sadašnjost. A kako čista stvarnost stanuje u sadašnjosti, naše odnošenje prema stvarnosti je uvek odnošenje prema delimično čistoj stvarnosti.

Odnos prema takvoj sadašnjosti možemo uspostaviti sećanjem. Međutim osvrt na sve protekle događaje sećanjem radi pukog zbrajanja, čak i ako bi bio moguć, podrazumevalo bi zapravo odnošenje prema prošlosti, dok bi sadašnjost neprestano izmicala, a sa njome i delimičnosti čiste stvarnosti. Kako je onda moguće uspostaviti odnos sa sadašnjošću, odnosno sa čistom stvarnošću? *Doživljajem (Erlebnis)*. Doživljaj je značajan trenutak u kom se stvarnost za nas vezuje za delimičnu čistu stvarnost. Ono što je doživljeno u sadašnjosti kao takvo ostaje uvek tamo u svom čistom obliku, u toj sadašnjosti koja nam nije neposredno dostupna. On je za nas sada samo prošli doživljaj. Ali uprkos tome što je nedostupan neposredno u svom čistom obliku taj doživljaj postoji u nama kao sećanje na doživljaj. Sećanje stavom svesti prema doživljenom imali bismo predstavu o doživljenom tj. bili bismo svesni da je doživljaj postojao u prošlosti. Što nam opet ne omogućava opštenje doživljajem preko kojeg bi imali dodir sa delimično čistom

stvarnošću. Sećanje stavom svesti, bilo bi realan reprezent kada bi stvarnost po sebi i stvarnost za sebe bile jedna naspram druge i jedna drugoj neposredno dostupne. Dok je sećanje stavom doživljaja na doživljeno, ponovno oživljavanje doživljenog. Tim se dolazi do spoznanja da su doživljeno i sadašnje oživljavanje njega jedno isto. I prekoračuje se jaz između doživljenog i onoga koji je to doživeo. Sećanjem na doživljeno doživljajem postaje nam dostupan sam sadržaj doživljenog. Postaje nam dostupan isti taj doživljaj kojim se vezuje delimično čista stvarnost sa stvarnošću za nas. Tako se zapravo preko istoričnog čoveka doživljajem uspostavlja odnos sa bezdimenzionalnom sadašnjošću tj. čistom stvarnošću. Prema ovome, na primer pojam o osećanju ne bi bio jednak osećanju, dok bi stavom doživljaja bilo ponovo oživljeno prošlo osećanje.

Takav odnos iznova oživljava doživljaj, ali samo u našem sećanju. Tako sećanje kao sećanje na doživljaj postaje veza koja je prisutna, ona koja je garant inteligibilnosti oživljavanja doživljaja. Međutim ta veza ne postoji nezavisno od nas. Jer vezanost je samo čovekom posredovana a ne apsolutna, i

utoliko kao konačna zavisi od konačnog čoveka. Zato kada je reč o inteligibilnosti stvarnosti onda se ona uvek vezuje za čoveka, to je ona inteligibilnost koju čovek razumeva. Doživljaj i sećanje na doživljaj još uvek su samo neoformljeni sadržaji doživljenog. Da bi bili živi moraju biti izraženi, oformljeni, oličeni, odnosno dostupni u životu čoveku. Izražavanje doživljenog zasniva se na iscrpljivanju sadržaja doživljaja razumevanjem doživljaja putem oživljavanja i reprezentacija doživljenog. Da bismo se tako setili doživljaja morali bismo da ga opet oživimo i pomoću reprezentacija činimo razumljivim i komunikabilnijim upoređujući i vezujući ga za druge doživljaje i stvari neposredno prisutne u stvarnosti. Tako, prekoračujući tok vremena moguće je vraćanje na doživljeno iz daleke prošlosti što je uzrokovano doživljajem u sadašnjosti. Zato kada govorimo o doživljaju i načinu takvog saznavanja, značenje se ne pripisuje niti uspostavlja nekakvim uopštavanjem pojedinačnosti. Već je reč o povezanosti doživljaja sa onim koji doživljava i onim što je njegov uzrok (ne u smislu proizvođenja uzročno posledičnih veza). Naime, ako je temeljna crta istoričnog čoveka postala neizvesnost, za mogućnost samoga govora o pogađanju

iz sadašnjosti pretpostavka je vezanost onog koji doživljava sa samim doživljajem. Neizvesnost nosi i mogućnost da se u stvarnosti poništi postojanje dotad postojećeg koje nije u mogućnosti da uspostavi odnos, vezu sa sadašnjim, pa tako nije moguće da opstane u formi života, nije moguć njegov život. Međutim, čime Diltaj na neki način čuva delotvornost subjekta pred neizvesnošću dajući mu mogućnost uticaja na tok stvari? Subjekt je taj koji pridaje značaj događajima. Značaj se pojavljuje u životnom ponašanju uz sklop delovanja kao odnos između njegovih članova, na osnovu njega se uspostavlja odnosi među doživljenim, i od njega se polazi ka svakom narednom događaju. Ali, *neizvesnost događaja dopire u samu srž čovekovog bića*. I utoliko ima mogućnost da vrši zaokrete subjekta svakom nadolazećom promenom, primorava ga da uvek iznova uspostavlja odnose i uvezuje značenja. Zato bi gore pomenuto pridavanje značaja ili zainteresovanost subjekta bila brana radikalnim obrtima neizvesnosti koja je uvek prisutna. Štaviše, *značaj za subjekta dopire dalje nego sam doživljaj prouzrokovanja*. Time se zapravo doživljaj uvezuje sa već doživljenim preko stava doživljaja prema novim događanjima.

Uvezuju se sadržaji doživljaja. Novi doživljaj seže ka prethodnim prisutnim doživljajima (ne kao pukim predstavama) i uspostavlja odnose, osvežava povezanost članova stvarajući vezu koja je nezavisna od prouzrokovanja. Tako se iskustva sa delimičnom stvarnošću dopunjuju, preispituju, preuređuju novodoživljenim čineći uspostavljene odnose živima, odnosno prisutnim u sadašnjosti. I što je bitno, ne potpuno zavisnim od neizvesnosti novih doživljaja. Pri ovako postavljenim stvarima neizvesnost se ne uzima kao pretnja uspostavljenom stanju stvari, već kao mogućnost povezivanja stvari sa novonastalim doživljajima. Preko tih veza moguća je životnost stvorenog odnosno način je za njegovo prisustvo u životu. Ali isto tako, nemoguće je razumeti bitnost nadolazećeg novog ako subjekt ne uočava njegov značaj, ukoliko ne utire put ka nadolazećem značajnom čijim se pojavljivanjem osvetljaju prethodni doživljaji i odnosi među njima. Ovo ukazuje da je nepohodno odnošenje u oba smera. U pamćenju se vrši izbor na osnovu značenja koji su pojedini doživljaji imali za razumevanje sklopa životnog toka. Tada kada su prošli, doživljaji su u pamćenju zadržani kao polazište za dalju procenu nadolazećeg vremena. Sam čin sećanja nam omogućava

da dopiremo do doživljenog, ali mimo čina sećanja ono što se načelom značenja upamti prisutno je kroz nas i nama neposredno dostupno u pamćenju. Ali ni kao upamćeno za Diltaja se ono ne bi moglo shvatiti kao živo, već kao živ postoji onda kada od njega polazimo u odnosima prema sadašnjosti, kada primenom testiramo njegovu valjanost, istrajnost i značaj. I pri povratku od stvarnog ka upamćenom na nove načine utvrđujemo njegov značaj. Dakle, doživljaj u sadašnjosti nas upućuje na sećanje na prošli doživljaj nakon čega još snažnije razumevamo i utvrđujemo njegov značaj u zavisnosti od sadašnjeg delatnog sklopa koji je pretpostavka za sam dolazak, odnosno vraćanje ka doživljenom i njegovu prisutnost u doživljavanju.

Ako bismo sada pokušali da uporedimo Diltaja sa Kantovom razlikom 'stvarnosti po sebi' i 'stvarnosti za nas', mogli bismo reći da se „Diltajeva stvarnost za nas“ uvek iznova stvara nadolazećim novim. Ona je u određenom vremenu ravnomerno prisutna i kao takva jeste vezujuća nit zajednice koja je prepoznaje na osnovu mogućnosti iskusivanja. Pa ako nadolazeće novo tumačimo bitnim događajima, nastojeći da vezujemo prošlost, sadašnjost

i budućnost zajednice, onda bi ti bitni događaji bili vezivanje 'stvarnosti za nas' sa 'stvarnošću po sebi' i kao upamćeni bili prisutni u zajedničkom životu kada se sadašnjost seća na njih.

Razumevanje očvrslag delovanje čoveka koji se doživljajem prepoznaje i uvezujući osposobljava za dalje upućivanje na razumevanje sebe i razumevanje sobom ukazuje na postojanje drugosti koja se sobom razumeva i sebe koji se razumeva drugošću. Takva vezanost svedoči o svojevrsnoj istosti koja polazi iz doživljaja. Doživljaja koji jedinstven uvezujući duhovne sveze (osećanja, predstave, sudove, žudnje, voljne akte...) duh čini u nama prisutnim. Posredstvom duha u stanju smo da rekonstruišemo duh koji je u očvrslom delovanju prisutan. Ta se istost shvata samo kao mogućnost jer oslonac nalazi u duhu koji je konačan. Onda bi se moglo reći da je istost svojevrsna datost ako je prepoznata, ili još bolje ukoliko se prepoznava. Delom razumeva sebe i komunicira sa onim što je pre njega, a on sam (koji razumeva) je u tom odnosu reprezent sadašnjeg životnog toka tj. života. Ali osposobljen je za razumevanje ukoliko je sam njegov život forma za duh, koji iz dela želi da rekonstruiše duh. „Forma“ ovde nije uzeta u smislu

prazne posude u koju bi se sipala iznova različita dela, već ona koja uspostavlja odnose sa jednim delom uspostavlja ih preko sebe, shvatajući sobom i uvezujući ih sa drugim delima. Ona koja kao način za povezivanje omogućava opštenje među prošlim sadržajima i sadašnjim sa prošlim. Zato se takav način oživljavanja očvrslag delovanja naziva i autentično opštenje sa tradicijom. Ovi se odnosi uspostavljaju doživljajem. Doživljaj je način za dolazak do duha koji se posredstvom izraza može razumeti, a razumevanjem izraza doživeti. *Time uvezujući sve širim razumevanjem proširuje sfera inteligibilnosti, odnosno sfera onoga iz čega se generišu inteligibilni odnosi*. Moguće je da se na strani života, odnosno čovekove sadašnjosti ukaže prostor za razumevanje očvrslag, pri čemu duh toga postaje lako uočljiv, prepoznatljiv. Dok u slučaju nesluha sadašnjeg čoveka postojala bi prepreka ka očvrslom delovanju gde bi radi njegovog života (života dela), i prepoznavanja duha u njemu bila potrebna prilagođenost života da bi se razumelo, jer je na njegovoj strani mogućnost menjanja ponovnog osvetljavanja. Naravno prilagođenost u granicama postojanja životnog, a ne nekakvog podređivanja života i napuštanje sfere životnosti radi

razumevanja očvrsloga. Jer to onda ne bi bilo ravno razumevanju, već bi napuštanje sfere životnosti značilo napuštanje sfere opštenja sa stvarnošću.

Ako u samom životu sadašnjost predstavu o prošlosti obuhvata sećanjem a budućnost obuhvata maštom, onda Diltaj uočava da je sadašnjost ispunjena prošlostima, a u sebi nosi budućnost. Dakle, mašta polazi iz čiste stvarnosti. A značajan doživljaj koji vezuje ono što doživljava sa onim koji doživljava polazište je za maštu. Taj doživljaj je za subjekt koji ga je doživio u sadašnjosti nestvaran, ali kao onaj koji je ostao u sećanju on inspiriše maštanje. Tako je zapravo izvor mašte u nestvarnom za onog koga doživljeno podstiče da ga se seća, projektujući sadržaje doživljenog i smerajući ka maštanom ostvarenju. Ali ukoliko projekcija nije ispunjena sadržajem doživljenog i ne temelji se na njegovom iscrpljivanju, kao konstrukt lišen sadržaja, projekcija je neotporna na ništavnost stvarnosti. Međutim i ako projekcija mašte crpe sadržaj iz doživljenog to nije dovoljan uslov za njeno ostajanje u životu, što potvrđuje i Diltajeva tvrdnja da se doživljaji ne reprodukuju sami od sebe. Naime, ukoliko mašta subjekta crpe svoju imaginarnu postojanost iz doživljaja nezavisno od realiteta,

koji je zapravo bio izvor tog doživljaja, ona izbegava da doživljaj, ne povezujući ga sa novodoživljenim u realitetu, (iz izvora) (pre)oblikuje. Time je u toku vremena uvek u istoj poziciji, ali sve udaljenija od stvarnosti, odnosno buduće sadašnjosti koja joj sve više izmiče, a sa njom mogućnost bilo kakvog ostvarenja. Pri tom ovo nepostojanje ne bi trebalo shvatiti u smislu neostvarenja nekakve želje u sadašnjosti, već se misli o nemogućnosti postojanja uopšte, ni kao mentalnog čina. Takav koji ne postoji, ne samo da ne postoji kao izražen ospoljen u stvarnosti, nego kao onaj koji ne pridaje značaj, ne pamti, oštećuje vezujući se za samo tadašnji doživljaj. Time se subjekt vezuje za tu prošlu delimičnu stvarnost preko koje je očigledno da je doživljaj postojao. On nastoji da zahvati celovitost na osnovu samo te delimičnosti, i time uvlači celovitost u svoju delimičnost i svaka novost realiteta slaže se po potrebi mašte utemeljene u delimičnom, a realitet ostaje i teče nezavisno od onih koje treba da pogađa. Ne postoji interes za vezanost i uvezivanje za pridavanje značaja nadolazećem već prividnost postojanja veze. Tako ono postaje oslonjeno na sebe samo, hranjeno samo sobom, ali ne kao živo. Jer za Diltaja život je tok koji postoji samo u sadašnjosti, tj. stvarnosti. Doživljaj

sa njim uspostavlja odnos. Ali ovakav odnos prema stvarnosti nije živ, on bi čak vodio i samom poricanju postojanja nekad doživljenog. Doživljaj jeste postojao, ali uskraćen za odnošenje prema životu je iščezao, a kao takav nesposoban za život razvezan na emocionalno, afektivno, ... pluta pri pokušaju da stvori doživljaj, da ga se seti i uveže, jer kao ovakvo ono ne može uspostaviti odnos sa stvarnošću. Podvodeći život pod takav doživljaj, ne samo da on više nije živ zbog prestanka crpljenja smisla iz realnosti, već onaj koji tako postupa gubi tačku oslonca. Vezujući se za nekad stvarni doživljaj, mi u njemu ubijamo ono nestvarno, ono koje bi samo nama u sadašnjem doživljaju bilo prisutno. Time se gubi nestvarno koje postoji za nas, koje je podstaknuto jedinstvenim doživljajem. Gubi se naše nestvarno koje je izvor mašte. Nekad stvarni doživljaj nam nije po sebi razumljiv, već jedino kroz neposrednu stvarnost u kojoj on ima trag nestvarnosti za sadašnjost i iznova se hrani njome i razumeva je. Cena gubitka nestvarnog u težnji za nekad stvarnim doživljajem, u kom se stvarnost redukuje i uvlači u sećanje na nekad stvarni doživljaj jeste to da celokupan odnos prema stvarnosti biva udaljen od nje. Iščezava

doživljavanje nekada stvarnog doživljaja, i time njegova sposobnost da uspostavi vezu sa nekad stvarnim doživljajem i uopšte sa njegovim životom. Onda je to pozicija u kojoj se ne može uspostaviti odnos prema stvarnosti, ali ni sećanjem ona bitna tačka oslonca stvarnog za koju je bio povezan sa nekad stvarnim doživljajem. Iz ove pozicije on čezne za doživljajem stvarnoga, ali i za nekad stvarnim doživljajem jer mu više ni on nije dostupan. Onaj koji tako čini nastoji da se poveže sa stvarnošću, ali bez sposobnosti da se odnosi doživljajem, on se zapravo onim što doživljaj čini što u njemu kao razvezano postoji vezuje za stvarnost. Ali tada će on početi da uvezuje stvari nezavisno od stvarnog pojavljivanja događaja i doživljaja kojima više nije u stanju da raspolaže. U ovoj ravni čovek gubi dimenzionalnost, a time i mogućnost da unosi obličje u stvarnost. Ne u smislu da čovek nema osećaj za stvarnost, da je u nekakvom maštanju, već njemu ni nestvarno nije dostupno. Ne postoji dokaz da ono što je stvarno nije nestvarno za nas i ono što je nestvarno za nas nije stvarno. Ovde se nestvarno i stvarno ne uzimaju kao nekakve suprotnosti, niti u smislu da stvarno postoji, a nestvarno ne. Već ne postoji opravdanost da nestvarno za nas postoji, da je inicirano doživljajem

stvarnog, i da se stvarno uopšte može doživeti. *Možda bi ključ za razlikovanje stvarnog i nestvarnog – ne u smislu nekakvog dualizma, već postojanja i stvarnog i nestvarnog – bio u uzroku nekad stvarnog doživljaja od koga je potekla mašta. Pri čemu bi iz ove pozicije mogao da se uveri da je doživljaj zaista postojao kao stvaran, a da je ta nestvarnost proistekla iz doživljaja za nas postojala. Postojala kao nestvarnost za nas, kao uzor za iscrpljivanje doživljenog sećanjem koje je projekcijom mašte je težilo da se ostvari.* Međutim, kada je stvarnost tj. događanja u njoj slagana prema potrebi mašte vezane samo za iscrpljivanje doživljaja (ili čak delimičnost samog doživljaja), tada taj nekad stvarni doživljaj postaje „bogatiji“¹⁰ nego što je u izvornom smislu bio, i za onoga koji se tako ophodi time je sveprisutniji kao „stvarnost“. Zato on sve teže može napustiti odnos prema stvarnosti koji je utemeljen u delimičnom doživljaju jer bi to značilo napustiti sve ono što za njega kao stvarno „postoji“. A napuštanje onoga u čemu je boravio i koje mu je zbog ugodnosti postalo blisko i ne samo blisko već čvrsto vezano za ono za

¹⁰ „Bogatiji“ u smislu da je takav doživljaj sve šire prisutan time što se samo na osnovu njega uspostavlja odnos prema stvarnosti, pa stvari poprimaju isključivo njegova obeležja. Time je stvarnost redukovana, a takav doživljaj daleko od svog izvornog, nekad doživljenog doživljaja.

šta je uveren da on „jeste“, bilo bi ravno „samoponištenju“. Ako ne postoji „stvarnost u kojoj boravi“ ne postoji ni on kao takav – to vodi događanju pri kojem se ostaje bez „stvarnost“ i bez „sebe“. U ovakvom „dvostrukom“ gubitku odnošenja prema stvarima i prema sebi, da li je moguće povratiti osećaj za stvarnost? Za vraćanje postojanja stvarnog i nestvarnog u stvarnost, i uopšte za mogućnost dodira sa stvarnošću i sadašnjošću u njoj, on morao napustiti sve što je na tom doživljaju izgrađeno, pri čemu bi tek u takvom stanju uverenosti u nepostojanje svega što za njega „postoji“ mogli govoriti o nekakvom razrešenju koje dolazi od uzroka. Takvo stanje srušene „stvarnosti“ proizvelo bi za njega osećaj nametnutosti prave stvarnosti i te sadašnjosti u njoj. Ono bi izazvalo nametnutost okolnih stvari pri kojima ne postoji prostor za njega kao takvog niti za razumljivost svega što sa sobom nosi. Tu bismo mogli govoriti o fakticitetu okolnih stvari i njegovog „iskustva faktičnosti“ za koje je zaslužna sama povest koja seže u osnove doživljenog i pomerajući iz temelja ovakav odnos primorava subjekt da ostane pri stvarnosti, pošto bi rušenjem njegove prividnosti ona morala ostati jedino mesto. Tada bi pošavši od uzroka on mogao da ispita njegovu značajnost za njega koji je

doživeo i značaj tog doživljaja u njegovom životu i značaj odnošenja prema stvarnosti iz života. Konačno, mogao bi *da razume svu težinu značaja načina postojanja stvarnosti i njenu zavisnost od života*. Za ovakvo utvrđivanje značaja važno bi napred pomenuto – seznanje dalje od samog doživljaja prouzrokovanja –. Tako bi odjek ovog pogađanja od strane povesti, koje može svako iskusiti, opet zavisio od dubine pogađanja odnosno načina na koji to pogađanje prima onaj koji će ga iskusiti, a nepolaženje od uzroka ostajalo bi uvek na nivou neizrecivosti. Ovakvo iskustvo kada bi se osvestilo ne bi trebalo shvatiti samo u smislu greške, samoprevare, već kao „boravljenje u nečemu“ što nije stvarnost, a što nije ni izvan nje, jer da bi znao šta je izvan nje morao bi znati šta je stvarnost, a kao sadašnja ona mu se prikazuje u potpunoj stranosti, *ona koja, bez njega, za njega ne postoji*. Pri tom mu povest dokazuje da to što mu se njegovom uglavljenosti u doživljaj „prikazalo kao stvarnost“ ne postoji¹¹. Gde bi on pri ovoj

11 Ovo ne treba shvatiti u smislu *delovanja fantazije* u kom se izgrađuje jedan drugi svet različit od sveta našeg delanja i nastaje mišljenje u slikama u kojem fantazija stiče novu slobodu. Gde su pokretač činjenice, koje daleko od ličnih interesa ili prošlosti, vode osećanja, a iz snage da izrazi takva stanja nastaje obdarenost fantazije u sferi reči. Tu Diltaj za primer uzima pesnika

zatečenosti u stvarnosti povezivanje sa njom i u njoj morao da započne polazanjem od uzroka odnosno početnog događaja koji se morao desiti u stvarnosti.

Ako sada više puta pomenuti događaj kao uzrok koji se mora desiti u stvarnosti promislimo, to bi značilo da on ima nekakvo svoje odredište tj. prostor, ljude, predmet ili drugo što u tom događanju učestvuje a što je bilo značajno za doživljaj. Ovim nam se pokazuje *ono što Diltaj prepoznaje da je u doživljaju u kom nam je dato nekakvo duševno stanje u isti mah data i predmetnost okolnog sveta*¹², a ako bismo otišli još dalje *ona koja nam olakšava pamćenje, koja nas seća na značajan trenutak i preko koje je to sećanje doživljajem uopšte moguće*. Ovde se ne misli da je ono predmetno nešto večno i po sebi za nas važno, već je *njegova bitnost u slikanju pamćenja pri sećanju i pri pokretanju doživljenog* i preko konkretnih stvari u naknadnom stvarnijem, potpunijem, jasnijem povezivanju koja se objedinjuje i razumeva duševnim stanjem, ali ostaje uvek otvorena u svojoj ‘materijalnosti’ u sećanju za vraćanje i njeno snažnije

koji svako unutrašnje stanje izražava melodijom jezika. Ovakvo razumevanje delovanja fantazije je u Diltajevoj knjizi *Doživljaj i pesništvo* str. 139 – 211.

12 Vilhelm Diltaj, *Doživljaj i pesništvo*, str. 157.

razumevanje kad za čoveka to u životu bude potrebno, ili kada ga samo pogađanje povesti upućuje ili čak u prethodnom slučaju „primorava“ na to.

Mesto susretanja Diltaja i Platona

...Predmet nije stvarnost kakva postoji za neki duh koji spoznaje, nego *svojstvo mene samog i stvari koje nastupa u životnim odnosima*...¹³ (Diltaj)

Platonov ejdos podrazumeva čulno opažljivo obličje i upućuje na samo suštastvo kao njegovo izvorno značenje, dok je Diltajevo izvorno značenje doživljaja, koji isto tako podrazumeva (se oslanja na) čulno obličje, u samom životu. Kao što kod Platona ideja ne može biti prisutna u stvari već *pri* njoj ili *kod* nje, tako *kod Diltaja život nije u stvari nego pri njoj ili kod nje putem čoveka*.

...kod Platona misleći »subjekt« nije izvor inteligibilnosti, već »mjesto« njenoga *primanja* i *prepoznavanja*, tačnije »mjesto« gdje se po sebi postojeća inteligibilnost pojavljuje, prepoznaje i utvrđuje.¹⁴ (Platon)

13 Vilhelm Diltaj, *Doživljaj i pesništvo*, str. 142.

14 Časlav D. Koprivica, *Ideje i načela* : istraživanje Platonove ontologije, str. 221.

Za Platona između čulno opažljivog i pojmovnog-misaonog ejdosa ne samo što postoji suštinska veza, *već i suštinski ejdos može biti dostupan našem mišljenju baš zato što je ono što je uobličeno, uobličeno upravo na sličan tj. ejdetski način*.¹⁵ Ako bismo ovo preveli u duhu Diltajeve misli, imajući u vidu da je načelo u životu samom, onda bismo morali reći da ono što je ‘suština’ (ili bolje smisao) našeg doživljaja stvari može biti dostupna našem razumevanju zato što su stvari pri našem odnosu sa njima uobličene na način primeren načelu života, odnosno život je mesto pri kojem nam se njihova inteligibilnost pojavljuje, prepoznaje, utvrđuje, održava, izražava i razumeva. Pa kada ovo proširimo i na stvari koje ostaju u sećanju obrazujući značenja kojima se vraćamo i kao nestvarna iscrpljujemo, onda bi ova *nestvarnost* bila kao nekakva sfera transcendencije u Diltajevom smislu, odnosno *ona koja jeste neiscrpna ali iscrpljivanjem čuva postojanost stvari a time i značenja koja se pri njima u životu obrazuju i projekcijom mašte smeru da značenjem ispuni stvarnost, odnosno prostor svoje egzistencije*. Transcendencija je u ovom

15 Časlav D. Koprivica, *Ideje i načela* : istraživanje Platonove ontologije, str. 223.

smislu čak kao nužna prisutna u čovekovom delovanju pri stvari. Videli smo da se „ubijajući“ ono nestvarno gubi stvarno, a time i odnošenje prema stvarnosti i životu. Ona više nije nešto što je na strani onostranosti, već se, hteli to ili ne, tiče čoveka budući da je u stvarnosti kao bitan supstrat njene postojanosti. A bez transcendencije, koja je neizbežna za postojanje stvarnosti i za održavanje života pri njoj, nemoguće je da se drži stvar u sećanju, a pogotvo da se njome obrazuje značenje i nastojanje da se izrazi bivanje u njemu. Tada bi postojala uskraćenost i za mogućnost samoga govora o biću koje bi bez razumevanja iz prostora čovekove egzistencije i bez njegovog bivanja u smislu vodilo njegovom zaboravu, a kako bi to Diltaju bilo bliže – samozaboravu – s obzirom da je čoveku potrebno pamćenje da bi sebe razumeo, a ne zato što pamćenje po sebi ima nekakvu bitnost.

Zaključak

Pamćenje nije savršeno, pa ni sve što je tradicijom oveštalo, zato nam povest dolazi kao mogućnost da se upamćenom vraćamo korigujući njegovu bitnost za nas samim životom. I Platon nam govori o manjkavosti

pamćenja kroz znakove. Time na neki način ostavlja otvorenost za popravljivost onog zapamćenog koje je kao udaljeno od sadašnje unutrašnjosti čoveka ‘mrtvo’. Ali ipak ne znači da mu se čovek zaboravom može otrgnuti jer mu povest nameće kao nerazrešeno ono pamćeno što mu se zbog zanemarenosti prikazuje kao strano (kao što je pokazano u delu o Diltaju) ili čini njegova nastojanja koja ne polaze od pamćenoga ništavnim. Zato ne samo pojmovnom dohvatljivošću, već nužno i načinom na koji se pred-pojmovno odnosimo prema stvari činimo biće prisutnim i sebi dostupnijim, a ispražnjene pojmove o stvarima ispunjenijim. Tu bi se u svom doživljaju pri stvari, stvar u svojoj neposrednosti mogla shvatiti kao materijalni trag u sećanju koji ga (sećanje) pokreće, oslikava značenje koje svojom nestvarnošću pri sećanju podstiče crpljenje i potrebuje izražavanje koje je merodavno bivanju u značenju, odnosno „izrazu bića“. Diltaj na neki način oslobađa stvar za čoveka ostavljajući mu da je pred-diskurzivno razumeva. Ovakva namera je slična Platonovoj kada je išavši iz suprotnog smeru (imenujući stvari) smatrao da ime treba da oponaša karakter stvari. Ovo Platonovo nam se čini ostvarivo sa Diltajevim

razumevanjem stvari sa kojom čovek uspostavlja životne odnose i kada njena postojanost proizlazi iz neposrednosti sa njom tj. bivanju pri njoj.¹⁶ Ovde nam je veoma bitan materijalni trag kao nestvaran, jer kada on ne bi postojao onda bismo sećanjem mogli poneti sve što je za nas dovoljno i mogli bismo bivati u sferi apstraktnosti. A kako nam se on pri sećanju doživljajem pokazuje kao očigledan, a ipak neposredno nedostupan, onda je njegova „održivost“ moguća jedino oživljavanjem i projekcijom mašte koja crpljenjem doživljenog i reprezentacijama ga vezuje sa stvarima neposredno prisutnim u svakodnevnosti. Tako se uspostavljanjem veze transcendentnog (nestvarnog) pri sferi imanencije ostvaruje smisao koji je u stvarnosti prisutan.

LITERATURA:

1. Diltaj, Vilhelm, Doživljaj i pesništvo, prevod: Saša Radojčić, Novi Sad, 2004.
2. Diltaj, Vilhelm, Zasnivanje duhovnih nauka, prevod:

¹⁶ Tako bi na primer - za onoga ko je slep, *zvuk, dodir ili miris* bili ono „stvarsko“, koje se oformljuje iz njihovih životnih osnosa, a tek naknadno uvezujući to „stvarsko“ u stanju je da pojmi njegovo značenje u smislu imena stvari; i ne samo to, već i da na osnovu dostupnosti tih „stvari“ za njega, formira i one druge, njemu neposredno nedostupne, tj. neopažljive (npr. kada notom imenuje boju).

Zoran Đinđić, Jelena Imširović, Beograd, 1980.

3. Diltaj, Vilhelm, Izgradnja istorijskog sveta u duhovnim naukama, prevod: Dušica Guteša, Tatjana Detiček, Beograd, 1980.
4. Diltaj, Vilhelm, Pesnička imaginacija, elementi za jednu poetiku, prevod: Olga Kostrešević, Sremski Karlovci, 1989.
5. Diltaj, Vilhelm, Suština filozofije i drugi spisi, prevod: Miloš Todorović, Sremski Karlovci, 1997.
6. Koprivica, D. Časlav, Biće i sudbina: Hajdegerova misao između uzornosti i vremenitosti, Beograd, 2009, str. 25 – 90.
7. Koprivica, D.Časlav, Ideje i načela: istraživanje Platonove ontologije, Sremski Karlovci, 2005.
8. Platon, Dijalozi, prevod: Vilhar Albin, Miloš N. Đurić, Beograd, 1970.
9. Platon, Ijon, Gozba, Fedar, prevod: Miloš N. Đurić, Beograd, 1970.
10. Platon, Kratil, prevod: Dinko Štambak, Zagreb, 1967.
11. Platon, O jeziku i saznanju, prevod: Ivan Gađanski, Ksenija Maricki-Gađanski, Beograd, 1977.
12. Hajdeger, Martin, Ontologija: hermeneutika

faktičnosti, prevod: Časlav D. Koprivica, Novi Sad, 2007.

INTELEKTUALNI KAPITAL I MENADŽMENT ZNANJA

Milica Vasić

INTELEKTUALNI KAPITAL I MENADŽMENT ZNANJA

Jedno od istraživanja Stanford univerziteta u SAD-u pokazuje da je ukupno ljudsko znanje koje je nastalo do 1900. godine udvostručeno do 1950. godine, a od tada se udvostručavanje znanja ponavlja na svakih 5-8 godina. Ovo je jedan od podataka koji su ukazali na potrebu uvođenja upravljanja znanjem u organizacije različitih tipova, a najpre je ta potreba uočena u velikim svetskim korporacijama. Rezultat su mnoge teorije koje su formirane na pragu novog milenijuma sa ciljem korišćenja intelektualnog kapitala, koji čini veliki udeo u vrednosti svake kompanije.

Većina promena potekla je od povećanja brzine toka informacija i tehnološkog napretka koji

dozvoljava masovno baziranje i prenos podataka, ali još uvek nije formiran u potpunosti primenjiv način pretvaranja tih podataka u korisne sistematizovane informacije i njihovog korišćenja za donošenje odluka i samim tim, postizanje veće profitabilnosti kompanije.

Da bi kompanija iskoristila svoj potencijal u vidu znanja koje poseduju zaposleni te kompanije, ona mora postati organizacija znanja koju karakteriše brza reakcija na zahteve tržišta i prilagodljivost promenama, savladavanje tehnološkog napretka i njegova primena i smanjenje vremenskih ciklusa. Svi navedeni zahtevi podrazumevaju brze reakcije, a zbog prevelike količine informacija za obradu, javljaju se problemi.

Prema nekim procenama, u komunikaciono razvijenim zemljama došlo je do toga da 60% radnog vremena zaposlenih odlazi na razne vidove razmene informacija, što kod zaposlenih rezultira¹: smanjenom pažnjom i koncentracijom, odsustvom inicijative (prezasićenost informacijama ne ostavlja dovoljno prostora za ličnu inicijativu i akciju), nemogućnošću donošenja odluka (velika količina podataka onemogućava razvrstavanje informacija pod vremenskim pritiskom i dovodi do nedonošenja odluka ili do donošenja odluka na osnovu instinkta umesto informacija), povećanim stresom, smanjenjem kvaliteta rada (odgovaranje na zahteve za informacijama odvlači

¹ Menadžer Delfin, oktobar 1999, broj 46

pažnju sa glavnih dužnosti).

Upravo da bi se prevazišli navadeni problemi, potrebno je pravilno formirati sistem u okviru kompanije, koji će omogućiti prijem i razmenu informacija na način na koji to koristi kompaniji – jer je organizacija znanja sve očigledniji zahtev modernog sveta poslovanja.

Značajnu ulogu u formiranju organizacije znanja igraju sledeći faktori: intelektualni kapital, upravljanje znanjem, odlučan strateški menadžment koji oba ume da upotrebi u daljem unapređenju kompanije.

Intelektualni kapital se definiše kao znanje zaposlenih koji donose novi kvalitet ili novu vrednost. Znanje je kapital samo ukoliko ga je moguće primeniti i time doneti praktičnu korist kompaniji.

Upravljanje znanjem je složenije definisati. Ono podrazumeva stratešku primenu kolektivnog znanja u okviru kompanije, konstantno povećanje intelektualnog kapitala i poznavanja načina kako da se na osnovu postojećeg intelektualnog kapitala podigne profit i udeo kompanije na tržištu.

Za sve gore navedeno potrebno je iskoristiti postojeće znanje

u okviru kompanije. Pre svega neophodno je razlučiti implicitno od eksplicitnog znanja.

Implicitno znanje je neformalno, individualno i nedokumentovano, teško za objektivan prikaz. Ono je sadržano u iskustvu, veštinama, intuiciji, pasivno naučenim informacijama i najčešće smo nevesni implicinog znanja.

Eksplicitno znanje je jasno, dostupno, formalno i lako prenosivo. Ono se sadrži u nizovima podataka koje zaposleni sa adekvatnim implicitnim znanjem lako pretvaraju u informacije od značaja za svoj rad u kompaniji.

Među prvim primerima razvoja organizacije znanja pojavile su se japanske kompanije, pošto su upravo one prve napravile distinkciju između implicitnog i eksplicitnog znanja.

Zapadni menadžeri su navikli da se bave eksplicitnim znanjem, što je formiralo organizacije koje funkcionišu kao mehanizmi, dok su kompanije dalekog istoka prepoznale značaj implicitnog znanja, što utiče na razvoj organizacije kao živog organizma. Implicitno znanje podrazumeva i ideje, intuiciju, viziju i emocije – to su sve kvalitativni elementi

u razvoju jedne korporacije. Na zapadu se znanje prenosilo putem predavanja i treninga, dok istok prepoznaje znanje koje se ne može preneti u ovom obliku.

Recimo Šigeo Nagašima (Shigeo Nagashima) u Japanu važi za jednog od najboljih igrača bejsbola ikada². Upitan da objasni svoj uspeh i doprinos brojnim pobedama svog tima, odgovorio je u frazama i pokretima, ali je suština izostajala. Nizovi reči nisu bili logični niti sistematični. Na kraju je prosto rekao: „Morate to osetiti“.

Čovek ponekad i nije svestan da prolazi proces učenja. To se najbolje može uočiti na primeru deteta koje dotakne vrelu ringlu – osetiće to što je naučilo kroz direktan postupak pokušaja i greške, te neće ponoviti tu grešku, ali tu spoznaju neće tretirati kao novo stečeno znanje.

Jedan od boljih načina da se implicino znanje podeli jeste interakcija u „organizaciji znanja“ između njenih zaposlenih. Kroz interakciju se može doći do pretvaranja implicitnog u eksplicitno znanje. Osoba koja

² Ikujiro Nonaka i Hirotaka Takeuchi – The Knowledge-creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovations, 1995

upija znanje kroz konverzaciju ga ne uči direktno, kako ga je naverovatnije stekla osoba koja ga poseduje, stoga će ga prva lakše formulirati u eksplicitno znanje.

Objašnjenje kako japanska organizacija kreira znanje se nalazi upravo u ovoj konverziji implicitnog u eksplicitno znanje, a jedan od primera je Honda siti projekat (Honda City Project).

Top menadžment Honde je 1978. godine započeo razvoj automobila na osnovu novog koncepta sloganom „Hajde da se kockamo“ (orig. „Let’s gamble“)³. Slogan je izražavao uverenje senior menadžmenta da Honda Sivik (Civic) i Akord (Accord) modeli postaju isuviše obični. Menadžeri su uvideli i da sa novom generacijom kupaca na tržištu dolazi i nova generacija mladih dizajnera sa nekonvencionalnim idejama o tome šta čini dobar automobil.

Poslovna odluka potekla iz slogana „Hajde da se kockamo“ je bilo formiranje mladog tima inženjera i dizajnera za razvoj novog proizvoda (prosek godina je bio 27). Tim je dobio dve

³ Ikujiro Nonaka i Hirotaka Takeuchi – The Knowledge-creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovations, 1995

instrukcije: da osmisle proizvod koji se suštinski razlikuje od bilo čega što je kompanija ranije lansirala i da razviju automobil koji nije skup, ali nije ni jeftin.

Misija možda deluje nejasno, ali je timu dala vrlo jasan smer delovanja. U ranoj fazi projekta predloženo je kreiranje manje i jeftinije verzije Honde Sivik – sigurna i tehnološki izvodljiva opcija. Međutim, tim je vrlo brzo odlučio da je ovaj pristup u kontradikciji sa osnovnom postavkom misije. Rešenje je osmisliti nešto potpuno novo.

Vođa projektnog tima Hiru Vatanabe (Hiroo Watanabe) je iskovao novi slogan koji izražava njegovo viđenje ovog izazova: „Automobilska evolucija“. Fraza je trebalo da opiše ideal. Umesto toga, postavljala je pitanje: da je automobil organizam, kako bi evoluirao? Odgovor se izrodio u vidu još jednog slogana: „čovek-maksimum, mašina-minimum“. Time je prikazano verovanje tima da bi idealan automobil trebalo da prevaziđe tradicionalni odnos čovek-mašina.

Evolucionni trend koji je tim artikulirao je otelotvoren u vidu sfere – automobil istovremeno „kratak“ i „visok“. Takav automobil je lakši i jeftiniji, ali istovremeno

udobniji i čvršći od tradicionalnih modela. Sfera je putnicima omogućavala veću udobnost i više prostora, dok je na putu zauzimala najmanji mogući prostor. Štaviše, oblik je minimalizovao i prostor koji bi zauzimao motor i ostali mehanički sistemi. Nastao je projekat sa radnim nazivom „Visoki dečko“, čiji je završni proizvod lansiran na tržište kao Honda Siti, urbani automobil ove kompanije, različit od drugih.

Ovaj primer ilustruje konverziju implicitnog u eksplicitno znanje, kao i tri bitne karakteristike ove konverzije: izražavanje neizrecivog, diseminacija znanja (lično znanje se deli sa drugima), novo znanje se rađa u vrtlogu dvoznačnosti i redundantnosti.

Prvo se postiže upotrebom figurativnih izraza: „Automobilska evolucija“, „čovek-maksimum, mašina-minimum“ ili „Visoki dečko“ su sve metafore ili analogije koje zavise od percepcije i zahtevaju oslanjanje na intuiciju, različita ranija iskustva – elemente implicitnog znanja. Kroz metafore ljudi počinju da sklapaju svoje znanje na drugačiji način, dok analogija predstavlja sponu između imaginacije i logičnog razmišljanja. Druga karakteristika se manifestuje kroz proces u kom je ceo tim

učestvovao svojim implicitnim znanjem pokušavajući da dokuči smisao slogana vođe tima. Tim se fokusira na jedan kontekst i kolektivno znanje formira novi slogan – osnovu za nastanak (r) evolucije. Ovaj proces može izazvati konflikte i neslaganja, ali upravo te reakcije preispituju osnovne premise i kreiraju nove.

Višeznačnost kreira stvaralački haos i osnovu za međusobnu interakciju, dok redundantnost igra značajnu ulogu u stvaralačkom procesu, jer članovima tima daje osnovu koja je svima poznata i olakšava transfer implicitnog znanja. Instrukcije koje je timu dao top menadžment su stvorile plodno tlo za razmenu znanja.

Ovakav proces razmene znanja u okviru kompanije ilustruje upotrebu svih elemenata u izgradnji organizacije znanja.

U osnovi sve kompanije praktikuju rudimentarnu formu upravljanja znanjem. U svim kompanijama postoji upliv podataka i znanja, napretkom tehnologije otvaraju se nove mogućnosti, ali se istovremeno otvaraju nova pitanja i postavljaju novi zahtevi pred zaposlene.

Informacione tehnologije omogućavaju mnogo brži

protok informacija koje tehnološki mehanizmi mogu da procesuiraju. Postavlja pitanje da li su i zaposleni podjednako opremljeni za procesuiranje velike količine informacija i da li se time povećava produktivnost i profit kompanije. Univerzalni odgovor i rešenje ne postoji – ako tretiramo kompanije kao žive organizme koji evoluiraju, svaka od tih kompanija je individua sa svojom vizijom i ciljevima. Pošto se strategije razlikuju i način primene upravljanja znanjem se nužno razlikuje. Univerzalne su opasnosti prebrze primene sistema za koji zaposleni nisu spremni i osnovni koraci koje je potrebno poštovati u dugotrajnom procesu transformacije tradicionalne organizacije u organizaciju znanja. Ostaju osnovni postulati i svi procesi u okviru kompanije, za koje upravljanje znanjem treba da bude potpora, a ne zamena. Pravilno upravljanje znanjem omogućava da pojedinci na svim nivoima u organizaciji imaju pristup informacijama koje su im potrebne da ostvare svoje zadatke i da doprinesu ostvarenju ciljeva organizacije.⁴

Proces uvođenja upravljanja znanjem počinje kroz postavku ili

⁴ William Shockely III – Quality Progress: Mar 2000; 33, 3; ProQuest Science Journals, pg.57, Planning for Knowledge Management

izmene kulture kompanije – pre nego što je organizacija spremna za implementaciju upravljanja znanjem, kultura te organizacije mora podržavati sakupljanje i deljenje informacija u okviru organizacije. Poverenje je od ključnog značaja u kompaniji koja planira implementaciju upravljanja znanjem. U tradicionalnoj kulturi kompanije cenio se individualni rad, pa su se kompanije ponosile stručnjacima koji jedini poseduju napredna znanja iz svojih oblasti i njihovo znanje je bilo poslovna tajna. Nagrađivali su se pojedinci koji su primenom upravljanja znanjem na mikro planu postizali velike individualne uspehe, čime su kompaniji donosili profit. Pojedinci koji su zbog svog ličnog znanja uspešniji i cenjeniji će teže pristati da dele znanje iz kog sami profitiraju. Da bi prevazišla neslaganja u ranijoj i novoj kulturi, kompanija bi trebalo da prilagodi sistem nagrađivanja, npr. za individualni, ali i za timski rad u odeljenju ili za osobu koja je donela i podelila najveći deo intelektualnog kapitala sa kolegama na globalnom nivou. Jedna od značajnih izmena je pomeranje fokusa sa isticanja uspeha na analizu neuspeha ili slabijih uspeha i razmenu detaljnih informacija o najboljoj praksi. Uobičajena praksa je da se najbolji primeri ističu,

ali bez imenovanja učesnika. S druge strane, javnim analizama neuspelih projekata zaposleni širom sveta mogu dosta naučiti, a i pružiti učesnicima projekta novu perspektivu i pristup pri sledećem sličnom projektu. Za ovako slobodnu razmenu informacija kompanija mora negovati kulturu u kojoj nema straha od greške, a inicijativa se nagrađuje, čak i ako rezultat nije povoljan.

Kada kultura kompanije podržava uvođenje upravljanja znanjem, vreme je da se fokus prebaci na projektovanje samog procesa. U ovoj fazi menadžment kompanije može da se osloni na više izvora informacija koje mogu biti od pomoći pri kreiranju procesa – eksterni konsultant, preporučena literatura, kurs iz upravljanja znanjem ili čak menadžment upravljanja znanjem iz druge kompanije u kojoj je proces već primenjen. Osnovna premisa celog procesa jeste da upravljanje znanjem treba da podrži ono što je kompanija do sada postigla, a ne da kompaniji da potpuno novi pravac niti da opstaje paralelno sa ostalim procesima. Funkcija upravljanja znanjem jeste da proizvodnja dobije pravovremene informacije o potražnji na tržištu i da se organizuje u skladu sa tim informacijama koje dobija od prodajnog odeljenja. Odeljenje

za istraživanje i razvoj može biti obavješteno o potražnji za nepostojećim proizvodima koje ta kompanija može proizvesti (primer je 3M-ov visoko-uspešni Post It – jedan od najprodavanijih artikala kancelarijskog materijala koji je kompanija 3M lansirala na osnovu informacije pristigle od prodavca na terenu kome je kupac rekao da mu je takav proizvod potreban).

Tokom procesa projektanti bi trebalo da preispituju strategiju i ciljeve sistema upravljanja znanjem, radi poklapanja sa politikom kompanije. Nakon postavljanja osnove sistema, i jasnog definisanja ciljeva, prelazi se na fazu definisanja potrebnih informacija iz određenih odeljenja radi postizanja tih ciljeva. Projekat bi trebalo da dozvoli vertikalni i horizontalni protok informacija u oba smera. Nakon postavke sistema, poželjno je proveravati da li primenjene metode zaista donose korist. Da bi sistem upravljanja znanjem bio adekvatno podržan, trebalo bi povećati i broj zaposlenih. Dve najznačajnije funkcije za uvođenje upravljanja znanjem su menadžer za znanje i menadžer informacionih tehnologija.

Funkcija menadžera za znanje (CKO – Chief Knowledge Officer) je višestruka, otuda i

više različitih naziva, kao što su⁵ direktor za učenje, direktor za intelektualni kapital, direktor za transfer znanja, direktor za intelektualne vrednosti, itd., mada se može definisati kroz cilj upravljanja znanjem koji navodi Den Hosthaus (Dan Holsthouse), direktor za korporativnu strategiju kompanije Ziroks (Xerox)⁶, a to je da se u kompaniji stvori ambijent pogodan za učenje koji će podržavati kreativnost ljudi i stalno i ponovno korišćenje znanja koje poseduju pojedinci i organizacija kao celina, u cilju otkrivanja novih poslovnih vrednosti. Drugim rečima, menadžer za znanje pazi da postavljeni sistem upravljanja znanjem funkcioniše i ostvaruje cilj ulaganja u kompaniju – profit i poziciju na tržištu. Kada je kompanija u prelaznoj fazi u organizaciju znanja, poželjno je unaprediti srednjeg menadžera (middle manager) za funkciju menadžera za znanje, odnosno nekog koji već poznaje kompaniju i postojeće procese, a ima odgovarajuće kvalitete koji će mu omogućiti da obavlja znatno kompleksniju funkciju.

Funkcija menadžera informacionih tehnologija podrazumeva da ta

⁵ Menadžer Delfin, oktobar 2000, broj 58

⁶ Menadžer Delfin, oktobar 2000, broj 58

osoba odlično poznaje postojeće procese, kao i tehnologiju koju kompanija poseduje, radi primene procesa upravljanja znanjem kroz identifikovanje odgovarajućeg softvera i hardvera i vođenje projekta dizajniranja specifičnog programa koji će pokriti potrebe kompanije, a opet biti dovoljno jednostavan za zaposlene. Važno je da sistem dozvoljava proširenja, radi promenljivih budućih potreba, da omogućava prečišćavanje informacija – naročito u početku implementacije biće neophodno brisanje nekorišćenih informacija u svrhu izbegavanja preopterećenja sistema u budućnosti.

Sledeća faza je obuka zaposlenih u primeni uvedenih procesa, procedura i informacionog sistema radi postizanja željenih rezultata. Efektna obuka podrazumeva seminare praktične upotrebe sistema i njegovog strateškog značaja. Bitno je da zaposleni imaju i globalnu sliku sistema i da svako odeljenje dobije specifičnu obuku primenljivu u radu na tom odeljenju. Takođe je potrebno uložiti sredstva, u nove radnike i u unapređivanje znanja postojećih zaposlenih. Da bi upravljanje znanjem imalo efekta i omogućilo držanje koraka sa sve zahtevnijim tržištem potreban je kontinuiran rast znanja u kompaniji.

U praktičnoj primeni sistema, postoje različiti izvori informacija (interni – zaposleni u kompaniji, eksterni – profesionalne organizacije, konkurencija, tržište, Internet). Praktična primena sistema zahteva vreme zaposlenih, a njegova uspešna implementacija zahteva smanjenje drugih obaveza. Potrebno je na ovaj proces gledati kao na dugoročno ulaganje u kompaniju.

Bitno je odrediti način pristupa informacijama i unos informacija. Slobodan protok informacija može dovesti do povećanja neupotrebljivih informacija, ali gradi i vertikalno i horizontalno poverenje zaposlenih. Ukoliko je kontrola informacija prepuštena „filteru“ – zaposlenima koji prate protok, radi održavanja poverenja ostalih zaposlenih značajno je jasno objasniti njihovu ulogu u

Kratkoročno pozitivan – Razvijanje snage	(S trength – prednost)
Kratkoročno negativan – Prevazilaženje slabosti	(W eakness – slabost)
Dugoročno pozitivan – Iskorišćavanje prednosti	(O pportunity – prilika)
Dugoročno negativan – Umanjenje pretnje	(T hreat – pretnja)

kompaniji svim zaposlenima. Oni treba da deluju kao inspektori i kao izvor informacija – da ispituju detalje, validnost informacije, ali i da pružaju sve informacije potrebne za efikasan rad, kao i da objasne klasifikaciju određene informacije da bi se održalo međusobno poverenje.

Korisnost postojećih informacija zavisi i od klasifikacije i obuke zaposlenih u okvirima određene klasifikacije. Jedan od poznatijih načina za definisanje klase informacije je SWOT analiza podataka⁷. SWOT analiza, tehnika za procenu trenutne strategijske pozicije, se koristi za analizu poslovnih situacija suočljavanjem internih snaga i slabosti organizacije sa eksternim šansama i pretnjama. Prema SWOT tehnici, podatak može biti:

⁷ Dr Gordana Stokić Simončić; Dr Željko Vučković – Upravljanje Bibliotekama u Dobu Znanja, pg.80, 109, 110; Istočno Sarajevo, Matična Biblioteka

Podaci se klasifikuju na osnovu svoje trajnosti i polariteta. SWOT analiza nije novi način analize podataka, a uz progres će sigurno doći još inovacija. Analiza podataka može biti podjednako jedinstvena za svaku kompaniju kao i svaki ideološki aspekt te kompanije, kao i svaki zaposleni koji čini deo intelektualnog kapitala kompanije. Drugi načini se uspešno primenjuju u sistemu Udruženja novinskih agencija (Associated Press - AP)⁸, koji daje model primene upravljanja informacijama na globalnom nivou, koristan za korporacije koje žele da elektronski povežu filijale širom sveta.

Na primer, na globalnom nivou odeljenje za fotografije AP-a prima između 8.000 i 9.000 fotografija nedeljno. Sve fotografije dobijaju kod od 32 karaktera u svrhe distribuiranja i arhiviranja. Fleksibilnost je od ključnog značaja, jer se zahtevi tržišta menjaju na dnevnom nivou. Pored neprekidno promenljivih vesti, AP pribavlja i relativno statične informacije, kao što su berzanski indeksi, i sistem je prilagođen prijemu svih vrsta informacija. Tehnologija je

⁸ Amy Zuckerman; Hal Buell – Quality Progress: Jun 1998; 31, 6; ProQuest Science Journals, pg.81, Is the World Ready for Knowledge Management

uticala na način i brzinu prenosa informacija u okviru AP sistema, ali je način prenosa isti kao i pre 100 godina, što omogućava AP-u da upravlja ogromnim količinama informacija, da ih arhivira i pristupa im po potrebi.

Mnogo pre nego što su se pojavile prve teorije o ovim pitanjima, postojao je i koristi se i danas sistem biblioteka. On vekovima prikuplja i klasifikuje informacije za potrebe svojih korisnika, kojima u svakom trenutku treba da omoguće pristup prikupljenim i arhiviranim informacijama.

Mnogi aspekti upravljanja znanjem se prepoznaju u bibliotekarstvu i upravljanju informacijama kao što su pronalaženje i stvaranje znanja, širenje znanja, pretraživanje i čuvanje informacija, kreiranje baza podataka.

Proširen je spisak veština i pored vidljivih sposobnosti potrebnih za zadatke kao što su pretraživanje, brzo pronalaženje referenci, klasifikacija, organizovanje kolekcija, kreiranje baza podataka, navodi i sposobnosti poput komunikacije, razumevanja potreba korisnika i svest o potrebi „kulture deljenja znanja“ u svim slojevima društva.

Tomas Davenport (Thomas Davenport) i Lari Prusak (Larry Prusak), u svojoj knjizi „Znanje u radu, kako organizacije upravljaju svojim znanjem“ iz 1998 godine, gde je naglašeno da su svest o znanju i primena znanja uvek bili u centru rada bibliotekara, te je zbog toga važno da kompanije koriste veštine bibliotekara⁹.

Ovi navodi otvaraju prostor za rad bibliotekara izvan biblioteka, a u okviru odeljenja za upravljanje znanjem u velikim svetskim korporacijama.

Pravo pitanje nije da li i kako će doći do stvaranja organizacija znanja, već šta će biti sledeći korak u razvoju velikih svetskih korporacija. Koje su to nove informacije, profesije i zahtevi koji će se pojaviti je pitanje na koje ni stručnjaci danas ne mogu da odgovore.

Evolucija korporacija se zaista pretvara u evoluciju živog organizima čiji dalji razvoj ni oni koji su ga stvorili više ne mogu da predvide.

Upravo iz ovih razloga postoje različite definicije intelektualnog kapitala i upravljanja znanjem.

⁹ Edited by Hans-Cristoph Hobohm, Knowledge Management – Libraries and Librarians Taking Up the Challenge, K.G. Saur, Munchen, 2004

Njihovim iznošenjem na jednostavniji i razumljiviji način radi postizanja koherentnosti i izražavanjem suštine umanjuje se problematika pitanja.

LITERATURA:

1. Upravljanje Bibliotekama u Dobu Znanja / Gordana Stokić Simončić, Željko Vučković. – 1.izd. – Istočno Sarajevo : Matična Biblioteka, 2007. god
2. Knowledge Management, Libraries and Librarians Taking up the Challenge / Hans Christoph Hobohm. - Minhen K.G.SAUR, 2004. god. – IFLA Publication 108.
3. Upravljanje Znanjem : Pogled u Našu Budućnost / Sanja Antonić. – Infoteka, 6 (2005) 1-2, str. 77-82.
4. Planning for Knowledge Management / William Shockley III. – Quality Progress; Mar 2000; 33, 3; ProQuest Science Journals; pg. 57
5. Measurements and the Knowledge Revolution / Thomas A Pearson. – Quality Progress; Sep 1999; 32, 9; ProQuest Science Journals; pg. 31
6. Is the World Ready for Knowledge Management? / Amy Zuckerman, Hal Buell. – Quality Progress; Jun 1998; 31, 6; ProQuest Science Journals; pg. 81
7. The Knowledge-creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovations / Ikujiro Nonaka i Hirotaka Takeuchi, 1995 god
8. Znanje – Intelektualni Kapital. – Menadžer Delfin; Jan 1998; br.25
9. Znanje u „Mreži“. – Menadžer Delfin; Avg 1999; br. 44
10. Upravljanje Informacijama. –Menadžer Delfin; Okt 1999; br. 46
11. Direktor za Znanje. – Menadžer Delfin; Okt 2000; br. 58

Obrazovanje u Srbiji kao parametar/ pokazatelj rodne ravnopravnosti

Evica Kuč

Uvod

Rodna ravnopravnost kao cilj savremenih demokratskih država podrazumeva partnerstvo i saradnju muškaraca i žena u svim oblastima. Da taj cilj postigao neophodna je pre svega, ekonomska ravnopravnost bez koje nema ni rodne ravnopravnosti. Jednaka plata za jednak rad, jednaka zaštita na radu, zaštita od diskriminacije jesu rezultat ekonomske ravnopravnosti. Preduslov za diskusiju o ekonomskoj ravnopravnosti, a samim tim i rodnoj ravnopravnosti jeste pravo na obrazovanje žena, kvalitet tog obrazovanja, ali odnos koji jedno društvo ima prema obrazovanim ženama. Od izuzetnog značaja su informacije o tome koja radna mesta zauzimaju obrazovane

žene, kakve su mogućnosti njihovog napredovanja, da li su obrazovanje i stručnost žene zaista jedini kriterijumi pri zapošljavanju i unapređivanju. Tema ovog rada jeste obrazovanje žena, ali i pitanje da li je obrazovanje zaista indikator rodne ravnopravnosti. Biće osvrta na obrazovanje žena u Srbiji 19-og i 20-og veka, mada će glavni zadatak ovog rada biti ukazivanje na trenutno stanje u Srbiji.

Obrazovanje žena u Srbiji 19-og i 20-og veka

Kada se u 19-om veku u Srbiju, zbog različitih političkih i ekonomskih veza, počeo širiti uticaj Zapada, postao je vidljiv preobražaj u svim oblastima društvenog života. U partijarhalnoj sredini kakva je bila Srbija, ženina

uloga bila prvenstveno vezana za domaćinstvo, brigu o porodici i deci. Ipak iz imućnijih porodica došlo je do prvih pokušaja promene tradicionalne uloge žene, ali je bilo je neophodno učiniti prvi korak u društvu i uvesti redovan sistem obrazovanja. Obrazovna politika zavisila je od političkih prilika u zemlji, naizmeničnih perida stabilnosti i prevrata, ali osnovno obrazovanje postaje aktuelno pitanje nakon dolaska ustavobranitelja na vlast, mada je i ranije bilo devojčica u muškim osnovnim školama, ali njihov broj je zanemarljiv kada se uzme u obzir celokupna populacija tadašnje države. Prva ženska škola za osnovno obrazovanje bila je otvorena u Paraćinu 1845/46 školske godine, a zatim je usledilo i donošenje zakona koji odredio cilj ovakve

edukacije, ali i sadržaj nastavnih programa. Broj devojčica u školama postepeno je rastao, a nastavni program se sadržinski poboljšavao, a rezultat toga jeste da je „početkom 20.veka, u Srbiji svega 17% devojaka pohađalo osnovnu školu, a u ukupnoj populaciji pismenih stanovnika bilo je 7,4% žena (mada ne i mnogo više muškaraca: 15%). Na selu je procenat pismenih žena bio znatno niži (1,3 %), dok je u Beogradu skoro 60% devojaka i žena bilo opismenjeno.“¹ Devojčice nisu mogle da pohađaju muške gimnazije, pa je zakonom iz 1863. godine osnovana Viša ženska škola, koja se devojčicama pružala viša znanja nego u osnovnim školama, ali su se u njoj obrazovale buduće učiteljice. Od 1870. godine devojka je bilo dozvoljeno da slušaju predavanja na Velikoj školi, ali one nisu mogli biti redovne slušateljke, jer je takav status zahtevao položenu maturu što ženama tog vremena nije bilo omogućeno. Prve žene koje su dobile status studentkinja 1887 godine, jer su prethodno položile maturu u muškoj gimnaziji, bile su Krana Dragojlović i Sofija Đorđević. Međutim, ovo nije bilo pravilo,

1 Popović Dragana i Daša Duhaček, „Od ciriškog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i vidoko obrazovanje u Srbiji“ u *Godišnjaku Fakulteta političkih nauka*, Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka, 2009, str. 682

jer su devojke koje su uspele da završe Veliku školu dolazile iz imućnih u uticajnih porodica, pa su ovi i slični slučajevi bili ustupci, što govori i podatak da je prva ženska gimnazija otvorena 1905. godine. Od tog trenutka žene su mogle da studiraju, a vremenom je regulisana i mogućnost zaposlenja u državnoj službi, tako da je pred Prvi svetski rat, u Srbiji postojao određen broj žena sa fakultetskom diplomom. Iako su ovo bili značajni pomoci u obrazovanju ženskog dela populacije, par fakultetskih diplomi nije jedini indikator rodne ravnopravnosti. U društvu u kom je nepismenost bila izuzetno visoka, u kom je postojao veliki uticaj duhovnih i drugih elita koje su bile veoma konzervativne i isto toliko uticajne, u kom je modernizacija često shvatana kao pogubni uticaj Zapada na srpsku tradiciju, obrazovanje žena nije bilo priritetno pitanje na srpskoj političkoj agendi, naprotiv. Ukoliko su neke žene i uspele da se izbore na pravo na obrazovanje, formalno pravna i profesionalna nejednakost su bile sledeće prepreka na putu ka ravnopravnosti. Preovlađujuće uverenje je bilo da ženama obrazovanje nije potrebno i u takvom jednom kontekstu insistiranje na ravnopravnosti u bilo kom segmentu prosto je

bilo neprimereno. Posle Drugog svetkog rata, situacija se drastično promenila. Egalitarna ideologija je inistirala na ravnopravnosti muškaraca i žena, pa su žene zaista imale iste mogućnosti pri školovanju i zaposlenju, jednak tretman na poslu i iste mogućnosti za napredovanje. Žene su činile 35% upisanih i diplomiranih studenata na prirodnim i tehničkim fakultetima univerziteta u Srbiji, dok je na na fakultetima koji usmeravaju na nastavnička zanimanja bilo i do 60%, pa ovi podaci pokazuju znatno poboljšanje i napredak rodne ravnopravnosti (Popović, Duhaček, 2009. godine). „Međutim, od 1947. do 2001. godine u ukupnom Ovi broju magistara nauka bilo je svega 27% žena, a samo 22% je odbranilo doktorat.“² i slični podaci ukazuju na efekat „staklenog plafona“³, koji podrazumeva da i pored istih osnova za napredak, postoji određena nevidljiva i neopravdano postavljena granice preko koje

2 Popović Dragana i Daša Duhaček, „Od ciriškog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i vidoko obrazovanje u Srbiji“ u *Godišnjaku Fakulteta političkih nauka*, Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka, 2009, str. 682

3 Popović Dragana i Daša Duhaček, „Od ciriškog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i vidoko obrazovanje u Srbiji“ u *Godišnjaku Fakulteta političkih nauka*, Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka, 2009, str. 682

žene teško prelaze. Poslednja decenija 20-og veka, zbog ratova i migracije mladih i obrazovanih ljudi u inostranstvo, donela je promenu u brojkama diploma, magistarskih i doktorskih radova, ta promena, dakle, nije rezultat promene obrazovne politike. Podaci iz 1998. godine pokazuju da su žene činile 60% ukupno diplomiranih studenata, 45% magistriranih i 37% doktoriranih studenata. „Prema podacima Statističkog zavoda Srbije, broj učenika upisanih u osnovno i srednje obrazovanje prema polu se od 1991. do 2002. godine nije značajnije promenio, iako se može uočiti blagi trend u korist ženske populacije: tako je 1991. godine, osnovnim, srednjim, višim i visokim obrazovanjem bilo je obuhvaćeno oko 51 % ženske dece, 2002. godine neznatno više: oko 53 %.“⁴ Ovakav trend u podacima koji ukazuju na navodni napredak nastavlja se i nakon 2000. godine, pa je procenat magistriranih studentkinja u 2000-toj godini 47%, a doktoriranih čak 57%. Ovi statistički podaci jesu indikator određenog napretaka, ali efekat „staklenog plafona“ i dalje

4 Popović Dragana i Daša Duhaček, „Od ciriškog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i vidoko obrazovanje u Srbiji“ u *Godišnjaku Fakulteta političkih nauka*, Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka, 2009, str. 682

ostaje značajan problem koji treba uzeti u obzira kada se obrazovanje uzima kao osnova za procenu rodne ravnopravnosti.

Obrazovanje žena u Srbiji 21-og veka

Nakon političkih promena 2000. godine, izlazak Srbije iz izolacije doveo je do promena i u odnosu prema rodnoj ravnopravnosti. Put evropskih integracija koji je Srbija izabrala zahteva ispunjavanje određenih standarda u politikama rodne ravnopravnosti. Praksa razvijenih zemalja Evropske unije je da uključi žene u sve oblasti društvenog života, a takva praksa je doprinela ekonomskom razvoju tih zemalja. Nakon 2000. godine utvrđeno je da Srbija ne koristi svoje ljudske resurse, jer je veliki procenat žena isključen iz mnogih društvenih tokova. Pekinška deklaracija iz 1995. godine takođe pokazuje da se značajan ekonomski rast i razvoj društva postižu intenzivnim ulaganjem u obrazovanjem žena. U svetu modernizacije i brzih promena, ekspertiza je osnova zapošljavanja, a obrazovana populacija uslov za razvoj privatnog i javnog sektora, stoga obrazovna politika jedne zemlje treba da bude jedan od prioriteta u pravljenju političkih agendi. To znači da je neophodno promeniti tradicionalni sistem

obrazovanja, koji utemeljen na hijerarhijskim odnosima, isključuje marginalne grupe, ne podstiče na kritičko razmišljanje i kreativnost, ne omogućava uže usmeravanje, ne oslanja se na forme interaktivne nastave. Novi zakon o visokom obrazovanju koji bi promenio takav sistem i uveo novi Bolonjski sistem studiranja donet je 2005, sa naknadnim brojnim izmenama i dopunama koje su olakšale implementaciju novog sistema školovanja. Statistički podaci* pokazuju da se broj žena koje su diplomirale, magistrirale i doktorirale povećao, ali prostor koje one zauzimaju je onaj koji su muškarci napustili zarad prelaska u profitabilnije sektore, kao što je privatni. Srbija je još uvek zemlja u kojoj su rodne uloge stereotipno podeljene, a isto važi i za profesije. Prema podacima Statističkog zavoda Republike Srbije iz 2008. godine (Popović, Duhaček, 2008) žene kao predavačice dominiraju u osnovnim školama i čine 71,8% ukupno zaposlenih, dok muškarci imaju udeo od 70,6% na pozicijama fakultetskih profesora. Razlog za to nije nedostatak obrazovanih i kompetentnih žena, jer se prema gore navedenim podacima vidi da je broj žena sa magistraturom i doktoratom daleko od zanemarljivog. Poražavajući je podatak da od osnivanja Srpske akademije

nauka i umetnosti 1887. godine od dvadesetak predsednika tog najvišeg akademskog tela nije bilo nijedne žene. Da su ključne pozicije i dalje u rukama muškaraca i da je akademska zajednica, bar kada je u pitanju broj zaposlenih žena u njoj, daleko od dostizanja rodne ravnopravnosti ukazuje i činjenica da je 2006. godine ispod 6% žena bilo na svim odeljenjima SANU-a (Popović, Duhaček, 2009). „Stepen obrazovanja žena u Srbiji je izjednačen sa stepenom obrazovanja muškaraca, što je trebalo da doprinese jednakim rodnim šansama u zapošljavanju, s obzirom da je obrazovanje definisano kao najznačajniji faktor vertikalne pokretljivosti i snažan instrument za prevenciju socijalne isključenosti.”⁵ Ipak isto obrazovanje koje na univerzitetima dobijaju žene i muškarci ne vodi jednakim mogućnostima za kvalitetno zaposlenje u profitabilnim oblastima i napredak u karijeri. Profesije kojima se u Srbiji tradicionalno bave žene su oni koje su malo vrednovani

na tržištu, koji podrazumevaju slabije plaćene poslove, nekrativne, monotone aktivnosti i pozicije udaljene od centara odlučivanja. Različite su barijere koje stoje na putu do određenih profesija. Prestižni poslovi često zahtevaju više angažovanja, tačnije prekovremeni rad i putovanja, što žene ne mogu da uskalade sa svojom porodičnom ulogom. Nedovoljan broj žena na rukovodećim pozicijama i u preduzetništvu pokazatelj su usmerenja žena na pozicije koje muškarci ne žele. U Srbiji su pored nasleđenih stereotipa o „muškim” i „ženskim” zanimanjima prisutni i stereotipi o ulozi koju žena ima u porodici i domaćinstvu. To se odnosi na sve one poslove koje žena obavlja u domaćinstvu, što je između ostalog i odgoj dece, koji se jednostavno podrazumevaju i koji su, naravno, neplaćeni. „Stereotipnim predstavama o rodnom ulogama dobrim delom doprinosi i androcentrični model vaspitanja i konzervativni odnos školskih programa, školskih udžbenika i instruktivnih materijala.”⁶ Kao posledica svih

ovih otežavajućih okolnosti, jedan od problema koji pogađa više žene nego muškarce jeste nezaposlenost. Žene imaju manje izgleda za stalno zaposlenje, često u konkurenciji sa jednako kvalifikovanim muškarcima gube šansu za posao zbog tradicionalno porodične uloge koja im se pripisuje, šanse za prekvalifikaciju su im male pa ostaju na slabo plaćenim pozicijama ili u oblasti sive ekonomije, naknade koje dobijaju od države su niske i neredovne. Rezultati istraživanja* o stavovima prema rodnoj ravnopravnosti u sistemu visokoškolskog obrazovanja koje su sprovele profesorke Beogradskog univerziteta Tamara Džamonja Ignjatović, Nevenka Žegarac, Dragana Popović i Daša Duhaček ukazuju na to studentska populacija nema konzervativne stavove po pitanju rodnih uloga. Svakako treba uzeti u obzir da se radi o akademskoj zajednici, ali postavljaju se sledeća pitanja: ako stereotipna mišljenja o rodnom ulogama nisu rasprostranjena među studentskom populacijom, šta se onda dešava kada ta populacija izađe sa fakulteta i kako se održava sistem u kome postoje rodno odvojene profesije i svi gore pomenuti problemi. Postoji potreba da

političkih nauka, 2009, str. 695-711

se radi kako na modernizaciji visokoškolskih ustanova i da se osavremene školski sadržaji. Osnivanje Beogradskog centra za ženske studije 1992. godine, koji je bio zamišljen kao alternativni interdisciplinarni obrazovni projekat jeste jedan od načina da se u jednom tradicionalnom društvu ukaže na potrebu „senzibilizacije po rodu”⁷. Ovo je svakako važan napredak u promovisanju rodne ravnopravnosti i put ka uvođenju ženskih studija u obrazovni program i na diplomskom nivou. Na taj način obrazovanje postaje bitna osnova za rodno senzibilno društvo i indikator demokratizacije društva.

Zaključak

Obrazovanje se može posmatrati kao ozbiljan indikator rodne ravnopravnosti u jednom društvu. Na osnovu broja obrazovanih žena u Srbiji 19-og i prve polovine 20-og veka, na osnovu mogućnosti i poteškoća u ostvarivanju njihovog prava na obrazovanje i profesija kojima se mogle da se bave nakon školovanja više je nego

⁷ Popović Dragana i Daša Duhaček, „Od ciriškog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i vidoko obrazovanje u Srbiji” u *Godišnjaku Fakulteta političkih nauka*, Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka, 2009, str. 689

jasno kakvu je uloga pripadala ženi u takvom društvu i koliko je obrazovna politika tadašnje Srbije bila isključiva prema ženama. Danas je situacija znatno drugačija, ali i komplikovanija. Normativno ali i u praksi u Srbiji ne postoji uskraćivanje prava na obrazovanje ženama i one imaju potpuno jednake šanse kao i njihove kolege da se školuju i upisuju osnovne i srednje škole i studije svih nivoa. Ipak ta činjenica nije više dovoljna da se proceni stepen rodne ravnopravnosti u društvu, jer rezultati različitih istraživanja pokazuju da mali broj žena zauzima rukovodeće pozicije, da i dalje postoji podela na „muške” i „ženske” profesije, da zanimanja koja se smatraju ženskim gube u tržišnoj utakmici, da postoji efekat „staklenog plafona” koji pred žene stavlja neprobojnu, nevidljivu granicu bez obzira na stepen njihovog obrazovanja i stručnosti i da žene u Srbiji još uvek u porodici imaju tradicionalnu ulogu koja im onemogućava intenzivnije bavljenje poslovnim izazovima potrebnim za napredovanje u karijeri. Obrazovanje jeste osnova za neke dalje korake u dostizanju rodne ravnopravnosti, ali ono nije jedini pokazatelj o položaju koji žena zauzima u društvenom životu jedne zemlje.

Bibliografija:

1. Džamonja Ignjatović, Tamara i Nevenka Žegarac, Dragana Popović, Daša Duhaček, „Istraživanje stavova prema rodnoj ravnopravnosti u sistemu visokoškolskog obrazovanja” u *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka, 2009, str. 695-711.
2. Ivanović Nevena, *Obrazovanje žena: izazov zajednici*, preuzeto sa sajta Autonomni žesnki centar, <http://www.womenngo.org.rs/feministica/tekstovi/nevena-ivanovic.pdf> dana 14. 01. 2012. godine
3. Kolin Marija, urednica *Rodne nejednakosti na tržištu rada u Srbiji i podsticaji evropskih integracija*, Beograd: Evropski pokret u Srbiji, 2009.
4. Nikolova Maja, „Školovanje ženske mladeži u Srbiji do 1914” u *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Beograd: Insitut za noviju istoriju Srbije, 1998, str. 73-82
5. Nemanjić Miloš, „Žene kao deo stvaralačke inteigencije od početka stvaranja samostalne države do 1950. godine” u *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Beograd: Insitut

za noviju istoriju Srbije, 1998, str. 263–277

6. Popović Dragana i Daša Duhaček, „Od Ciriškog kruga do studija roda: rodna ravnopravnost i visoko obrazovanje u Srbiji” u *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Beograd: Univerzitet u Beogradu–Fakultet političkih nauka, 2009, str. 681–695
7. Stajić Dubravka, „Žene i svet rada u tranziciji” u *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, Beograd: Insitut za noviju istoriju Srbije, 1998, str. 227–232

UTICAJ MOBILNOSTI NA STAVOVE MLADIH LJUDI U SRBIJI

Bojan Avramović

Uvod

Dobro je poznato da politička i socio-ekonomska situacija u Srbiji tokom devedesetih godina dvadesetog veka i u prvoj deceniji dvadesetprvog nije bila svetla. Činjenica je, da je tokom tih dvadeset godina Srbija bila učesnik ratova, zemlja pod sankcijama koje su podrazumevale potpuni međunarodni ekonomski embargo, a kretanje građana Srbije je sve do kraja 2009. godine bilo ograničeno. Neminovno je da takve okolnosti dovode do dalekosežnih negativnih posledica. Izvesna vrsta izolacije zemlje onemogućavala je slobodno kretanje ljudi, roba i usluga, dok su od strane političke i intelektualne elite preko sredstava javnog informisanja

plasirane neistine o nepravednom odnosu pojedinih zemalja prema Srbiji. Sve ovo za posledicu ima iskrivljenu percepciju građana Srbije prema načinu života u zemaljama Evrope i sveta. Neistine o odnosu određenih zemalja prema Srbiji se mogu čuti i danas, posebno sa aspekta takozvanog uslovljavanja kako bi naša zemlja postala članica Evropske unije. U pomenutom, ne tako kratkom vremenskom periodu odrastale su generacije koje upravo privode svoje školovanje kraju i koje bi trebale da budu nosioci socio-ekonomskih promena u narednih dvadeset godina, a među kojima većina nisu imali priliku da putuju van granica svoje zemlje, a istovremeno su bili podložni opštim stavovima javnosti koji se kreiraju u vrhovima političkih

partija. Pretpostavljamo da mladi ljudi koji su imali priliku da putuju mogu jasnije da sagledaju prednosti i mane života u inostranstvu u odnosu na Srbiju. A takođe, želimo da ispitamo u kojoj meri se menjaju stavovi mladih ljudi pre i posle putovanja u neke od zemalja Evropske unije, čiji deo i Srbija jednog dana želi da postane.

Mobilnost

Pojam mobilnosti mladih podrazumeva obrazovnu, kulturnu i turističku pokretljivost, kao i međunarodnu saradnju i razmenu. Mobilnost obezbeđuje otvorenost u komunikaciji sa drugim društvima i kulturama, što uključuje poznavanje, tolerisanje i poštovanje međusobnih

različitosti. Pored socijalnog učenja kroz interkulturalni pristup, mobilnost omogućava razmenu ideja i obogaćivanje iskustava. Jer poznato je da putovanja oplemenjuju čovekov duh. Kontakt sa novim sredinama, drugačijim kulturama i novim ljudima stvara otvorene i radoznale mlade ljude bez predrasuda.

Pokretljivost mladih u Srbiji otežavaju loša materijalna i socijalna situacija, nepostojanje adekvatne infrastrukture, sporost reformi u društvu, ograničenost slobode kretanja i dr. Loša materijalna i socijalna situacija prouzrokovala je inertnost među mladim ljudima, doprinela širenju nacionalizma i ksenofobije i rezultirala nezainteresovanošću mladih na polju pokretljivosti, komunikacija i razmene iskustava. Dok je dugogodišnja zatvorenost društva dovela do neintegrisanosti mladih u evropske tokove.

U današnjem društvu, mobilnost postaje sve značajniji društveni fenomen. Kretanja su uglavnom izazvana ekonomskim, političkim, turističkim, obrazovnim razlozima, i njihov uticaj je takav da oblikuje svet u kome živimo.

Uzroci (ne)mobilnosti mladih u Srbiji

Mladi ljudi koji studiraju na univerzitetima u Srbiji, i koji bi trebalo da budu nosioci razvoja ove zemlje u godinama i decenijama koje dolaze, silom društvenih prilika nisu imali mogućnosti da proteklih godina putuju izvan zemlje, a mnogi jedva da su videli još neki grad osim rodnog.

Studije koje su sprovedene među učenicima starijih razreda srednje škole i studentima prve dve godine fakulteta, univerziteta u Srbiji, pokazale su da su mladi veoma svesni činjenice da su putovanje i upoznavanje sa širim okruženjem retke vrednosti koje oni najviše cene i koje im nedostaju.

Mladi smatraju da su ih godine pod sankcijama, ratovima, siromaštvom i ekskomunikacijom od ostatka sveta onemogućile da rade stvari koje su obične i koje su im potrebne da bi se razvili, a to su između ostalih i putovanja, i upoznavanje sa drugim zemljama, nacijama, kulturama i običajima.

Vizni režim je bez sumnje, jedna od najvećih prepreka mobilnosti mladih, ali i svih „građana i građanki Srbije“. Takođe, to

je samo jedan deo procesa približavanja Srbije Evropskoj uniji i ne može se tretirati kao izolovan proces. Evrointergacije kao proces, u Srbiji počinju petooktobarskim promenama 2000. godine.

Prvi korak ka ukidanju viza za građane Srbije počeo je novembra 2006. godine kada je Savet EU usvojio mandat za pregovore o sporazumima o viznim olakšicama i readmisiji sa Srbijom. Već 16. maja 2007. godine predstavnici srpske vlade i Evropske komisije u Briselu parafiraju Sporazume o viznim olakšicama i o readmisiji, koji će omogućiti da se besplatno odobravaju vize studentima, naučnicima, poslovnim ljudima i još nekim kategorijama građana Srbije. Sporazum o viznim olakšicama i Sporazum o readmisiji između Evropske zajednice i Republike Srbije potpisan je 18. septembra 2007. godine. Dve godine kasnije, 30. novembra 2009. godine Savet Evropske unije je objavio dokument o viznoj liberalizaciji za zemlje zapadnog Balkana, dok je 19. decembra 2009. godine stupio na snagu bezvizni režim sa EU. Građanima Srbije od tada nisu potrebne vize da bi putovali u 25 zemalja članica Evropske unije, kao i u tri zemlje koje nisu članice EU, a koje su deo Šengenskog

prostora (Island, Norveška i Švajcarska).

Pored vizne liberalizacije, drugi važan uzrok nemobilnosti jeste teška ekonomska situacija u Srbiji, koja za posledicu ima visoku stopu nezaposlenosti. Pozadina ove negativne uzročno–posledične veze su pogrešne političke odluke, donošene dugi niz godina.

U prilog gore navedenom svedoči analiza iz 2008. godine koju je sprovedla agencija „Global Project Agency“ u univerzitetskim gradovima u Srbiji, sa srednjoškolicima i studentima, pruža sledeće rezultate. Većina učesnika istraživanja putuje najčešće jednom do dva puta godišnje. Ova putovanja uglavnom predstavljaju letovanja. Srednjoškolci su u velikoj meri vezani za roditelje i ređe putuju sami, tj. sa svojim društvom, izuzev na ekskurzije. Studenti svoja inostrana iskustva stižu mahom na studentskim ekskurzijama, a sporadično se putuje i za Novu godinu ili nekim drugim povodom (seminari). Studenti nisu ograničeni roditeljskim odlukama poput srednjoškolaca, ali velika većina svoje finansije i dalje dobija od roditelja, te su na taj način posredno

ograničeni u izboru destinacije za putovanje. Cena je jedan od glavnih faktora koji opredeljuju za određenu destinaciju. Očekuje se da destinacija na koju se putuje zadovolji potrebe mladih za izlascima i dobrim provodom uz pristupačne cene. Najinteresantnija su, po pravilu, putovanja sa društvom, odnosno grupom koja obično broji 4-6 članova. Rado se putuje i sa partnerom.

Najčešće se putuje autobusom, nešto ređe vozom i to uglavnom unutar zemlje, a najređe se koristi automobil. Prednost se daje, na prvom mestu autobusima, jer putovanje autobusom predstavlja optimalan odnos cene i drugih parametara kvaliteta putovanja (brzina, pouzdanost). Učesnici nisu dovoljno upoznati sa mogućnostima putovanja železnicom u inostranstvu. Železnica je, generalno, manje popularna kao opcija zbog iskustva koje ispitanici imaju sa domaćim železnicama (sporost, nedostatak grejanja i higijene). Za dalje destinacije, koristi se avion, ali se ovo sredstvo putovanja doživljava cenovno nepristupačnim.

Putovanje mladih je važan deo sazrevanja i upoznavanja života, s izuzetno bitnim osećajem

slobode. Omladinska putovanja bi trebalo da budu pristupačna, jer treba imati u vidu finansijski ograničene mogućnosti. Interesovanja mladih tokom putovanja su različita. Zabava i izlasci su na prvom mestu takvih interesovanja. Međutim, postoji potreba kod mladih i za edukativnim sadržajima, te bi rado posećivali i kulturno-istorijske znamenitosti.

Navedeni razlozi, kao i potpuno destimulisuća ekonomsko–politička situacija mladih ljudi u Srbiji, predstavlja glavni motiv istraživanja. Te su pitanja koja se logično nameću: U kojoj meri sežu posledice nenadoknadive štete koja je naneta izolacijom u tako dugom vremenskom periodu? Koliko putovanja utiču na profesionalne planove? U kojoj meri se pod uticajem putovanja menjaju stavovi o prednostima i manama života u nekim državama? Kako razumeti mobilnost i kako je promovisati u Evropi danas?

Putujemo u Evropu

Projekat *Putujemo u Evropu* motivisan je evidentnim neiskustvom mlade generacije u pogledu poznavanja Evrope iz prve ruke. Projekat se realizuje pod pokroviteljstvom Evropskog

pokreta u Srbiji od 2005. godine do danas. Suština projekta Putujemo u Evropu je omogućiti najboljim studentima sa univerziteta u Srbiji, *Inter-rail* karte za putovanje Evropom prema sopstvenom izboru. U ovom projektu je od 2005–2011. godine učestvovalo 1170 studenata, koji su imali priliku da putujući Evropom između 20 i 30 dana steknu nova iskustva i upoznaju kulture i ljude iz zemalja koje do tada nisu imali prilike da posete.

Primetno je da mladi više ne žele samo da slušaju o Evropi, već žele da je upoznaju neposredno i formiraju svoje lične utiske. Takođe, direktan susret sa Evropom jedini je način da se kreira prava slika o geopolitičkom okruženju, koja je oslobođena iracionalnih predrasuda, nerealnih očekivanja i nekritičke glorifikacije. Upravo ovo su razlozi koji su pomogli da ovaj projekat živi i razvija se.

Ciljevi projekta *Putujemo u Evropu* su: omogućavanje neposrednog susreta i upoznavanja mladih sa EU, kao i popularizacija evropskih ideja i vrednosti u Srbiji. Ova akcija je i snažna promocija obrazovanja kao validnog puta ka uspehu u životu.

Činjenica je da u ovom trenutku

životni standard većine građana u Srbiji, posebno studenata ne dozvoljava realizaciju želja za čestim putovanjima. Projekat je baziran na ideji da se ovaj problem na neki način reši tako što će doprineti integraciji mladih u Evropu na najlogičniji, spontan i efikasan način.

Istraživanje

Kao učesnik programa i sam suočen sa problemima sa kojima su se prethodne generacije susretale, a nažalost još uvek se susreću, navelo me je da uz pomoć projektnog tima *Putujemo u Evropu* sprovedem istraživanje, kako bismo došli do zaključaka koliko mobilnost – upoznavanje iz prve ruke sa gradovima Evrope, slobodnim putovanjem po zemljama Šengen zone – utiče na promenu stavova, razbijanje predrasuda, stereoptipa i koliko se način života razlikuje između Srbije i zemalja EU.

Način istraživanja

U istraživanju je učestvovalo 175 ispitanika – učesnika u projektu *Putujemo u Evropu* od 2005–2011. godine. Od ukupnog broja 105 ispitanika je na svoje putovanje išlo u periodu do 2010. godine i oni su popunjavali samo jedan upitnik. Dok su preostalih 70

studenata učestvovali u projektu 2011. godine i popunjavali su dva različita upitnika. Jedan pre polaska na put i jedan po povratku sa putovanja. Konačni uzorak činilo je 56 muškaraca i 119 žena.

Popunjavanjem anketa koje sadrže po 11 pitanja dobijeni su odgovori koji su svrstani u dve kategorije. U prvoj kategoriji su podaci koji u dobijeni od učesnika u projektu do 2010. godine, kojim se procenjuje percepcija mladih ljudi koji su putovali u zemlje EU, prema životu u zemljama koje su posetili. I u drugoj kategoriji, poređeni su odgovori dobijeni pre i posle putovanja, studenata koji su učestvovali 2011. godine. Na taj način se vrši procena u kojoj meri su promenjeni stavovi učesnika u projektu, nakon što su imali priliku da iz druge perspektive sagledaju način života u evropskim zemljama.

U analizi podataka primenjeni su postupci deskriptivne statistike (aritmetička sredina, standardna devijacija, frekvence i procenti). Kao i komparativna analiza kojom je vršeno poređenje odgovora studenata pre i nakon putovanja.

Rezultati istraživanja

Jasno je da se od 2000. godine stavovi i svest građana Srbije o

evropskim idejama menjaju u pozitivnom smeru. Ali s obzirom na trenutno stanje Srbije u pregovorima za dobijanje kandidature za ulazak u Evropsku uniju, pomenute promene se ne događaju adekvatnom brzinom. Smatramo da se većom mobilnošću mladih može uticati na stvaranje objektivne slike o prednostima i manama života u zajednici te vrste. Između ostalog, jedan od ciljeva istraživanja je i unapređenje projekta *Putujemo u Evropu* kroz neposrednu evaluaciju promena koje su usledile kod učesnika projekta a čija identifikacija je sprovedena anketama koje su ispunili. Takođe, svrha dobijenih odgovora je i uvid u percepciju mladih građana Srbije koji su tokom 3 – 4 nedelje putovali Evropskim kontinentom. Odnosno, procena u kojoj je meri putovanje ove vrste uticalo na formiranje drugačijih stavova po određenim pitanjima.

Prvi deo istraživanja bavi se ocenom postojećih stavova fakultetski obrazovanih mladih ljudi u Srbiji, prosečne starosti 26,2 godine. U ovom delu istraživanja učestvovalo je 105 studenata, od čega su 37 bili muškarci, a 68 žene.

Osnovna hipoteza da putovanje i

upoznavanje do tada nepoznatih kultura utiče na promenu stavova potvrđeno je u potpunosti. Preko 70% ispitanika se izjasnilo da je putovanje uticalo na promenu njihovih stavova u vezi života u zemljama EU, od čega 41% smatra da je putovanje uticalo u velikoj meri, a 33% uočava mali uticaj. Ovi rezultati u potpunosti potvrđuju tvrdnje o razornom uticaju na formiranje stavova u izolovanim sredinama, odnosno potrebu ljudi da se druže i razmenjuju znanja i iskustva.

U oceni prednosti i mana života u nekim od zemalja EU jasno su se diferencirale 3 grupe država:

- U prvoj grupi su Nemačka i Austrija, države sa visokim životnim standardom, jakim ekonomijama, strogim poštovanjem i primenom zakona, odličnim obrazovnim sistemom, dobro organizovanim javnim prevozom, što je ujedno sinonim za red i disciplinu kojom odišu. Dok je najveća mana otuđenost među ljudima, usmerenim prioritarno na svoj posao.
- Drugu grupu čine Španija i Portuglija. Mediteranske zemlje, mentaliteta sličnog srpskom, sa boljim životnim standardom uz izuzetne prirodne lepote koje

istovremeno omogućavaju odmor i zabavu. Sličnost u karakterima naroda ovih zemalja i Srba, dovodi do poistovećivanja uz bogatu kulturu i dobro razvijen turizam. Administrativna neefikasnost je osnovna mana, što još jednom potvrđuje sličnost, u ovom slučaju s negativnog aspekta.

- I ne manje važnu treću grupu čine Francuska i Holandija. Kulturno-istorijski bogate zemlje koje odišu slobodom, liberalnošću, multikulturalnošću uz, naravno, visok standard. Odnosno zemlje koje pružaju ono što i dalje nije deo socio-kulturnog ambijenta Srbije. Osnovne mane su nebezbednost u određenim gradovima kao i sloboda koja u određenim aspektima prevazilazi okvire, preširoke po kriterijumu prosečnog Srbina.

Nit koja povezuje prednosti života u većini zemalja je sloboda – kretanja, govora, mišljenja, kao i neuporedivo veća mogućnost izbora u svim sferama života, u odnosu na Srbiju.

Tokom turističkog putovanja teško je uočiti sve bitne karakteristike društvenog sistema zemlje koja se posećuje, ali se ipak može steći jasnija slika o generalnom

stanju. S obzirom na to, 24,8% ispitanika ne može da oceni sličnost društvenog sistema u Srbiji u odnosu na države koje su posetili. Ali 41,9% smatra da je društveni sistem različit, 24,8% sličan u maloj meri, a samo 8,6% da je sličan u velikoj meri. Najkarakterističnije razlike su navedene u visokoj stopi korupcije, potpuno urušenom sistemu vrednosti i afirmaciji pogrešnih ljudi u Srbiji. ali i, izuzetno niska društvena odgovornost i nedosledna primena zakona. Multikulturalnost je jedna od osnovnih karakteristika društvenog sistema u zemljama EU, kao i njeno negovanje.

Uvažavanje i poštovanje „Evropskih vrednosti“ predstavlja osnovu na kojoj je bazirana ideja o Evropskoj uniji. Svakako da su one u skladu sa osnovnim ljudskim vrednostima i preduslov da bi se one poštovala jeste njihovo poznavanje. Istraživanje je pokazalo da su ispitanici dobro upoznati sa time šta se sve podrazumeva pod evropskim vrednostima, te se navode sledeće: multikulturalnost, tolerancija, sloboda, ravnopravnost, razumevanje, različitost, poštovanje ljudskih prava, demokratija, solidarnost, vladavina prava.

Deo reformi koje predstoje Srbiji kako bi postala članica EU predstavlja i implementacija i primena zakona u oblasti zaštite životne sredine. Činjenica je da Srbija mora još dosta da uradi kako bi se u ovoj oblasti približila evropskim standardima. To potvrđuju i rezultati istraživanja. Tako 94,3% ispitanika smatra da postoji razlika između zemalja EU i Srbije u oblasti zaštite životne sredine, s akcentom da se Srbija nalazi u nezavidnoj poziciji. Dok 5,7% ne može da da odgovor na ovo pitanje, ni jedan ispitanik se nije izjasnio da je Srbija u ovoj oblasti na nivou evropskih zemalja.

Još jedna potvrda instruiranog uticaja medija o najkvalitetnijem noćnom životu u Srbiji dokazana je odgovorima na pitanje sa ciljem poređenja u ovoj oblasti. Kvalitetniji noćni život u zemljama EU je ocenilo 53,3% ispitanika, dok nešto manji procenat 46,7 prednost daje provodu u Srbiji. Osnovne prednosti noćnog života u Srbiji su raznovrsnost ponude, cene i dužina trajanja. Identičan argument i za kvalitet van granica Srbije je raznovrsnost, posebno sa aspekta različitih muzičkih žanrova kao i češće gostovanje svetskih muzičkih zvezda u odnosu na Srbiju.

Obzirom da je posedovanje predrasuda o određenim narodima ili etničkim grupama činjenica, sledećim pitanjima želeli smo da dobijemo odgovore u vezi načina reagovanja stanovnika različitih zemalja kada znaju da im je sagovornik iz Srbije. U preko 50% slučajeva bile su pozitivne reakcije, u oko 25% slučajeva uočena je uzdržanost i ravnodušnost, uz neznatan broj negativnih reakcija. Interesantno je da su pod odgovorom „ostalo“ najčešće navođeni odgovori neinformisanost o Srbiji: geografskom položaju, istoriji, državnom uređenju, ali i iznenađenost (Grafikon br. 2).

Pitanje iz iste kategorije o odnosu ljudi sa kojima su komunicirali formira sledeću sliku: prijateljski i srdačan odnos bio je prisutan u preko 85%, uz zanemarljivo mali procenat negativnog pristupa ili reakcije. Pod odgovorom „ostalo“ najveći broj odgovora bio je: ravnodušnost, ljubaznost i radoznalost (Grafikon br. 3).

Iz dobijenih podataka koji generalizuju ponašanje stanovnika gotovo svih evropskih zemalja može se uočiti visok nivo solidarnosti, što je između ostalog u skladu sa evropskim vrednostima. Takođe, više nego pozitivan odnos prema građanima Srbije.

Što se tiče realizacije profesionalnih planova mladi ljudi u Srbiji su prilično neopredeljeni. To je u skladu sa vrlo nestabilnom socio-ekonomskom situacijom u zemlji i egzistencijalnom nesigurnošću karakretističnom za Srbiju. Nemogućnost dugoročnog planiranja potvrđena je dobijenim rezultatima. Tako 46,7% ispitanika želi da svoje profesionalne planove realizuje u zemljama EU, dok se za Srbiju opredelilo 22,9%. Izuzetno visok procenat čak 30,5% je onih koji nisu sigurni šta i gde žele realizaciju planova u vezi školovanja, posla i neformalnog obrazovanja.

U prilog stvaranja ili potvrđivanja evropskog identiteta u celini su i rezultati ankete dobijeni na pitanje: „Koliko se sada osećate evropljaninom/evropljankom u odnosu na period pre putovanja?“. Visok procenat ispitanika koji su se izjasnili da se osećaju više evropljaninom/evropljankom, gotovo 50%, zatim očekivano 46,7% onih koji se osećaju isto i samo 3,8% ispitanika koji se osećaju manje evropljaninom/evropljankom nakon putovanja. Ovo je još jedan dokaz koliko je značajan projekat na osnovu koga je rađeno istraživanje, a takođe, koliko je putovanje promenilo percepciju mladih ljudi za manje od 30 dana.

Neophodnost mobilnosti mladih ljudi dokazana je na još jednom primeru. Čak 89,5% ispitanika želi da živi u nekom od evropskih gradova, dok preostalih 10,5% svoju budućnost projektuje samo u Srbiji. Od ukupnog broja ispitanika koji žele da žive i u evropskim gradovima, 73,4% želi privremeno preseljenje, a 26,6% smatra da bi bilo najbolje da se za stalno isele iz Srbije. Najčešći razlozi za privremeni odlazak su nastavak školovanja i razni drugi vidovi stručnog usavršavanja, a najinteresniji gradovi su Berlin, Beč, Barselona, Pariz i Lisabon. Želje za stalnim preseljenjem su vezane uglavnom za Beč i Berlin koji pružaju velike mogućnosti sa aspekta zaposlenja, kao i Lisabon koji po načinu života podseća na veće gradove u Srbiji pri čemu je životni standard na višem nivou. Rezultati potvrđuju činjenicu o neophodnosti reforme obrazovnog sistema u Srbiji, kako bi univerziteti bili konkurentniji sa aspekta kvaliteta i snažnije umrežavanje sa najboljim evropskim visokoškolskim ustanovama. Pored toga, naponi države da smanji odlazak visokokvalifikovanih kadrova očigledno ne daje očekivane rezultate, jer su ispitanici isključivo nosioci fakultetskih diploma sa univerziteta u Srbiji.,

Drugi deo istraživanja ima za cilj evaluaciju promene stavova studenata, koji su bili anketirani pre polaska na putovanje i nakon povratka. Broj anketiranih studenata u ovom delu istraživanja bio je 70, s tim da je broj žena bio znatno veći: 51 žena prema 19 muškaraca. Prosečna starost učesnika – studenata završnih godina fakulteta univerziteta u Srbiji je 23,6 godina.

Osnovne karakteristike života građana u zemljama EU, prema mišljenju mladih ljudi iz Srbije, su prvenstveno visok životni standard, kao izrazito najuočljivija osobina. Zatim mobilnost građana, ekonomska stabilnost, sloboda kretanja i velika mogućnost zaposlenja. Uočljivo je da preovladavaju gotovo isključivo pozitivne osobine, što je u potpunoj suprotnosti sa jako izraženim evroskepticizmom prisutnim u istraživanjima među građanima Srbije. S tim u vezi preko 80% ispitanika smatra da je putovanje uticalo na promenu njihovih stavova o životu u zemljama EU. Promenu stavova u velikoj meri uvidelo je 26,7% dok 55,6% studenata smatra da su u maloj meri promenili mišljenje. Među 17,8% učesnika u projektu koji su pretpostavljamo bili dobro informisani nije došlo do promene stavova po ovom

pitanju. Učešće u pomenutom projektu omogućilo im je realno sagledavanje situacije, što za posledicu ima kako oduševljenje tako i razočarenje viđenim.

S individualnog aspekta željene destinacije pre putovanja u potpunoj su suprotnosti sa zemljama i gradovima u kojima su se najduže zadržavali. Objašnjenje za to je nepostojanje plana puta ili pak nedovoljno definisanog plana, dok je drugi razlog uticaj grupe sa kojom se putuje. Tako su pre putovanja najinteresantnije zemlje bile Francuska i Španija s akcentom na kulturnu baštinu koju poseduju i Nemačka kao ekonomski i industrijski predvodnik Evrope. Podaci dobijeni po povratku sa putovanja pružaju drugačiju percepciju:

- U prvom redu su dve zemlje koje su iz potpuno različitih razloga bile prvi izbor, a to su Portugalija i Nemačka. Portugalija predstavnik mediteranskog načina života, mentaliteta sličnog srpskom. Nemačka izuzetno dobro organizovana zemlja sa sjajnim socijalnim programima, sistemom obrazovanja, javnim prevozom i drugo.
- U drugoj grupi zemalja su Holandija i Francuska. Zemlje sa visokim životnim

standardom i sredine u kojima su vrednosti kao što su multikulturalnost, sloboda izbora, tolerancija sveprisutne u znatno višoj meri.

Mane života u prethodno pomenutim zemljama su nedovoljna bezbednost, preterana usmerenost na posao pa čak i netolerancija prema ljudima sa drugih govornih područja.

Dominantne karakteristike na osnovu kojih je društveni sistem u Srbiji, prema mišljenju ispitanika, drugačiji u odnosu na zemlje EU je: nizak životni standard, netolerancija, nezaposlenost, neorganizovanost, poremećen sistem vrednosti, visoka stopa korupcije i drugo. Potvrda da su se studenti uverili u istinitost iznetih stavova pre putovanja mogu se videti u sledećim rezultatima. Samo 6,7% ispitanika smatra da je društveni sistem u Srbiji sličan u velikoj meri u odnosu na zemlje koje su posetili, 33,3% odgovara da je sličan u maloj meri, a 28,9% anketiranih ocenjuje sistem različitim. Kao i u prvom delu istraživanja veliki procenat čak 31,1 ne može da oceni razliku, jer je njihov boravak u inostranstvu bio kratak kako bi mogli da se formiraju adekvatni stavovi.

Percepcija o „evropskim

vrednostima“ se nije bitno promenila poredeći odgovore pre i posle putovanja. Tako se u oba slučaja pod „evropskim vrednostima“ podrazumeva: tolerancija, solidarnost, ravnopravnost, demokratija, poštovanje i druge vrednosti, s tim da je jedina primetna razlika u učestalosti ponavljanja reči „sloboda“, posebno u kontekstu sloboda kretanja, u odgovorima studenata nakon povratka sa puta. Gotovo svi odgovori su u skladu sa vrednostima koje propagira Evropska unija kao zajednica država, sem sporadičnih prokomunističkih kao što su „red, rad i disciplina“.

Još jedna potvrda koliki obrazovno – informativni karakter ima projekat *Putujemo u Evropu* su i odgovori na pitanje o razlikama u oblasti životne sredine između Srbije i zemalja EU. Dok je pre putovanja 82,9% anketiranih smatralo da postoje očigledne razlike u korist zemalja EU, a 17,1% nisu mogli da ocene. U rezultatima posle putovanja 93,3% odgovara potvrdno, dok čitavih 6,7% ne može da da odgovor na ovo pitanje. U oba slučaja nema učesnika u projektu koji su u ovom aspektu izjednačili zemlje EU sa Srbijom. Bolja informisanost mladih ljudi koja se vidi na osnovu iznetih komentara, bez sumnje

će pozitivno uticati da i u svom okruženju utiču na poboljšanje situacije u ovoj oblasti, jer sistemske promene trenutno ne daju zadovoljavajuće rezultate.

Prethodno formirani stavovi o kvalitetu noćnog života u Srbiji i zemljama EU gotovo da ni malo nisu promenjeni. Sledeći rezultati to potvrđuju. Pre odlaska na put 58,6% ispitanih prednost daje noćnom životu u Srbiji, a 41,4% smatra da je kvalitet na strani gradova u inostranstvu. Nakon povratka rezultati su skoro identični. U provodu u svojoj zemlji uživa 60% više, dok se 40% ne slaže sa tom pretpostavkom. Osnovne prednosti koje upotpunjuju kvalitet noćnog života u Srbiji su raznovrsnost, kako s aspekta muzičke ponude tako i lokacije. Sledeći argumenti su da duže traje, jeftiniji je, veći izbor tokom radnih dana i verovatno najznačajniji razlog su neposredni i zabavni ljudi koji čine atmosferu prijatnijom.

Obzirom da su učesnici projekta bili studenti koji nisu mnogo putovali do tada, prilično nezahvalno je biloda se od njih traže odgovori na pitanje kakvu reakciju očekuju od ljudi iz zemalja EU kada im kažu iz koje države dolaze. Po povratku sa putovanja odgovarali su na identično pitanje.

Primetne razlike bilo je u nekoliko kategorija orgovora. Učesnici su očekivali da će ljudi koje budu sretali biti manje ljubazni, a više radoznali i ravnodušni. Pod odgovorom „ostalo“ najčešće se navodi da sagovornici nisu dovoljno informisani o Srbiji, jer nisu znali geografski položaj a neki gotovo ništa. U oba slučaja broj pozitivnih reakcija prelazi 50%, a u 25% – 35% su reakcije uzdržanost i ravnodušnost, dok su negativne reakcije i očekivane i doživljene u neznatnom procentu. U Tabeli br. 1 prikazani su rezultati u procentima dobijeni u anketama pre i posle putovanja.

	Ljubaznost	Uzdržanost	Radoznalost	Odbojnost	Radost / oduševljenje	Ravnodušnost	Bezobzirnost	Ostalo
PRE	22.1	19.3	32.9	4.3	4.3	15.0	0.0	2.1
POSLE	26.6	17.4	28.4	3.7	6.4	10.1	0.0	7.3

Tabela br. 1 – Pretpostavljene i doživljene reakcije ljudi iz zemalja EU nakon saznanja da im je sagovornik iz Srbije (brojevi u poljima izražavaju procentualnu vrednost)

Kulturološke razlike prisutne između građana različitih zemalja na različite načine se mogu manifestovati u međusobnim kontaktima ljudi. Studenti su u dve ankete izneli svoje pretpostavke

i doživljaje o neposrednim kontaktima sa građanima zemalja koje su posetili. Značajnijih promena u percepciji bilo je u kategoriji veće kooperativnosti nego što su očekivali i manje razumevanja od očekivanog. U ukupnom zbiru uzimajući u obzir obe ankete zasebno, pozitivne reakcije su zastupljene u preko 90% slučajeva. U Tabeli br. 2 su prikazani rezultati u procentima dobijeni u anketama pre i posle putovanja.

	Optimistični	Pesimistični	Empatični	Kooperativni	Puni razumevanja	Bez razumevanja	Maliciozni	Ostalo
PRE	27.9	0.0	3.6	31.4	32.1	2.9	0.0	2.1
POSLE	25.8	1.0	4.1	41.2	21.6	2.1	0.0	4.1

Tabela br. 2 – Pretpostavljene i doživljene reakcije ljudi iz zemalja EU u neposrednim kontaktima (brojevi u poljima izražavaju procentualnu vrednost)

Na osnovu dobijenih rezultata projekat *Putujemo u Evropu* ne utiče značajno na profesionalne planove učesnika u projektu. Rezultati istraživanja pre i posle putovanja su gotovo identični.

Oko 43% ispitanika svoje profesionalne planove želi da realizuje u zemljama EU, 31% ostvarenje planova vezuje isključivo za Srbiju, a i dalje visok procenat studenata čak 25% nema jasan plan po ovom pitanju. Iznoseni rezultati su istovetni u obe ankete, s minimalnom razlikom od 1% u kategoriji neodlučnih.

Nastankom i širenjem Evropske unije termin „Evropa“ poprimio je mnoga značenja. Mnoga od njih nisu još precizno definisana. A pošto Evropska unija nije država, problem identiteta postaje još kompleksniji. U skladu sa tim u anketi pre putovanja 84,3% ispitanika ocenilo je da se oseća evropljaninom/evropljankom, a preostalih 15,7% odgovorilo je odrično. Po povratku sa putovanja na pitanje „Koliko se sada osećate evropljaninom/evropljankom u odnosu na period pre putovanja?“ čak 55,6% studenata je odgovorilo da se oseća više evropljaninom/evropljankom, svaki četvrti student ili 26,7 odgovorio je - isto, a 17,8% odgovorio je da se oseća - manje. Interesantno je da od ukupnog broja ispitanika koji su odgovorili da se ne osećaju evropljaninom/evropljankom pre putovanja, u anketi posle putovanja iznose sledeće stavove: više – 36,3%, isto – 18,2%, i manje – 45,5%.

Određene evropske metropole definitivno imaju moć da putnike koji ih posećuju opčine i ostave bez daha. Jedna od tih metopola sigurno je Berlin. Poredeći stavove ispitanika može se zaključiti da je za više od 25% porastao broj onih koji bi želeli da žive u nekom od gradova Evrope. Pogađate, najveći broj njih želeo bi da baš živi u Berlinu. Možda je razlog za to i činjenica da je Berlin bio prvi grad koji su posetili na putovanju. S druge strane, glavni razlozi za privremeni ili stalni boravak u ovom gradu su način života, usavršavanje i prijatni ljudi. Pre putovanja 61,4% studenata izjasnilo se da bi želelo da živi u nekom od evropskih gradova, a preostalih 38,6% je odgovorilo odrično. Od ukupnog broja potvrdnih odgovora samo 4,7% odselilo bi se iz Srbije za stalno, a ostalih 95,3% želelo bi to samo privremeno. Učešće u ovom projektu je umnogome dovelo do promene stavova, tako da sada celih 86,7% želi da živi bar privremeno izvan Srbije, a 13,3% ne. Takođe je i veći procenat onih koji odlazak iz svoje zemlje planiraju za stalno 15,4%, dok 84,6% to želi samo privremeno. Prioritetni razlog za mahom privremeni život u nekom od evropskih gradova su različite vrste stručnog usavršavanja. Prikazani rezultati su u potpunosti

suprotnosti sa rezultatima iznesenim u jednom od pitanja u vezi lokacije za realizaciju profesionalnih planova, među kojima je i prethodno pomenuto stručno usavršavanje. Odnosno, 31% ispitanika svoje profesionalne planove želi da realizuje isključivo u Srbiji, plus 25% neodlučnih daje računice od oko 56%, a sa druge strane celih 86,7% želi da živi privremeno ili stalno izvan Srbije.

Zaključak

Kako oceniti perspektivu jedne zemlje kada najobrazovaniji mladi ljudi po prvi put putuju van njenih granica u dvadesetpetoj godini života? Dugogodišnja izolacija pod kojom su živeli građani Srbije nanela je ogromnu štetu generacijama koje u tom periodu nisu imale mogućnosti za svestrani napredak koji zaslužuju. Potvrda za tu konstataciju se može uočiti i na banalnim primerima kao što je neverovatna oduševljenost dobro organizovanim javnim prevozom u nekim od nemačkih gradova.

Pored nezavidne situacije u kojoj se nalaze mladi ljudi, doduše ne svojom krivicom, pred njima je put reforme sistema u kojem živimo a koji, moramo se složiti, ima mnogo nedostataka. I nadovezujući se na

prethodno pomenuta dva velika problema, treći možda i najveći je nasleđe socijalističkog sistema upravljanja – prevelika kolektivna odgovornost, a mala individualna, odnosno letargičnost budućih reformatora.

Gotovo svi rezultati pokazuju da je projekat *Putujemo u Evropu* ispunio svoje ciljeve. Takođe, na osnovu rezultata može se zaključiti da su stavovi ispitanika umnogome promenjeni. Što znači da proaktivni pristup pojedinaca ili grupe ljudi može da utiče na buđenje svesti sve većeg broja sugrađana. Na taj način širenjem preduzetničkog duha, menjaće se svest građana da je potrebno da preuzmu i snose odgovornost kako u svom interesu tako i u interesu zajednice u kojoj žive.

Formiranjem kvalitetnih kriterijuma i vrednosti promovisaće se obrazovani ljudi, koji poseduju adekvatna znanja i veštine. Ovo istraživanje predstavlja potvrdu da se postojeći kapaciteti mogu i moraju aktivirati, jer neznanje je najplodnije tlo za manipulaciju.

Izvori

<http://www.gpa.rs> – Global Project Agency
<http://www.emins.org> – Evropski

pokret u Srbiji
<http://www.seio.gov.rs> –
Kancelarija za evropske integracije

Popularna muzika kao polje ideološke borbe u bivšoj Jugoslaviji

Sanja Nasevski

Popularna muzika u socijalizmu

Popularna kultura i politika često su povezane na brojne direktne i indirektne načine i u različitim političkim sistemima ova veza se izražavala na različite načine. Prvo ćemo se pozabaviti vezama između popularne muzike i politike u socijalističkim sistemima, posebno u bivšoj Jugoslaviji, a zatim ćemo se fokusirati na njihov odnos za vreme i posle raspada bivše Jugoslavije.

Popularna muzika je kroz kulturne pokrete u pojedinim socijalističkim zemljama, značajno delovala kao izazivač vlasti. Samim tim, na nju se često gledalo kao na nešto od čega treba udaljiti omladinu

ili pak učiniti da popularna muzika postane sredstvo koje će raditi u službi sistema (Rutten, 1993:38). Muzika je bila sredstvo indetifikacije mladih. Tekstovi su sadržali bunt zbog ideološke zatvorenosti društva. Pevalo se o tadašnjim problemima sistema.

U pojedinim socijalističkim zemljama bendovi su kao svoje uzore imali muzičke izvođače sa slobodnog komercijalnog Zapada, no retko u potpunosti, s obzirom da su uslovi u kojima se bendovi svirali bili daleko od tržišnih. Na primer, u Jugoslaviji su se oni nalazili između Istoka i Zapada, odnosno između kapitalizma i socijalističkih vrednosti. Međutim, u Istočnoj Nemačkoj, na primer, nije postojala muzička

konkurencija koja bi obezbedila slobodno delovanje tržišta. Samim tim, uslovi u kojima se muzika izvodila nisu bili tržišni, već kontrolisani od strane države. Tako iako je popularna muzika Zapada na neki način bila uzor onome što su stvarali muzičari u socijalizmu, njihova muzika istovremeno je bila i alternativa muzici Zapada. Taj ambivalentan odnos prema Zapadnoj muzici i Zapadu uopšte pojavljuje se i kod samih muzičara i kod same vlasti. Zapadna popularna muzika se odbija kao produkt neprijateljskog Zapada, ali se istovremeno i prihvata, kao deo svetskog šarenila i kao znak liberalnosti režima (Wicke and Shepard, 1993). Tražeći način da se uhvati u koštac sa popularnom muzikom,

socijalistički zvaničnici često su pokušavali da popularnu muziku stave u službu vlasti. Sistem je činio sve da skrene mladima pažnju sa teških političkih pitanja. Tako su muzičari često promovisali blagostanje i mir i pevali o ljubavi, mladosti, miru, o prijateljstvu i drugim radostima života. Muzika je, kao što je to često slučaj i u drugim političkim sistemima, skretala negativne misli i obezbeđivala veselu fasadu društva. Međutim, takva sprega ne može dugo trajati, kao što se može videti na primeru Istočne Nemačke. Još pedesetih godina prošlog veka u Istočnoj Nemačkoj, na marginama zemlje, u malim selima, nicali su bendovi i muzički izvođači. Tamo su bili daleko od kontrole vlasti. S obzirom da vlast nije dozvoljavala da se građani socijalizma zabavljaju bilo čime, osim onoga što dolazi od zvaničnih umetničkih institucija, ovi bendovi su bili nepoželjni i morali su biti ukinuti (Wicke and Shepard, 1993: 26). Međutim, to im nije tako lako polazilo za rukom, jer su se bendovi vrlo brzo pregrupisavali i ponovo formirali nove. Kada je Erik Honeker došao na vlast 1972. godine, ogroman birokratski sistem se dezintegrisao, a rok muzika je „integrisana“ u državnu organizaciju (Wicke and Shepard, 1993: 26). Tih godina su se pojavile

brojne medijske, ali i druge institucije koje su omogućavale razvoj rok muzike, kao popularne muzike i alternative onome što je postojalo u komercijalnom svetu Zapada. Jedna od tih institucija bio je Komitet za zabavnu umetnost, čija je uloga bila da usmerava budući razvoj rok muzike u službi sistema. U takvoj situaciji, bendovi nisu zavisili od toga kolika će biti posećenost njihovih koncerata, što je potpomognuto činjenicom da nije postojalo takmičenje kao u komercijalnom sistemu Zapada. Iako se često broj proizvedenih kompaktnih diskova nije slagao sa potrebama tržišta, njih to nije zanimalo. Novac koji su dobijali za svoj rad nije zavisio niti od brojnosti njihove publike niti od mesta koncerta (Wicke and Shepard, 1993: 32). Vlasti su unapred odredile određenu skalu, kao i za broj proizvedenih ploča, pa su stoga muzičari bili u situaciji da pregovaraju sa vlastima o tome koliko i kada će se pojavljivati na koncertima. Sledstveno tome, moć pregovaranja muzičara sa vlastima je bila veća ukoliko su bili članovi partije. Iako je broj koncerata i ploča bio unapred određen od strane vlasti, tekstovi pesama su bili nešto gde vlast nije mogla tek tako da interveniše. To je bio prostor da muzičari deluju kako oni žele, što je ubrzo uvidela i sama publika. Tekstovi pesama su

postajali ventil za političke stavove običnih mladih ljudi. Međutim, s obzirom da je sve ono što je muzičarima bilo potrebno za njihov rad, bilo obezbeđivano od strane vlasti, malo je verovatno da su oni mogli da manevrišu u potpunosti kako su želeli kako bi izrazili bunt, iako su imali podršku publike za to. Vlasti su pomno pratile razvoj rok muzike, međutim, nisu mogli tek tako da negiraju volju naroda. Stoga, nije nimalo začuđujuće što je upravo u tekstovima rok muzičara prvi put javno pomenut kolaps sistema delimično prouzrokovan njegovom kulturnom inercijom, koja je već uveliko nagrizala sistem i konačno dovela do kolapsa (Wicke and Shepard, 1993).

U Sovjetskom Savezu, otprilike u isto vreme, Ministarstvo kulture se borilo protiv pop muzike u svojoj zemlji. Tvrdili su da rad ovih muzičara vređa ideologiju njihove države. Šezdesetih godina je postojala razlika između amaterskih i profesionalnih bendova. Prvi su oni koje je stvorila sama omladina, i koji su radili nezavisno od državnih intervencija. Drugi su oni koje je stvorila vlast, i koji su radili pod pokriviteljstvom državnih organa. Deceniju kasnije, profesionalni bendovi su doživeli poraz od novopridošlih rok bendova, koji

nisu marili za ono što država želi da plasira – igrali su svoju igru, a upravo tako su stekli veliku popularnost. Međutim, dalje sledi scenario vrlo sličan onome u Istočnoj Nemačkoj. Ovi bendovi najčešće bivaju usisani u državnu strukturu, u zamenu za novac i reklamu. Ukoliko previše odstupaju od ideologije ili imaju tekstove koji su previše napadni, bivaju zabranjeni (Bright, 1985).

U ove dve socijalističke zemlje, možemo primetiti da je muzika predstavljala jedan bitan vid otpora i sredstva pobune. Iako su se vlasti odupirale i pokušavale da ih učutkaju, oni su i dalje svirali. Iako je Sovjetski Savez pokušao da se odupre zapadnim vrednostima, one su nalazile kanale, bila ta muzika u službi režima ili ne.

Jugoslavija: vesternizacija kao posledica balansiranja u Hladnom ratu

Za razliku od odbojnog stava Sovjetskog Saveza prema proizvodima zapadne kulture, Jugoslavija je najpre stidljivo, a onda u punom zagrljaju prihvatila sve ono što je bio izvozni kulturni materijal Amerike: koka kolu, rok muziku, džez, džins i holivudski glamur oličen u liku Merilin Monro. Po mnogo čemu, šezdesete su bile godine

ponajviše kulturne liberalizacije koja je obuhvatila celu ex-YU. Beograd je tada bio u istom redu sa svetskim gradovima poput Nju Jorka, Londona, Pariza, u pogledu muzičkih, dramskih i drugih umetničkih premijera. Slušao se radio Luksemburg, Radio Slobodna Evropa i Glas Amerike. Pratili su se top liste stranih izvođača, a kako navodi Vesna Vučetić, „mjuzikl *Kosa* je svoju petu premijeru imao u Beogradu, posle Njujorka, Londona, Pariza i Dizeldorfa“ (Vučetić, 2006: 27).

Nisu samo Jugosloveni bili otvoreni ka Zapadu, već i sam režim. Stoga je socijalizam i ovde, kao i u drugim socijalističkim zemljama, stavio muziku u svoju službu. Ona je skretala pažnju mladima od svakodnevnih političkih pitanja režima. Ona je ostavljala utisak liberalnosti režima, i donosila šarenilo u socijalističke sobe jugoslovenske omladine. I sami muzičari nisu odudarali od toga, jer nisu birali „teške“, pobunjeničke teme za svoj rad. Uglavnom su se radije okretali ljubavi, druženju i sličnim lajtmotivima, iako je u prirodi rokenrola da bude kritički nastrojen, bučan. Vučetić navodi da je „u takvim uslovima, jača od podele Istok – Zapad, bila je podela na one koji vole *Bitlse* ili *Rolingstone*“ (Vučetić, 2006: 74). Jedan od možda najboljih

primera liberalnosti režima, jeste pokretanje časopisa Džuboks, prvog časopisa o roken rol muzici u komunističkom svetu. Ovaj časopis je doprineo promeni jugoslovenskog društva, njegovoj modernizaciji i vesternizaciji. Iako je, u početku pratio pomalo i muzičku scenu Istoka, kasnije se okrenuo isključivo Zapadu, i nastavio stvaranje koka kola generacije. Džuboks je učinio američki stil života popularnim na prostoru bivše Jugoslavije. On je omogućio da mladi beže u svet rokenrol i džez muzike, umesto u politiku. Iako je delovalo naivno i romantično da bi ovi proizvodi kulture mogli uticati na dominantniji položaj Amerike u Hladnom ratu, takav uticaj je ipak ostvaren.

Muzika Beograda u susretu sa politikom Jugoslavije tokom 90-ih

Šest različitih republika ujedinjenih u jednu državu, multikulturalizam, blagostanje, pioniri, Broz – Jugoslavija... Nakon što se ova država raspala 1992. godine, svaka od republika je krenula različitim, a neke možda i sličnijim putevima. Na političkoj sceni Srbije, tadašnja vladajuća stranka – Socijalistička partija Srbije – gurala je zemlju u izolaciju, sankcije, nemaštinu i međusobni etnički sukob sa novim

državama u svom susedstvu, a i na svojoj teritoriji. Iako je u prestonici naizgled sve bilo pod velom neznanja i u nekoj vrsti blaženstva, nezadovoljstvo uskog kruga intelektualaca vođenjem zemlje, pokušavalo je da ispliva na sve načine, a ponajviše kroz muziku.

Sociolog Erik Gordi ističe da je ista društvena podela koja je određivala političku orijentaciju različitih grupa prema režimu, takođe određivala i njihovu kulturnu orijentaciju (Gordi, 2001: 116). Pojednostavljeno rečeno, to zvuči ovako: muzika koju slušaš određuje za koga glasaš. S jedne strane je bio rokenrol, bunt, underground, a sa druge strane turbofolk, dizelaši, kriminal. Osnovna razlika između ova dva skupa jeste u tome što je drugi imao nedeljivu podršku režima da zauzme sav kulturni prostor – onaj koji je nekada pripadao roken rolu. Ono što je dodatno doprinelo da se neofolk muzika i kultura učvrste u Beogradu, jeste povećani broj novih stanovnika sa sela, koji su se značajno razlikovali po muzičkom ukusu od građana (Beograđana). Mnogi analitičari su pronalazili vezu između turbofolka i ruralnih krajeva odakle potiču novi stanovnici grada, koji se teško prilagođavaju načinu gradskog života niti imaju zajednička interesovanja sa starosedecima,

a iz popularne muzike uzimaju samo ono što odgovara njima već poznatoj narodnoj kulturi, koja podrazumeva i identifikaciju sa estradnim umetnicima i zvezdama šoubiznisa (Dragičević-Šešić, 1994). „Urbani seljaci“, kako su ih mnogi definisali, a tu definiciju možemo čuti i danas, su se na taj način vraćali krajevima iz kojih su došli. Na taj način konstrisana je opozicija između onih koji su pripadali eliti u Srbiji devedesetih godina koji su su „osećali da pripadaju socio-kulturnoj estetici koja je ne-locirana, univerzalna, te tako suprotstavljena onoj koja se doživljavao kao jasno locirana (a to znači folklorna)“ (Simić, 2006: 113).

Najznačajniji proizvod neofolk muzike iz devedestih godina prošlog veka jeste muzika koja je poznata kao turbofolk. Šta je uopšte turbofolk? „U najkraćem, turbofolk je kombinacija elemenata zapadne pop muzike, orijentalnih ritmova domaćeg folklornog zvuka“ (Malešević, 2003: 252–3). Evo kako Rambo Amadeus, muzičar koji je kroz svoje pesme kritikovao režim i neofolk mentalitet a koji je ujedno i skovao ime *turbofolk*, govori o tom fenomenu u istoimenoj pesmi:

„Folk je narod, turbo je sistem ubrizgavanja goriva pod pritiskom u cilindar motora sa

unutrašnjim sagorijevanjem. Turbo folk je gorenje naroda. Svako pospješivanje tog sagorijevanja je turbo folk. Razbuktavanje najnižih strasti kod homosapiensa... Adolf Hitler je turbo folk, trgovina ljudskim organima je turbo folk, kriminalci su turbo folk, Marlboro je turbo folk, silikoni su turbo folk, kokain je turbo folk, džipovi sa niskoprofilnim felnama su turbo folk“ (Rambo Amadeus, pesma „Turbo folk“).

Kako Miroslava Malešević navodi, turbofolk je muzika koja je promovisala vrednosti novih bogataša i ratnih profitera – luksuz, provod, novaca nepoznatnog porekla i brz život u brzim kolima (Malešević, 2003: 253). Ovo se nametalo kao nešto sa čime građani treba da se identifikuju uprkos nemaštini i izolaciji od sveta. Iako sve ovo deluje kao i ono što Zapad propagira, ovde je spojeno naizgled nespojivo – kosmopolitizam i nacionalizam. Ovo najbolje možemo videti na primeru omiljenog para estrade – Svetlane Cece Ražnatović i Željka Ražnatovića Arkana. Ona je jedna od ikona turbofolk muzike, „srpska majka“, on je bio rukovodilac paramilitarnih formacija, borac za „srpsku stvar“. Zajedno su predstavljali deo srpskog šoubiznisa i oličavali kosmopolitiski duh, ali su se u isto

vreme identifikovali sa krajnjim nacionalizmom. Na njene koncerte su išli mladi ljudi koju su bili moderno obučeni, potpuno urbani, ali su dizali tri prsta i gajili jaka patriotska osećanja.

Međutim, rokenrol se nije predavao tako lako. Postojale su radio stanice koje su radile uprkos sabotazi režima, kao što je radio B92. Piratsko tržište je bilo puno rokenrol kompaktnih diskova. Kako navodi Gordi:

„svojim stavom protiv neofolk kiča, rokeri su neprekidno podsećali urbanu populaciju da su rat i nacionalizam povezani sa novom dominacijom semiruralne kulture – nativizam, nedostatak interesa za globalnu kulturu i ksenofobija, bili su otelotvoreni u eksploziji neofolka i, po mišljenju beogradskih rokera, direktno povezani sa režimom i ratom koji je on izazvao“ (Gordi, 2001: 128).

Turbofolk je bio i stvaran i nestvaran život – kriminalci i režim koji to čini legitimnim, a sa druge strane „koka kola, malboro, suzuki“ – daleko od svakodnevnice većine stanovništva.

Kada su krenule ozbiljne kritike na račun turbofolka, pojavio se razlog za brigu vladajuće stranke. Kada je Slobodan Milošević počeo da

promoviše mir kao nešto što nema alternativu, počeo je istovremeno da se stidi turbofolka muzike. Najednom su svi oni bili pretnja za režim. Tadašnje Ministarstvo kulture je započelo „borbu protiv kiča“. Međutim, kampanja protiv kiča je bila samo fasada, jer je nastavljen proizvodnja tih istih proizvoda koje kritikuju (Isto, 2001: 165–6).

Međutim, iako izgleda kao da je ovako opisana veza između muzike i politike izgleda jednostavno i jasno, moramo se zapitati da li je to zaista tako. Da li uopšte možemo reći da postoji jasno suprotstavljanje opozicija rokenrol – turbofolk/politička opozicija Miloševiću – Miloševićev režim. U svom istraživanju Stef Jansen ističe da je muzika koja je korišćena na studentskim protestima 1996. godina bila mešavina tri pesme: „Mesečine“ Gorana Bregovića, remiksa stare hrvatske pop pesme „Zajedno“ i „Breathe“, pesma britanskog benda *Prodigy* (Jansen, 2001: 14). Bregovićeva pesma nije turbo-folk, ali je svakako neofolklorna tvorevina, koja je ipak korišćena od strane opozicije. Svakako da je među slušaocima rokenrola bilo onih koji su glasali za SPS. Svakako da je i unutar samih opozicionih pokreta bilo nacionalističnih elemenata.

Slično tome, Ivan Đorđević navodi da ako bismo turbofolk izjednačavali sa režimom, nacionalizmom i ratom, bili bismo u zabludi, jer „izjednačavanje turbofolka sa nacionalizmom i ratom direktno je u koliziji sa situacijom koja danas postoji na terenu, gde turbofolk, živ i zdrav, dominira regionalnim tržištem“ (Đorđević, 2010). Đorđević napominje da postoje i kritičari koji na turbofolk gledaju kao na globalnu pojavu, vrstu muzike koja se javlja u mnogim zemljama trećeg sveta i mnogim zemljama u okruženju, samo na malo drugačiji način. Ovim se muzika koja čini mešavinu narodnih elemenata sa elementima zapadne popularne kulture izmešta iz lokalnog prostora i lokalne političke priče (isto). Muzika jeste služila kao polje identifikacije sa određenim vrednostima, pa samim tim i političkom pozicijom, ali ne i jedino i ekskluzivno. Kao što smo već napomenuli, u određenom trenutku je i sam režim počeo da se stidi turbofolka. Zašto bi se režim stideo nečega sa čime se identifikuje? Odgovor leži u činjenici da turbofolk ipak možda nije bio jedini određujući element režima i njegovih sledbenika. On je bio samo sredstvo, koje se moglo odbaciti u svakom trenutku, do čega je i došlo, kad je bio pogodan trenutak

da ga se stide. Ovde vidimo da jedan pojam može imati različito značenje u zavisnosti od situacije i drugih pojmova sa kojima se povezuje. Muzika je možda u jednom trenutku bila jedan deo mozaika koji se zove „moj birački glas“, ali ne glavni, odnosno određujući. Politički identitet nije moguće svesti samo na muziku koju slušamo i u konsturkciji ličnog identiteta uvek postoje složene i često suprotstavljene identifikacije.

Isto kao što turbo folk ne možemo izjednačavati sa režimom, tako rokenrol ne možemo izjednačavati isključivo sa opozicijom. Ono što je najbolji dokaz jesu brojni i različiti bendovi rokenrola, među kojim su i oni koji su naširoko promovisali nacionalističke stavove, poput grupe Riblja čorba. Bora Đorđević, frontmen grupe, saradivao je sa Bajom Malim Knindžom, čija diskografija obiluje nacionalističkim pesmama. U njegovim pesmama se pojavljuje govor mržnje prema Hrvatima i Bošnjacima. Njihova saradnja se možda najbolje vidi u pesmi „Ćuti, ćuti ujko“, gde se „ujka“ odnosi na ustaše (tekst se nastavlja: ćuti, ćuti ujko, ubiću te ja). To znači da je muzika pre svega polje ideološke borbe u kojem se različiti muzičari opredeljuju za različite muzičke

opcije bez obzira na vrstu muzike koju stvaraju. Popularna muzika se različito upotrebljava u različito vreme i u različitim situacijama. Sa nastankom turbo folka, došlo je do ekspanzije nacionalizma, međutim, to ne implicira da jedno nužno i uvek prati drugo, niti da se identiteti onih koju tu muziku slušaju grade samo u okviru nacionalizma.

Politički stav i identitet ne grade se isključivo kroz muziku. Veza između muzike i politike je, pre svega, višeznačna, a ne dihotomna. Pojedinaac koji se nekom svom životnom dobu opredeli za slušanje određene muzike, može, ali i ne mora prihvatiti druge vrednosti koje se dovode u vezu sa tom muzikom. Tako, na primer, neko može sedeti u privatnosti svoga doma i slušati Cecu, ali istovremeno glasati za opoziciju, jer mu se ne dopada miloševićevska politika. Politički režim iz devedestih godina prošlog veka je taj koji je turbofolk stavio sebi kao ekvivalent, ali tu ne postoji neka prirodna veza. Kao što navodi Ivan Đorđević, „može se reći da se klasičan i medijski najeksponiraniji turbofolk u svojim tekstovima veoma malo doticao nacionalnih tema, uglavnom se svodeći na narative o nesrećnoj ljubavi, prevari, kao i na promovisanje

„života na visokoj nozi“, u onom kontekstu u kome su taj *lifestyle* doživljavali protagonisti i konzumenti ove muzike“ (Đorđević, 2010). Dakle, identitet jednog građanina se ne gradi samo kroz muzičku opredeljenost, već tu bitnu ulogu grade i drugi faktori, a oni doprinose i našem političkom stavu i opredeljenju. Proces izgradnje identiteta je mnogostruk, i ako bismo ga sveli isključivo na muziku, a pritom zaboravili sve ono drugo što utiče na naše izbore, kao što su klasa, pol, godište i slično, onda bismo bili u dubokoj zabludi.

Exit: muzikom u svet, a ne u rat

Exit festival je započeo svoj život 2000. godine i vrlo brzo je postao veoma popularan prenosilac zapadne muzike i kulture. Exit kao projekat je imao za cilj da istraži „koji su motivi za druženje među generacijama koje su odrastale u periodu propadanja onoga što je bila zajednička država, u vreme kada su istorijske činjenice nestajale iz udžbenika, a mediji bili korišćeni da opišu tu državu i njenu prošlost najviše kao zatvor i prostor represije“ (www.exitfest.org).

Ovde vidimo u isto vreme podržavanje Evrope, ali i oživljavanje jugoslovenskog

duha i kolorita, vidimo Balkan koji pripada Evropi. Exit je za mlade ljude predstavljao poseban događaj, nešto za šta se godinu dana skuplja novac za kartu. Ipak, postoje oni koji idu i na Guču i na Exit, i za njih jedno ne isključuje drugo. Jansen navodi da je uobičajena slika Guče „bučna i luda limena muzika, izdašno potpomognutoj masnom hranom i bujicom alkohola“ što su uobičajeni atributi srpskog „balkanskog identiteta“ (Jansen 2001, navedeno u Simić 2006). Ako bismo se oslanjali samo na Guču kao na nešto što je tipično srpsko, onda bi Exit posećivali samo oni koji se nesrpski nastrojeni, odnosno oni koji se ne indentifikuju sa Balkanom, što svakako nije slučaj. Sa druge strane, ni Guču ne posećuju samo domaći posetioци, niti pak samo slušaoci turbo-folka i drugih neofolk muzika. U Guču dolaze stranaci, koji se svakako ne indentifikuju sa „primitivnim Balkanom“, tamo muzika dobija i poneko pozitivno značenje (Simić, 2006). Na taj način zamagljuju se granice između Balkna i Evrope i različite vrste muzike često međusobno suprotstavljene poprimaju ista značenja.

Zaključak

Odnos između popularne muzike i politike je veoma složen. Ne postoji jednostavna veza između određenih vrsta muzike, određenih identiteta i političkih opcija. Kao bitna stavka pojavljuje se konfuzija u identitetu. Ko sam ja, naspram koga se definišem, ko je moje referentno ja? Možemo reći da je to bolan ožiljak svih onih generacija koje su tada stasavale, i pred koje je bio stavljen taj veštački izbor, kao da biraju između dve marame. Srbija je bila i ostala na raskrišću, te stoga kao i uvek podložna različitim uticajima, a na nama je oduvek bilo da odaberemo kojim putem ćemo krenuti. A ako već ne postoji taj jedan balkanski, niti taj jedan evropski put, možda se oni jednostavno ukrštaju, pa ih kao takve treba prihvatiti.

Literatura

- Bright, Terry Soviet Crusade against Pop. 1985. *Popular Music* 5: 123 – 148.
- Collin, Matthew *This is Serbia calling: rokenrol radio i beogradski pokret otpora*. Beograd: Samizdat Free B92. 2001.
- Dragičević-Šešić, Milena *Neofolk kultura: publika i njene zvezde*. Sremski Karlovci i Novi Sad 1994.: Izdavačka knjižnica Zorana

- Stanojevića.
- Đorđević, Ivan Identitetske politike u ritmu „larih nota“. Recepcija neofolk muzike u Sloveniji. 2010. *Traditiones* 39/1: 137-153.
- Gordi, Erik *Kultura vlasti u Srbiji: nacionalizam i razaranje alternative*. Beograd 2001.: Samizdat B92.
- Jansen, Stef *Antinacionalizam: Etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*. Beograd 2005.: Biblioteka XX vek.
- Lukić-Krstanović Miroslava Etnografsko tumačenje publike: Exit Noise Summer Fest. 2005. *Glasnik Etnografskog Instituta SANU* 53: 241–260.
- Lukić-Krstanović Miroslava Spektakli XX veka: političke arene i kulturne scene u Srbiji, u: *Kultura u transformaciji*. Ur. D. Radojčić, str. 169–188. Beograd 2007.: Etnografski Institut SANU.
- Malešević Miroslava Ima li nacija na planeti Ribok? Lokalni indetitet nasuprot globalnom među mladima u Srbiji, u: *Tradicionalno i savremeno u kulturi Srba*. Ur. D. Radojčić, str. 237–258. Beograd 2003.: Etnografski Institut SANU.
- Rutten, Paul Popular music policy: A contested area – the Dutch experience, u: *Rock and Popular Music: Politics, Policies, Institutions*. Ur. T. Bennett i dr, str. 37–52. London 1993.: Routledge
- Simić, Marina *Exit* u Evropu: popularna muzika i politike

- identiteta u savremenoj Srbiji. *Kultura* 2006. 116–117: 98–122.
- Vučetić, Radina Rokenrol na Zapadu Istoka – slučaj Džuboks. 2006. *Godišnjak za društvenu istoriju* 1–3: 71–88.
- Wicke, Peter and John Shepherd The Cabaret is dead: Rock culture as state enterprise – political organization of rock in East Germany, in: *Rock and Popular Music: Politics, Policies, Institutions*. Ur. T. Bennett i dr, str. 25–36. London 1993.: Routledge

Politike otpora i građanske neposlušnosti

Koncept građanske neposlušnosti

Džona Rolsa

Stefan Surlić

Pojam građanske neposlušnosti, građanina i principa građanstva

Građanska neposlušnost je pojam kojim se definiše postupak oglušenja o važeće norme, a zarad odbrane načela pravde. Svako demokratski uređeno društvo se u svom funkcionisanju suočava sa izazovom ogrešenja o osnovne postulate pravde. Norme, zakoni, akti kao opšti i neutralni mehanizmi, kojima se uređuje jedno društvo, tokom svoje primene izazivaju različite vidove nepravde. U takvim situacijama, slobodni i samosvesni građani daju sebi za pravo da pokažu neposluh i odbiju da se povinuju normama koje su u suprotnosti sa onim što je pravedno.

Svojim činom neposlušnosti, građani žele da oduzmu legitimitet onom što se izdaje za legalno, odnosno uskrate pravo na primenu nepravde. Tada se usuđuju da se pozovu na nešto što je iznad pisanih regula, što je „nepisano“ i što svoje utemeljenje traži u božanskom, vrhovnom pravednom ili neotuđivom pravu. Reč je o nepisanim pravilima za koje još Sofokle kroz lik Antigone kaže:

„Od danas nisu oni, ni od juče – ne, No večno važe, niko ne zna otkad su.“¹

Pre nego što se upustimo u dublje određenje građanske neposlušnosti, potrebno je

definisati pojmove kao što su građanin i građanstvo. Građanin je, u najopštijem smislu, čovek koji raspolaže određenim pravima i dužnostima unutar jedne političke zajednice čiji je član. Vrlo je važno imati na umu da „svaka dobro uređena zajednica pretpostavlja **jasno i precizno formulisana prava i dužnosti** (podvukao S.S.) pripadnika te zajednice“.² Arbitrarnost u pravima i dužnostima rađa nepravedan poredak i protiv takvog poretka akt građanske neposlušnosti je slabo oružje.

Za pojam građanina posebno je važna politička dimenzija. Na to

² Pavićević, V.: „Građanska neposlušnost u savremenoj političkoj teoriji“, *Godišnjak FPN* (2009), str. 80.

nas podseća Podunavac određujući građanina kao „**političkog subjekta** u relativno ravnopravnom političkom odnosu prema drugim članovima društvene zajednice i prema toj političkoj zajednici, odnosno državi“. Stoga je država jedini mogući društveno politički okvir u kome građanin postoji i u kome građanin može ispoljiti svoju neposlušnost.

Pojam građanin u sadašnjem značenju možemo vezivati za status koji su ljudi ostvarili u slavnim revolucijama. Revolucije u Americi i Francuskoj iznedrile su deklaracije kojom se proklamuje sloboda i jednakost ljudi. Geslo Francuske revolucije „Nema više podanika“ označilo je kraj sa poretkom koji osporava neotuđivost osnovnih prava čoveka.

Iako višedimenzionalan, princip građanstva je ponikao iz „ličnih prava, iza kojih stoje revolucionarne ideje prirodnog prava, prihvaćene i realizovane u velikim građanskim revolucijama“.³ Pod principom građanstva podrazumeva se međusobni odnos građana kao i odnos građana i države. Pavićević podseća da građanstvo znači **opšti status** kojim se garantuje punopravna pripadnost određenoj zajednici kao i **jednakost** u pravima

³ Matić, M.; Podunavac M.: *Politički sistem*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1994, str. 238.

i obavezama koje imaju uživaoci članstva u određenoj političkoj zajednici.

Iako je neupitno da je građanska neposlušnost nezakonit akt usmeren prema državnoj vlasti, a u cilju ukazivanja na nanetu nepravdu koja šteti opštem dobru, ona se u mnogo čemu različito poima. Više autora navode različite razloge za ispoljavanje kao i vidove manifestovanja građanske neposlušnosti. Konsenzus ipak postoji, kako navodi Pavićević, u tri konstitutivna elementa građanske neposlušnosti.

Građanska neposlušnost se odnosi na **nepoštovanje zakona** odnosno oglušenje o primenu zakona. Akt građanske neposlušnosti je utoliko specifičan jer se „otpor pruža zakonu koji je usvojen na legalan način, ali je njegova sadržina u suprotnosti sa elementarnim principima pravde“.⁴

Drugi element jeste **nenasilnost** akta građanske neposlušnosti. Građanska neposlušnost ima ulogu korektiva u demokratskim i uređenim društvima. Nasilnim oblicima otpora pribegava se usled učinjene nepravde većih razmera. Takvi oblici otpora vezuju

⁴ Pavićević, V.: „Građanska neposlušnost u savremenoj političkoj teoriji“, *Godišnjak FPN* (2009), str. 85.

se za autoritarne poretke i najčešće prerastaju u revolucije.

Konačno, **javnost** je glavno oružje građanske neposlušnosti. Mogućnost da se nepravda obelodani i da se pred očima javnosti ispolji nezadovoljstvo, najveća je moć koju akt građanske neposlušnosti poseduje. Mahatma Gandhi, sinonim za građansku neposlušnost, je svoju mirnu borbu za nezavisnost Indije temeljio na javnom istupanju koje mora „izazvati reakciju“ onih ka kojima je akt građanske neposlušnosti upućen.

Osnovna polazišta Rolsove političke teorije

Rolsovu političku teoriju obeležilo je delo *Teorija pravde*, koje predstavlja jedno od najznačajnijih naslova savremene političke teorije. Iako spada u red liberalnih teoretičara građanstva, Rolsovo poimanje pravde doživelo je značajne kritike liberalno nastrojenih teoretičara zbog postojanja izrazitog socijalnog elementa.

Osnovna Rolsova konstrukcija pravde zasnovana je na mišljenju da „pedantno sleđenje pravila može dovesti do ishoda koji su nekonzistentni s našim zdravorazumskim pojmovima

pravde”.⁵ Rolsovo gledište je da mora postojati racionalno opravdanje za svako odstupanje od jednakosti. Principi socijalne pravde bi trebalo da budu zastupljeni u svim društvenim odnosima uključujući i tržišne.

Za liberale pojam građanin podrazumeva nosioca određenih neotuđivih prava. Stoga, „koncept prava ima središnje mesto za razumevanje liberalne koncepcije građanstva.”⁶ Na tom tragu je i Rols koji dovodi u vezu ličnost sa pojmom pravde, što nam je od posebne važnosti za opravdanje akta građanske neposlušnosti. On ističe da „svaka ličnost poseduje nenarušivu oslonjenost na pravdu koju čak ni dobro društvo kao celina ne može nadići”.

Rolsova teorija pravde zasnovana je na dva utemeljujuća principa. Prvi princip se odnosi na jednakost u uživanju osnovnih sloboda, dok se drugi odnosi na sferu ekonomije i podrazumeva da se ekonomske nejednakosti mogu proizvoditi samo ako su u službi onih koji su u najnepovoljnijem položaju.

5 Beri, N.: *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 192.

6 Podunavac M.: *Princip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2001, str. 99.

Pomenuti principi bi trebalo da važe u pravičnom društvu nastalom iz „početnog položaja” koji je obavijen „velom neznanja” čime se uskraćuje mogućnost da pojedinci na samom početku uživaju određene privilegije u odnosu na ostale članove zajednice.

Građanska neposlušnost u Rolsovoj teoriji

Rolsov doprinos se ogleda u sveobuhvatnom i temeljnom definisanju pojma građanska neposlušnost. U svom delu *Teorija pravde*, Rols pod posebnim podnaslovima paralelno obrađuje građansku neposlušnost i prigovor savesti. U prvom poglavlju definiše pojam, zatim se bavi pitanjem opravdanja da bi na kraju obradio ulogu koju ima građanska neposlušnost.

Iako se građanska neposlušnost obrađuje u posebnim poglavljima, prethode joj razmatranja *principa pravičnosti* i objašnjenje *dužnosti da se poštuje nepravedan zakon*. Ove dve teme itekako osvetljavaju put do konačnog definisanja građanske neposlušnosti, budući da se ona poima kao reakcija na nepravdu, ali nije utvrđeno gde je granica između pravde i nepravde, kao i kolika bi nepravda trebalo da bude.

Praveći razliku između dužnosti i obaveze, Rols naglašava da sve obaveze nastaju iz principa pravičnosti. Pojedinci su obavezani na pravičnost ukoliko se unapred obavezuju na poštovanje pravila stvorenih institucija. No, „pokoravanje, ili čak saglašavanje sa jasno nepravednim ustanovama ne daje povod za nastanak obaveza”.⁷ Dužnost sama po sebi nema toliku snagu ukoliko nije potpomognuta pravičnošću. Tek sa moralnim načelima izvedenim iz principa pravičnosti nastaje **obaveza** pojedinaca na određeno postupanje.

Rols smatra pogrešnim da se u slučajevima nepravednih uređenja potire svaka obaveza na poštovanje istih. U duhu svog principa tolerancije, on ističe da „treba da priznamo nepravedne zakone kao obavezujuće pod uslovom da ne prelaze izvesne granice nepravde”. Rols razlikuje dva načina na koje može nastati nepravda: prvi podrazumeva da postojeća uređenja mogu u određenim slučajevima odstupati od „javno prihvaćenih standarda”, dok se kod drugog uređenje usaglasilo sa gledištem „dominantne klase”, ali je nesumnjivo nepravedno.

7 Rols, Dž.: *Teorija pravde*, Službeni list, CID, Beograd-Podgorica, 1998, str. 313.

„U političkim poslovima savršena proceduralna pravda ne može se postići”.⁸ Ovaj Rolsov otrežnjujući stav po pravdoljubive perfekcionista ukazuje da u demokratski uređenom društvu moraju postojati kompromisi koji će u nekim slučajevima biti na uštrb pravde. U konkretnom slučaju navodi se mehanizam većinskog odlučivanja koji je opšteprihvaćen u demokratskim društvima. U Rolsovom prvobitnom stanju ljudi su se prihvatili dužnosti da podržavaju „pravedan ustav”. Takav ustav, između ostalog, podrazumeva **većinsko pravilo** čime se omogućava delotvorna zakonodavna procedura, a time i neometano funkcionisanje demokratskog poretka.

Većinsko pravilo nije najbolje po pravdu, ali je jedini moguć i raspoloživ način obezbeđivanja uređenog društva. Rolsov odgovor na razočarane poglede jeste da „mi podvrgavamo svoje ponašanje demokratskoj vlasti samo u meri koja je nužna da se jednako učestvuje u neminovnim nesavršenostima ustavnog sistema”.

Rols definiše građansku neposlušnost kao „javni,

8 Isto, str. 322.

nenasilan, ali svesno politički čin suprotan zakonu, koji se obično izvodi sa ciljem da izazove promene u zakonu ili politikama vlasti”. Kroz ovo određenje vidimo da autor *Teorije pravde* pored uobičajenih odrednica građanske neposlušnosti dodaje i apostrofira da je reč o političkom činu. Politička dimenzija se ne ogleda toliko u tome što je akt građanske neposlušnosti upućen političkim akterima nego što je sam čin proizašao iz svesti o političkim principima pravde. Principi ličnog morala i verskih ubeđenja mogu biti samo propratni element prilikom pozivanja na opšteprihvaćene principe pravde.

Kršenje zakona u Rolsovoj percepciji može imati posredan i neposredan oblik. Neposredan pretpostavlja da se krši zakon koji je nepravedan i koji je izazvao akt građanske neposlušnosti, dok posredan oblik Rols slikovito objašnjava na primeru strogog zakona o izdaji, gde ne bi trebalo ići toliko daleko da se učini akt izdaje da bi se pokazalo da je zakon nepravedan, već da se mogu kršiti zakoni koji snose manje posledice.

Reč je o aktu koji je suprotan pravu, a opet ima određenu pravnu dimenziju. „Kao pravo protiv prava, kao *ius contra*

legem, ona nije sastavni deo pravnog poretka, već naprotiv, predstavlja pravo protiv prava”.⁹ Mogli bismo reći i da je građanska neposlušnost svojevrsni korektiv pravnog poretka kome je kršenje pravnih normi jedini put do delotvornosti. Pri opravdavanju građanske neposlušnosti kao isključivo nenasilnog akta Rols kao jedan od argumenata ističe da građanska neposlušnost „izražava neposlušnost zakonu **unutar granica privrženosti pravu** (podvukao S.S.), mada je na njegovoj spoljašnjoj ivici”. Pojednostavljeno, građanska neposlušnosti bi bila nepravo u pravu.

U daljem tekstu, Rols ističe tri okolnosti pod kojima je građanska neposlušnost opravdana:

- u slučajevima ozbiljnog kršenja principa pravde, principa jednake slobode i uslovno principa razlike. Uslovnost principa razlike proizilazi iz njegove ekonomske i socijalne prirode, budući da u tim sferama pojedinci lako mogu stati u odbranu ličnih a ne opštih interesa.
- kada politička većina nije imala sluha za pozive koji su joj bili upućeni. Rols upozorava da „pošto je građanska neposlušnost **poslednje sredstvo** (podvukao

9 Hefe, O.: *Pravda: filozofski uvod*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2008, str. 116.

S.S.), moramo biti sigurni da je ono nužno". Ukoliko prethodni pokušaji na ispravljanju nepravde nisu uspeli, onda je građanska neposlušnost nesumnjivo opravdano sredstvo.

c) ako ne narušava ustanovljeni ustavni poredak. Na delu je još jedna trezvena misao Džona Rolsa koji naglašava da akt građanske neposlušnosti ima karakter **ograničenog resursa**. Unutar poretka postoji više grupa koje deluju i svaka od njih ima jednako pravo da bude građanski neposlušna. Rols izražava bojazan da bi posezanje svih grupa za aktom građanskog neposluha moglo da „dovede do sloma u pogledu poštovanja zakona i ustava, čime bi se prouzrokovale posledice koje bi bile loše po sve". Zbog toga je potrebno „političko sporazumevanje među manjinama koje trpe zbog nepravde".

Posebnu pažnju treba posvetiti pasusu koji Rols posvećuje složenoj vezi između manjine koja smatra da je oštećena i većine koja treba da doprinese ispravljanju učinjene nepravde. Ne spori se pravo manjine na građansku neposlušnost, ali takav akt može biti poguban ukoliko se na pravi način ne predstavi većini. Akt građanske neposlušnosti pored privlačenja pažnje treba da izazove i **razumevanje** od strane

javnog mnjenja. Do razmevanja pa čak i podrške može doći samo ako se sa aktom pristupi na pravi način. Građanska neposlušnost kao pravo jeste „racionalno uobličeno" sa namerom „da se unaprede sopstveni ciljevi ili ciljevi onih kojima se želi pomoći".¹⁰

U delu koji se odnosi na ulogu, Rols daje originalno određenje građanske neposlušnosti kao **poziva** upućenog drugima da razmisle, da dožive empatiju i da uvide učinjenu nepravdu. Isprva skeptičan, autor u građanskoj neposlušnosti prepoznaje „stabilizujuće sredstvo" po poredak, iako je nezakonito. Vraća se na svoju konstrukciju prvobitnog stanja naglašavajući da društvo pored principa za pojedince treba da izvede i principe za rešavanje nepravednih situacija.

Namerna nepravda u Rolsovom shvatanju može izazvati **pokoravanje**, praćeno prezirom ili **otpor**, koji je rušilački nastojen prema zajednici. Nije na odmet podsetiti da samo kod približno pravednih društava akt građanske neposlušnosti ima smisla. Motivi kojima se pri vršenju takvog akta vode pojedinci moraju biti političkog karaktera, dok su

¹⁰ Rols, Dž.: *Teorija pravde*, Službeni list, CID, Beograd-Podgorica, 1998, str. 341.

nepolitička opredeljenja samo potvrđujuća. To bi značilo da su svakako suvišna, ali su u slučaju potvrđivanja opštih principa pravde podnošljiva.

Prateći Dvorkinov trag, Rols traži pomilovanje za sve aktere građanske neposlušnosti iako je reč o nezakonitom aktu. Razlozi su jasni, ustav koji proklamuje opšte vrednosti pravde ipak je na strani „neposlušnih građana". Liberalno opredelenje dolazi do izražaja pri tvrdnji da je „svaki građanin odgovoran za svoje sopstveno tumačenje principa pravde i za svoje ponašanje u skladu sa njim".¹¹

Na kraju, Rols se bavi pitanjem na čiju adresu je upućen poziv poslat aktom građanske neposlušnosti? Po njegovom mišljenju nije reč o sudu, ni izvršnoj vlasti, ni zakonodavstvu, već o **biračkom telu** kao celini. Biračko telo je to koje je uspostavilo dati poredak na određenim principima pravde, koje ga održava poštujući te principe i koje je najosetljivije kada se ti principi pogaze.

Rols vs. teoretičari građanske neposlušnosti

Rolsov temeljiti pristup konceptu građanske neposlušnosti treba

¹¹ Isto, str. 353.

suočiti sa drugim teoretičarima koji su bili zaokupljeni ovom temom. Ranije je pomenuto da postoje tačke slaganja kod svih autora da je građanska neposlušnost akt koji je nenasilan, javan i suprotan zakonu. Blizak Rolsovom viđenju, Rastin samo naglašava da akt građanske neposlušnosti podrazumeva i svesno snošenje posledica za preduzetu radnju. Habermas, koji zajedno sa Rolsom nosi titulu „mekušca" zbog svog određenja građanske neposlušnosti podseća da je takav akt svojevrsni **test za demokratiju**. „Građanska neposlušnost stiće svoje dostojanstvo na temelju visoko postavljenog zahteva za legitimitetom demokratske pravne države".¹²

Sa sigurnošću možemo reći da se Rols ne bi saglasio sa Šarpovim radikalnim formama otpora koje uključuju i formiranje paralelne vlade, jer se to može slobodno okarakterisati kao narušavanje postojećeg ustavnog poretka. Dok bi saglasnost sa Frimenom svakako bila u tvrdnji da građanska neposlušnost može biti potpomognuta religijskom filozofijom ili drugim nepravim izvorom.

¹² Habermas, J.: „Građanska neposlušnost – test za demokratsku pravnu državu", *Gledišta*, 1989, str. 62.

Veći kontrast u pristupu građanskoj neposlušnosti možemo naći u radovima Toroa i Volcera. Razlika proističe iz pitanja koje postavlja Pavićević: „da li je u političkoj zajednici koncept građanske neposlušnosti utemeljen isključivo kao pravo ili su građani *dužni* da budu neposlušni kada je opšte dobro u zajednici ugroženo?" Volceru, a posebno Torou se pripisuje određenje građanske neposlušnosti kao dužnosti, odnosno kao **moralne obaveze** da se deluje kada je pravda napadnuta.

Pažljivim čitanjem Rolsove *Teorije pravde*, uvidećemo da njegov koncept građanske neposlušnosti nije ograničen samo na domen prava, već je i oblik dužnosti. Razlika se ogleda u tome što je Rolsov pristup ipak „trezveniji" i senzitivniji u odnosu na „anarhističnu" notu koja provejava u radu Dejvida Toroa.

Potonje je osvrtno na Volcerovu „životniju" u odnosu na Rolsovu teoriju idealističkog konstrukta. Sublimirajući njegovu teoriju, Vujačić ističe da je „Volcerova analiza kulturološka, antropološka i istorijska, iskustvena i supstantivna".¹³ U očima Volcera, građanska neposlušnost je

¹³ Vujačić, I.: *Politička teorija – studije, portreti, rasprave*, Čigoja, Beograd, 2002, str. 198.

akt grupe, a svaku grupu kao „množinu ma po čemu jednovrsnih i srodnih članova"¹⁴ karakteriše korpus zajedničkih vrednosti. U situaciji kada su te vrednosti napadnute, dužnost je pojedinaca, članova tog i takvog kolektiva, da učestvuju u aktu građanske neposlušnosti.

Građanska neposlušnost kao građanska dužnost (zaključna razmatranja)

Postoji mnogo osnova da se kritikuje Rolsovo delo. „Liberalniji" liberali će vatreno braniti svoj koncept minimalne pravde i doživotno osuđivati Rolsa za egalitarnost u socijalnom i ekonomskom polju. U duhu države kao noćnog čuvara, ohrabriće svaki juriš na ustavni poredak i taj čin proglasiti za građansku neposlušnost. Takav akt bi bio okarakterisan ne samo kao pravo već i kao izričita dužnost. Rolsu bi se uputila još jedna kritika zbog jedva primetnog određenja građanske neposlušnosti kao **dužnosti**.

Da li je građanska neposlušnost pravo ili dužnost? U ovom radu može se izneti sud koji će biti jedan u nizu palih u većitoj borbi između

¹⁴ Milosavljević, S.; Radosavljević, I.: *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 44.

dva suprotstavljena mišljenja. Argumenti stoje i na strani prava i na strani dužnosti.

Građanska neposlušnost je svakako pravo pojedinca da pribegne nelegalnom, javnom, nenasilnom aktu usmerenom protiv norme ili delovanja vladajuće većine. On to pravo može iskoristiti samostalno, a može se i udružiti sa drugim pojedincima koji osećaju nepravdu ili se saosećaju sa oštećenima. Niko, međutim, nema pravo da pojedinca proziva zbog učešća, odnosno neučešća u aktu građanske neposlušnosti.

Savest je jedina koja može uputiti poziv pojedincu da se pridruži aktu građanske neposlušnosti. Rols veruje u ljudski rod. Iako pojedince pokreće lični interes, želja za bogatstvom i moći, on tvrdi da većina ima osećaj za pravdu i da će ogrešenje o pravdu kod većine izazvati reakciju. Zbog toga i nosi titulu „idealiste“.

Društvo je osuđeno na propast ukoliko se ljudi odreknu osećaja dužnosti. Rols ističe tri shvatanja dužnosti koje imaju članovi društva: prvo da svi prihvate osnovne principe pravde, drugo da svi izražavaju poštovanje prema drugom „moralnom biću“ i poslednje, da postoji „uzajamna pomoć“ među ljudima.

Iz ovih principa može se izvesti zaključak da građanska neposlušnost predstavlja dužnost, dužnost da se poštuju usvojeni principi pravde, dužnost da se prema drugom iskaže poštovanje time što će se primetiti nepravda koja mu je učinjena i dužnost da se drugom pomogne bar kroz pažnju koja će biti posvećena aktu građanske neposlušnosti.

Rolsu se može „zameriti“ samo pažljivost u održavanju ravnoteže između zahteva koji dolaze od članova zajednice i zahteva za uređenim i stabilnim poretom. On ne dovodi u pitanje građansku neposlušnost ni kao pravo ni kao dužnost, ali je svestan njenih ograničenja. Uostalom, „ne treba da očekujemo suviše od teorije građanske neposlušnosti, čak i one koja je oblikovana za posebne okolnosti“.¹⁵

Savremeni demokratski poreci doživljavaju vrtoglave promene. Stvaranje **intervencionističke države i države sigurnosti**, na temeljima straha od globalizacije, ekonomskih kriza, terorističkih napada... preti da ugrozi osnovne principe pravde i povredi zagarantovana ljudska prava.

„Krizu pa i pad neoliberalnog

¹⁵ Rols, Dž.: *Teorija pravde*, Službeni list, CID, Beograd-Podgorica, 1998, str. 331.

koncepta države je očigledan“.¹⁶

U svetlu toga, građanska neposlušnost može odigrati presudnu ulogu u odbrani demokratskih i pravednih poredaka. A, ako nam teorija, u ovom slučaju Rolsova, izgleda kao „teorija koja je razjasnila naše vidike i učinila da naši promišljeni sudovi budu koherentniji, onda je ona bila vredna truda“.¹⁷

Literatura

1. Džon Rols, *Teorija pravde*, Službeni list, CID, Beograd-Podgorica, 1998.
2. Vladimir Pavićević, „Građanska neposlušnost u savremenoj političkoj teoriji“, *Godišnjak FPN* (2009).
3. Norman Beri, *Uvod u modernu političku teoriju*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
4. Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka, Čigoja, Beograd, 2001.
5. Milan Matić; Milan Podunavac, *Politički sistem: teorije i principi*, Fakultet političkih nauka, Beograd, 1994.

¹⁶ Pavlović, V.: „Država i demokratija“, *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, KAS, Beograd, 2010, str. 22

¹⁷ Rols, Dž.: *Teorija pravde*, Službeni list, CID, Beograd-Podgorica, 1998, str. 331.

6. Ilija Vujačić, *Politička teorija - studije, portreti, rasprave*, Čigoja, Beograd, 2002.
7. Jirgen Habermas, „Građanska neposlušnost – test za demokratsku pravnu državu“, *Gledišta*, 1989.
8. Otfrid Hefe, *Pravda: filozofski uvod*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2008.
9. Vukašin Pavlović, „Država i demokratija“, *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, Konrad Adenauer Stiftung, Fakultet političkih nauka, 2010.
10. Slavomir Milosavljević; Ivan Radosavljević, *Osnovi metodologije političkih nauka*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
11. Sofokle, „Antigona“ u: Eshil, Sofokle, Euripid: *Tragedije*, Prosveta, Beograd, 1968.

Kakvo nam obrazovanje treba za demokratiju?

Jakov Bojović

Uvod

Cilj ovog rada je da istraži različite teorijske poglede na mogućnosti institucionalnog obrazovanja za razvoj demokratskih kapaciteta građana, što bi prirodno trebalo da poveća kvalitet demokratskog političkog sistema. Ovaj rad predstavlja kratak teorijski i deskriptivni uvod, nakon kojeg će uslediti šire i obuhvatnije empirijsko istraživanje trenutnog stanja u ovoj oblasti u Srbiji i mogućnosti za napredak. Ovaj rad predstavlja politikološki pogled na fenomen koji originalno pripada domenu pedagogije ili teorije obrazovanja. Pošto je pojava o kojoj raspravljamo *javna stvar* koja ima značajne posledice na političku zajednicu, kao takva spada pod red tema kojima se

politikologija mora baviti. U ovom radu pokušaćemo da pokažemo i zbog čega je ova tema od suštinske važnosti za savremenu demokratiju.

Česta je pojava da se minimalne, ali i nešto razvijenije demokratije nađu u krizi *socio-moralnih* resursa. *Socio-moralni* resursi jednog društva podrazumevaju saosećanje građana za javnu dobrobit, njihovu mogućnost da zaštite javna dobra, njihove socijalne i demokratske kompetencije i njihovu sposobnost građanskog angažovanja i artikulisanje kritike vlasti (Munkler & Wassermann 2008). Posledice ove krize se prepoznaju se po slabom kvalitetu političke ponude, rezultatima izbora nakon kojih

nekompetentne ili korumpirane individue zauzimaju brojne pozicije visokog ranga, ali pre svega na osnovu odsustva građanske neposlušnosti i razvoja autoritarne političke kulture. Uzroci se pronalaze u nedovoljnoj obrazovanosti građana za demokratsko odlučivanje¹ usled

¹ Brojni su razlozi zbog kojih do ovog scenarija dolazi. Edelstain (2011) navodi sve veću kompleksnost ekonomskog i socijalnog sistema uz konstantan gubitak transparentnosti koju prati pad motivacije ljudi da se bave politikom na bilo koji način. Dodaje i sve veću razliku između bogatih i siromašnih, pri čemu sve više siromašnih gube priliku za obrazovanjem o osnovnim političkim i ekonomskim procesima. Kada siromašni postanu većina, to praktično znači da su neobrazovani postali većina, što ima pogubne uticaje po demokratiju jer je demokratija vladavina većine. Na ovo ukazuje i Elizabet Anderson iz ugla teorija pravde (npr. Anderson 1999; 2010). Kolin Krauč (Crouch 2004 prema Edelstain 2011) kao razloge vidi individualizam koji ugrožava socijalnu povezanost između ljudi i globalizaciju kao proces koji po njegovom sudu narušava moć demokratskih institucija država. U

čega demagogija, naročito u vremenima krize, postaje glavno političko oruđe.

Institucije koje mogu u najvećoj meri da utiču na *kultivaciju* građanskih vrednosti, ili na razvoj socio-moralnih resursa kod mladih ljudi u jednom društvu jesu osnovna i srednja škola.² Nijedan drugi organizovani sistem nema veće mogućnosti da na manje-više objedinjen način pozitivno utiče na veći broj mladih ljudi, budućih glasača. Škola je, uz porodicu, najvažniji agens političkih stavova. (Dekker 1992 prema Vasović 2007) Za razliku od njenog zadatka u autoritarnom političkom sistemu – da usadi poslušništvo i usađenost odnosa hijerarhije kao datosti - njen strukturalni zadatak

ovom radu mi ističemo nedostatak obrazovanja o demokratiji i obrazovanja za demokratiju u državnim školama kao jedan od ključnih razloga pada socio-moralnih resursa u jednom društvu na duže staze.

² Pored zvaničnog obrazovanja, institucije civilnog društva takođe imaju ovu ulogu, naročito ukoliko obrazovne institucije ne preuzmu na sebe taj zadatak. U tom slučaju, civilno društvo u potpunosti preuzima taj zadatak i to se obično dešava u tranzicionim društvima. Merkel i Laut navodeći funkcije civilnog društva među pet paradigmi civilnog društva uvrstili su *Tokvilovu funkciju: civilno društvo kao škola demokratije*. (Merkel, Lauth 1998) Demokratija se u organizacijama civilnog društva, po Merkelu i Lautu, uči kroz svakodnevnu praksu (*day-to-day practice*) i putem neposredne komunikacije (*face-to-face communication*). Prema Vukašinu Pavloviću, naše civilno društvo, shvaćeno kao škola demokratije, još uvek je nerazvijeno i slabo. (Pavlović, 2006: 85)

u demokratskom političkom sistemu je da vaspita učenike da postanu slobodnomisleći građani, da ih pripremi za njihov budući život u političkoj zajednici. Istaknuta razlika pokazuje zbog čega je demokratizujuća uloga obrazovnog sistema posebno bitna za društva u tranziciji.

Socio-moralni resursi su gradivno tkivo demokratije. Bez razvoja demokratske političke kulture i svesti o građanskim vrednostima, demokratija sama sebe *demokratski urušava*.

U narednom poglavlju analiziraćemo posebne teorijske koncepcije *dobrog građanina* kakvog škola kao institucija treba da *oblikuje*.

Teorijski i praktični pristupi

Koja koncepcija građanstva bi najbolje unapredila demokratiju? Ovo pitanje već dugo vremena podstiče debate između istoričara, filozofa i političkih naučnika. (vidi npr. Smith, 1997; Keastle, 2000).

Rasprava u modernoj teoriji obrazovanja započela je pionirskim delom Džona Djuija pod nazivom *Demokratija i obrazovanje* (Dewey 1916). Djuj je tvrdio da je obrazovanje kamen temeljac demokratije i da stoga

mora biti istinski demokratsko (prema Neubert 2010, 487)., , U svom kasnijem delu *Demokratija i obrazovanje u Svetu današnjice*³, primećuje:

Imali smo, bez formulisanja iste, koncepciju demokratije kao nečeg statičnog, nečeg što je kao nasleđe koje može da se zavešta. Kriza kroz koju prolazimo će se ispostaviti da korisnom ako naučimo kroz nju da svaka generacija mora da ostvari demokratiju iznova za sebe, da je sama njena priroda i suština nešto što se ne može predati sa jedne osobe ili jedne generacije na drugu. (Dewey 1938, moje isticanje, moj prevod)

Rad Džona Djuija nije doveo do jednoglasnih ocena o tome kako treba da izgleda obrazovanje za demokratiju. Njegov doprinos je pre u pokretanju rasprave u kojoj je došlo do različitih tumačenja njegovih ideja i do stvaranja nekoliko neformalnih škola misli koje se takmiče u interpretaciji koncepcija dobrog građanina u kontekstu mogućnosti obrazovne politike da na njegovo stvaranje utiče.

³ Nešto manje od godinu dana nakon što je Djuiev članak izdat, Adolf Hitler, demokratski izabrani vladar tadašnje Nemačke izvršio je invaziju na Poljsku i horori Drugog svetskog rata su počeli da se šire Evropom i Svetom. Pokazalo se još jednom da demokratije nisu otporne na demagogiju.

Postoje brojni pokušaji klasifikacija ovih različitih pristupa. Valter Parker (1996) na primer opisuje tri različita pristupa obrazovanju građana za demokratsko društvo: tradicionalan, progresivan i napredan (*traditional, progressive and advanced*). *Tradicionalisti* su oni koji naglašavaju shvatanja o tome kako institucije funkcionišu uz učenja o osnovnim demokratskim pravima poput slobode govora (Butts 1988). *Progresivni* teoretičari podržavaju prethodno učenje i dodaju na njega vizije o „jakoj demokratiji“ (Barber 1984) i posebno naglašavaju značaj građanske participacije. Na kraju, *napredno* shvatanje (npr. Strike 1999) se nadovezuje na prethodna dva i daje posebni značaj tenzijama između pluralizma i asimilacije⁴ koju Čarls Tejlor naziva „politikom priznanja“ (vidi npr. Taylor 1994). Postoje i autori, posebno sa strane levice, koji naglašavaju značaj podsticanja kritike i strukturalne promene kroz obrazovni sistem (npr. Shor 1992).

Po našem uvidu, Vesthajmer i Kan su na sveobuhvatan način u svom višestruko nagrađivanom delu *Koja vrsta građanina? Politika obrazovanja za demokratiju*

⁴ Više o značaju priznanja pluralizma vrednosti u savremenom liberalnom društvu vidi u *Berlin 2002* ili u drugim delima Isaije Berlina.

klasifikovali pristupe ili strategije u obrazovanju građana za demokratiju (Westheimer; Kahne, 2004). Prema autorima, postoje tri tipa građana koje različiti obrazovni pristupi teže da oblikuju i to su (1) lično odgovorni građanin (*personally responsible citizen*); (2) građanin koji učestvuje (*participatory citizen*); i građanin usmeren na pravdu (*justice oriented citizen*). (ibid, 3) Autori napominju da ove koncepcije nisu kumulativne, to jest, nastavni planovi koji su usmereni ka drugoj koncepciji ne moraju obavezno da podrazumevaju ciljeve kojima stremi prva koncepcija, iako ta mogućnost postoji.

Lično odgovorni građanin se ponaša odgovorno u svojoj zajednici tako što, na primer, dobrovoljno daje krv, reciklira, poštuje zakone i ne zadužuje se. Programi koji promovišu ovaj tip građanstva nadaju se izdranji karaktera i lične odgovornosti kroz naglašavanje iskrenosti, discipline, integriteta i vrednog rada. Jedan od najstarijih zastupnika ove koncepcije je Horejs Man (Horace Mann), poznati američki reformator obrazovanja iz 19. veka. Tvrdeći da je univerzalno javno obrazovanje najbolji način da se *nepokorna deca nacije preobrate*

u disciplinovane, razumne, republikanske građane koji će poštovati zakone, Man je osvojio široku saglasnost reformatora, posebno u njegovom vigoovskom delu stranke, za izgradnju škola finansiranih od strane države (Morgan, 2010).

Vesthajmer i Kan kritikuju ovaj vid pristupa obrazovanju koji je i dalje dominantan u Sjedinjenim Američkim Državama. (npr. Westhajmer i Kahne, 2002) Ciljevi koje postavlja mogu na biti pozitivni za demokratiju, na primer, kao put izgradnje društvenog poverenja ili volje za društveno korisnim radom. Ali, u isto vreme, vizije potčinjenosti i patriotizma koje su često u vezi sa ovim pristupom, mogu biti u suprotnosti sa demokratskim ciljevima.

Zaista, lideri vlasti u totalitarnim režimima bili bi oduševljeni u istoj meri kao i lideri u demokratijama, ukoliko bi njihovi mladi građani naučili lekcije koje iznose mnogi od zagovornika lično odgovornog građanstva: nemojte da se drogirate; dolazite redovno u školu; dolazite na posao; dajte krv; kupite đubre; očistite park; obraćajte se starijima sa poštovanjem. Ovo su poželjne osobine za ljude koji žive u zajednici. Ali one nisu

o demokratskom građanstvu. (Westheimer, Kahne 2004, 5, moj prevod.)

Drugi teoretičari obrazovanja vide dobrog građanina kao onog ko aktivno ostvaruje svoja građanska prava i ko učestvuje u društvenom životu na lokalnom i višim nivoima. Ovaj tip građana Vesthajmer i Kan nazivaju „građaninom koji učestvuje“ (*participatory citizen*). Edukatori bi u ovom slučaju imali zadatak da prenesu učenicima znanja o značaju i o načinu pokretanja društvenih inicijativa. Pored toga, učenici bi trebali da budu podstaknuti na organizaciju društveno korisnih kolektivnih aktivnosti. Na primer, mogli bi uz podršku nastavnika da organizuju humanitarne ili ekološke akcije. Pored ovih saznanja, cilj ovog pristupa je razvijanje međusobnog razumevanja i poverenja.

Treća slika dobrog građanina je najkompleksnija i najmanje zastupljena kako u teoriji, tako i u praksi. Teoretičari koji za zalažu za obrazovni sistemi koji usmeren da oblikuje „građanina usmerenog na pravdu“ smatraju da pravim demokratskim građanima treba dati priliku da analiziraju i razumeju međupovezanost društvenih, ekonomskih i političkih snaga. Vesthajmer i

Kan su ga nazvali tim imenom zato što je u ovom sistemu poseban naglasak stavljen na pitanja nejednakosti i ostvarivanja socijalne pravde. (ibid, 5) Oni koji teže da pripreme za demokratiju građane usmerene na pravdu, ne smeju da delaju tako da nametnu učenicima fiksirani skup pravila ili istina o strukturi društva. Indoktrinacija je najveća opasnost ovog sistema. Zbog toga bi njihov zadatak bio da podstaknu studente na samostalnu analizu, međusobnu diskusiju ili debatu u vezi sa društvenim, političkim ili ekonomskim strukturama. Pošto je pretpostavka da se učenici i nastavnici neće složiti o temama koje zahtevaju vrednosnu određenost, učenici ovog idealno-tipskog modela morali bi da se nauče veštinama argumentovane debate, kao i vrednostima tolerancije i prihvatanja drugačijeg mišljenja.

Volfgang Edelstajn, nemački sociolog, teoretičar obrazovanja i direktor Maks-Plank Instituta za humani razvoj, u svom eseju *Obrazovanje za demokratiju: razlozi i strategije* (Edelstein, 2011) ističe „učenje demokratije“ kao kompleksan proces koji mora da obuhvata tri seta različitih ali povezanih zadataka:

a) *Učenje o demokratiji* u cilju sticanja saznanja koja

će pomoći učeniku da u budućnosti postane obrazovani i svesni akter u situacijama društvenih i političkih izbora i odluka.

b) *Učenje kroz demokratiju* kroz participaciju u različitim školskim demokratskim zajednicama, debatama i diskusijama kako bi se na taj način stekle demokratske navike (*democratic habits*).

c) *Učenje za demokratiju* koje uključuje osnivanje i dalji razvoj demokratskih organizacija zasnovanih na saradnji i aktivnom delovanju na lokalnom ili višem planu. (ibid, 130)

Bez razvijanja svih ovih kompeticija nema mogućnosti za kooperaciju, participaciju, zdravu debatu i odgovornost za druge – veštine društvenog delovanja koje su preduslovi demokratije (Yates & Youniss, 1999) Gledano iz ugla navedena tri cilja, pristup formiranja „građanina koji učestvuje“ i „građanina usmerenog na pravdu“ daleko su u prednosti u odnosu na prvi pristup.⁵Do istog zaključka

⁵ Jedino što mi imamo da dodamo na ova dva pristupa je učenje o ideologijama koje često nedostaje u programima drugih društvenih predmeta poput *sociologije* ili *filozofije*. Budući glasači moraju da steknu saznanja o značenju prideva poput *liberalno* ili *socijalno* pre nego što izađu na prve izbore.

dolaze Vesthajmer i Kan na osnovu empirijskog istraživanja. (Westheimer, Kahne 2004: 21)

Ipak, ovi pristupi takođe zahtevaju daleko veće finansijske izdatke. Takođe, oni zahtevaju obrazovane nastavnike koji će moći učenike da usmere na razvoj u skladu sa istaknutim ciljevima. Indoktrinacija je još jedan od opasnosti, zbog čega se posebna pažnja mora usmeriti na pisanje vodiča za nastavnike i udžbenika koji bi se koristili.

Najvažnije pitanje koje smo namerno ostavili za kraj je pitanje okvira delovanja, to jest pitanje predmeta u okviru koga bi se nastava „o demokratiji“ odvijala. Po nama, ostvarenje bilo kojeg od koncepta, a naročito onih koje smo istakli kao ispravne, jedino bi bilo moguće kroz uvođenje u obrazovni sistem novog predmeta koji bi bio obavezan, koji bi se ocenjivao i koji bi bio organizovan na alternativan način u odnosu na ostale predmete (fokus bi bio na razvijanju sposobnosti koje smo istakli). Naravno, period uvođenja predmeta, detalji organizacije i slično su više pitanja za pedagoge, psihologe i teoretičare obrazovanja nego za politikologe. Zadatak ovog rada je da istakne značaj postojanja ovakvog predmeta za razvoj

demokratije, tj. *socio-moralnih resursa* demokratije.

Zaključak

U Velikoj Britaniji „građanstvo“ (*citizenship*) je postalo obavezni predmet 2002. godine za decu od 11 do 16 godina. Učenici u okviru ovog predmeta izučavaju pitanja poput socijalne pravde, uloge Ujedinjenih nacija u Svetu danas i pitanja aktivnog građanstva.⁶ U januaru prošle godine, istraživački tim eksperata iz različitih oblasti na čelu sa Timom Outsem (Tim Oates) izdao je na zahtev Državnog sekretara za obrazovanje izveštaj o nastavnim planovima u Velikoj Britaniji. Istraživanje je pokazalo da su tinejdžeri koji su učili građanstvo imali pozitivniji stav prema građanskom učešću kao i veće znanje o funkcionisanju demokratskih institucija. (Shepherd, 2011)

⁶ “Education for citizenship equips young people with the knowledge, skills and understanding to play an effective role in public life. Citizenship encourages them to take an interest in topical and controversial issues and to engage in discussion and debate. Pupils learn about their rights, responsibilities, duties and freedoms and about laws, justice and democracy. They learn to take part in decision-making and different forms of action. They play an active role in the life of their schools, neighbourhoods, communities and wider society as active and global citizens.” (Department for Education, Citizenship: Key Stage 3)

Ipak, rezultati nisu u potpunosti bili zadovoljavajući. Kritičari pre svega smatraju da je osnovni razlog to što sama škola nije demokratska institucija. Kako Danijel Grinberg navodi:

Jednostavna je činjenica da deca nisu posvećena demokratskim principima (...) jer ona ne osećaju bilo koje od ovih uzvišenih stvari u svakodnevnom životu, a naročito ne u svojim školama. Deca nemaju prava u školama, ona ne učestvuju u donošenju odluka u školi (čak i kada te odluke direktno utiču na njihov život), niti imaju slobodu samoopredeljenja u školi. U stvari, škole su modeli autokratije. (Greenberg 1992: 103-4, moj prevod)

Reforma obrazovnog sistema nedostaje demokratiji kako bi ona izašla iz krize socio-moralnih resursa u kojoj se, po sudu brojnih teoretičara, nalazi. Kako je ovo dugotrajan proces, smatramo da je uvođenje „građanstva“, ili čak „politikologije“ u obrazovne programe prvi korak. Slučaj demokratskog obrazovanja u Srbiji svakako zahteva posebno istraživanje, koje bi uz empirijske podatke moralo biti u formi predloga praktične politike.

Literatura

1. Anderson, E. (1999). What is the Point of Equality?, u *Ethics*, 109/2, pp 287-337.
2. Anderson, E. (2010). Justifying the Capabilities Approach to Justice, u *Measuring Justice: Primary Goods and Capabilities*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Barber, B (1984). *Strong democracy: Participatory politics for a new age*. Berkeley: University of California Press.
4. Berlin, I. (2002). *Liberty*, H. Hardy (ed), Oxford: Oxford University Press.
5. Butts, R.F. (1988). The moral imperative for American schools: Inflammation of the civic temper, u *American journal of education*, 96/2, 162-194.
6. Crouch, C. (2004). *Post-Democracy* (Malden, MA, Polity).
7. Dekker, H. (1992). *Socialisation and education of young people for democratic citizenship, theory and research*, Education for democratic citizenship in Europe – New challenges for secondary education, Seventh European Conference of Directors of Educational Research Institutions, Nitra, Czechoslovakia, 27-30 October.
8. Department for Education, Citizenship: Key Stage 3 (<http://www.education.gov.uk/schools/teachingandlearning/curriculum/secondary/b00199157/citizenship/ks3>, 14.6.2012.)
9. Dewey, J (1916). *Democracy and Education*. New York: The Free Press.
10. Dewey, J (1938). Democracy and Education in the World of Today, u *Problems of Man*.
11. Edelstein, W. (2011). Education for Democracy: reasons and strategies, u *European Journal for Education*, 46/1, pp 121-135.
12. Greenberg, D. (1992) *Education in America: A View from Sudbury Valley*, Massachusetts: The Sudbury Valley School.
13. Keastle, C. F. (2000). Toward a political economy of citizenship: Historical perspective on the purposes of common schools, u McDonnell, L., Timpane, P.M., Bengamin, R. (Eds) *Rediscovering the democratic principles of education*. Kansas: University Press of Kansas.
14. Merkel, W., and H. Lauth (1998). Systemwechsel und Zivilgesellschaft. Welche Zivilgesellschaft braucht die Demokratie? *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 6/7, 3-12.
15. Morgan, J.E. (2010) *Horace Mann: His Ideas and Ideals*, Montana: Kessinger Publishing
16. Münkler, H. & Wassermann, F. (2008). Was hält eine Gesellschaft zusammen. Soziomoralische Ressourcen der Demokratie, u: Bundesministerium des

17. Neupert, S (2010). Democracy and Education in the Twenty-first Century: Deweyan Pragmatism and the Question of Racism, in *Educational Theory*, 60/4.
18. Parker, W (1996). ‘Advanced’ ideas about democracy: Toward a pluralist conception of citizen education, in *Teachers College Record*, 98, pp 104-125.
19. Pavlović, V. (2006). *Društveni pokreti i promene*. Beograd: JP Službeni glasnik.
20. Shepherd, J. (20 January 2011) Don't scrap citizenship lessons, teachers plead, *Guardian* (<http://www.guardian.co.uk/education/2011/jan/20/dont-scrap-citizenship-teachers-plead>, 14.6.2012.)
21. Shor, I. (1992) *Empowering education: Critical teaching for social change*. Chicago: University of Chicago Press.
22. Smith, R.M. (1997). *Civic ideals: Conflicting visions in the US history*. New Haven, CT: Yale University Press.
23. Strike, K. (1999). Perfectionism and Neutrality: A Response to Hostetler. *Philosophy of Education Yearbook 1999*.
24. Taylor, C. et al. (1994) *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. New Jersey: Princeton University Press.

25. innern (Eds) *Theorie und Praxis gesellschaftlichen Zusammenhalts*, pp 3-23.

25. Vasović, M. (2007). *U predvorju politike. Politička socijalizacija u detinjstvu i ranoj adolescenciji*, Beograd: JP Službeni glasnik.
26. Westheimer, J. and Kahne, J. (2002) *Educating for Democracy*, in Hayduk, R. & Matson, K. (eds) *Democracy's Moment: Reforming the American Political System for the 21st Century*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield
27. Westheimer, J. and Kahne, J. (2004) *What Kind of Citizen: The Politics of Educating for Democracy*, in *American Educational Research Journal*, 41/2
28. Yates, M & Youniss, J (eds.) *Roots of Civic Identity: international perspectives on community service and activism in youth*. New York: Cambridge University Press

Multikulturalizam između politike i realnosti: analiza položaja pojedinca u Novom Pazaru

Tamara Branković

Uvod

Ovaj rad se bazira na kritičkom analiziranju učinaka i posledica multikulturnih politika Srbije kroz istraživanje stvarnih multikulturnih odnosa u Novom Pazaru i kroz njega će biti učinjen napor da se načini predlog praktične politike u okviru ove oblasti. Današnja državna politika prema regionu Sandžaku i Novom Pazaru, kao centru regiona, je podbacila u pogledu toga da se nedovoljno sagledavaju potrebe i odnosi među pojedincima, dok se mnogo pažnje posvećuje političkom predstavljanju i zagovaranju

partikularnih interesa. Ovim radom želim da ukažem da je značenje multikulturnih politika kao „pravnog i političkog institucionalizovanja etnokulturne različitosti“¹ nedovoljno efikasno ukoliko nije dopunjeno analiziranjem i razumevanjem porekla i suštine konflikta koji postoji i položajem pojedinca u odnosu na njega. Dosadašnji ostvareni napredak u pogledu uspostavljanja institucionalnih mehanizama za zaštitu manjinskih prava (kao što je uspostavljanje

koncepta kulturne autonomije i osnivanja nacionalnih saveta²) je zamagljen i njegovo funkcionisanje je blokirano činjenicom da je dozvoljeno da etno-politički interesi prevladaju u njihovom uspostavljanju i funkcionisanju. Njihova predviđena funkcija, koja je podrazumevala predstavljanje interesa građana, nije ispunila svoj zadatak, dok je glavni indikator neuspeha činjenica da je kulturu tolerancije i dijaloga u društvu prevladao politički interes poduprt i dalje otvorenim pitanjima definisanja identiteta i neprijatelja.

¹ Pavićević, Đorđe; Beljinac, Nikola, "Multikulturne politike u Srbiji", *Javne politike Srbije*, Heinrich Heinrich Böll Stiftung – Jugoistočna Evropa, Beograd 2011, str. 136.

² Isto, str. 141.

Neadekvatna analiza situacije na terenu³, doprinela je tome da su osmišljene državne politike, deklarativno multikulturne, pokazale neuspeh zbog toga što zakonodavni okvir ne ispunjava svoju funkciju u potpunosti i što su njime osmišljena rešenja politizovana i neprimenjiva u praksi.⁴ Danas se u Srbiji i dalje suočavamo sa rastućim strahom jednih od drugih, nerešenim pitanjima iz ratova devedesetih godina, ponovnim javljanjem neprijateljstva i zahlađenjem međuetničkih odnosa. Ovakve tendencije pretenduju da nastave podsticanje konflikata unutar multikulturnih regiona Zapadnog Balkana, gde Sandžak predstavlja jedan od njih. Slaba ekonomska razvijenost, nevoljnost da se reše zaostali međuetnički problemi i da se pokrene i neguje dijalog, kao i činjenica da se „zapaljiva“ retorika ponovo javlja u javnom diskursu, naročito u najosetljivijim područjima, kao što su region Sandžaka i Preševska dolina, predstavlja pogodnu atmosferu za ponovno javljanje međuetničkih konflikata u budućnosti.⁵

3 U radu se neću baviti pitanjem da li je neadekvatnost ili nepostojanje analize situacije na terenu namerna ili ne.

4 Isto, str. 148.

5 Bacevic, Jana; Bancroft, Ian; Fridman, Orli; Tošić, Jelena, *The Conflict and its Aftermath in South Serbia – Social and Ethnic Relations, Agency and Belonging in Presevo and Bujanovac*, Report

Ovaj rad će se baviti praksama svakodnevnog života u regionu Sandžaka, konkretno u Novom Pazaru. Analiza praksi će se odnositi na analizu zajedničkog života, postojanje/nepostojanje konflikata, ulogu politike, ali pre svega na položaj čoveka i njegovo iskustvo u deljenju zajedničkog prostora sa pripadnicima drugih etničkih grupa. Novi Pazar je odabran kao regionalni centar Sandžaka, područja koje je primer multikulturalizma i zajedničkog života srpske i bošnjačke zajednice, iako u samom Novom Pazaru skoro 80% stanovništva čine Bošnjaci, a 20% Srbi. Proučavanjem svakodnevnog života u Novom Pazaru teži se pokazati neuspeh multikulturalnih politika u Srbiji, kao i prikazivanje stanja u kojem će politika uvek biti važnija od ljudi. Stvarnost pokazuje da se problemi pokušavaju rešiti samo deklarativno i zarad ostvarivanja partikularnih političkih interesa, dok je atmosfera zajedničkog života podložna manipulacijama i osetljiva na ponovno izbijanje konflikata.

Kako ne postoji konačan odgovor na pitanja koja će se obrađivati u ovom radu, s obzirom na to da se upravo međuljudski odnosi percipiraju drugačije od osobe

Submitted to UNDP, October 2011, pg. 3.

do osobe, ovaj rad neće pokušati da da definitivnu osudu niti potvrdu datog stanja, kao što neće težiti ni da određenom stavu da definitivnu afirmaciju, dok će drugi potpuno opovrgnuti. Smatram da je upravo sabiranje različitih mišljenja najbolji način da se na najobjektivnije prikaže multikulturalna situacija u Srbiji na primeru Sandžaka, tj. Novog Pazara, i da se pruži podloga za dalje razmišljanje i debatovanje o ovoj temi. Iznošenjem činjenica i stavova o međuetničkim odnosima u Novom Pazaru, kao i njihovim sabiranjem, težiću da ovim radom ponudim predlog praktične politike, jer smatram da jedino uzimanjem u obzir mišljenja više strana mogu doprineti njegovoj objektivnosti.

Metodologija i struktura tutorskog rada

U dosadašnjim istraživanjima ove teme akcenat je bio stavljen prvenstveno na zakonodavni okvir i institucionalne mehanizme zaštite i poštovanja ljudskih prava, kao i na političke posledice nastale podelama po etnokulturnim kriterijumima. Analiziranje zakonodavstva i pravnog položaja manjina nam dosta govori o odnosu države prema njima, ali sa druge strane ne može da nam pruži dovoljno

podataka o položaju „običnog čoveka“, njegovog odnosa prema državi i pripadnicima druge etničke grupe, kao ni o onome šta su stvarne posledice tih odnosa na svakodnevni život. Na primer, slabo izveštavanje medija, politička pristrasnost i stavljanje međuetničkih odnosa u Sandžaku u šemu državnog diskursa ili diskursa dominantne etničke grupe, ne može da nam bude od pomoći prilikom sagledavanja i analiziranja onoga što je stvarnost u svakodnevnim odnosima Bošnjaka i Srba. Držeći se stanovišta da država kroz mehanizam javnog diskursa predstavlja glavnog priznatog kreatora društvene stvarnosti, pretpostaviću da je slika koju nam ona pruža daleko od onoga što se u njoj zaista i dešava. Ako postavimo tezu da politika uvek ima prednost u odnosu na čoveka, zaključićemo da su težnje države (bile one percipirane kao dobre ili kao loše) uvek partikularni interesi određenih političkih i društvenih grupa, kojima odgovara ili ne odgovara postojeće stanje stvari i koje imaju moć da stvarnost prilagođavaju svojim potrebama. U ovom radu ću se držati stanovišta da upravo stvarno stanje stvari može biti uočeno na terenu, među ljudima koje multikulturalne politike i druge državne politike direktno dotiču

samim tim što se na njih odnose, i da se ono može više spoznati kroz njih, nego kroz slike plasirane od strane medija i države.

Kroz podatke sa terena, koji su prikupljeni kroz razgovore sa ljudima i organizacijama civilnog društva u Novom Pazaru, kao i kroz razgovore sa stručnjacima iz različitih delova zemlje, pokušaću da pokažem šta je zapravo ono što je stvarnost u Srbiji, a šta ono što je politika, kada se radi o integraciji manjina u društveno-politički život Srbije.⁶ Smatram da je ovakav pristup odgovarajući da se uoči i uloga pojedinca u ovakvoj sredini, kao i njegov odnos sa etničkom grupom i razmišljanja na temu međuetničkih podela i dijaloga. Očekujem da ovaj rad izazove intelektualnu znatiželju da se ova tema dodatno istraži ili praktičnu potrebu da se preduzmu konkretni koraci, ovo pitanje ponovo iznese u javnost i pokrene na nivou čitave države, uključujući sve njene građane. Krajnji cilj ovog rada će biti predlog praktične politike, u kom

6 Prilikom akcije prikupljanja podataka, u Novom Pazaru su obavljani razgovori sa ljudima iz organizacija civilnog društva Urban In i Kulturni Centar DamaD, kao i sa dopisnicom lista Danas iz Novog Pazara Slađanom Novosel. U Beogradu je razgovor vođen sa Kristijanom Fajferom, regionalnim menadžerom za Zapadni Balkan Foruma civilna mirovna služba (forumZFD). Čitav rad je zasnovan na podacima dobijenim iz ovih razgovora.

je razgovor sa predstavnicima organizacija civilnog društva i medija jedan od glavnih izvora podataka i aktuelnih stavova. Još jedan od razloga za takav postupak jeste i činjenica da radova koji se bave proučavanjem svakodnevnog života u Sandžaku, kao i radova koji se baziraju na multikulturalnim iskustvima pojedinaca u Srbiji, nema dovoljno u našoj naučnoj javnosti. Usled nedostatka pisanih izvora, nije mi preostalo drugo do da skoro ceo rad zasnivam na saopštenom zapažanju, ali najviše na zapažanju onih koji takav život svakodnevno žive. S obzirom na situaciju, u ovom radu ću se truditi da težim objektivnosti, na taj način što će prvo izložiti jedno, a zatim drugo mišljenje o multikulturalizmu i međuetničkim odnosima u Novom Pazaru, a zatim, na osnovu njih dati svoje viđenje i predlog politike.

Suprotstavljanje politike i stvarnosti

Glavna karakteristika svih multikulturnih područja na jugoistoku i jugozapadu Srbije je njihova jako loša ekonomska razvijenost i činjenica da se od devedesetih godina nalaze u procesu prelaska iz konfliktnog ka postkonfliktnom do stabilnog

društva.⁷ Međutim, loša ekonomska situacija utiče na proširenje prostora za političku manipulaciju i javljanje političkih podela gde se „zapaljivim“ retorikama situacija pokušava predstaviti kao nestabilna, dok odnosi žrtva – represor i dalje imaju dominantno mesto u društvu, umesto dijaloga, saradnje i uspostavljanja normalnih odnosa neopterećnih prošlošću. Ako bismo merili stabilnost u ovim područjima nedostatkom otvorenih sukoba među pripadnicima različitih etničkih grupa, mogli bismo reći da su odnosi jako dobri. Međutim, nedostatak sukoba, zpravo ne podrazumeva i nedostatak konflikata. U Sandžaku je moguće identifikovati dve vrste konflikata: prvu, koja predstavlja konflikt između nacionalnih grupa, odnosno Bošnjaka i Srba, i drugu, koja predstavlja podelu koja postoji unutar bošnjačke zajednice.⁸ Ovaj rad će se bazirati prvenstveno na analizi postojanja konflikta između srpske i bošnjačke zajednice i odgovorom

7 Bacevic, Jana; Bancroft, Ian; Fridman, Orli; Tošić, Jelena, *The Conflict and its Aftermath in South Serbia – Social and Ethnic Relations*, Agency and Belonging in Presevo and Bujanovac, Report Submitted to UNDP, October 2011, pg. 3.

8 Pfeifer, Christian; Šećeragić, Bisera, *Percepcija privatnog biznis sektora Sandžaka o političkom i ekonomskom ambijentu*, Evropski pokret u Srbiji – Lokalno veće Novi Pazar, Novi Pazar 2009, str. 18.

države na njega. Kroz razgovor sa građanima i građankama Novog Pazara uključenim u društveno organizovanje, kako u samom gradu, tako i u čitavom regionu, autorka je zapazila dva stanovišta vezana za tumačenje prve vrste konflikta i samim tim dva razmišljanja o zajedničkom životu Srba i Bošnjaka u Novom Pazaru, ali i u regionu Sandžaka.

a. **Novi Pazar – konflikt kao spoljni faktor**

Jedno od stanovišta građana i građanki Novog Pazara jeste da stvarnog konflikta u gradu nema i da se ne može prebeći činjenica da Srbi i Bošnjaci dele isti životni prostor vekovima. Samim tim se multikulturalizam posmatra kao neprijatelj zajedničkog života u ovom gradu. On u sebi nosi pretpostavku „života jednih pored drugih“. Naspram toga se nalazi „život jednih sa drugima“, što, po ovom prvom viđenju nacionalnih odnosa u Novom Pazaru, predstavlja vekovnu i suštinsku odliku života u gradu. Ljudi među sobom ne prave razlike po tome kojoj religiji pripadaju ili kojim jezikom pričaju, već se u svojim međusobnim odnosima pokreću identitetima drugačijim od onih koji određuju jednu etničku grupu. Jedan od glavnih indikatora ovakvog odnosa je činjenica da

su poslovni odnosi u Sandžaku veoma dobri bez obzira na etničku pripadnost.⁹ Moglo bi se reći da multikulturalizam prema ovom stanovištu predstavlja kategoriju izmišljenu od strane onih koji su kao spoljni faktori uticaja pokušali da naruše harmoniju i ravnotežu grada, dok samo potenciranje multikulturalizma može da naruši individualnost i da istakne razlike koje dovode do sve dubljih podela i otvaranja novih pitanja.

Političke podele se ovde identifikuju kao prethodnice etničkih podela. U situaciji u kojoj je stopa nezaposlenosti među najvećima u državi¹⁰, u gradu u kom broj građana i građanki koji imaju ispod 29 godina prelazi 50%, oni retko mogu da svoj život definišu naspram nekih budućih perspektiva.¹¹ U takvim okolnostima njima se veoma lako može manipulirati, odnosno takve tendencije već uzimaju maha. Onaj „drugi“ naspram kog se definišemo, bilo da je pripadnik bošnjačke ili srpske zajednice, kriv je za ekonomsku i socijalnu situaciju, a sećanja i nerešena pitanja iz prošlosti samo mogu doprineti razvoju

9 Isto, str. 19.

10 Podaci uzeti sa sajta Republičkog zavoda za zapošljavanje.

11 Razgovor sa predstavnicima organizacije civilnog društva Urban In.

neprijateljstva. Takođe, loša ekonomska situacija dovodi i do pozicije u kojoj se politička igra svodi na grabljenje za političkom moći i „čuvanje fotelje“, a najlakši način za takvo nešto se pronalazi upravo u populističkim i etnički obojenim nastupima koja uvek prate ekonomske krize. Obrnuto, konflikti odvlače pažnju običnih ljudi od ekonomske situacije i preusmeravaju je na emocionalnu, smanjujući time prostor u kojem građani mogu izvršiti pritisak na političke partije da deluju pragmatično, u interesu zajednice i njenog prosperiteta.¹²

Samim tim se ekonomska situacija i političke podele mogu posmatrati kao glavni proizvođači konflikta u, inače, mirnoj sredini u kojoj je kultura zajedničkog života tradicionalno odgajana.¹³ Time, ovo stanovište ističe da se međuetnički odnosi mogu okarakterisati kao dobri, s obzirom na činjenicu da u društvu nema otvorenih sukoba. Međutim, moguće je identifikovati još jedan remetilački faktor zajedničkog života, a to je pozicija Novog Pazara kao regionalnog centra u koji se doseljava značajan broj ljudi iz celog regiona zbog posla ili obrazovanja. Novopridošlice, koje

12 Isto.

13 Razgovor sa predstavnicima organizacije civilnog društva Urban In.

uglavnom naseljavaju periferiju grada, dolaze uglavnom iz etnički čistih sredina i nenaviknuti na život u različitosti u velikoj meri ističu svoju etničku pripadnost. U odnosu na centar Novog Pazara periferija je skoro etnički čista, tako da postoje samo bošnjački i samo srpski delovi grada.¹⁴

b. **Novi Pazar – konflikt kao svakodnevnica**

U odnosu na prethodni stav, koji ističe kako su međuetnički konflikti dobri, argumentujući ga nedostatkom otvorenih sukoba i uticajem spoljnih faktora, drugo stanovište smatra da nepostojanje sukoba ne znači i nepostojanje konfliktnih odnosa. Međuetnički odnosi, prema ovom gledištu, nisu dobri i samo prikrivanje problema, njihovo stavljanje pod tepih, ne doprinosi njihovom rešavanju, ostavljajući na taj način otvoren prostor za pojavljivanje sukoba u budućnosti, naročito pod dodatnim pritiskom ekonomske krize i političkih podela. Ako bismo identifikovali dobre odnose kao odnose koji se zasnivaju na komšijskoj solidarnosti, kolegijalnim odnosima ili pohađanjem istih škola i istih

14 Schrader, Lutz, *Identity Work in Post-Conflict Societies of the Western Balkans – A Field of Action of the Civil Peace Service*, Forum Ziviler Friedensdienst, Bonn 2010, pg. 7.

odeljenja, nailazimo otpor kod ove struje mišljenja, koja smatra da su površnost i dobri odnosi zbog društvene uloge glavna karakteristika svakodnevice. Zapažanje jeste da u momentu kada se dnevne obaveze završe, dolazi do ponovnog odvajanja na privatnom nivou, gde većina odlazi svojoj etničkoj grupi i nekim dubljim druženjem sa pripadnicima drugih etničkih grupa ne izlazi iz njenog okvira.¹⁵

Činjenica je da je postojanje prikrivene međuetničke netrpeljivosti posledica otvorenih sukoba iz prošlosti, međutim, ono što zabrinjava je da ovakve tenzije uspevaju da, u vremenima krize, nadvladaju prijateljske odnose stvarane decenijama i da ponovo postanu faktor koji modeluje društvenu stvarnost u Novom Pazaru, zarad ostvarivanja političkih ili ekonomskih interesa. Posle dugog perioda indoktrinacije i političke manipulacije životom u regionu Sandžaka, uvek osetljive veze prijateljstva, koje se ponovo uspostavljaju poslednje decenije, prete da ponovo budu narušene etničkim i nacionalnim politikanstvom i jedne i druge strane.¹⁶ Naročito se poslednjih

15 Iz razgovora sa direktorkom Kulturnog Centra DamaD Zibijom Šarenkapić.

16 Isto.

godina nove tenzije ogledaju u borbi za nacionalni identitet, koja nikada nije ni prestala, a koja predstavlja paravan za skrivanje loše ekonomske situacije. Ovakva borba se sve više spušta i ukorenjuje na individualnom nivou, svesti pojedinca, što je dovoljno da omogući da etničke i nacionalne razlike i netrpeljivosti postanu i ostanu deo svakodnevnog života i odrastanja budućih generacija.

Zagovornici oba stanovišta u suštini smatraju da je dijalog koji mora biti pokrenut iz samog društva, voljom i bošnjačke i srpske zajednice, na obostranu odgovornost i bez posrednika, nužan za pokretanje promena u društvu. Međutim, jedina razlika jeste u tome koliko optimistično gledaju na sadašnjost i na budućnost u razvijanju bošnjačko-srpskih odnosa.

Predlog praktične politike

Budući dijalog mora biti vođen tako da ljudi zapravo razgovaraju međusobno, a najbolji način da se tako nešto i sprovede je da taj dijalog bude neopterećen istorijom, aktuelnim političkim pitanjima i podelama. On mora biti zasnovan na faktičkom stanju u kom se živi u Sandžaku i Novom Pazaru, a to su

korupcija, nepotizam, siromaštvo, nedostatak vladavine prava i nedostatak udruženih inicijativa.¹⁷ Činjenica je da unutardržavni konflikti mogu biti rešeni jedino ukoliko njihovo rešavanje podrazumeva izgradnju jakih i modernih institucija i ekonomski rast i razvoj.¹⁸

Još jedan važan aspekt u kreiranju buduće politike prema regionu Sandžaka je da etno-politički konflikt nije konflikt koji se odvija samo između političkih lidera, kako onih na republičkom i tako i onih na lokalnom nivou. Konflikt koji traje već nekoliko decenija je duboko uljuljan u društvu i spušten na individualni nivo običnog pojedinca. On se identifikuje između zajednica i između društava i samim tim njegovo rešenje se ne može pronaći u opštim bezbednosnim strategijama države.¹⁹ Dijalog koji se mora voditi u sebe mora uključiti sve niveoe društva, odnosno intelektualnu, religijsku i kulturnu elitu, koje bi trebalo

¹⁷ Pfeifer, Christian; Šećeragić, Bisera, *Percepcija privatnog biznis sektora Sandžaka o političkom i ekonomskom ambijentu*, Evropski pokret u Srbiji – Lokalno veće Novi Pazar, Novi Pazar 2009, str. 26.

¹⁸ Schrader, Lutz, *Identity Work in Post-Conflict Societies of the Western Balkans – A Field of Action of the Civil Peace Service*, Forum Ziviler Friedensdienst, Bonn 2010, pg. 7.

¹⁹ Isto, pg. 15.

da stvore ono što će državne institucije samo izvršiti. On se ne može zasnivati samo na posetama državnih zvaničnika i njihovim obećanjima u okviru predizbornih kampanja ili okruglim stolovima civilnog društva, nedovoljno snažnog da se njegovi predlozi čuju izvan zadnjih strana lokalnih novina.

Mirovni proces još uvek čeka da bude završen na prostorima na Zapadnom Balkanu koja su preostala kao multietnička. Jedan od načina da se to prevaziđe je rušenje nevidljivih i vidljivih barijera koje, u slučaju regiona Sandžaka, dele dve zajednice.²⁰ Način da zidovi budu porušeni i da normalan zajednički život neopterećen prošlošću bude ponovo uspostavljen, bez opasnosti da ponovo bude poremećen u budućnosti, se nalazi u pronalaženju kulturnih kohezionih faktora dovoljno snažnih da izvrše uticaj na pronalaženje puta ka dijalogu u okviru fragmentirane političko-institucionalne scene. Kulturni obrasci tolerancije i zajedničkog života, čiji su koreni prisutni u ovom području, moraju biti ponovo reaktivirani. Kao glavni akter koji će tu promenu izvršiti se identifikuje civilno društvo, čiji

²⁰ Isto.

napori moraju biti prepoznati od strane političke elite. Institucije mogu doprineti stvaranju održivog mira na taj način što će biti utemeljene na kulturnoj tradiciji i navikama društva.²¹

Još jedan korak je neophodno preduzeti na republičkom nivou, u pogledu svih manjinskih grupa. Taj korak će se ostvariti onda kad vlast u Srbiji izađe u javnost sa činjenicom da Srbija nije država samo jedne etničke grupe čija prava bezuslovno moraju biti poštovana na uštrb drugih. Dok se to ne ostvari, još uvek nerešena etnička i teritorijalna pitanja, zaostala raspadom bivše Jugoslavije, će ostati otvorena, onemogućavajući jednak život i jednake mogućnosti svih njenih građana u pogledu potpunog uživanja građanskih i ljudskih prava.

Literatura:

1. Bacevic, Jana; Bancroft, Ian; Fridman, Orli; Tošić, Jelena, *The Conflict and its Aftermath in South Serbia – Social and Ethnic Relations, Agency and Belonging in Presevo and Bujanovac*, Report Submitted to UNDP, October 2011.

²¹ Isto.

2. Pavićević, Đorđe; Beljinac, Nikola, "Multikulturene politike u Srbiji", *Javne politike Srbije*, Heinrich Heinrich Böll Stiftung – Jugoistočna Evropa, Beograd 2011.
3. Pfeifer, Christian; Šećeragić, Bisera, *Percepcija privatnog biznis sektora Sandžaka o političkom i ekonomskom ambijentu*, Evropski pokret u Srbiji – Lokalno veće Novi Pazar, Novi Pazar 2009.
4. Schrader, Lutz, *Identity Work in Post-Conflict Societies of the Western Balkans – A Field of Action of the Civil Peace Service*, Forum Ziviler Friedensdienst, Bonn 2010.

Kratki pregled kvazinaučnog pokušaja pravdanja zločina Eugenika i njena recepcija u srpskim naučnim krugovima

Tamara Biljman

Međuratni period – plodno tle za razvoj eugenike

“Kada se završio svetski rat iz 1914. godine ovladali su duboko ubeđenje i gotovo sveopšta nada da će svetom zagospodariti mir. [...] Sa svih usana čula se fraza “bio je to rat koji je uništio rat” i preduzete su mere da se ona pretvori u stvarnost.”¹ Pomalo ironično, reči kojima Winston Čerčil uvodi čitaoca u opis Versajskog mira ujedno predstavljaju i nekoliko prvih redaka njegovog istorijskog dela “Drugi svetski rat”. Onog trenutka kada je potpisan Versajski sporazum, potpisan je i početak kobnog rata, koji je po

1 Winston S. Čerčil, *Drugi svetski rat*, I tom, Bura se sprema, Beograd, Prosveta, 1964, str. 3

svojim razmerama i krvoprolićima nadmašio svog prethodnika.

Bilo je potrebno punih šest meseci ne bi li se sastavio dokument koji će osigurati ljudska prava i sprečiti čak i pomisao na ponovni rat. Svet se umorio od krvoprolića, bar je tako izgledao u početku. Burni događaji međuratnog perioda pokazali su da je ljudsku glupost nemoguće zaustaviti potpisima i glasanjima. Zapravo, još na pariskoj mirovnoj konferenciji je uspostavljena prva međunarodna organizacija koja bi održavala mukom uspostavljen mir. U pitanju je bila Liga naroda, čiji bi esencijalni deo predstavljao sprovođenje neizbežnih sankcija.²

2 Lord Parmoor, *The League of Nations*,

Međutim, problem se javio i pre samog spominjanja “mirovnih” restrikcija. Samo osnivanje Lige je izazvalo brojne nesuglasice, pa je čak dovelo i do velikih konflikta zbog kojih SAD nisu ni pristupile oranizaciji.³ Ubrzo po održavanju prvog sastanka Lige Naroda 1920. godine bilo je jasno da ona predstavlja samo lepu ideju u koju niko nema poverenja. Prvo podrivanje autoriteta dogodilo se naredne godine kada je održana konferencija u Vašingtonu, kada su van protektorata Lige izneti predlozi

Transactions of the Grotius Society, Vol 4, Cambridge University Press, 1918, xvii - xxvi

3 Roland N. Stromberg, *Uncertainties and obscurities about the League of Nations*, Journal of the History of Ideas, Vol. 33, No. 1, University of Pennsylvania Press, 1972, str. 139-154

o razoružavanju pobedničkih sila. Upravo tada su SAD uslovile Veliku Britaniju da raskine savez sa Japanom, koji bi u potonjim godinama bio od presudnog značaja. Istovremeno su “britanska i američka vlada stale sa oduševljenjem da potapaju svoje bojne brodove i uništavaju svoja vojna postrojenja”, navodi Čerčil u svojim memoarima. Japan, rezigniran raskidanjem saveza uvideo je blistavu budućnost u podatku da se sada našao na trećem mestu svetskih pomorskih sila. Kao da nije bilo dovoljno ovih nekoliko godina da utru neizbežan krvavi put iz koga će se izroditi Drugi svetski rat, već se naredne godine, 1922, Benito Musolini ustoličio kao italijanski premijer. Fašistička partija je došla na vrh hijerarhijske lestvice. Jedva da je prošlo godinu dana, a u Nemačkoj je mladi fanatik Adolf Hitler uz pomoć heroja iz Prvog svetskog rata, generala Ludendorfa, pokušao da izvede minhenski puč. U Sovjetskom Savezu, državi koja je nastala samo nekoliko godina ranije u prvoj socijalističkoj revoluciji koju istorija zabeležili, naredne godine je preminuo Vladimir Lenjin otvorivši vrata Staljinu, koji će se uskoro izboriti za “tron” Sovjetskog Saveza. Bile su dovoljne tri godine da se uz budno oko pobedničkih sila izrode tri diktatora koji će

promeniti istoriju kakva je do tada bila poznata. Postavlja se pitanje koliko su upravo odluke donete na Versajskoj konferenciji uslovile političku krizu koja je u nekim od najsnažnijih država Evrope ustoličila u diktatorske režime? Versajski dokument nije samo definisao pobedničku i pobedenu stranu, već je poraženima nametnuo i niz restrikcija koje su bile ponižavajuće. Sahranjeni moral i činilo se bezizlazna ekonomska kriza u javnosti velikog dela Evrope otvorili su put jeftinim populističkim frazama i obećanjima. Nemačka je odmah po ratu brzo stala na noge, s obzirom na izuzetno velikodušne američke pozajmice. Međutim, 1929. godine kada je američka berza doživela krah, priliv novca je prestao te je Nemačka bila izuzetno pogođena Velikom depresijom koja je ubrzo zahvatila čitav svet. Ovakva ekonomska kriza predstavljala je najplodnije tle za ekstremiste kakav je bio Hitler.

Ovi i više nego sažeti opisi ukratko predstavljaju uzroke sumornoj atmosferi iz koje je jedini izlaz bio rat, kako su mnogi tada mislili. Međutim, da je borba jedino što je proizišlo iz ove konstrukcije problema koji su se samo nizali, istorija bi ubeležila još jedan rat i prešla preko njega. Umesto toga,

čitav međuratni period, zaključno sa Drugim svetskim ratom, ostao je upamćen ne samo kao kriza ljudskog duha već i izgovor da se konačno sprovede u delo iskonska ljudska mržnja prema slabijima. Svet je gledao u beskonačni zid, a fanatici i paranaučnici su mu ponudili još jedan izlaz – eugeniku.

Eugenika kao fenomen

Mržnja prema drugačijima i potreba za omalovažavanjem “slabijih” ne bi li sebe uzdigli, postajala je oduvek. Najpoznatiji primer je svakako Sparta u kojoj su novorođenčad potapali u vino i izlagali ih raznim spoljnim uticajima ne bi li u samom početku “očistili” svoj narod od slabih.⁴ Upravo je ovaj primer iz prošlosti Adolf Hitler naveo u svojoj nikada objavljenoj “Zweites Buch” kada je pisao o potrebi da se narod pročisti od onih koji ugrožavaju njegovu egzistenciju i napredak. Međutim, Spartanci nisu bili jedini koji su želeli da njihov narod sačivanjavaju samo najsposobniji. Platon je pisao o potrebi da se brakovi strogo kontrolišu kako bi se unapred znalo kakav će biti porod, dok su Rimljani novorođenčad sa manama utapali u Tibru. Ovakve

4 Walter Berns, *Making Patriots*, Čikago, The University of Chicago Press, 2001, str. 12

“selekcije” su vršene kroz čitavu istoriju, međutim u XIX veku je zabeleženo previše primera kada su kolonisti gotovo izbrisali čitave narode.⁵ Iako su kroz istoriju bili brojni “manji” ili “veći” genocidi nad “inferiornima” oni su i dalje bili društveno neprihvatljivi i nezakoniti. U drugoj polovini XIX veka se i ovo izmenilo.

Francuski aristokrata i pisac Artur de Gobino je još 1853. godine razvio teoriju o arijevskej super-rasi u knjizi “Esej o nejednakosti ljudskih rasa” i time pokušao naučno legitimise marginalizovanje “inferiornih”. Nekoliko decenija kasnije, Ser Fransis Galton, Darvinov rođak, je po čitanju dela “*O poreklu vrsta*” shvatio da prirodna selekcija može da se primeni i na društvo. Svojim istraživanjima je nastojao da dokaže da se talenti, karakteristike i intelekt prenose s kolena na koleno. Galton je

5 U Crnom ratu, periodu konflikta između tasmanijskih aboridžina i britnaskih kolonista, po zvaničnim podacima, od 1928. do 1932. godine istrebljeni su gotovo svi starosedeooci, koje su naseljavali ostrvo Tasmaniju više od 10 000 godina unazad. Došljaci su ih smatrali zaostalima i nesposobnim za život. Kolika je bila vrednost života pojedinca druge rase pokazuje podatak da su Britanci, ne bi li stabilizovali cenu žitarica, dopustili da oko 30 000 000 Indusa umre od gladi. Za Crni rat konsultovati: James Bronwick, *The Black War of Van Diemen's Land*, London, S. Low, Son and Marston, 1870. Za genocid u Indiji pogledati u: Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Nino Famines and the Making of the Third World*, London, Verso, 2001.

dalje sasvim neosnovano tvrdio da se oni manje intelektualni brže razmnožavaju, te da bi uskoro sveli čitave narode na nivo mediokriteta što bi usporilo razvoj civilizacije. Reč “eugenika” je prvi put upotrebio 1883. godine.⁶ Dve decenije kasnije definisao je eugeniku kao nauku koja se bavi svim uticajima koji poboljšavaju urođene kvalitete rase.⁷ Ubrzo su se izdvojila dva poimanja eugenike, pozitivno koje je unapređivalo urođene kvalitete, i negativno koje je “obeshrabrivalo” razmnožavanje manje vrednih. Iako je Galton bio začetnik, naučnik Čarls Devenport je bio odgovoran za unapređivanje kvazinaučne ideje u pokret koji je zahvatio ceo svet. Iste godine kada je Galton definisao eugeniku kao naučnu disciplinu, Devenport je postavio temelje za buduću laboratoriju u luci *Cold Spring* koja je tridesetih godina dvadesetog veka uspostavila međunarodnu saradnju i pružila podršku razvijanju “Keiser Wilhelm” instituta u Nemačkoj.

Metodologiju eugeniki prvi je primenio Eugen Fišer u vreme genocida nad Herero i Namaka

6 Francis Galton, *Inquiries Into Human Faculty and Its Development*, London, Macmillan, 1883.

7 Francis Galton, *Eugenics: Its Definition, Scope and Aims*, *The American Journal of Sociology* X, 1904.

narodima u Jugozapadnoj Africi. Preživeli pobunjenici protiv nemačkih kolonijalista su 1904. godine odvedeni u prvi koncentracioni logor smešten na Ostrvu Ajkula. Upravo ovde je Eugen Fišer sproveo veliki medicinski eksperiment, nastojeći da merenjima lobanja i tela dokaže da su Afrikanci inferiorniji u odnosu na nordijsku rasu. Tom prilikom je sproveo i brojne eksperimentalne sterilizacije koje će uskoro postati praksa sprovođenja “rasne higijene”. Bitno je naglasiti da su Britanci počinjena zlodela zabeležili u “*Plavoj knjizi*”, te se nameće pitanje da li zaista niko nije mogao da nasluti postojanje logora smrti u Drugom svetskom ratu.

Kako su eugeniku mnogi naučnici priznali za naučnu disciplinu ona je postala obavezan predmet na brojnim univerzitetima. Prvi koji su počeli da praktikuju ovu kvazi naučnu disciplinu bili su Amerikanci. Svi oni koje su smatrali nepodobnima za razvoj civilizacije, bilo da su u pitanju kriminalci, siromašni ljudi ili oni koji su patili od urođenog poremećaja, morali su da budu sterilisani.⁸ Cilj sprovođenja

8 “Society has no business to permit degenerates to reproduce their kind... Some day we will realize that the prime duty, the inescapable duty of the

eugenike bio je da se stvori super-rasa koja će se primarno sastojati od germansko-nordijske rase, koja je proglašena za najvišu. Kako bi se što efikasnije došlo do poboljšanja naroda, eugeničari su se zalagali za prinudne sterilizacije, zabrane međurasnih brakova i razdvajanja “nepodobnih” od superiornih. Poznat je slučaj stanovnika zabačenog sela na planini Braš, u Virdžiniji. Kako su bili siromašni, eugeničari su smatrali da nikako ne doprinose poboljšanju društva i da su slabijeg intelekta, te da bi njihovo dalje razmnožavanje samo naškodilo stvaranju jake nacije. Većina mladih je jednostavno skupljana sa ulica, odvođena u operacione sale i sterilisana. Mnogi od njih su tek godinama kasnije saznali da su zapravo bili sterilisani jer su ih naučnici proglasili za “nepodobne”.⁹

Američki eugeničari koji su institucionalizovali novu disciplinu kroz nekoliko fondacija i udruženja su ubrzo ostvarili prve kontakte i saradnju sa

good citizen of the right type is to leave his blood behind him in the world, and that we have no business to perpetuate citizens of the wrong type” - Pismo Teodora Ruzvelta Čarlsu Devenportu, 1913, <http://www.dnalc.org/view/11219-T-Roosevelt-letter-to-C-Davenport-about-degenerates-reproducing-.html> (pristupljeno 1.6.2012)

9 Edwin Black, *War Against the Weak*, Thunder's Mouth Press, 2004.

eugeničarima iz Nemačke koji su svesrdno podržavali čišćenje superiorne rase od negativnih uticaja. Dve godine pošto je Hitler došao na vlast uvedeni su zakoni koji će osigurati čistoću arijevske rase. Nemci su u razmaku od tri godine, od 1934. do 1937, prinudno sterilisali oko 400 000 mentalno i fizički obolelih, te su se ubrzo čuli povici Amerikanaca da ih Nemci dobijaju u sopstvenoj igri, kao i da su Amerikanci isuviše neefikasni i da zabušavaju. Tako se sprovođenje eugenike pretvorilo u bizarno takmičenje u kome su nacisti na kraju “pobedili”. Nemci su se ubrzo odlučili na korak dalje, na kome im je ostatak fanatičnih eugeničara pozavideo. U akciji zvanj T4 ubijeno je desetine hiljada obolelih ljudi. Ne samo što su propagandisti pokušali da predstave ovaj čin kao eutanaziju, već su serijom plakata¹⁰, pa čak i filmom, nastojali da prikažu ostatku “zdravog” naroda da je to učinjeno i za njihovo dobro. Eugenika je trebalo da se predstavi običnom narodu kao jedna od izlaznih situacija iz ekonomske krize koja je naročito mučila nemački narod. Iako nikada nije postala popularna u širokim narodnim masama,

10 Naročito se ističe plakat na kome je velikim slovima ispisano: “60 000 rm kostet dieser Erbranke die Volksdemeinschaft auf Lebenszeit. Volksgenosse das ist auch Dein Geld”.

nacisti su je koristili kao “naučno” opravdanje za “odstranjivanje” svih drugih rasa koje bi “zagadile” čistu arijevsku krv, te narušile stvaranje super-čoveka i svetliju budućnost čovečanstva. Konačni oblik eugenike svakako je otelotvoren u logorima smrti u kojima su ponovljeni eksperimenti vršeni u Jugozapadnoj Africi. Po okončanju Drugog svetskog rata svet je konačno mogao da vidi do čega je dovelo praktikovanje ove kvazinaučne discipline. Međutim, ni ovo nije bilo dovoljno da se eugenika jednom za svagda osudi. U Švedskoj je eugenika ostala na snazi sve do 1976. godine. Od trenutka kada je uvedena, 1934. godine, pa sve do njenog ukidanja, sterilisano je 62 000 ljudi, od kojih je 90% bilo ženskog roda.¹¹ Stradale su devojčice od 15 godina zato što su odlazile na ples, zato što su bile učlanjene u klub motociklista, dok su siročići otpušteni iz institucija uz obavezu da budu sterilisani.

Eugenika je bila svetski rasprostranjen pokret te je primenjivana i u Brazilu, Argentini, Čileu, zatim u Japanu, Kini, Koreji i mnogim drugim državama. Ukoliko negativne metode nisu

11 Steve James, *Social Democrats Implemented Measures to Forcibly Sterilise 62,000 People*, World Socialist Web Site, 1999, <http://www.wsws.org/articles/1999/mar1999/euge-19m.shtml> (pristupljeno 1.6.2012)

spvođene u delo, komentarisane su i kritikovane. Tako se i u Srbiji u međuratnom periodu javio veliki broj protivnika, ali i izvestan broj onih koji su se zalagali za sprovođenje rasne higijene na ovim prostorima.

Eugenika kao kamen spoticanja u srpskom društvu međuratnog perioda

Po završetku Prvog svetskog rata stvoreni su uslovi za nastanak, kako je tada okarakterisano "prve države Južnih Slovena". Tako je 1. decembra 1918. godine nastala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Kako su postojali brojni protivnici ovog ujedinjenja, krize i nemiri su bili učestali. Nakon tri godine, 28. juna 1921. godine usvoj je Vidovdanski ustav. Njime je sada Kraljevina SHS određena kao ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija. Ovo je jasno značilo da bi vlast bila u potpunosti centralizovana, s obzirom da je kralj imao najviša ovlašćenja. Vidovdanski ustav je od svog donošenja bio predmet brojnih razmirica koje su dovele do hapšenja političkih oponenta, pa čak i do atentata u skupštini¹² koji

12 Puniša Račić je 20. juna 1928. godine smrtno ranio vođu hrvatske seljačke stranke Stjepana Radića, njegovog brata i još jednog poslanika iste stranke.

je kralj Aleksandar Karađorđević iskoristio i 6. januara naredne godine ukinio Vidovdanski ustav, raspustio Narodnu skupštinu i zaveo diktaturu. Ovo je dovelo do nove političke krize u Kraljevini Jugoslaviji, kako se država zvala od oktobra 1929. Kriza je okončana 9. oktobra 1934. godine atentatom na kralja Aleksandra u Marseju. Međutim, ubistvo kralja nije mnogo uticalo na situaciju u Kraljevini. Kriza je nastavljena i sve do početka Drugog svetskog rata je bila obeležena nerešenim nacionalnim pitanjem. Unutrašnjo-politička pitanja su bila snažno uslovljena međunarodnim uticajima. Svakako, oni nisu bili vidljivi samo u političkoj sferi već su, možda čak i više bili ispoljeni u kulturnim i naučnim krugovima.

Različite ideološke koncepte koji su definisali političko i kulturno polje Kraljevine Jugoslavije moguće je sagledati kroz analizu recepcije eugenike u beogradskoj javnosti. U Srbiji je naučni milje koji se bavio pitanjem eugenike bio izuzetno kompleksan, međutim moguće je izdvojiti dve glavne struje, odnosno one koji su snagu videli u kvantitetu, i one koji su mu suprotstavljali kvalitet. Posebno je indikativan primer rada dr Aleksandra Kostića. Bio je "histolog, seksolog, profesor, osnivač beogradskog Medicinskog

fakulteta, pesnik, reditelj, pijanista, arheolog, pisac" rekao je narator dokumentarnog filma "Koncert prof. dr. Aleksandra Kostića", njegov sin Vojislav Kostić. Godine 1940. je dobio orden Legije časti, dve godine kasnije je odbio da sarađuje sa okupatorom te biva izbačen sa fakulteta, a ponovo će biti izbačen i deset godina kasnije po naredbi komunističke partije. Na žalost, upravo on je bio najveći pristalica eugenike na ovim prostorima. Još 1933. godine je pisao da "pokret za sprovođenje "rasne higijene" spada u najkorisnije socijalne pokrete sadašnjice jer od njenog uspeha zavisi budućnost mnogih naroda."¹³ Smatrao je da eugenika nema za cilj i ne treba da štiti pojedinca, već da se ona brine za dobro čitave nacije, rase, društva. Kao tipičan primer je navodio napuštenu i "zapuštenu" decu koja su mahom postajala društveno nepodobna. Protivargument je ponudio izvesni Zelić koji je tvrdio da je istorija pokazala da su neki od ljudi koji su zadužili čovečanstvo poticali upravo iz ovih najnižih slojeva, a oštro je kritikovao i "sistem dvoje dece", te je kao primere navodio Baha, Betovena, Napoleona, Rusoa, Kanta, Šuberta koji su na

13 Olivera Milosavljević, Savremenici fašizma 2; Jugoslavija u okruženju 1933-1941, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava, 2010, str. 87

svet došli kao četvrto, pa čak i jedanaesto dete po rođenju.¹⁴ Dok je Aleksandar Kostić svesrdno podržavao donošenje higijenskih zakona u Nemačkoj i zalagao za sprovođenje istih i na ovim prostorima, Dimitrije Stojanović je zaključio da se treba "boriti protivu toga zla iz rasnih i iz humanih razloga"¹⁵

Upravo činjenica da su brojni istaknuti naučnici, na čelu sa Kostićem, bili zagovornici eugenike pokazuje koliko se ona činila egzaktom i prihvatljivom naučnom disciplinom koja će poboljšati budućnost ovog naroda. Problem je nastao onog trenutka kada su se podrobna proučavanja radi stvaranja boljeg pojedinca pretvorila u rasprave o primeni sile i fizičkom uklanjanju svih onih koji bi osujetili bolju budućnost jakog naroda. Tako su jedni skretali pažnju na veliku smrtnost dece i videli u njoj priliku da se odluči ko će živeti, a kome će se pružiti pomoć. Drugi su smatrali da bi zakoni sprovedeni u Nemačkoj morali da stupe na snagu i na ovim prostorima ne bi li se sačuvao narod. Kao i mnogi koji su podržavali nauku o

14 Dr Vladimir Bazala, Negativna, pozitivna i korektivna eugenika, Beograd, Pravda, 26-27. oktobar 1935.

15 Dimitrije J. Stojanović, O regulisanom rađanju, Vidici, Beograd, 25. decembar 1938.

rasama, i izvesni dr Barjaktarović je tvrdio da kod njega nema ničega antisemitskog navodeći primer Jevreja koji su raseljeni po čitavom svetu, a i dalje opstaju kao zajednica upravo zato što se ne mešaju. Mnogi naučnici su smatrali da svaka rasa ima svoje predispozicije i da bi zbog toga bilo nepodobno mešati ih.¹⁶ Dok su neki gotovo fanatično podržavali eugeniku i navodili Amerikance i Nemce kao sjajan primer, drugi oštro kritikovali, postojali su i oni neutralniji. Dr Vladimir Bazala je navodio da postoje tri kategorije eugenike. Negativna, koja podrazumeva sterilisanje i zabranu brakova, pozitivna koja podržava i pospešuje rađanje zdravih i naprednih pojedinaca u cilju preporoda nacije, i korektivna eugenika, za koju se Bazala zalagao, a sastojala se od prenatalnih savetovališta, domova za majke, pregleda itd.

Iako su se mnogi istaknuti naučnici zalagali za sprovođenje eugenike, pa je dr Aleksandar Kostić još 1933. godine trebalo

16 Već izvestan period se vode velike polemike da su logori smrti i antisemitizam uopšte predstavljali antipod eugenici. Mnogi naučnici smatraju da su Nemci nastojali da istrebe Jevreje jer su ih smatrali podjedanko jakim, spodobnim za opstanak i previše inteligentnim. U prilog ovoj tezi bi išle Hitlerove česte izjave da dva intelektualca ne mogu da opstaju jedan pored drugog – jedan mora biti uklonjen.

da pripremi veliku "higijensku izložbu", ona nikada nije zaživela u obliku zastupljenom u Americi i Nemačkoj koje su rado navođene kao pozitivan primer društvenih promena. Ipak, prihvatanje odnosno neprihvatanje ove kvazinaučne discipline jasno ukazuje u kojoj meri su srpski naučnici bili u toku sa savremenim dostignućima, ali i koliko je truda bilo uloženo da se eugenika predstavi kao egzaktna nauka. Naime, ona je bilo toliko razrađena da se i nekim od najprominentnijih naučnika učinila u toj meri prihvatljivom da je viđena kao jedini legitimni način stvaranja "boljeg" čoveka. Teško je utvrditi sa sigurnošću kolika je bila recepcija ovih stavova, no sigurno je da su različite interpretacije doprinele daljem produblivanju ideoloških razlika.

Uspon i pad (?) eugenike

Kada su prebrojane žrtve kvazinaučne discipline, osuđeni intelektualci i nekadašnje pristalice su počele da prebacuju krivicu jedni na druge. Amerikanci su krivili Nemce, Nemci su se pravdali da su sve modele preuzeli od Amerikanaca, Britanci nisu spominjali Indiju, niti su se često pozivali na zabeležene nemačke logore u Africi. Nekadašnji trud koji je uloženo u razvijanje

eugenike, nakon rata je ulagan u zataškavanje ovog mračnog poglavlja istorije. Tako su i nenasilni pokušaji sprovođenja eugenike, poput otvaranja "Banke sperme intelektualaca" koju je osnovao Robert Klark, bili oštro osuđivani.

Međutim, uticaj eugenike vidljiv je i danas. Upravo genetski inženjering duguje svoje začecije nekadašnjoj kvazinaučnoj disciplini. Iako je primena sile u potpunosti odbačena, cilj je ostao isti - stvaranje kvalitetnijeg pojedinca. Poučen iskustvima, književnik Kazuo Išiguro nametnuo je pitanje da li i ovako nešto može da se otrgne kontroli.¹⁷ On svakako nije bio prvi koji ukazao na problematiku kloniranja. Od trenutka nastanka, pa do danas vode se polemike o kloniranju kao etičkom problemu. U strahu da se istorija ne ponovi, naročito su glasni borci za ljudska prava, te se i terapeutsko kloniranje koje ima za cilj proizvodnju matičnih ćelija moralno sagledava. Iako je eugenika, pre i nakon definisanja iste kao "naučne discipline", jasno pokazala koje su posledice čovekove iskonske mržnje prema

¹⁷ U svojoj knjizi "Ne daj mi nikada da odem" obrađuje temu klonova koji su stvoreni isključivo sa ciljem da budu donori organa, ne bi li produžili život nekoj "pravoj" osobi i podarili mu kvalitetniji život.

slabijem i povlađivanja urođenom principu jačeg, postavlja se pitanje da li smo dovoljno sazreli da jednom za svagda odbacimo ovu tekovinu prve civilizacije.

Literatura:

1. David J. Galton, *Greek Theories on Eugenics*, u *Journal of Medical Ethics*, Vol 24, BMJ Publishing Group, 1998.
2. Dimitrije J. Stojanović, *O regulisanom radanju*, Vidici, Beograd, 25. decembar 1938.
3. Douglas F. Dowd, *Economic Stagnation in Europe in the Interwar Period*, u *The Journal of Economic History*, Vol 15, Cambridge University Press, 1955.
4. Edwin Black, *War Against the Weak*, Thunder's Mouth Press, 2004.
5. Francis Galton, *Inquiries Into Human Faculty and Its Development*, London, Macmillan, 1883.
6. Francis Galton, *Eugenics: Its Definition, Scope and Aims*, *The American Journal of Sociology* X, 1904.
7. James Bronwick, *The Black War of Van Diemen's Land*, London, S. Low, Son and Marston, 1870.
8. Lord Parmoor, *The League of Nations*, *Transactions of the Grotius Society*, Vol 4, Cambridge University Press,

1918

9. Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Nino Famines and the Making of the Third World*, London, Verso, 2001.
10. Olivera Milosavljević, *Savremenici fašizma 2; Jugoslavija u okruženju 1933-1941*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava, 2010.
11. Roland N. Stromberg, *Uncertainties and obscurities about the League of Nations*, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 33, No. 1, University of Pennsylvania Press, 1972.
12. Steve James, *Social Democrats Implemented Measures to Forcibly Sterilise 62,000 People*, *World Socialist Web Site*, 1999, <http://www.wsws.org/articles/1999/mar1999/euge-19m.shtml> (pristupljeno 1.6.2012) Vinston S. Čerčil, *Drugi svetski rat, I tom, Bura se sprema*, Beograd, Prosveta, 1964.
13. Dr Vladimir Bazala, *Negativna, pozitivna i korektivna eugenika*, Beograd, Pravda, 26-27. oktobar 1935.
14. Walter Berns, *Making Patriots*, Čikago, The University of Chicago Press, 2001.

Skvotiranje napuštenih vojnih objekata i njihova transformacija u društvene centre

Stevan Tatalović

Uvod

Jedan od događaja sa samog kraja 2011. godine uzdrmao je na trenutak građane Srbije i naterao ih da razmisle o malim stvarima koje ih okružuju. Odnosno, nagnao nas je da razaberemo kako kroz prizmu svakodnevnih *mini-revolucija* gledamo na odnos između društva i države ili jednog dela njenih organa.

U tom svetlu, simboličnog datuma,¹ 22. decembra, u kasarnu Dr Arčibald Rajs u Novom Sadu ušetala je grupa mladih ljudi sa idejom da nešto promeni. Kasarna je skvotirana u nameri da bude pretvorena u Društveni centar.

¹ Nekadašnji Dan Jugoslovenske narodne armije (22. decembar 1951—20. maj 1992)

Uspelo je na kratko. No, posle velikog pritiska i pod pretnjom krivičnog gonjenja od strane jednog od državnih organa, sada nove vojske,² Vojske Srbije oni su nakon dvadeset dva dana morali da napuste taj prostor. Oko tog događaja podigla se prašina. Ali, kao i o svim važnim pitanjima u ovoj zemlji, brzo se slegla i na taj način nestala iz vidokruga građana. Ovakvo razrešenje jedino, kako se čini, odgovara nekoj manjini pozicioniranih ljudi koji ne žele da se menjaju.

Revolucije počinju iz malih promena. Male promene su one koje uzdrmaju društvo jer dolaze odozdo, iz korena. U sveopštoj slici, gde građani svakodnevno

² Vojska Srbije (osnovana 8. juna 2006)

ne mogu sebi da priušte hranu i odeću, strana im je, ili barem daleka, pomisao o ljudskim pravima (iako su hranom i odećom primarno ugrožena) i aktivizmu. Još im je dalja ona o kulturnoj politici ili promovisanju tolerancije, a skoro da je nezamislivo da u njima postoji kapacitet za neku novu revoluciju.

Iako u ovom radu društvena revolucija, kao takva, neće biti tema, u njemu će se svakako diskutovati o pojedinim aspektima, okvirima i potencijalima i, takođe, naći odgovori na pitanja koja se tiču javnih prostora, javne imovine, skvotiranja, vojnih objekata, privatizacije, građanskih inicijativa, restitucije, umetnosti kao odgovora, pitanja neoliberalizma u malim sredinama itd.

O skvotiranju

Pojam

Prema definiciji, *skvotiranje* je zaposedanje postora bez dozvole vlasnika. Mada, može se posmatrati i istančanje, kao reciklaža prostora, obnavljanje stanovanja, ušteda resursa itd.³ Ono što je u biti skvotiranja jeste njegov čin. On može biti različito motivisan. U najvećem broju slučajeva, kada posmatramo moderno skvotiranje, čin je (anti) materijalne prirode.⁴ Nastaju kontraideje da se za osnovno ljudsko pravo, a to je pravo na stanovanje, mora plaćati renta, kirija, rata, odnosno davati novac.

Iz definicije vidimo da su za skvotiranje potrebna dva elementa: prostor u nečijem vlasništvu i zauzimanje tog prostora od strane nekog ko nije vlasnik. O svemu ostalom, može se raspravljati.

Istorija i odlike skvotiranja

Skvotiranje u pomenutom modernom smislu vezuje se za revolucionarne pokrete šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka. Subkulture

grupe,⁵ u potrazi za lokacijama na kojima bi se okupljale, pronalazile su napuštene objekte. Ono što prethodi ovim događajima, a dešavalo se mnogo pre druge polovine dvadesetog veka, jeste sam začetak skvotiranja. Skvoteri izvorno vode poreklo iz Južne Amerike. Prvi skvoteri naseljavali su napuštene površine obradive zemlje kako bi preživeli.⁶ Ime, ipak, vodi poreklo iz Severne Amerike gde su skvoterima nazivali ljude koji su naseljavali nenaseljena područja i najdalje zemlje. U odnosu na te početke razvila se podela na ruralno i urbano skvotiranje koje je došlo na red nešto kasnije.

Osim postojanja poseda i njegovog zauzimanja postoji još jedna odlika skvotova, a to je **privremenost**.⁷ Prostor se zauzima *ad hoc*, u neku svrhu i uvek postoji mogućnost da se brzo napusti jer će se pojaviti vlasnik koji će svoju imovinu tražiti natrag ili će na neki način reagovati država, ukoliko joj to zakon omogućava. Postoji i druga

⁵ Hipi pokret, anarhisti, levičari... Sedamdesetih godina bilo je nezamislivo da neka snažna poruka neke grupe nije upućena iz nekog prepoznatljivog skvota

⁶ U našem jeziku i jeziku tog vremena pozanti su kao bezemljaši. Bezemljaša je bilo na ravničarskim prostorima Balkana (Astrougarska)

⁷ Pavlica, Damjan, 2006, Diplomski rad: *Skvoterski pokreti*, Fakultet političkih nauka, Beograd, str 5.

krajnost, a to je da objekat u jednom trenutku zbog promene namene bude legalizovan. Takav ishod se može smatrati jedinstvenom pobedom, jer je nađena svrha za nešto što nikome nije koristilo, premda se neki skvoteri protive tome jer se time opet okreće vodenica na profitiranje države od ubiranja nameta i legalizacije.

Klasifikacija

Hans Pruijt, profesor Fakulteta društvenih nauka u Roterdamu, razvija tipologiju od pet osnovnih vrsta skvotiranja u Zapadnoj Evropi:

1. **skvotiranje izazvano stambenom nestašicom**, na koje se iz krajnje nužde odvažuju stambeno ugroženi (beskućnici, podstanari, itd.), koji nemaju mnogo izbora;
2. **skvotiranje za alternativno stanovanje**, radi života u zajednici, komuni i slično, umesto u primarnoj porodici;
3. **preduzetno skvotiranje**, radi otvaranja kulturnih i društvenih centara i drugih mesta od javnog značaja;
4. **konzervacijsko skvotiranje**, radi očuvanja istorijskih građevina odnosno sprečavanja od rušenja;
5. **političko skvotiranje**, zarad iskazivanja političkog stava

o prirodi svojine i društva i stvaranja autonomnih prostora.⁸

Ponekad se navodi i **turističko skvotiranje**, koje je bilo rasprostranjeno u Amsterdamu tokom 1970-ih, od strane turista koji su dolazili preko leta i privremeno koristili prazne prostore ne plaćajući prenoćište.

Moderno skvotiranje je mešavina, najčešće, poslednja tri. Kao što je i profesor Pruijt dodao, tako i mi možemo mešavini dodati turističko skvotiranje.

Moderan skvoter ne traga trbuhom za kruhom, mada ne treba sve svesti samo na puko prehranjivanje, čak ni figurativno, već je predstavnik jedne ideje koja se može provući kroz nekoliko bitnih politika, naročito onih o kojima se država najmanje brine.

Dakle, na osnovu ovoga možemo zaključiti da postoje dve vrste skvotera – one koji to čine iz ubeđenja, kojih je većina, i oni koji su to postali zbog nezadovoljenih egzistencijalnih potreba. Činjenica je u tome da se skvoterima mogu nazvati svi koji, na bilo koji način, zaposednu nešto tuđe. Ali postavlja se pitanje da li

⁸ Pruijt Hans, *Squatting in Europe*, preuzeto iz: Pavlica, Skvoterski pokreti, str. 6

među njima treba praviti razliku? U Beogradu, recimo, danas postoji toliko egzistencijalnih skvotera, najčešće izbeglica iz poslednjih ratova koji su svoje potrebe za stanovanjem pronašli u najrazličitijim smeštajima. Na nekoliko lokacija u glavnom gradu nalaze se čitava naselja u kojima stanuju izbegli sa teritorija zahvaćenih prethodnim ratovima. Potpuno je jasno da trajnih rešenja za njih nema i da su planovi za njihov smeštaj ostala na nivou večitih obećanja.

U zakonodavstvu, ipak, useljenje u određeni objekat bez dozvole okarakterisano je pravnom sintagmom – **bespravno useljenje**.⁹ Ono što brine jeste to što pravo i zakonodavstvo nisu dosledni po ovim pitanjima, ali o tome će više biti reči kasnije u radu.

Dodatno: ko i kako skvotira?

Ono što se često može očekivati jesu reakcije građana na skvotiranje, naročito u sredinama gde je ta pojava još uvek novina. Bez obzira o kom tipu skvotiranja je reč, treba voditi računa na koji način će se neki objekat skvotirati.

⁹ Pavlica, ibid

Na internet sajtovima koji promovišu skvoterske pokrete mogu se naći saveti ovog tipa, kao izvesna vrsta vodiča, ili recepta za uspešno skvotiranje.¹⁰ Knjižice su zasnovane na ranijim iskustvima skvotera. Sadrže u sebi različite preporuke, od toga kako se upustiti u pronalazak adekvatne lokacije, njene adaptacije i maksimalnog iskorišćenosti, pa do pravnih saveta, naravno vezanih za zemlju ili lokalni nivo uređenja za tu oblast. Jedna od najbitnijih poruka skvoterskog pokreta jeste – sve napušteno može se skvotirati.

Zakonodavstvo

Zakonodavstvo Srbije nije blagonaklono prema novinama, zbog toga što država još uvek nema rešenja za vitalna pitanja zaostala su iz perioda lošeg vođenja devedesetih godina dvadesetog veka. Sam tranzicioni period i pitanja tranzicione pravde još nisu u potpunosti sprovedena, a u takvom, neorganizovanom zakonodavnom sistemu, nema mesta za pitanja od „manjeg značaja“. Jedno od pitanja tranzicione pravde je pitanje restitucije i loše donetog zakona u toj oblasti. Što se dalje tiče nekretnina, koje u

¹⁰ Handbook, cookbook, guide...

neku ruku imaju veze sa temom kojom se mi bavimo, postoji set zakona koji uređuje ovu oblast.

Ipak, što se tiče samih javnih prostora, njihova politika nije uređena. Neko opšte rešenje bilo bi donošenje podzakonskih akata koji bi bili primenjivi na lokalnom nivou, a po mogućstvu i na nivou cele države. Pošto tako nešto za sada nije vidljivo, možemo prokomentarisati trenutnu situaciju.

Kako, dakle, preuzeti prostor koji pripada nekome? Bez velike mudrosti, dovoljno je samo da se uđe u taj prostor. Uz to, treba imati na umu da je, bez odobrenja vlasnika, ulazak nelegalan.¹¹ Sa druge strane, iz napuštenog objekta vas niko ne može izbaciti ukoliko sam vlasnik to ne zatraži od nadležnih organa. Scenario je nešto drugačiji kada su u pitanju vojni objekti.

Vojni objekti

Srbija nije bogata zemlja, ali vojnih objekata koje vojska više ne planira da koristi ima

11 Većina napuštenih objekata ili nema vlasnike, ili oni samo postoje na papiru. Ili, što isto nije redak slučaj, žive u inostranstvu i nezainteresovani su za imovinu u Srbiji. Velikog broja napuštenih objekata vlasnik je država Srbija.

na stotine. Tačnije – 447.¹² Ovaj podatak bio je aktuelan još 2006. godine, kada je Vlada Srbije usvojila dva dokumenta: „Informaciju o nepokretnostima na teritoriji Republike Srbije” koje nisu neophodne za funkcionisanje Vojske i „Master plan” raspolaganja ovim nepokretnostima.¹³ Neki od napuštenih objekata, jedan od njih je i zgrada Generalštaba¹⁴ u Beogradu, srušena tokom bombardovanja 1999. godine, nisu uvršteni u Master plan. No, trebalo bi krenuti od početka.

Fond za reformu sistema odbrane

Osnovan je kako bi rešio goruća pitanja ljudskih resursa u reformisanoj Vojsci Srbije.¹⁵

12 Vrsta i broj ponuđenih objekata: suinvestiranje u stanogradnju – 6 kompleksa, klubovi vojske – 42, kasarne – 51, sportsko-rekreaciono turistički centri – 7, aerodromi – 12, skladišta – 103, poligoni vežbališta i strelišta – 56, objekti uređenja i pripreme teritorije – 38, zemljište – 120 lokacija, ostalo (put, luka, vojna ekonomija i slično) – 18 kompleksa (Rančić 2008: 76); preuzeto iz: Tadić, Marina, 2011, Šta sa vojnom imovinom?, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd str 4.

13 Tadić, Ibid, str. 4

14 „Generalštab čeka kupca”, V. novosti, 24.05.2012. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:381138-Generalstab-ceka-kupca>

15 Pitanja reforme vojske je još jedno od gorućih pitanja ovog društva; (nikada i nikako nije stavljena granica, osim nominalne, koja je to vojska. U njoj se, bez obzira na nagla penzionisanja, još uvek nalaze osobe koje su

Ono što je javna tajna jeste da je najveći problem koji vojska ima namirenje obećanih stanova svojim pripadnicima. I to je negde u redu, mogli bismo se složiti da vojska treba da dobije stanove. S tim da to ne treba da se dogodi na uštrb drugih ljudi, takođe državljana ove zemlje, civila ili jednostavnije rečeno, onih koji nisu zaposlenih u vojsci. Ili još dalje, koji sa vojskom nemaju baš nikakve veze.

Sa komercijalizacijom vojne imovine počelo se 2004. godine. Tada je, još uvek u zajednici sa Crnom Gorom, vojska popisala objekte koje bi prodala. Namera je bila prikupljanje sredstava za reformu sistema odbrane. Poslujući kao «firma», Fond je trebalo da obezbedi novac koji bi bio upotrebljen za izgradnju 22.000 stanova za pripadnike vojske i Ministarstva odbrane (MO), za davanje nadoknada licima koja bi ostala bez posla tokom procesa reforme sistema odbrane, za nabavku opreme, za pomaganje vojne industrije i za slanje pripadnika vojske u mirovne misije.¹⁶

nelustrirane i učestvovala su, recimo, u ratovima u Bosni i Hrvatskoj, a osim toga i vojna lica koja su mnogo bliža nekadašnjim jugoslovenskim vojskama) (prim aut).

16 Vulekić (2006), preuzeto iz: Tadić, Šta sa vojnom imovinom?, str. 5

Ispostavilo se, po rezultatima, da je Fond uspeo da sklopi dobre poslove samo u Crnoj Gori. Lako je bilo prodati, čak po odličnoj ceni, objekte na obali Jadranskog mora. Srbiju je, pak, uzdrmla afera oko prodaje Vojnotehničkog instituta u Beogradu o čemu su građane izveštavali mediji. Usledili su smena direktora i postavljanje novog,¹⁷ pod političkim dirigovanjem, čime je bilo jasno da i političke partije imaju potrebu da učestvuju u raspodeli vojne imovine. Ubrzo zatim Fond je ugašen.

Master plan

Smene direktora, uticaj političkih partija postavljanjem sopstvenih kadrova, afere oko prodaje objekata, odnosno neprodaje, visoke cene, ustupanje objekata drugim ministarstvima bez naknade, sve je to uticalo na gašenje Fonda. Usledile su nova Strategija odbrane i Master plan. Zamišljen kao javno dostupna baza podataka o vojnim nepokretnostima koje više nisu potrebne, Master plan, osim snažnog imena, omogućava nam prvi put da sagledamo čime sve to vojska raspolaže. Predviđena su tri

17 Prvi direktor Vladan Živulović smenjen je nakon afere oko prodaje Vojnotehničkog instituta. Na njegovo mesto postavljen je Obren Joksimović, funkcioner Demokratske stranke Srbije

načina komercijalizacije imovine, i to:

1. prodaja putem tendera;
2. razmena sa institucijama koje koriste sredstva u državnoj svojini;
3. ulaganje u zajedničku izgradnju stanova.¹⁸

Predviđeni su, takođe, i ustupci za lokalnu samoupravu, kako bi se imovina na što bolji način iskoristila i njeno pitanje što pre rešilo.¹⁹ No, to se nije pokazalo od velike pomoći bez obzira na zainteresovanost lokalnih vlasti. Propisi i obimna procedura sputavaju funkcionisanje ovog sistema. U sistemu prodaje učestvuje veliki broj državnih organa.²⁰ Cene objekata su ambiciozno visoke. Čitav plan je osmišljen pogrešno. Takva primena Master plana dovela je do toga da ne postoje poželjni kupci vojnih objekata, iako postoje zainteresovani korisnici. Giljotina propisa ne može tu

18 Tadić, Šta sa vojnom imovinom?, str. 7

19 To je podrazumevalo pravo preče kupovine, koje važi za lokalne samouprave ukoliko su zainteresovane za neki od objekata na svojoj teritoriji. U praksi se pokazalo da je model zamene imovine za imovinu najzastupljeniji. Po ovom modelu, lokalna samouprava preuzima vojnu nepokretnost, a zauzvrat predaje ili gradi stanove za pripadnike sistema odbrane u vrednosti koja je jednaka vrednosti preuzetog objekta.

20 Ministarstvo odbrane, Republička direkcija za imovinu, Poreska uprava, Vlada republike Srbije, Lokalna samouprava

mnogo pomoći, već treba pronaći kvalitetnije rešenje. Ovako, potencijalni korisnici još uvek nemaju svoje mesto, objekti zvrje prazni, vojna lica ne dobijaju stanove i sve u krug. Ono što dodatno brine jesu novi potezi nadležnih ljudi iz Ministarstva odbrane. Kao što su poslednje vesti da će napuštene objekte čuvati civilno obezbeđenje koje bi na godišnjem nivou koštalo oko dva miliona evra.²¹ U kasarnama su, bez obzira na ovo zatočeni milioni.

Privatizacija

Ono što se nameće kao pitanje za dalju analizu jeste privatizacija uopšte, odnosno, da li je ona uopšte rešenje?

Napuštena zdanja, bez obzira na to kog su stila, tipa ili namene, predstavljaju važan resurs, naročito u urbanim sredinama. U to smo mogli da se uverimo prilikom privatizacije u Srbiji ranih dve hiljaditih godina. Biznismeni sumnjivog kapitala, za ne tako velike, ali samo njima dostupne svote novca otkupili su napuštene objekte i nekadašnje privredne gigante pod izgovorom da će ih obnoviti i učiniti da se

21 „Civilni čuvaju kasarne“, Večernje novosti, 08.05.2012. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:378882-Civili-cuvaju-kasarne>

pokrene proizvodnja. Emisija *Insajder*, televizije B92 i ekipa koja je realizuje, u jednom od svojih serijala bavila se ovom problematikom.²² Kako smo saznali u pomenutim emisijama, nekretnine koje su otkupljene u privatizacijama su velike, ali, mali je broj onih koji su ih otkupili. Tako sve možemo svesti na nekoliko svima dobro poznatih imena.

Oni su vlasnici nekih, još uvek napuštenih objekata, čija se namena i dalje traži, a ve ovo u velikoj meri uz pomoć države koja kao da nije osetljiva jedino na novac tih istih tajkuna.

Nećemo se prevariti ako napomenemo da se to isto događalo u gotovo svim bivšim socijalističkim republikama istočno od zida. Ali opet, način na koji je tržište nekretnina bilo zloupotrebjeno, a narod i stari vlasnici izmanipulisani, nekako je vidljiviji u slabijim ekonomijama i velikim teritorijama. Rusija tu prednjači. No, zaostavština velike vojne kulture prepoznatljiva je i za bivšu Jugoslaviju. Otud velikog broja potencijalno naseljivih i korisnih nekretnina.

22 Službena (zlo)upotreba, premijerno emitovana u aprilu i maju 2009. godine <http://www.b92.net/insajder/arhiva/serijali.php?id=481>

Već smo u delu o reformi vojske postavili pitanje šta činiti sa napuštenom vojnom imovinom? Ovde ne nudimo rešenja nego predstavljamo mogućnosti. Naime, uvek treba poći od toga šta bi za jednu zajednicu bilo najkorisnije da se nađe na mestu napuštenog vojnog zdanja. O tome bi, baš zato, trebalo da odlučuju svi. Zapravo, ako se držimo zdrave logike, jedino tako bismo i mogli da saznamo šta je zaista potrebno jednoj zajednici.

Izvesna doza utilitarizma, svakako. Ne u onom milovskom smislu, mada o utilitarizmu ne treba raspravljati kao nečemu što može biti delimično, već u prostom sagledavanju mogućih rešenja i izbora odgovarajućeg, najkorisnijeg mogućeg za najveći broj ljudi.

Samim učešćem običnih građana, otvaraju se nova vrata za njihov veći doprinos. Tako primeri u praksi pokazuju da su ljudi samom participacijom poželeti da se dodatno uključe, što se videlo kroz dalje razvoje zajednica u kojima je zaživeo ovakav sistem odlučivanja.

Masovna privatizacija nije donela dobro, to je jasno.²³ Osim toga

23 „Pročerdane pare od privatizacije mogli smo da napravimo hiljadu kilometara puta“,

nije ni završena do kraja.²⁴ Opet, to je, danas, pitanje državne politike, i to velikih igrača, mnogo pre nego političara sa vlasti koje je narod izabrao u ovoj imitaciji demokratije. Pošto je poslednjim ustavom ukinuto plebiscitarno odlučivanje, pitanja preostalih velikih javnih preduzeća ostaju da se reše na zelenom stolu iza očiju javnosti.

Javni prostori

Javni prostor je, prema definiciji, područje koje je otvoreno i dostupno svim građanima, bez obzira na pol, rasu, nacionalnu ili socio-ekonomsku pripadnost i dob.²⁵ Osnovne karakteristike tog prostora jesu da se nalazi u urbanoj sredini, građani ga najčešće koriste u slobodno vreme, u njima se sprovodi integracija pojedinca u socijalnu zajednicu i stvara se identifikacija čoveka sa sredinom u kojoj živi i ljudima.

Blic online, 08.06.2012. <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/327298/Procerdane-pare-od-privatizacije-mogli-smo-da-napravimo-hiljadu-kilometara-puta>

24 Nekolicina javnih preduzeća još uvek čeka da bude privatizovano; neka od njih su nosioci velikog kapitala

25 Otvoreno o javnim prostorima, 2012, priredili: Dobrica Veselinović i Mihailo Stevanović, Udruženje građana za demokratiju i građansko obrazovanje – Građanske inicijative, Beograd

Društveni centri

Društveni centri često se izjednačavaju sa javnim prostorima, naprosto zato što su oni najbolji oblik organizovanja u javnom prostoru. Javni prostor je takođe sinonim za slobodno vreme koje se provodi u društvenom centru.²⁶ To su nezavisne institucije kulturnog, društvenog ili političkog sadržaja, a koje se odlikuju dostupnošću sadržaja. Pružaju javne usluge i u njima se mogu sprovoditi najrazličitije društvene aktivnosti. Najčešće nastaju u skvotovima i predstavljaju značajan evropski fenomen.

Neke od aktivnosti društvenih centara su:

- organizovanje lokalnih aktivnosti;
- pružanje podrške manjinskim ili ugroženim grupama, poput izbeglica, emigranata i zatvorenika;
- pružanje prostora za razne inicijative, kao što su besplatna radnja, biblioteka, računarski centar, besplatni smeštaj;
- održavanje koncerata, aktivističkih sastanaka, izložbi, izvedbi, predstava.²⁷

26 U nekoj literaturi pominju se i kao društvene sredine ili društveni servisi

27 Tekst o javnim prostorima na Vikipediji, slobodnoj enciklopediji <http://en.wikipedia.org/>

Korisnost javnih prostora

Javni prostori su korisni (tačka). Sve koristi njihovog postojanja mogu se videti u mestima u kojima postoje. Zajednice u kojima postoje društveni centri bolje funkcionišu jer postoje servisi koji na to utiču. Pošto je briga o mladima od strane države otišla u istoriju, zajedno sa državom koja je to činila, na mladima je da sami povedu brigu o sebi. Takođe, to je prilika za mlade da pomognu zajednici, tako što će život u njoj unaprediti. Navešćemo dva, teritorijalno, bliska primera koja potkrepljuju napisano.

Primeri dobre prakse (Case study)

Znajući potencijale kojima napušteni vojni objekti raspolažu vidimo odličnu mogućnost za korišćenje. Dve kasarne u bivšim jugoslovenskim republikama dobile su svoj preobražaj.

Ljubljanska kasarna u Metelkovoju ulici postala je svetski fenomen.²⁸ Skvotirana nakon iseljenja JNA, pretvorena u društveni centar, danas predstavlja nezaobilazno mesto turista koji posećuju glavni grad Slovenije. Skvotiranje ove

wiki/Public_space#Areas_of_usage

28 Zvanični sajt: <http://www.metelkova.org/>

kasarne predstavljalo je pravu političku borbu između levih i desnih struja u Sloveniji 1993. ili, čak, klasnu borbu kako ju je nazvala u jednom svom eseju Lidija Radojević.²⁹

U Hrvatskoj, u Puli, skvotirana je kasarna Karlo Rojč.³⁰ Kada je 1991. JNA napustila objekat u njega su se naselile izbeglice. Od '97, pak, počinje borba za stvaranje društvenog centra. Danas je DC Rojč najveći skvot u Hrvatskoj. U njemu radi oko stotinu organizacija, a broj ljudi koji posete ovaj prostor broji se hiljadama.

Još jedno osećanje se tu prenosi kao važno, a to je ulazak civila u vojne objekte. I to je jedan vid pobede nad onim čega više nema. Kao deo reforme vojnog sektora spominjala se civilna kontrola. Ona je donekle uvedena novim administrativnim telima, civilnim ministrom i predstavnicima društva. Ali osim formalne upravne, šta ćemo sa običnim građanima? Jasno je da se mnogo toga promenilo i da današnja vojska nije ono što je nekad bila, kako bi to rekli ljubitelji

29 Radojević, Lidija, 2012, Borba za javni prostor kao klasna borba, Na ruševinama kreativnog grada, za izdavača: Ana Vilenica i kuda.org, Novi Sad, str. 238-272

30 Zvanični sajt: <http://rojcneta.pula.org>

uniforma. Toj današnjoj vojsci nisu potrebni resursi koji su staroj bili nedovoljni. Vojna lica ne treba više da se smatraju vulnerabilnom grupom kojoj je svako malo potrebna pomoć države. Treba dobro razmisliti o tome da li je reforma vojske uopšte sprovedena do kraja. No, i ovo je tema od koje se moramo ograditi jer prevazilazi obim ovog rada.

Inicijative građana

Osim korisnosti koju imaju za građane u servisno prostornom obliku, društveni centri nose sa sobom dodatnu dimenziju koja se može nazvati ideološkom. U okviru njih rešavaju se bitna pitanja neposredne demokratije. Mali ljudi³¹ imaju tu mogućnost da odlučuju u svoje ime i u ime zajednice, čime se obezbeđuje nesvakidašnji prag slobode, direktna primena neposredne demokratije u odlučivanju.³²

Takođe, društveni centri predstavljaju male ogranke zdravog razuma, komune u

31 Sintagma nije baš najzahvalnija, jer sve ljude treba posmatrati jednako, ali se odomaćila u srpskom jeziku. Za autora karakterizacija „mali ljudi“ nosi sa sobom određenu jačinu.

32 Primer Petog parka u Beogradu, zbog zastupljenosti u medijima; poslednji primer seče stabala u Šumicama; ali i nepopularni primeri seče platana na Bulevaru; gradnja Supervera u ulici Vojvode Stepe na Voždovcu; sudbina Gradića Pejton...

kojima se ne raspravlja samo o komunalnim pitanjima neke zajednice već i o rastu kriminaliteta, delikvencije, uticaja loših ideologija itd. Što je, kako se sada čini, za Srbiju na ovom stepenu razvoja jako bitno.

Reč-dve o neoliberalizmu: Neliberalizam u maloj sredini

Glavne odlike primene neoliberalizma kao politike jesu primene na globalnom nivou. Ako se neoliberalizam pokuša primeniti u maloj sredini, kakva bi bila palanačka, već dovoljno uvučena sama u sebe, pitanje je kako bi se primenio. Ipak, ono što može da se dogodi u gradu koji nije tako konzervativan jeste da bude prihvaćen.

Ovde se povlači ideja demokracije, slobodnog donošenja odluka i učešća u vlasti. Suprotno od onoga što nam današnja demokratija u Srbiji pruža – odnosno, ne pruža.

Opet, neoliberalizam je ideologija, možda čak jedna od onih koje se, pod izgovorom, uvlače u bivša socijalistička društva. Čak, sve manje podmuklo, sada već prisilno i na pogrešan način.

S obzirom na okolnosti, dolazi do pada svih vrednosti i nepostojanja

kritike kritika, država gubi vlast nad svim građanima, a naročito joj beže adolescenti. Ne postoji društvena solidarnost ni po najvažnijim pitanjima, ne postoje aparati kojima bi neki optimum bio ostvaren. Ono što se dešava jeste da su se svi preselili na socijalne mreže i da tamo komuniciraju, provode svoje živote i retko razmiljaju šta dalje. U takvoj otupeljoj sredini nema razvijanja novog kritičkog građanstva. Za njihovo formiranje potrebni su društveni centri.

Zaključak

Kako obezbediti situaciju u kojoj svi pobeđuju? *Win-win* situacija, popularana u biznisu, moguća je jedino ukoliko su sve strane zadovoljne. Na pokazanim primerima iz regiona jasna je shema. Treba proći kroz nekoliko pitanja, pa tek ukoliko su na sva dâti odgovori možemo da govorimo o dobro urađenom poslu.

Ono što je problem javnih prostora jeste njihova neiskorišćenost. U Srbiji danas, njihovo nepostojanje. Uprirući prstom u park od strane gradskih vlasti i prostim – evo ti javnog prostora – ne postiže se ništa. Hvala, dobro je da parkovi postoje, ali park postoji kao

otvoreno mesto na kome se ne može uticati na aktivnosti koje bi dovele do sinergije ljudi i učešća u rešavanju problema. Dodatni problem jeste što se javni prostor vezuje za slobodno vreme koje u životima građana Srbije retko da postoji. Danas, prosečan čovek, rastrzan svakodnevicom i frustriran ekonomskim nepravdama i elektronskim napravama nema mnogo vremena za razmišljanje. Dakle, potreban nam je prostor koji će biti negacija tog korpusa bezidejnosti i bezosećajnosti. Zato se primeri šoping-centara koji niču po Srbiji i pretvaraju je u jednu ogromnu tržnicu, u kojoj bi ljudi trebalo da provode slobodno vreme, nikako ne mogu nazvati javnim prostorom.

Rad smo počeli pričom o revoluciji. Istina je da su revolucije kretale iz javnih prostora (trgovi, ulice, čak i parkovi), ne želimo ovde da budemo cinični i da kažemo da država zatvara oči pred problemima javnih prostora jer se plaši revolucije, to bi danas bilo smešno. Ipak, ono što se može dogoditi jeste revolucija u kojoj će javni prostori biti slobodni i zaista biti predati na korišćenje građanima. I takva promena bila bi revolucionarna.

Literatura

1. *Otvoreno o javnim prostorima*, 2012, priredili: Dobrica Veselinović i Mihailo Stevanović, Udruženje građana za demokratiju i građansko obrazovanje – Građanske inicijative, Beograd
2. *Priručnik za život u neoliberalnoj stvarnosti*, 2008, grupa autora i urednika, Savez za centar za nezavisnu kulturu i mlade, Multimedijalni institut, Platforma 9,81, BLOK, SU Klubtura, Zagreb
3. Pavlica, Damjan, 2006, *Diplomski rad: Skvoterski pokreti*, Fakultet političkih nauka, Beograd
4. Tadić, Marina, 2011, *Šta sa vojnom imovinom?*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd
5. Radojević, Lidija, 2012, *Borba za javni prostor kao klasna borba*, Na ruševinama kreativnog grada, za izdavača: Ana Vilenica i kuda.org, Novi Sad, str. 238-272
6. *Squatter's Handbook England 13th Edition*, 2009, Advisory Service for Squatters, London
7. Globalni sajt o skvotiranju: <http://planet.squat.net/>
8. Wikipedia, slobodna enciklopedija: <http://www.wikipedia.org/>
9. „Kasarne zarobile milione“, Večernje novosti, 28.02.2012. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:368386-Kasarne-zarobile-milione>

10. „Generalštab čeka kupca“, Večernje novosti, 24.05.2012. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:381138-Generalstap-ceka-kupca>
11. „Civilni čuvaju kasarne“, Večernje novosti, 08.05.2012. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:378882-Civilni-cuvaju-kasarne>
12. Blic online, 08.06.2012. <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/327298/Procerdane-pare-od-privatizacije-mogli-smo-da-napravimo-hiljadu-kilometara-puta>
13. Blic online, arhiva, 11.12.2004. http://www.blic.rs/stara_arhiva/tema/74527/Drzava-gubi-bar-10-miliona-evra
14. Rojc, zvanični sajt: <http://rojcnet.pula.org/>
15. Metelkova mesto, zvanični sajt: <http://www.metelkova.org/>
16. Internet veze:
17. <http://www.javniprostori.org/>
18. <http://www.kogradigrad.org/>
19. <http://ekspedicijainexfilm.blogspot.com/>
20. <http://povratakotpisanih.wordpress.com/>

Proslava 20 godina Beogradske otvorene škole

Proslava dvadesetog rođendana Beogradske otvorene škole

Vaše ekscelencije, vaša preosveštenstva, dame i gospodo, dragi BOŠOVCI,

čast mi je i veliko zadovoljstvo da vas pozdravim i poželim vam dobrodošlicu na proslavu dvadesetog rođendana Beogradske otvorene škole.

Neki od vas se sećaju da smo na ovom istom mestu slavili peti rođendan Boša i da je bilo veoma lepo. Nadam se da će večeras biti još lepše jer imamo razloga i da se veselimo i da budemo ponosni na ovih naših dvadeset godina.

Ponosni na rad Bošovih devet centara, ponosni na rezultate koje su postigli, ponosni na oko 50000 korisnika naših programa, na 1038 Alumnista Odeljenja za napredne dodiplomske studije, na sve ljude koji su bili i uvek će biti najveća vrednost BOŠa.

Tokom svih ovih godina, nastojali smo da raznim obrazovnim programima doprinesemo ličnom i profesionalnom razvoju pojedinaca, da ih motivišemo da kontinuirano stiču znanja i veštine, da ih podstaknemo da promišljaju i kritikuju, da utiču i menjaju, da doprinose i stvaraju, da se ne mire sa datim i zadatim, da ne budu puki izvršiooci i sledbenici, nego aktivni učesnici i nosioci društvenih promena, oni koji će svojim znanjima i sposobnostima menjati i sebe i druge, menjati okruženje i društvo u kojem žive i rade.

Trudili smo se da budemo savremeni, ne samo da idemo u korak sa vremenom, nego da idemo i korak ispred, da idemo u susret budućnosti, da se suočavamo sa budućnošću, da se suočavamo sa problemima, strahovima, nadama, izazovima i mogućnostima koji su ispred nas. Trudili smo se da budemo inovativni, kreativni, drugačiji ali i uvek svoji.

I tako, predano radeći i verujući, prošlo je naših prvih dvadeset godina. Dvadeset godina punih neizvesnosti ali i lepote stvaranja. I uspeh smo da, u srcu Beograda, stvorimo oazu duha i znanja, mesto otvoreno za nove ljude i nove ideje, mesto na kojem se prožimaju mladenačka radoznalost i utemeljena znanost. Uspeh smo da stvorimo organizaciju koju mnogi prepoznaju, poznaju i priznaju.

Mnogo toga smo uradili a čini nam se kao da smo tek počeli. Toliko toga je pred nama, toliko problema je oko nas. I mi moramo dalje. Moramo i hoćemo. Na to nas obavezuju sve ove godine, svi rezultati i svi ljudi. Moramo, hoćemo a ne možemo sami. Trebate nam svi vi koji ste večeras ovde, trebaju nam i oni koji danas nisu mogli da budu sa nama ali trebaju nam i mnogi drugi. Trebate nam da i dalje, zajedno učimo, uočavamo i menjamo, da i dalje zajedno gradimo bolje društvo za sve nas, društvo zasnovano na SLOBODI, ZNANJU I INOVACIJI.

Ovoj proslavi i skupu dolikuje da se uruče zahvalnice pojedinim ljudima i organizacijama koje su izuzetno doprinele razvoju Beogradske otvorene škole. Međutim, dozvolićete mi da, umesto pojedinačnih zahvalnica, dodelim jednu zajedničku zahvalnicu svima vama koji ste svojim radom, posvećenošću i privreženošću osnovnim idejama i vrednostima BOŠa utkali deo sebe u uspehe Beogradske otvorene škole.

Hvala vam svima, lepo se provedite večeras i zapamtite TEK SMO POČELI!!!

Vesna Đukić

Generalna direktorka Beogradske otvorene škole

U Beogradu, 6.novembra 2013.g

